Dumitru SUCIU

SOLDAȚI FĂRĂ UNIFORMĂ

ai Landsturmului românesc și starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Național din 1848-1849

ARGONAUT

Dumitru Suciu

SOLDAŢI FĂRĂ UNIFORMĂ AI LANDSTURMULUI ROMÂNESC ŞI STAREA PROTOPOPIATELOR ORTODOXE DIN TRANSILVANIA DUPĂ RĂZBOIUL NAŢIONAL DIN 1848-1849

BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE
„GEORGE BARIȚIU" DIN CLUJ-NAPOCA
XIV

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „GEORGE BARIȚIU” DIN CLUJ-NAPOCA

Dumitru Suciu

SOLDAȚI FĂRĂ UNIFORMĂ AI LANDSTURMULUI ROMÂNESC ȘI STAREA PROTOPOPIATELOR ORTODOXE DIN TRANSILVANIA DUPĂ RĂZBOIUL NAȚIONAL DIN 1848-1849

EDITURA ARGONAUT
Cluj-Napoca, 2011

Seria:
• Istorie • Documente • Mărturii •
Coordonator: Prof. univ. dr. Nicolae Bocşan

Referenţi: prof. dr. Ioan BOLOVAN
prof. dr. Sorin MITU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României

SUCIU, Dumitru
Soldaţi fără uniformă ai Landsturmului românesc şi starea protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Naţional din 1848-1849 / Dumitru Suciu. – Cluj-Napoca: Argonaut, 2011. – 313 p; 21 cm. – (Istorie. Documente. Mărturii)
Antetitlu: Academia Română : Institutul de Istorie „Geroge Bariţiu"
ISBN 978-973-109-262-1

94(498.4)"1848/1849"
323.1(=135.1)(498.4)"1848/1849"
281.95(498.4"1848/1849"

Editura Argonaut
Cluj-Napoca, Str. Ciucaş 5/15
Tel./Fax: 040-264-425626
0746-752191; 0740-139984
www.editura-argonaut.ro

Consilier editorial atestat : Emil POP

Editură acreditată de către Consiliul Naţional al Cercetării Ştiinţifice din Învăţământul Superior

Tehnoredactarea şi coperta: Adriana BOGDAN

Proiect de cercetare nr. III/9 (2010-2013) în derulare la Institutul de Istorie „George Bariţiu" din Cluj-Napoca al Academiei Române, str. M. Kogălniceanu nr. 12-14, Cluj-Napoca, 400418, e-mail: istorie@acad-cluj.ro, www. history-cluj.ro

Soldaţi fără uniformă: figuri de ţărani români ai Landsturmului românesc şi starea Protopopiatelor ortodoxe din Transilvania după Războiul Naţional din 1848-1849

În Studiul Introductiv [1] la Tomul *Revoluţia Transilvană de la 1848-1849. Date, realităţi şi fapte reflectate în documentele bisericeşti ortodoxe*

[1] *Studiu introductiv, p. I-XXVII. Întrucât în* Volum *documentele publicate sunt concentrate în Partea I şi Partea a II-a, pe viitor nu mai cităm numele* Tomului, *ci doar Partea I Documentul cu numărul respectiv şi Partea a II-a Documentul cu numărul lui sub forma prescurtată P I Dx, P II Dy. Din vasta bibliografie referitoare la „Revoluţia"(?) – aşa a fost denumit fenomenul în mod tradiţional – de la 1848-1849, spicuim doar câteva titluri. George Bariţiu,* Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă, *vol. II, Sibiu, 1890, reeditat în 1994 la Braşov;* Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară,* vol. II, Viena, 1852; Artemiu Publiu Alexi, *Din pomelnicul martirilor români de la 1848-1849,* în „Transilvania", 1870, nr. 19-20; 1871, IV, nr. 4-13; G. Bogdan Duică, *Vieţile şi ideile lui Simion Bărnuţiu,* Bucureşti, 1924; Ioan Bolovan, Adrian Onofreiu, *Revoluţia de la 1848-1849 în zona regimentului grăniceresc năsăudean. Contribuţii istorice şi demografice,* Cluj-Napoca, 2003; Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia din Transilvania în anii 1848-1849,* vol. I, Cluj-Sibiu, 1944; vol. II, Sibiu, 1944; vol. III, Cluj, 1946; vol. V, Cluj, 1947; Gelu Neamţu, *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania,* Cluj-Napoca; 2004; Gelu Neamţu, Vasile Tutula, *Aspecte militare şi pagini memorialistice despre Revoluţie şi Războiul civil din Transilvania. 1848-1849,* Cluj-Napoca, 2008; Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, *Revoluţia românească din Transilvania şi Banat în anii 1848-1849. Contribuţia bisericii,* Sibiu, 1995; Liviu Maior, *1848-1849. Români şi unguri în revoluţie,* Bucureşti, 1998; Peter Moldovan, *Pace şi război. 1848-1849 în Transilvania Centrală. Mişcările revoluţionare şi războiul civil,* Cluj-Napoca, 2008; *Revoluţia de la 1848-1849 din Transilvania. 2 martie - 12 aprilie 1848. Documente,* vol. I, Bucureşti, 1977; *Documente privind revoluţia de la 1848 în „Ţările Române. C. Transilvania,* vol. II, *12-29 aprilie 1848,* Bucureşti, 1979; vol. III, *30 aprilie – 14 mai 1848,* Bucureşti, 1982; vol. IV, *14-25 mai 1848,* Bucureşti, 1988; vol. V, *26 mai – 4 iunie 1848,* Bucureşti, 1992; vol. VI, *5-16 iunie 1848,* Bucureşti, 1998; vol. VII, *17-26 iunie 1848,* Bucureşti, 2005; vol. VIII, *27-30 iunie 1848,* Bucureşti, 2007; *Documenta neglecta. Az 1848 évi Erdélyi forradalom forrásait publikáló Román Akadémiai Kiadványból Kihagyott iratok, 1848. március – 4-1848 június 6.* Országállitata és Kutatástörteneti bevezetésel ellátа Benkö Samu, Budapest, 2008; Nicolae Bocşan, Valeriu Leu, *Memorialistica revoluţiei de la 1848 în Transilvania,* Cluj-Napoca, 1988; Idem, *Revoluţia de la 1848 din Transilvania în memorialistică,*

1848-1850, volum întocmit de Dumitru Suciu (coordonator), Alexandru Moraru, Cosmin Cosmuța, Diana Covaci, Iosif Marin Balog, Lorand Mádly, București, 2010, în Manuscris, am argumentat că substanța care a pătruns în structura și ființa așa-zisei Revoluții române din Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal) de la 1848-1849, aflată în desfășurare din octombrie, cu mare intensitate și într-un ritm rapid, i-a impregnat radical caracterul unui adevărat *Război Național* împotriva centralismului maghiar de stat, același fenomen fiind constatabil și în cazurile celorlalte națiuni nemaghiare din Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan, declarată în grabă și fără temei mare stat unitar național maghiar centralizat în jurul Pestei sub comanda guvernului și parlamentului ungar, în care ungurii constituiau minoritatea și neungurii majoritatea locuitorilor țării. Din acest motiv, în scurt timp, în evoluția programatică a gândirii și acțiunii politice românești, deosebirile teritoriale și fragmentările provinciale și administrative istorice ce au funcționat de secole pe baza Staatsrechtului sunt repede depășite și se emite revendicarea esențială centrată și concretizată pe interpretarea largă, completă a principiului naționalității, conjugat cu dreptul etnic natural, ca toți românii din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina să formeze un singur stat național autonom într-o Austrie Mare federalizată ce cuprindea o bună parte din Europa Centrală și Răsăriteană între Alpii italieni și Carpații români.

Acum, în anii 1848-1849 și de acum înainte, elita politică a națiunii s-a pronunțat clar că românii s-au săturat să trăiască separați și despărțiți unii de alții, cei din Banat, Crișana, Maramureș, Partium

Cluj-Napoca, 2000; Nicolae Bocșan, Rudolf Gräf, *Revoluția de la 1848 în Munții Apuseni*, Cluj-Napoca, 2003; Vasile Lechințan, *Martiri români din Câmpia Transilvaniei la 1848*, Cluj-Napoca, 2003; Egyed Akós, *Erdélyi 1848. Évi utólso rendi országyölése*, Târgu Mureș, 2001; Szilágy Sándor. A magyar forradalmi ferfiai, 1848-1849, Pest, 1850; Kőváry László, *Erdély története 1848-9ben, Pest, 1861; Nagy-Enyednek és Vidékének Veszedelme 1848-49-ben. Történetivázlat*, irta báró Kemény Gábor, Pest, 1863; Jakob Elek, *Szabadság harzunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848-1849*, Budapest, 1881; Szilagyi Farkas, *Alsófehér vármegye 1848-49-ben*, 1898; Ifj. Kemény istván báró, *Emléklapja melyeken, mint a boldogtulam 1848. évbenutolsó, alsófehérmegyei főispán, néhány ielenetet vázol azonirtóhaboruból 1848, melybeb az oláh rablócsordák a magyar birtokossag ellen dühönytek*, Budapest, 1903; Egyed Akós, *1848 Erdély magyar vezsrlalakjai*, Târgu Mureș, 2004. În volum am adăugat și alte câteva titluri pe care nu le mai includem în studiu.

administrați direct în Ungaria Coroanei Sfântului Ştefan, stat asociat şi component al inseparabilului şi unitarului Imperiu Habsburgic, ce forma şi partea transleitană a acestuia, cei din Ardeal în Marele Principat al Transilvaniei (teritoriu al Coroanei Sfântului Ştefan purtată de Habsburgi, în calitatea lor de regi legitimi ai Ungariei, aceştia fiind şi Mari Principi ai Transilvaniei) care, deşi autonom față de Ungaria, era tot un stat nobiliar ungar, structurat pe sistemul 3+4, ce-i excludea pe români din viața publică, iar românii din Bucovina erau incluşi în Austria istorică ce constituia partea cisleithană a statului. Această administrare separată şi fărâmițată în statele şi provinciile istorice clasice ale Imperiului a fost de natură să slăbească şi să divizeze capacitățile materiale şi individuale ale națiunii române, făcând-o mai slabă şi vulnerabilă în fața asupritorilor privilegiați minoritari de diferite etnii, astfel că în Programele politice apare clar principiul că toți românii se simțeau în siguranță doar într-un stat autonom, care să-i cuprindă pe toți, înzestrat cu guvern şi parlament, în care să-şi găsească locul cuvenit în mod proporțional şi minoritățile etnice, corelat la guvernul şi parlamentul federal central al Imperiului. În concluzie, aici era vorba de descentralizare şi autonomism față de Pesta şi Viena, dar centralizare a tot ce este românesc în statul național autonom.

Evoluția Programelor româneşti spre revendicarea fundamentală a federalizării etnice s-a întâlnit şi s-a armonizat cu programele de aceeaşi structură şi viziune democratică elaborate de elitele celorlalte națiuni nemaghiare şi negermane. Dintre acestea se disting planul lui Frantisek Palacky, axat pe întemeierea statelor naționale german, ungar, ceho-slovac, italian, sârbo-croato-sloven, român, polono-ucrainean, toate egale unele cu altele, şi de principiul fundamental, de încărcătură mare democratică, cu consecințe şi cu bătaie lungă în viitor, emis de croatul Ogarev-Ostrojinsky, că majoritățile şi nu minoritățile etnice trebuiau să aibă putere de decizie în croirea statelor federalizate, că centralismele austriac şi ungar sunt şi vor rămâne anacronice şi desuete atâta timp cât în Austria, unde doar a cincea parte din populație era germană, puterea o dețineau austriecii, iar Ungaria, în care ungurii acopereau numai a treia parte din locuitori, era definită ca stat maghiar (Magyarország).

Liderii nemaghiari şi negermani au afirmat cu curaj şi în mod deschis în faţa oamenilor de stat din acei ani că podul pentru trecerea înapoi la practicile guvernărilor trecute a fost rupt de „memorabilul martie 1848", că Austria există, stă în picioare şi funcţionează doar dacă se restructurează definitiv pe baza principiilor egalei-îndreptăţiri a tuturor popoarelor sale, iar dacă acesta va fi nesocotit, nu va exista în viitor nici fericire, dar nici pace şi salvare pentru Imperiul Habsburgic.

În Studiul menţionat am insistat asupra ideii că românii din Banat, Crişana, Maramureş, Bucovina s-au ataşat de Delegaţia Naţională Română din Ardeal, care lucra la Viena pentru aplicarea Programelor naţionale elaborate între 25 februarie 1849 – 10 ianuarie 1851, pe care au completat-o cu membri proprii din aceste ţinuturi cu majorităţi româneşti, tocmai din motivul fundamental că Revoluţia Română din Ardeal a fost în esenţa ei un Război Naţional în cadrul căruia Programul minimal de la Blaj, din mai 1848, valabil doar pentru ardeleni, a evoluat rapid spre cel maximal, ce-i cuprindea armonios pe toţi românii din Monarhia Habsburgică.

O parte din elita politică românească din Banat, Crişana, Maramureş, deci din aşa-numitele „părţi ungurene", administrate separat de Ardeal, în cadrele Ungariei, au ales ca tactică alianţa cu guvernul şi parlamentul maghiar, sperând sprijin împotriva jurisdicţiei Patriarhiei Sârbe de la Karlowitz, înfiinţarea unei Mitropolii Române Ortodoxe care să administreze şi să conducă bisericile şi şcolile emancipate din zonă. Apreciind libertăţile sociale şi egalitatea juridică dintre cetăţeni, luaţi ca indivizi, acordate de legile ungureşti, membrii acestei elite n-au renunţat la revendicările privind recunoaşterea drepturilor naţionale colective, formarea unui căpitanat român, cu funcţionari şi limbă oficială română, dar n-au fost capabili să obţină nimic concret în acest sens de la politicienii unguri. Altă aripă a elitei româneşti din zonă nu este de acord cu această tactică, argumentând că în pofida conflictelor confesionale şi şcolare, a averilor bisericeşti şi mănăstireşti, disputate cu ierarhia sârbă, principalul adversar şi al unora şi al altora era centralismul maghiar de stat. Aceştia au încercat să orienteze mişcarea spre solidarizarea cu românii ardeleni şi cu celelalte naţiuni nemaghiare din Ungaria, în confruntare directă cu guvernul Ungariei şi politica lui faţă de nemaghiari.

Printre membrii marcanți ai acestei orientări s-au înscris Ioan Mocioni de Foeni, Lucian Mocioni de Foeni, Ioan Dobra, Constantin Pomuțiu, N. Capria, C. Udria, A. Atanasievici, I. Popovici, Traian Doda și ofițerimea de graniță din Banat sau Petru Cermena[2]. Unii români din Banat, părțile Aradului, din Crișana, Maramureș insurecționează în octombrie 1848 contra Ungariei. Chiar subprefectul Jakabfy Kristof recunoaște că în Banat există puțini români care să se supună benevol autorităților legale maghiare. Aceștia se aflau sub influența mișcărilor revoluționare române din Transilvania (Ardeal) sau a comandantului cetății Timișoara, iar două companii de grăniceri români au plecat spre oraș pentru a-i ajuta pe sârbi, care luptau cu ungurii. Jakabfy, îngrijorat de situație, cere trupe pentru liniștirea comitatului Caraș și protejarea maghiarilor de aici.[3] Nu mai puțin îngrijorat este subprefectul Vörös Antal, care raportează că printre românii de pe Mureș se află mii de răsculați împotriva guvernului Ungariei. Pentru a-i potoli pe cei din Șiria au fost trimise trupe care au folosit împotriva românilor artileria și le-au spânzurat conducătorii. Vörös cere încă o măsură de siguranță în plus, și anume propune trimiterea comisarului Teodor Serb pentru a domoli spiritele românilor.[4] Însă satele românești Cutina și Răchita refuză să dea mai mulți recruți Ungariei, în pofida faptului că autoritățile l-au numit acolo comisar pe românul Pascu.[5]

Raportul militar al maiorului Gáál, ca și procesele-verbale ale Curților marțiale completează informațiile despre reprimarea răscoalei românilor din Șiria, unde s-au adunat 6 000 de oameni. Ofițerul certifică faptul că asupra lor s-au găsit diferite arme și muniții și a fost necesar să se instituie starea de asediu. Primarul Paul Petrovici și principalul instigator Deic Lăzărescu au fost puși sub urmărire, dar nu au putut fi găsiți. În schimb li s-au dărâmat casele și li s-au confiscat bunurile, însă

---

[2] Dumitru Suciu, *Antecedentele dualismului austro-ungar și mișcarea națională a românilor din Transilvania (1848-1867)*, București, 2000, p. 147 (în continuare *Antecedentele*).

[3] Dragomir, *Studii și documente privitoare la Revoluția românilor din Transilvania în anii 1848-1849. Documente din Arhivele statului (Budapesta) Arhiva Kossuth 1848-1849*, Cluj, 1946, p. 97-99; citat Suciu, *Antecedentele*, p. 148.

[4] *Ibidem*, p. 138-140; Suciu, *Antecedentele*, p. 148.

[5] *Ibidem*, p. 143-144, *Antecedentele*, p. 148.

Ştefan Verdje, Paul Borlea, Mihail Crâznic, Gheorghe Codreanu. Petru Toma şi Nicolae Crişan au fost condamnaţi la moarte şi executaţi imediat prin spânzurare.[6] Maiorul Gáál a găsit nesupuşi şi în satul Covăsânţ, unde a dărâmat casele primarului şi ale juzilor comunali rebeli fugiţi, cărora le-a confiscat averile. Iar pe Ioan Balint şi Gică Marian, prinzându-i, i-a condamnat şi i-a executat lângă primărie, unde s-a instituit un consiliu ad-hoc. Acestui consiliu i s-a spus limpede că dacă nu se va executa recrutarea în timp de 24 de ore, fiecare a zecea casă din sat va fi dărâmată.[7]

Comisarul român Mihály, ataşat de politica Ungariei, raportează din Sighetul Marmaţiei că românii din Borşa, ajutaţi de soldaţii grăniceri din Transilvania, au atacat trupele maghiare, dar au fost respinşi.[8] Comisarul Boczko Dániel raporta lui Vörös Antal despre colaborarea strânsă a românilor din Gura Văii, Aciua, Dumbrava, Răstoci, Hălmagiu cu moţii lui Avram Iancu. Satul Hălmăgel, care a început revolta şi colaborarea cu adjutanţii lui Iancu şi a întâmpinat trupele maghiare cu focuri de armă, a fost incendiat în întregime drept pedeapsă.[9] Mai existau vreo 4 000 de răsculaţi concentraţi în satul Ţărmure, dar vor fi şi ei împrăştiaţi, mai ales că se aşteptau încă 400 de honvezi sub comanda maiorului Ritzkó.[10]

Maiorul Gáál se dovedeşte a fi meticulos şi exact în rapoartele sale, precizând într-unul din ele că numai cu 8 obuze de tun au fost ucişi 111 rebeli români din tabăra de la Gura Văii.[11] În decembrie 1848, maiorul Asboth Lajos raportează comisarului Vukovics despre respingerea a două companii de grăniceri şi a câtorva mii de răsculaţi români, conduşi de căpitanul Doda, care au încercat să atace Reşiţa.[12] Autorităţile

---

6 *Ibidem*, p. 156-164, *Antecedentele*, p. 148.

Ibidem, p. 164-167, *Antecedentele*, p. 148.

8 *Ibidem*, p. 180-182, *Antecedentele*, p. 148.

9 *Ibidem*, p. 196-199. Armata maiorului Gáal a împrăştiat lângă Gura Văii o tabără de 500 de moţi, ucigând 115 dintre ei. Alţi prizonieri au fost deferiţi Curţii Marţiale. Din cauza solidarităţii românilor din comitatul Aradului cu moţii, au fost incendiate parţial şi satele Gura Văii, Aciua, Dumbrava şi Răstoci. Hălmagiu a fost cucerit de unguri.

10 *Ibidem*, *Antecedentele*, p. 149.

11 *Ibidem*, p. 201, *Antecedentele*, p. 149.

12 *Ibidem*, p. 237-238, *Antecedentele*, p. 149.

maghiare au întâmpinat alte greutăți, încă din toamna lui 1848, din partea miilor de români adunați la Remetea, ce ascultau de locotenentul grănicer pensionar Dâmbul. Acestora li se promisese amnistie generală dacă-l părăsesc pe ofițerul român rebel şi se supun legilor Ungariei.[13]

Negustorii Alexie Popovici (64 de ani), Ognarii Costa (42 ani) şi Dimitrie Popovici (27 ani) din Arad au aprovizionat cu cereale şi alimente garnizoana imperială din cetate şi au fost pedepsiți de autoritățile ungare. Preotul Arsenie Staicovici (50 ani) din Pecica a fost întemnițat 30 de zile, dar preotul Zamfir Pop (49 ani), şumarul (pădurarul) Gheorghe Jivănescu (40 ani), învățătorul Gheorghe Gurban (61 ani) din Şoimoş au fost împuşcați de un pluton de execuție condus de căpitanul Astaloş. Evenimentul s-a petrecut în 28 noiembrie, iar în 13 noiembrie 1848, Kulterer Murany a ordonat spânzurarea preotului Jivan Petrovici din Sânicolaul Mare şi executarea prin acelaşi procedeu a preotului Vasile Popescu din Alioş, care era frate cu Patrichie Popescu. În schimb, preoții Maximilian Caracioni, Vasile Boitor, Gheorghe Bila, toți din Pecica, au ținut cu guvernul Ungariei, au mobilizat în serviciul acestuia 400 de enoriaşi care s-au concentrat în tabăra de la Becicherec. Caracioni şi-a pus în serviciul Ungariei şi feciorii săi iar acest preot, împreună cu ceilalți doi, au fost judecați de Tribunalul militar din Timişoara, unde Caracioni, declarat vinovat, a fost condamnat la moarte pentru crima de les-maiestate. Însă autoritățile imperiale austriece au fost clemente, după 6 ani de puşcărie l-au amnistiat şi, colac peste pupăză, a devenit şi stareț de Bezdin.[14]

La 6 august 1849, husarii unguri i-au împuşcat pe Perva Ştefan (38 ani), Nicolae Lambert (48 ani), german romano-catolic, care n-a ştiut să vorbească ungureşte cu aceşti soldați, Toader Brânda (45 ani), Todor Bojan (30 ani), Igna Horga (34 ani), Jelina Perva (41 ani), văduvă, cu fiul ei Gheorghe (16 ani), Toma Arjan (60 ani), toți din Buteni, plus Ioan Faur (35 ani) din Chisindia şi Zaharia Țiurca (62 ani) din Bârsa. Aceştia s-au opus jafurilor comise de unguri. Zaharie Țiurca nu i-a lăsat pe unguri să

[13] *Ibidem*, p. 153, *Antecedentele*, p. 149.

[14] Preot dr. Pavel Vesa, *Eparhia Aradului în perioada episcopului Gherasim Raț (1835-1850)*, Arad, 2008, p. 235-237.

confişte un cal al lui Todorică Halic, fapt pentru care a fost împuşcat în drumul satului, împreună cu consăteanul său Mihai Dinga. Birăii (primarii) satelor Iacobini (Zeldiş), Satu Rău, Mădrigeşti, Rista Vesa (46 ani), Băbuța Onu (43 ani), Van Stănilă (66 ani) au fost executați în 18 octombrie 1848 pentru că au primit scrisori din Ardeal şi îndemnuri să se opună politicii Ungariei şi să rămână fideli Împăratului. Toți au fost pârâți de notarul Jimon Marton şi judecați şi condamnați de Gaál şi Boțco. Tot la 18 octombrie 1848 a fost executat Ristea Tolci (22 ani) din Almaş, deoarece s-a opus recrutării lui în armata ungară. Preotul Simion Groza din Gurahonț, primind scrisori de la românii ardeleni, i-a îndemnat în biserică pe românii arădeni, i-a îndemnat în biserică pe credincioşii din parohia lui să se înarmeze şi să intre în luptă deschisă cu ungurii. Pentru această faptă, ofițerii comandanți ai taberei maghiare Boțco şi Gaál l-au condamnat la moarte prin ştreang. Ofițerii unguri i-au poruncit preotului Constantin Copian din Almaş să-l pregătească pe ultimul drum pe cel condamnat. Acesta l-a spovedit şi l-a cuminecat cu Sfintele Taine pe fratele său în Christos, Simeon Groza, l-a însoțit până la locul execuției, unde i-a citit îngropăciunea destinată special preoților, după care celui condamnat ungurii „prin ştreang şi spânzurători i-au ucis viața".[15]

Când românii din Nădab s-au opus recrutării în oastea maghiară, trei dintre ei au fost executați, alții arestați şi închişi la Arad, Seghedin, Oradea iar preoții din Pleşcuța, Poenari, Şteia, Vața de Sus au fost executați deoarece s-au opus politicii guvernului ungar. Între 23-30 octombrie 1848 au suferit represalii românii rebeli din ținutul Zarandului, unde au fost date pradă focului 450 de gospodării, dintre care 161 la Hălmăgel, 86 la Aciuța, 82 la Târnava. Preoți Sinesie Grozav (38 ani) din Aciuța şi Pavel Farcaş din Pleşcuța au fost ucişi deoarece au citit credincioşilor porunci împărăteşti trimise de Avram Iancu. Ei au fost trecuți din viață în moarte prin spânzurătorile improvizate la podul de peste Crişul Alb din Iosăşel. Aceeaşi soartă au împărtăşit-o preoții Eftimie Popovici (35 ani) din Hălmăgel, Iovan Jude-junior (26 ani) şi Ioan Jude-senior din Poienari şi filia Toheşti şi Pavel Feier din Şteia. În

[15] *Ibidem*, p. 237-239.

Hălmăgel, proclamaţia lui Iancu a fost răspândită şi de preotul Ioan Popovici în faţa unor români veniţi din mai multe sate. Acesta şi Eftimie au fost trădaţi de Toda Şandor, duşi la Hălmagiu, dar la podul Băneştilor au fost spânzuraţi împreună cu alţi preoţi.[16]

Birául din satul Dulcele, Gligor Sârb, a fost împuşcat pentru că a îndemnat sătenii să se împotrivească Ungariei şi la fel a păţit-o Onu (Ioan) Popa (50 ani), tatăl avocatului George Popa, care a tras clopotele într-o dungă, ca la alarmă, pentru ca românii să lupte contra soldaţilor lui Kossuth. Ioan Balint (34 ani) şi Gheorghe Marian (50 ani) din Covăsânţ au fost împuşcaţi deoarece au făcut cunoscut Manifestul antimaghiar trimis de generalul Bergher din cetatea Aradului. În 23 noiembrie, Toader Crişan (49 ani), Nicolae Moldovan (27 ani), Teodor Dehelean (38 ani), Pavel Rus (28 ani), Gheorghe Jivan (26 ani) din Bârzava au fost spânzuraţi în dealul Ciotului pentru că au incitat poporul contra ungurilor şi din acelaşi motiv, la 27 noiembrie 1848, au fost executaţi preotul Ioan Faur (44 ani), ţăranii Teodor Jirj (52 ani), Toader Căprucean (39 ani) şi Sofronie Faur (39 ani) din Căpruţa. Dacă preotul Ioan Faur a fost spânzurat pe dealul Ciotului, fratele său care era primar (birău) a fost împuşcat în dealul numit La Vie, între Căpruţa şi Monoriştea. George Ciucuţa (61 ani) din Dumbrăviţa a fost spânzurat la Bârzava, în 24 noiembrie 1848, deoarece a făcut propagandă în sat ca oamenii să respingă actele şi poruncile ungureşti şi să le respecte numai pe cele imperiale austriece. Judele satului Dumbrăviţa, Rusalim Bătuţan (37 ani) a scăpat mai uşor, fiind închis la Arad şi ulterior la Sântana. Din satul Conop, doi români plugari, Vasile Merza (35 ani), Atanasie Olari (48 ani) şi purcarul Antonie Iuşca (39 ani) au fost spânzuraţi în dealul Pripor deoarece n-au ascultat de poruncile ungurului Nicolae Sperlak. La Sântana a fost închisIoviţă Morari, tot din Conop, care a murit în această temniţă ungurească.[17]

Preotul Sabău Petru (35 ani) din Fânaţe a transmis preotului Ioan Groza din Crişţior o scrisoare în limba română expediată de Avram Iancu. Intenţia era ca aceasta să fie transmisă mai departe către Popa

[16] *Ibidem*, p. 241-244.

[17] *Ibidem*, p. 245-251.

Naşului pe care Iancu l-a rugat să mobilizeze 10 000 români şi să-i trimită în ajutor împotriva ungurilor care ardeau casele românilor ardeleni şi îi ucideau. Petru Sabău, adus în faţa tribunalului excepţional, a negat că are legături cu Avram Iancu, pe care nici nu-l cunoaşte personal, iar scrisoarea era adresată fiului preotului Naşu din Criş şi nu lui personal. Tribunalul l-a achitat deoarece n-a dispus de probe sigure împotriva lui. După alte mărturii însă, preotul Sabău Petru din Fânaţe i-a trimis praf de puşcă lui Avram Iancu aflat la Băiţa, dar tribunalul n-a dispus de această informaţie. Ioan Groza a trimis şi el praf de puşcă lui Iancu, iar românii din Râmeţ, Valea Iadului, Criştior, Călugări, Câmp, Fânaţe, Sohodol, Vaşcău, Topa de Jos i-au trimis alimente pentru soldaţii lui.[18]

Acei români care vorbeau public împotriva guvernului ungar şi-i contestau autoritatea erau întemniţaţi şi pe teritoriul aflat sub jurisdicţia Vicariatului de Oradea, subordonat direct Episcopiei Ortodoxe a Aradului. În 28 octombrie 1848 a fost spânzurat Pantea Petru (55 ani) din Tulca, pe motiv că a vociferat în biserică spunând şi rugându-se la Dumnezeu să nu-i ajute pe unguri şi să-i aducă pe sârbi, că atunci românilor le va merge mai bine. Opunându-se recrutării feciorilor români în armata ungară, plugarul Pater Moise din Apateu a fost executat la 30 octombrie 1848. La fel au păţit-o şi Turcuş Simion (43 ani) şi Teodor Moţan (26 ani) din Peşteş, care au susţinut că pruncii românilor nu trebuiau să intre în armata ungară şi să se bată cu Împăratul.[19]

Aceste evenimente demonstrează elocvent că jumătatea de naţiune română din „părţile ungurene", Banat, Crişana, Maramureş, n-a ţinut şi n-a mers în întregimea şi totalitatea ei alături de Ungaria, iar doar cealaltă jumătate, cea română din Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal) împotriva Ungariei. Situaţia a fost complicată şi complexă întrucât şi românii din Banat, Crişana, Maramureş, Partium au fost – sau mai precis o parte din ei – contra Pestei şi s-au opus Ungariei, dar au fost repede şi prompt reprimaţi, în timp ce alţi români din zonă, conduşi de o parte din elita lor, deputaţi, parlamentari, comisari, clerici români

[18] *Ibidem*, p. 252.

[19] *Ibidem*, p. 255.

au acționat din convingere, influențați de elita promaghiară, alături de guvernul ungar. Românii tineri din părțile ungurene recrutați în armata ungară au luptat după octombrie 1848 până în august 1849 împotriva austriecilor, croaților, sârbilor, slovacilor şi contra fraților lor din Ardeal, deoarece considerați cetățeni ai unicei națiuni civile, maghiare, trebuiau să se supună legilor ungureşti şi statului ungar. Dar indiferent de opțiunile şi convingerile proprii legate de sentimentul că aparții patriei maghiare, în caz că o slujeai benevol şi cu credință luptând contra tuturor inamicilor ei sau, dimpotrivă, chiar dacă simțeai şi considerai că aparții unei națiuni române ce dorea să-şi croiască un stat autonom, şi te simțeai solidar cu armata națională a legiunilor şi prefecturilor românilor ardeleni, dar erai încadrat în tabere maghiare, tot trebuia să te supui legilor ungureşti ale războiului şi să-ți împuşti conaționalii din Ardeal dacă-i întâlneai pe fronturile de luptă. Pentru cei din această categorie nu existau alte opțiuni decât respectarea regulii *à la guerre comme à la guerre,* deci ori te supui Ungariei, ori eşti lichidat.

Pe de altă parte, tirania şi reprimările ungureşti i-au înfricoşat pe unii români din Banat, Crişana, Maramureş, care şi-au ascuns şi şi-au reprimat ei înşişi sentimentele lor naționale şi politice adevărate, pentru a nu fi descoperiți, dar după înfrângerea Ungariei kossuthiste se ataşează strâns de Delegația românilor ardeleni de la Viena, o completează cu membri din sânul lor şi acționează hotărât pentru înființarea Marelui Ducat al românilor din Banat, Crişana, Maramureş, Ardeal şi Bucovina. Această schimbare a concepțiilor şi a stării noi de spirit este atestată în numele românilor arădeni şi orădeni de episcopul ortodox Gherasim Raț şi episcopul baron Vasile Erdelyi greco-catolic, care acționează în acest sens, pledează pentru aplicarea integrală a Petiției-program din 25 februarie 1849 şi ale celorlalte Memorii care i-au reiterat revendicările, iar în zonă până şi economii (țăranii), birăii, dascălii, preoții erau pătrunşi de necesitatea şi dreptatea ca ei să aibă parte şi să beneficieze de o „crăime română".[20]

---

[20] Suciu, *Antecedentele,* p. 150-152; Idem, *Evoluția programatică şi alternativele tactice ale mişcării naționale a românilor din Transilvania între 1849-1967* în volumul în mss. *Structuri sociale şi implicare politică şi implicare politică Transilvania 1849-1867.* Coordonator Dumitru Suciu,

Dar această evoluție a gândirii și acțiunii politice românești nu a însemnat deloc că aripa promaghiară a elitei politice, care investea mai multă încredere în Pesta decât în Viena și era reprezentată de Sigismund Pop, nobilii români din familiile Man, Mihalyi, Eftimie Murgu și alții, a fost aruncată și risipită în eter. Ea a continuat să existe, să se manifeste în continuare, iar categoria de deputați români guvernamentali reapare în scurta și efemera Dietă de la Pesta (1861), în Dieta de Încoronare de acolo (1865-1868) și în ciclurile parlamentare ce au urmat-o și au continuat-o. După evenimentele sângeroase din 1848-1849 și drept consecință a politicii egoiste și dominatoare a regimului dualist, ponderea acestei aripi scade treptat, dar sigur, pe faze, până în 1918, când cei din această categorie devin un fel de *rara avis*, de excepții ce confirmă regula generală că a bătut ceasul ca și românii majoritari din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Partium să-și urmeze frații din Basarabia și Bucovina și aflați toți sub sceptrul protector al Regelui Ferdinand I cel Loial jurământului că va acționa neabătut pentru îndeplinirea destinelor națiunii române, să intre în marea familie a Statului tuturor românilor.[21]

În Ardeal, încercările de a obține recunoașterea națiunii ca națiune politică au eșuat, arestările țăranilor și preoților care au fost la Marea Adunare Națională de la Blaj și s-au împotrivit centralismului maghiar de stat și recrutărilor s-au ținut lanț, s-au declanșat vărsările de sânge suferite de români la Mihalț, Vaida Cămăraș și alte localități, au fost executați prefecți și tribuni ai românilor la Târgu Mureș (Vasile Pop), Cluj (Baternai și Simoniș), secuii întreprind raiduri în sate soldate cu pierderi de vieți românești, incendieri și jafuri. Toate reprimările duc și conduc evenimentele la declanșarea Războiului Național din octombrie 1848 până în august 1849. În condițiile acestor triste dar incontestabile realități, Comitetul Național Român, adevărat guvern provizoriu revoluționar, era îndreptățit să afirme, prin Bărnuțiu și Barițiu: „Dar națiunea română, mărturisească istoria, n-a avut cuget rău niciodată în contra națiunii unguresti și în acest an încă s-a purtat cu o răbdare istoriei necunoscută,

autori Simion Retegan, Dumitru Suciu, Daniela Deteșan, Mádly Loránd, Rigman Ciprian Mirela Popa Andrei, înaintat spre publicare Editurii Academiei Române, București.

21 Suciu, *Monarhia și făurirea României Mari:1866-1918*, București, 1997.

până nu a scos-o din cumpăt fracțiunea cea teroristică, silind-o a se folosi de dreptul de apărare și de răzbunare... Ei au rupt iazul și au adus asupră-și potopul cerului răzbunător. Cine va fi de vină dacă se vor îneca?"[22] Același guvern național român, întruchipat în Comitet cheamă prin August Treboniu Laurian, Simion Bărnuțiu, Nifon Bălășescu, Florian Micaș, Timotei Cipariu, Ioan Bran poporul la arme, deoarece: „domnii unguresti nu vreau să știe de naționalitatea română, nu vreau să recunoască că sunt și alte națiuni afară de cea ungurească, nici nu vreau să știe de constituțiuni ca aceea care dă dreptul nu numai națiunii ungurești, ci și altor națiuni. Ei vreau ca românii să nu mai aibe judecători și apărători din neamul lor, ci să fie pururea niște prunci fără părinți și să rătăcească ca turmele fără păstori. Alergați, drept aceea, la arme români tineri, pentru ca să vă luptați și pentru neamul vostru, căci pentru străinii cei nemulțumitori v-ați luptat destul".[23]

Izbucnirea Războiului Național româno-maghiar pentru Ardeal are loc în condiții mai favorabile când Viena nu mai recunoaște legitimitatea guvernului și parlamentului ungar și nici propriile semnături de sancționare a legilor ungurești efectuate de Regele constituțional al Ungariei, Ferdinand. Până în octombrie, națiunile nemaghiare: croații, sârbii, slovacii, românii au fost sacrificați dominației maghiare. Dar din cauza conflictelor survenite între cele două metropole, Pesta și Viena, care afectuau unitatea diplomatică și militară a Imperiului, regimul dualist parțial cade și aceste națiuni, grav afectate de centralismul maghiar de stat, luptă alături de trupele imperiale austriece contra Ungariei kossuthiste. În ambele faze de desfășurare a evenimentelor: martie – septembrie 1848, octombrie 1848 – august 1849, trebuia să se decidă dacă Transilvania, Slovacia, Voievodina Sârbă, Slovenia dintre Mura și Raab, Croația sunt simple puncte cardinale ale Ungariei Mari situate la răsărit, nord sau sud, iar nemaghiarii sunt simple lipituri sau umpluturi ai singurei și unicei națiuni politice și civile ungare sau constituie state naționale autonome înzestrate cu națiuni politice recunoscute legal și

[22] Teodor V. Păcățianu, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub Coroana ungară*, vol. I, Sibiu, 1904, p. 467-468.
[23] Barițiu, *Părți alese*, II, 1904, p. 307-308.

egal-îndreptățite în cadrul unui sistem federal, fratern, unde principiul naționalităților se aplica în mod egal pentru toate popoarele, și nu numai pentru unul sau două dintre ele, care se autointitulau ca fiind ele însele în mod exclusiv politice, istorice, cu culturi majore și cu acces la dreptul de a-și făuri state moderne, iar pe celelalte, considerate popoare de țărani, apolitice, anistorice, cu culturi minore, le încadra ca cetățeni și indivizi egali în drepturi juridice, sociale, spiritual-bisericești în categoria primelor state. Dar și nemaghiarii doreau și luptau să obțină, pe lângă libertățile juridice și sociale, și drepturi naționale colective, conform spiritului timpurilor moderne, când principiul naționalităților se afla în plină ofensivă în Europa Centrală și Orientală.

Războiul național ungaro-austriac (octombrie 1848 – august 1849) are un caracter democratic, autonomist și descentralizator din partea ungară, dar numai pe teritoriul în care poporul maghiar era majoritar, deci în cel etnic, deoarece maghiarii aveau tot dreptul să-și conserve ființa națională, să nu fie metamorfozați în germano-austrieci, să-și conserve structurile executive și parlamentare moderne de stat. Dar în teritoriul istoric al Ungariei Coroanei Sfântului Ștefan acest război este nejust, de concurență între doi stăpâni care se băteau pentru a stăpâni în continuare teritorii cu majorități ce nu erau din punct de vedere etnic nici ungurești, nici austriece. Doar Războaiele Naționale susținute de croați, sârbi, slovaci, români contra centralismului maghiar de stat au avut un caracter rotund și complet democratic, deoarece au fost războaie de apărare, de conservare a teritoriilor pe care le locuiau în mod majoritar și a ființelor lor naționale, pentru a nu fi topite în Ungaria Mare și în unica națiune politică maghiară. Ideea de a fi sau de a constitui simple umpluturi sau lipituri la națiunea civilă maghiară sau la oricare alta care se pretindea unică însemna să-ți sapi singur groapa, să renunți la dreptul de a forma tu însuți propria ta națiune politică egală și coordonată cu toate celelalte, iar rezistența militară dârză a acestor popoare, sacrificiile umane și materiale suferite în aceste Războaie crâncene și grele pentru teritorii demonstrează elocvent că națiunile nemaghiare nu erau mai puțin politice decât cea maghiară.

Deosebirea esențială între aceste națiuni este că cele negermane și nemaghiare nu erau exclusiviste, respectau națiunile ungară și austriacă

pe teritoriile lor etnice şi promovau în Programele lor necesitatea restructurării fundamentale a structurilor politice prin „elvetizarea"sau federalizarea etnică a Marii Austrii prin instituirea statelor autonome germano-austriac, ungar, cehoslovac, sârbo-croato-sloven, polon, italian, român, corelate toate cu guvernul şi parlamentul central de la Viena. Formula benefică şi de mare deschidere democratică era menită să respecte, să apere interesele specifice celor 32 261 000 de locuitori, atât pe plan european, permiţând ca prin coordonarea şi unirea tuturor eforturilor unor parteneri egali, fraterni şi mulţumiţi unii faţă de alţii, aceşti europeni să se apere de o posibilă invazie şi dominaţie rusă sau, eventual, prusacă în zonă. În epocă s-a şi apreciat că peste 32 milioane de oameni liberi, cu voinţă fermă de a rămâne şi ca cetăţeni şi ca naţiune ca atare, pot să reziste cu succes celor 60 de milioane de „sclavi" politici din Imperiul rus. Pe de altă parte, personalităţi marcante ce proveneau din elitele politice nemaghiare şi negermane şi le reprezentau cu strălucire au afirmat că vremea guvernării majorităţilor de către minorităţi a trecut, că asemenea practici vechi, prăfuite şi depăşite nu erau compatibile cu substanţa şi mesajele democraţiei europene. Aceştia au susţinut clar şi răspicat că Austria, a cărei populaţie era germană a 5-a parte, nu mai putea subzista ca stat unde germanii deţin puterea şi nici Ungaria, a cărei populaţie era a 3-a parte maghiară nu mai putea fi veşnic numai şi numai Magyarország, în care ungurii deţin supremaţia şi preponderenţa.

Memorabilul An 1848 a distrus podul pentru trecerea înapoi la asemenea practici şi singura soluţie pentru salvgardarea existenţei Monarhiei Habsburgice era federalizarea etnică prin care devenea o asociaţie de naţiuni eliberate, egale, coordonate şi armonizate şi nu subordonate uneia, alteia sau la două dintre ele. Politicienii unguri au considerat însă că Ungaria nu era obişnuită să ducă o viaţă de provincie – aşa interpretau ei statutul autonom etnic propus de nemaghiari – că federalizarea Ungariei Coroanei Sfântului Ştefan însemna despărţirea de ea însăşi, iar feldmareşalul austriac Joseph Radetsky reflecta şi el în acelaşi stil şi cu aceeaşi mentalitate de stăpân că decât să vadă Austria despărţită de ea însăşi – în cazul lui şi de Ungaria – mai bine acceptă să se despartă de Confederaţia Germană, a cărei preşedinţie o deţinea. Această poziţie şi

atitudine de stăpân caracterizează politicile austriece şi ungare şi, în momentele în care se răfuiau şi se băteau cap în cap şi în vremurile când uitau de ce s-au bătut, ştergeau cu buretele pestan şi vienez tot ce le-a despărţit, le-a învrăjbit şi le-a pus faţă în faţă pentru ca împreună să conserve cu forţe unite statele lor istorice într-o Europă în care progresele principului naţionalităţilor modificau geografia ei politică prin unificările italiană, germană şi română de dincolo de Carpaţi. Anul 1848 şi cei care l-au urmat pun pe ordinea de zi a Europei Centrale şi Răsăritene lupta pentru teritorii dintre naţiunile cuceritoare şi cele cucerite, care la început se duce în cadrul conflictelor federalism versus centralism ungar sau centralism austriac de stat şi federalism versus dualism, pentru ca ulterior lucrurile să evolueze spre armonizarea şi democratizarea geografiei politice europene generale prin dispariţia statelor istorice cuceritoare şi completarea sau punerea în funcţiune a testurii structurilor statale din această zonă a statelor naţionale libere, unitare şi independente. Dacă naţiunile occidentale posedau de secole state unitare, iar germanii şi italienii le croiesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, memorabilul An 1918 extinde, ordonează şi operează pe baza aceloraşi principii stabilirea frontierelor de stat în spaţiul rămas după dispariţiile Monarhiei Austro-Ungare şi a Imperiului rus.[24]

Între octombrie 1848 – august 1849, în conştiinţa colectivă a ţăranilor români din Ardeal se întăreşte ideea că jurământul de le Blaj faţă de Împărat depus concomitent şi împreună cu cel faţă de naţiunea română sunt două lucruri identice care se îngemănează perfect, că Împăratul ţine cu dreapta lor cauză, că ei nu mai ascultă de Guberniu, de föispanii (comiţii), alispánii (vicecomiţii) şi solgăbirăii ungurilor, ci de domnii lor de la Blaj, de „diata românească" de acolo la care vor face referire peste decenii, de Crăişorul Munţilor Iancu, de Axente, de domnişorii Dobra, Buteanu şi de alţi viceprefecţi sau tribuni dintre care unii le erau şi păstori sufleteşti ca Simion Balint, Nicolae Vlăduţiu, popa Simion Prodan, Ioan Antonelli etc. În condiţiile Războaielor Naţionale, ungurii get-beget, deci care erau unguri şi din punct de vedere genetic,

---

24 Suciu, *Destine istorice. Românii transilvăneni spre Marea Unire. 1848-1918. Studii*, Bucureşti, 2006 (în continuare *Destine*).

şi politic, dar şi „ungurii" care erau de voie sau de nevoie în mod legal din punct de vedere politic, dar de buze valahe sau slave şi erau mobilizaţi în armata ungară, ucideau austriacul care vrea să le fure libertatea maghiară, dar şi românul care acţionează să le fure Ardealul, slovacul, croatul, sârbul care vor emanciparea teritoriilor pe care le locuiau în mod majoritar de sub focul centralismului maghiar de stat perceput ca mâncător de inimă şi naţionalitate nemaghiară. Lupta pentru teritorii între naţiunea cuceritoare ungară şi cele cucerite slave şi română a fost teribilă şi sângeroasă, tocmai fiindcă aceste Războaie Naţionale pun pe scena istoriei problema esenţială a restructurării fundamentale a statelor istorice pe baza principiului naţionalităţii interpretat în sensul real şi plenar al noţiunii, al emancipării celor cuceriţi şi asupriţi prin federalizare etnică şi punere pe picior de egalitate cu naţiunea ungară şi cu cea austriacă dincolo de Leitha. Credem că, într-o oarecare măsură, Războaiele Naţionale din 1848-1849 din Monarhia Habsburgică reproduc pe o scară mai mică ceea ce s-a întâmplat pe o scară mai mare în Primul Război Mondial. Militarii români şi slavi recrutaţi în 1848 în armata ungară care implementa pe teren centralismul maghiar de stat împuşcau pe românii şi slavii din armatele populare nemaghiare care lucrau contra lui, dacă-i întâlneau pe fronturile de război, exact ca şi ofiţerii şi soldaţii nemaghiari din armata austro-ungară care îi împuşcau pe militarii din armatele Serbiei şi României, intrate în război alături de Antantă contra Puterilor Centrale.

În 1848-1849, autorităţile maghiare de stat, considerând Ardealul ca parte estică integrantă a statului naţional maghiar unitar şi legea uniunii ca perfect valabilă şi obligatorie pentru toţi cetăţenii, au recrutat şi români ardeleni, nu numai bănăţeni, crişeni, maramureşeni în armata ungară, care au luptat împotriva conaţionalilor ardeleni din legiunile şi prefecturile naţionale. Această practică a fost operată de guvern pe teritoriile controlate de el însuşi prin armata şi autorităţile maghiare de stat. Invers, Comitetul Naţional Român de Pacificaţiune, cu rol de guvern românesc, prefecturile şi tribunatele care au instituit o administraţie românească în Marele Principat al Transilvaniei operau pe terenul controlat de ei recrutarea, mobilizarea, aprovizionarea şi instruirea

armatei naționale române sau colaborau la înscrierea voluntarilor români în armata imperială austriacă a generalului Pfersman. Dar dacă pe teritoriul unde funcționa administrația românească existau și se manifestau români care se împotriveau recrutării în legiuni sau nu respectau ordinele de aprovizionare a taberelor naționale (lagăre, Landsturm românesc) ei erau prompt reprimați de prefecți și tribuni deoarece regulile războiului erau aceleași indiferent de taberele beligerante.

Precizăm din nou că ar fi nedrept să facem un proces de logică și de instanță moral-istorică oamenilor politici unguri, după peste 160 de ani de la evenimente pentru felul în care au gândit și au acționat. Ei au fost, au gândit și au acționat ca unguri, au fost crescuți și educați într-un complex instituțional și statal maghiar și, ca atare, au făcut politica maghiară a timpului și epocii respective, ca buni patrioți maghiari, apărători ai națiunii și ai statului ungar, pe care-l identificau cu cel istoric, croit cu sabia de strămoșii lor feudali. Nimeni nu poate pretinde – și ar fi absurd să o facă – ca Batthyány, Kossuth, Szemere etc. să facă altă politică decât cea maghiară. Noi am dorit un singur lucru, și anume, reconstituind programele, gândirea și acțiunea politică și națională proprie nemaghiarilor, prin excelență autonomistă și descentralizatoare, să evidențiem incompatibilitatea dintre ele, să constatăm că din moment ce au apărut și s-au manifestat cu tărie, aceste *Războaie Naționale* au fost necesare și obiective, fără să fim blamați că, procedând astfel, suntem cinici. Istoria a dovedit că problema națională, care în esența și substanța ei a fost o luptă pentru teritorii dintre cuceritori și cuceriți, s-a manifestat cu prioritate pe scena Europei Centrale și Răsăritene și dacă ea n-a fost și n-a putut fi soluționată prin formulele propuse de majoritățile mereu respinse de minoritățile dominatoare, ea a fost tranșată și pusă la punct de Anul 1918, de data aceasta de către și pentru majorități, când acest lucru a devenit posibil și permisiv pe scena politică europeană. Puterea statelor ce au învins Germania și Austro-Ungaria a făcut posibil acest lucru.

Însă și aceste Războaie Naționale de la 1848-1849, ca oricare altele, n-au fost ferite de excese comise de ambele tabere beligerante, maghiară și nemaghiare, asupra civililor, indiferent de vârstă și sex. Luni de zile românii ardeleni au fost pașnici, au protestat fără arme împotriva unor nedreptăți, dar au fost reprimați cu armele, unii uciși, alții arestați, iar

mulțimea română, concentrată la un loc și înarmată începând din octombrie 1848, s-a răzbunat, acționând sub impulsul frustrărilor acumulate de secole, alimentate și revitalizate de asuprirea și intoleranța recentă a stăpânirii unguresti moderne. Când s-a declanșat conflictul, în psihologia colectivă a mulțimilor și-a făcut loc ideea că celălalt este periculos, dușman sau poate deveni, atunci sau mai târziu, un potențial inamic înarmat, deci trebuie lichidat, chiar dacă atunci când se producea faptul, nu era înarmat sau era chiar copil, dar de naționalitatea celuilalt, a adversarului . Pentru unguri, oricine nu se supunea statului și legilor ungare era inamic. Pentru neungurii care nu recunoșteau validitatea și competența legilor maghiare și se atașau de propria conducere națională, ungurul era considerat principalul inamic. Execuțiile au fost începute și comise de autoritățile ungare care au declanșat vărsarea de sânge și au devenit motive de răzbunare pentru români, care au trecut la dezarmarea și, acolo unde s-a opus rezistență, la lichidarea unor unguri. Faptul se transmite din nou, este preluat de armata ungară, care ucide nu numai pe câmpul de luptă, dar și în sate și orașe români neînarmați, așa cum au procedat și trupele române cu unii civili maghiari în octombrie 1848 sau mai târziu. Între decembrie 1848 – martie 1849 până în vară, Ardealul este cucerit de armata ungară, cu excepția Munților Apuseni, transformați într-o mică dar inexpugnabilă țară românească, de prefecții și tribunii lui Iancu. Astfel un vast teritoriu rămâne la discreția răzbunării armatei, a echipelor de vânătoare, a tribunalelor de sânge maghiare, dar și a unor funcționari civili maghiari.

În octombrie 1848, românii au ucis un grup de unguri la Sângătin, inclusiv femei și copii și altul la Presaca, format din 640 de unguri din Zlatna care se îndreptau spre Alba Iulia, dintre care 186 erau femei și copii.[25] Grupul de la Zlatna, ca și cel de la Sângătin, au afirmat la început că depun armele, după care au deschis focul împotriva românilor, sperând să-i ia prin surprindere, să-i facă să cedeze și să scape de dezarmare și eventual de prizonierat. După unele date, în Munții Apuseni au fost uciși 720 unguri, la Presaca și Zlatna 800, la Aiud 800, la Abrud 1 000, la Sângătin 170 și s-a estimat că pe teritoriul comitatului

[25] Idem, *Antecedentele*, p. 170; *Studiu introductiv*, p. XV.

Alba de Jos ungurii au avut 5 204 morți, care au reprezentat 20% din totalul locuitorilor unguri din teritoriul comitatens şi jumătate din numărul ungurilor militari şi civili căzuți la nivelul întregului Mare Principat al Transilvaniei.[26] Unele estimări şi sinteze româneşti timpurii, tipărite în germană şi română, susțineau cifra de 40 000 de români căzuți, civili şi militari, şi de 29 268 000 florini de argint pentru paguba generală[27] iar în unele comentarii recente privind cifrele şi relativitatea lor se afirmă că după estimările lui Czetz János, ungurii au pierdut şi ei tot atâția morți ca şi românii, incluzându-i şi pe civili şi pe cei sub arme (deci 40 000), în timp ce istoricul Egyed Akos estima că numărul total al românilor, ungurilor şi saşilor căzuți în război sau civili nu depăşeşte 14 000-15 000 de suflete.[28]

În vâltoarea războiului au intervenit uneori anumite înțelegeri sau mici „pacte de neagresiune" între sate româneşti şi maghiare, ca de pildă satele Ciberu de Sus şi Ciberu de Jos cu satul maghiar Eremitu sau „acordul de pace" din 23 octombrie 1848 Vințu de Jos.[29] Au fost cazuri izolate sau excepții când unii români şi-au ascuns în toiul luptelor prieteni unguri pentru a nu fi ucişi de conaționalii lor şi invers, unii unguri şi-au ascuns prietenii români în acelaşi scop. Dar aceste excepții n-au făcut decât să confirme regula fundamentală a durității generale a primului Război Național româno-maghiar pentru Ardeal. Acest prim Război s-a desfăşurat în paradigma federalism şi autonomism versus centralism de stat ungar, impregnat puternic de programele naționale româneşti şi de politica guvernului şi parlamentului Ungariei, care se băteau cap în cap şi care s-au dovedit incompatibile. Ungurii din Ardeal, stăpânii locali clasici şi tradiționali ai Marelui Principat al

---

[26] Vezi Szilágy Farkas, *Alsófehér vármegye 1848-1849-ben*, Nagy eneyed, 1898, p. 400–401 şi Kemény Istvánbáró, *Emléklepjai*... cu alte liste de morți la paginile 8-11, 23-27, 38-39, 44-47, 50-51, 52-55.

[27] „Bucovina", I, 1850, nr. 1 din 6 ianuarie 1850, Suciu, *Destine*, p. 98-101. Neamțu, Cap. VIII, Istoria României, *Transilvania*, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 920-954..

[28] Dan Berindei, Grigore Ploieşteanu, Mihai Sorin Rădulescu, *La violence et les Roumains aux XIXe et XXe siecles*, „Revue Roumain d'Histoire", XXXIX, 1-4, Bucarest, 2000, p. 174.

[29] Peter Moldovan, *op. cit.*, p. 17-18; Gabriela Mircea, Ioan Mircea, *Un moment de reconciliere în vremuri de tumult: acordul de pace din 23 octombrie 1848 de la Vințul de Jos*, „Apulum", XLVI, 2009.

Transilvaniei și ai românilor ardeleni, au fost siderați și înspăimântați când prefecții și tribunii români le-au pretins să se supună lor și, strâns uniți în jurul fraților mai mari din Ungaria, au trecut la represalii dure împotriva acestora. În schimb, românii ardeleni i-au interpretat pe austrieci, în condițiile noi de după octombrie 1848, ca pe aliații și protectorii lor și unii i-au interpretat oarecum în mod strident și exagerat ca pe un fel de armată a lor națională. Adevărata lor armată națională, purtătoare și apărătoare a politicii și a intereselor majore românești, a fost Lansturmul românesc, constituit din prefecturi, legiuni și tribunate.

Considerăm că cele mai prețioase informații oferite de rapoartele preoților și protopopilor români privind pierderile de vieți românești și pagubele materiale suferite în războiul cu ungurii sunt cele care-i nominalizează pe românii căzuți sub arme. Aceștia au murit pentru apărarea și afirmarea ființei naționale și politice a poporului român și pentru promovarea Programului național de la Blaj, referitor la națiunea română din Ardeal și la cel cu orizont lărgit, din februarie 1849 și după aceea cu impact asupra tuturor românilor din Imperiul Habsburgic. Reiterăm afirmația că atașamentul românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, Bucovina la Programul ardelenesc pe care-l lărgesc și extind, se explică tocmai prin faptul că în Ardeal, Revoluția burghezo-democratică s-a manifestat clar și puternic ca Război Național. Românii din legiuni sau prefecturi au constituit – și au fost de fapt și de drept – soldații fără uniformă ai națiunii, care au dat un exemplu viu tuturor românilor de existență și viitori cum trebuie să lupți și să mori pentru apărarea și afirmarea ființei, a limbii și a naționalității românești din teritorii unde se vorbea mai mult această limbă, împotriva primejdiei și asupririi străine de oriunde și din orice spațiu în care această voce se făcea auzită și trebuia respectată ca atare. Războiul Național româno-maghiar pentru Ardeal din 1848-1849 anunță, este într-un fel preludiul lansat peste timp și peste generații al Războiului de Eliberare și Întregire Națională din 1916-1919.[30]

[30] Pe larg, despre Războiul de Eliberare și Întregire Națională, ca factor esențial care a condus destinele Regatului și a tuturor românilor sub cupola euro-atlantică victorioasă

O cercetare istorică de sau în adâncime trebuie să-i descopere pe aceşti soldaţi ai naţiunii, să le cunoască numele şi prenumele, vârsta, ocupaţia, locul şi data unde s-au născut, au trăi şi s-au jertfit pentru neamul lor, starea averii, numele văduvelor, al orfanilor pe care i-au lăsat în urma lor. Soldaţii neamului au rămas ca un simbol general în memoria colectivă a generaţiilor ce i-au succedat în curgerea imuabilă a timpului, dar este nevoie de a-i rememora în mod concret şi personal. Concentrările de trupe populare şi militare româneşti din legiuni sau prefecturi sunt numite în epocă Landsturm-ul românesc, lagăr, lagăr militar, tabără.

Parohii Ioan Strâmbul, Gheorghe Moga, notarul Georgie Montan, judele Gheorghe Catfon şi juraţii Moise Pârâian, Gheorghe Chindea, bătrânii Dan Stroie, Gheorghe Chirica din satul Cuciulata (sat, com. Hoghiz, jud. Braşov) certificau la 31 septembrie 1849 că localitatea lor a dat frontului militar naţional pe martirii Moise Buciuman, Ioan Bucurenciu, Ioan Mihăilă Mihai, căzuţi toţi la 10 februarie 1849 în lupta de la Hoghiz, unde a fost rănit şi un alt combatant, tânărul Moise, unul din feciorii lui Gheorghe Lazăr. Văduva lui Moise Buciuman, pe nume Ana, a rămas cu 4 copii, avere o vacă, în câmpul de mijloc, de sus şi din jos are moşie de 7 ferdele de grâu şi mici loturi de fân. De Ioan Bucurenciu a rămas Veroana văduvită, amărâtă, şi ea cu 4 copii, cu moşie de o găleată şi 2 feldere de cereale, 2 văcuţe, 5 oi, dar n-are casă. Văduvită, cu 3 copii, fără moşie, fără vite, a rămas şi Paraschiva, fosta muiere a lui Ioan Mihai Mihăilă, iar feciorul Moise a lui Gheorghe Lazăr, rănit la o mână, nu-şi mai poate câştiga hrana cea de toate zilele. Preoţii, notarul, judele şi bătrânii satului adevereau cu sufletele lor exactitatea celor spuse şi le întăreau, primii 3 cu semnăturile lor, ceilalţi cu punerea degetelor, precizând în plus că în filia Cupşa nu s-au înregistrat niciun fel de pierderi.[31]

---

contra Puterilor Centrale, a făcut posibilă exprimarea voturilor din 15/28 noiembrie şi 1 Decembrie 1918 de la Cernăuţi şi Alba Iulia, pe care tot Dinastia, Guvernul, Armata Regală Română le-a apărat cu concursul Antantei, în 1919, contra atacurilor bolşevice ungare şi ruseşti la Suciu, *Monarhia*, p. 193-257 şi Idem, *Destine*, p. 350-381. Studiul XII.

[31] P I, D. 46, Arhiva Mitropoliei Sibiu, Fond 12/Pr. 1848-1850. Morţii în revoluţie, biserici distruse, sate arse, ajutoare date, situaţii, rapoarte (fără filă sau număr).

Parohul Ilie Cojocariu din Roşia adeverea, la 2 noiembrie 1949, că din parohia lui au căzut pentru neam în luptă cu ungurii Gruia Pascu, ucis la Criş, în comitatul Zarandului, Avram George, tăiat de călăreții maghiari în Dealul Bejeaşilor, lângă Abrud, şi tot acolo şi-a pierdut viața Giurgiu Ilie. Junele Vasenca Petru a participat la bătaia de la Lita (sat, com. Săvădisla, jud. Cluj) dar despre el nu se ştie nimic, deoarece n-a mai venit acasă. Nevasta lui Gruia Pascu a rămas însărcinată, mai avea 3 copii săraci, dar a plecat din sat la Criş, unde bărbatul ei şi-a găsit sfârşitul. Soția lui Avram Gheorghe n-are copii, n-are iosag, dar are casă şi este de confesiunea greco-catolică. Giurgiu Ilie era văduv, cei 3 copii ai lui, orfani şi sărmani, au rămas fără tată, fără mamă, mai ales că a doua soție, cu care n-a avut niciun prunc, i-a părăsit şi a plecat cu soldații polonezi.[32] Aceştia puteau fi sau în armata imperială rusă, sau în cea imperială austriacă sau ungară.

La 7 noiembrie 1949, parohul Ioan Popa din Perşani (sat, com. Şinca, jud. Braşov) atesta că Ioan Gheorghie Lup de 40 de ani a căzut în bătaia cu ungurii la 20 noiembrie 1848 desfăşurată între Feldioara şi Hoghig (Hoghig, cum îi ziceau sătenii). Cel ucis pe câmpul de luptă a fost plugar, cu o avere obişnuită, „de rând", iar văduva a rămas cu 5 copii, 4 feciori şi o fată, care erau „neajunşi", nevârstnici pentru a-şi câştiga pâinea de toate zilele, fiind toți vrednici de milă. Şi Adam Delean din Perşani, de 39 de ani, a luptat în aceeaşi bătaie şi a fost rănit în aceeaşi zi în mâna stângă. Era plugar, „om de rând cu averea", rămas neputincios, cu muiere şi un copil „ajunşi în starea ticăloşii", deci săraci de tot.[33] Farkás Janós, jude cercual jurat, raporta din Cojocna, la 7 noiembrie 1849, că văduva lui Boşan Vasilică a venit în fața lui Suciu Alexandru, Bărean Iacob, Bărean Ioan şi Răşinar Vasilică, care au declarat că răposatul Boşan Vasilică, imediat ce a izbucnit Revoluția în Transilvania, a ținut partea Maiestății sale Împăratul şi i-a rămas fidel şi după aceea. Ungurii l-au considerat, l-au capturat şi l-au robit ca inamic si în drum de la Cojocna la Cluj trei soldați unguri din trupa Silvaniei l-au executat, motiv pentru care văduva lui, cu 6 copii mici, a căzut

---

[32] P I, D. 80, loc. cit.

[33] P I, D. 91, loc. cit.

într-o sărăcie atât de mare, încât singură nu se mai poate descurca. Funcționarul garanta veridicitatea informației prin credința lui oficială, iar parohul Ioan Boşan o adeverea prin dregătoria preoții sale, cu precizarea că execuția a fost făcută la 17 februarie 1849.[34]

Ioan Petric, protopop şi paroh la Braşov, adeverea la 10 noiembrie 1849, că în decembrie 1848, Ioan Tănăsie Boambu, aflat sub arme la lagărul de la Prejmer, care a fost atacat de unguri, a fost ucis în luptă şi de la el a rămas văduva Maria, cu o casă slabă de lemn, 5 orfani şi o datorie de 200 de florini, atestată cu document de la creditori. Tot acolo a fost împuşcat Constandin Zgranțea, de care a rămas văduva Elena, cu o casă de lemn, 3 orfani şi o datorie de 300 florini, atestată de creditori. Nicolae Hărmăneanu a căzut în lagărul de la Săcele, fiind împuşcat de kossuthişti. Văduva Elena, cu 5 orfani, are casă de lemn, datorie de 300 florini atestată de creditori şi ca şi cealaltă văduvă, Elena n-are altă moşie sau avere şi nici meserie. La Săcele a căzut şi Nicolae Hărătianu, iar văduva Bucura, sărmana, n-avea casă, nici altă avere. La 9 martie 1849, în timp ce fugea după soldații austrieci la Predeal, cu scopul de a se refugia cu ei în Țara Românească, Ioan Gavrilescu, fecior, a fost bătut de soldații kossuthişti, a pierdut un ochi şi a fost prădat de mărfurile pe care le ducea cu sine, în valoare de 600 florini.[35] Parohul Ioan Chiujdea, judele Ioan Frit, jurații Matei Moga şi Achim Frit din Berivoii Mici (sat desființat, înglobat la satul Berivoi, jud. Braşov), atestau la 10 noiembrie 1849 că în ziua de 20 februarie 1849 s-a jertfit în bătălia de la Hoghiz consăteanul lor Pătru Popa, de care a rămas muierea Fiica cu 3 copii, dintre care o fată era handicapată şi chilavă din naştere. Văduva avea casă, o vacă, un porc şi moşie, într-un hotar de 6 feldere, într-altul tot de 6 feldere. Toate cele însemnate s-au făcut pe baza mărturiilor văduvelor în cauză, ale căpitanilor de gărzi ai celor căzuți şi ale creditorilor.[36]

Parohul Ioan Almăşan din Alma (sat, com. Ațel, jud. Sibiu) adevereşte la 11 noiembrie 1849, că 15 dintre enoriaşii săi, conduşi de tribunul cu numele Petru Banta, au căzut în ziua de 23 octombrie 1848 în

[34] P I, D. 94, loc. cit.

[35] P I, D. 98, loc. cit.

[36] P I, D. 99, loc. cit.

bătaia de la Ogra (sat, comună, jud. Mureş) când ungurii din Târgu Mureş au năvălit pe Mureş în jos. Preotul nu aminteşte însă decât pe văduva Floarea Crăciun, cu 5 orfani, văduva Floarea a lui Baltoş Antonie, cu 4 orfani, văduva Rachira a lui Soportecean Andrei, cu 5 orfani, văduva Maria a lui Chiş Toader, cu 2 orfani şi văduva Dan Măriuța, a lui Dan Ion, cu 4 orfani. Toate le-a scris cu dreptate, după cum şi unde s-au întâmplat şi după cum a fost înştiințat.[37] Din acest raport putem afla însă doar numele a 5 soldați ai neamului, iar ceilalți 10 n-au mai fost consemnați, probabil din motivul că erau văduvi, feciori sau bărbați neînsurați, care n-au lăsat în urma lor văduve şi orfani. Ar fi fost însă util ca şi numele acestor combatanți să fi fost menționate, pentru a fi trecute în listele de onoare ale martirilor naționali, care s-au jertfit pentru a demonstra contemporanilor şi posterității că în Ardeal există şi va exista conştiința şi voința de a fi român şi a fi respectat ca atare.

În raportul din Ruda (sat desființat, înglobat în satul Barza, com. suburbană Crişcior, oraşul Brad, jud. Hunedoara), parohul Ioan Dicu, birául Glava Ion şi 4 martori nominalizează la 12 noiembrie 1849 numele celor ucişi în confruntările cu ungurii rebeli pentru credința lor față de tronul Maiestății sale, Împăratul Austriei, fără să specifice locul bătăliilor, cu excepția unui caz. Cei ucişi au fost: Leon Adam, de care a rămas văduva lui cu 3 prunci săraci, care n-au nimic, Adam Ionaş, care a lăsat în urma lui văduva cu 4 prunci şi „tot găzduşagu pustiu", Holța Ion, de pe urma căruia a rămas văduva cu 6 copii şi „găzduşagu economici pustiu". De Dan Petru au rămas 3 copii săraci şi economia pustie, dar nu se specifică dacă cel căzut a avut soție pe mama copiilor care să fi rămas văduvă. În acest caz nu era exclus ca cei 3 copii săraci să fi rămas şi fără tată, şi fără mamă. O văduvă şi 6 copii îl plângeau pe Sina Petru, altă văduvă cu 1 copil sărac pe Indreş Solomon, ambele foarte sărace. De băieşul Creț Nicolae, spânzurat de unguri, a rămas văduva cu 3 copii săraci, fără nimic, „ba încă cerşitoare". Doar despre băieşul Mateaş Dumitru putem afla din raport că a fost ucis, „prin puşcătură la Şoimuş". El a lăsat în urma lui văduva cu un copil sărac. Nu este exclus ca şi ceilalți consăteni ai lui din Ruda să fi căzut tot la

[37] P I, D. 103, loc. cit.

Şoimuş sau în localităţile învecinate, unde s-au desfăşurat luptele cu ungurii, ţăranii români fiind mobilizaţi în prefecturi, legiuni şi tribunate, de obicei în zonele apropiate de satele lor.[38]

Parohul Ioan Răfuleanu, judele Năftănăilă Ganea, bătrânul Năftănăilă Novac, juratul Năftănăilă Cornea din Berivoii Mari (veche denumire a satului Berivoi, com. Recea, jud. Braşov) certificau la 13 noiembrie 1849 că din satul lor au căzut în bătaia de la Hoghiz cu ungurii din ziua de 20 februarie 1849 David Comănici, de 31 ani, Bucur Chiojdea, de 36 ani, Neculaie a lui Neculaie Schita şi Toader a lui Ion Chiojdea. De David Comănici a rămas Bucura, cu 2 copii, avere are 2 boi, o vacă, un porc, moşie în hotarul de sus de 4 găleţi, în hotarul de jos tot de 4 găleţi. De Bucur Chiojdea a rămas Fiica, cu 2 copii, fără casă, dar stă cu fratele soţului, are moşie mică de o găleată în hotarul de sus, o găleată în hotarul de jos, o vacă şi un viţel. Neculaie a lui Neculaie Schita, de 19 ani a fost fecior necăsătorit. A lăsat în urma lui 2 părinţi nemângâiaţi, iar mama lui era oarbă de 3 ani. Şi Toader a lui Ioan Chiojdea a fost fecior necăsătorit, de 18 ani, şi de el a rămas tatăl de 61 de ani, iar mama lui murise mai demult.[39]

Parohul Popa Ioan din Dârlos (sat, comună, jud. Sibiu) adevereşte la 14 noiembrie 1849 că dintre enoriaşii săi au căzut în bătaia cu ungurii de la Ogra, în ziua de 23 octombrie 1848, Ioan Brătian, Ioan Vlăduţ, Nicolae Solomon, Gligor Vasilie, Petru Opriş, Ioan Borza, Ioan a lui Ioan Cotlean, Toader Curcean, Vasilie Câmpean, Simion Câmpean, Matei Ursu. În cazul lui Ioan Brătian se face menţiunea că era cunoscut şi numit „căpitanul de la Dârlos" şi a murit chiar la începutul bătăliei. De el a rămas soţia Oana, cu 2 feciori, unul căsătorit, altul nu, şi împarte jumătate de moşie cu al doilea fecior. De Ioan Vlăduţ a rămas soţia Cătălina, văduvă cu 3 copii, un fecior şi 2 copile, fără moşie. Ioan Vlăduţ a fost pădurar, iar soţia şi copii stăteau tot afară din sat, pe un loc în pădure dat spre folosinţă de nobilul ce l-a angajat. Familia locuia împreună cu tatăl celui ucis, socrul văduvei şi bunicul copiilor. Soţia Maria a lui Nicolae Solomon a rămas văduvă, cu un copil de ţâţă, dar o

[38] P I, D. 108, loc. cit.

[39] P I, D. 109, loc. cit.

întreținea tatăl ei, care are moșie. Văduvele Oana și Măriuța, ale lui Gligor Vasile și Petru Opriș n-au copii și sunt sărace, iar văduva lui Ioan Borza, tot fără copii, s-a prăpădit mai demult. Feciorul Ioan a lui Ioan Cotlean și-a lăsat părinții singuri, tatăl său și-a pierdut un ochi din copilărie și n-aveau nimic. Văduva lui Toader Curcean a rămas cu un copil de țâță, dar s-a dus la tatăl său în alt sat, la Fig. Maria, văduva lui Vasilie Câmpean, fără copii, s-a remăritat și stă în aceeași casă. Era săracă și văduva Anca a lui Simion Câmpean, fără copii, nu avea decât o căsuță și o grădiniță. Feciorul june Matei Ursu a lăsat în urma lui o mamă „în starea bătrâneților", care n-are nimic. Popa Ioan afirmă că toți sătenii din Dârlos care au căzut la Ogra au fost sub jurământ credincioși Împăratului, dar Vasilie a lui Matei, pândarul, a murit sub steag unguresc, iar despre Ioan a lui Ioan Baci nu se știe dacă mai trăiește sau nu, ca și despre Ioan a lui Ioan Prișcu, Ioan a lui Iovu Știopu, Toader a lui Ștefan, gornicul. Pe toți aceștia i-au luat ungurii în armata lor, după ce „au biruit țara", deci au cucerit cea mai mare parte din Ardeal. Toți ceilalți au scăpat de recrutarea ungurească și au luptat pentru Împărat și națiune.[40]

Atim Solomon și Oroș Avram din Săcădate au căzut în lupta de la Bălgrad (Alba Iulia). Primul n-are urmași, de al doilea a rămas soția Oroș Mărie cu fiica Sofia, cu o avere slabă de numai 50 de zloți. Alți doi săteni au fost răniți în bătaia cu ungurii de la Băița, lângă Brad, dar s-au vindecat. Când ungurii au intrat în Săcădate, au împușcat în mâini pe Brață Todor, care s-a tămăduit, și pe Laic Mărie, care a rămas invalidă (chilavă), după cum mărturisesc Avram Crăciun și Ioan Crăciun, diaconul și parohul din Stănija. Parohii Nicolae Vartolomeu și Ioan Manole din Șimon (sat, com. Bran, jud. Brașov), arată că dascălul Ion Bartolomeu, fiind „Comandant-căpitan de gardă", și-a condus cu vitejie oamenii când generalul Puchner a ordonat dezarmarea secuilor din cordoanele Branului și și-a îndeplinit misiunea. Pomenitul dascăl a suferit însă răni aspre la burtă, la picior și la ochi, din care cauză parohii consideră că „anevoie se va putea hrăni" și are nevoie de ajutor. Ioan Cotârlea și Samoil Istrate din Șpring (sat, comună, jud. Alba) au rămas

[40] P I, D. 112, loc. cit.

morţi pe câmpul de bătaie de la Blaj. De primul a rămas văduva Paraschiva cu 6 copii, are o jumătate de moşie, 2 vaci, 2 viţei, 2 oi, „o călărie"(?!) şi 3 porţiuni mici de vie. De al doilea a rămas văduva Floarea fără copii, două porţiuni mici de vie, 2 vite, oi şi casa în care locuieşte. Adeveresc parohul Neculae Crenţan şi 5 martori. Din satul Tătărăştii de Criş (sat, com. Vaţa de Jos, jud. Hunedoara) – localitate încadrată în „Varmegia" (comitatul) Zarandului –, au rămas pe câmpurile de luptă cu ungurii „ţinând credinţa către Împăratul lor cel legiuit": Lazăr Ursu, 42 ani, Capotă Toader, 43 ani, Nistor Ioan, 29 ani. Văduva lui Lazăr Ursu a rămas cu 3 prunci slabi şi săraci, n-are cu ce trăi. Nici văduva Mariţa a lui Capotă Todor cu 2 prunci slabi n-are cu ce trăi şi-şi duce zilele, ea cu orfanii ei, de pe o zi pe alta. Văduva Mărie a lui Nistor Ion n-are prunci, este însă foarte săracă, n-are cu ce trăi şi umblă a cerşi, gata să piară. Popa Ţâru Iovu de la Vaţa de Jos, ce ţine de Protopopiatul Hălmajului Mare a Episcopiei Aradului, afirmă că despre cele scrise de el pot mărturisi toţi oamenii din Tătărăşti.[41]

Parohul Nicolae Batici din Bucureşti (sat, comună, jud. Hunedoara) raporta că în parohia lui au rămas văduve Costea Marişca a lui Nicolae, 6 copii, Costea Agrişa a lui Petru, 1 copil, Batici Măgdălina a lui Petru, 1 copil, soţia lui Baltă Ioan, 3 copii, a lui Tăbieş Nicolae, 2 copii, a lui Popa Nicolae, 3 copii, ultimele 3 neavând nici părinţi în viaţă. În parohie mai erau văduvele Nircav Ilina a lui Indrei, soţia lui Glava Nicolae, 4 copii şi nevasta lui Pleşa Petru. Soţii lor au pierit în bătaia de la Târnava de Criş (sat, com. Vaţa de Jos, jud. Hunedoara) iar în sat mai sunt şi doi răniţi, Domşa Iosif şi Pleşa Gligor. În iunie 1849, Bău Ioan a lui Niculae din Vidra de Jos, om însurat, a căzut în lupta de la dealul Hrădului. Văduva s-a dus la părinţii ei şi în casă au rămas părinţii cu un fecior mai mic. Tatăl văduvei, pe nume Bordea Alisandru, ca şi părinţii şi fratele lui Bău Ioan „au câtva iosag". Bău Ioan a lui Gheorghe, fecior neînsurat din Vidra de Jos, a primit moartea în bătaia de la Mărişel, părinţii lui mai au încă doi feciori, dar petrec în sărăcie. Au totuşi un pic de pământ, iar preotul raportor Gheorghe Sicu precizează că Bău Ion a lui Gheorghe a căzut în ziua de 21 iulie 1849. În ziua de 12 iulie 1849 a fost rănit în

[41] P I, D. 116, 117, 118, 119, loc. cit.

bătaia de la Căpruţa, lângă Abrud, Bordea Văsălie din Vidra de Jos, care trăieşte sărac cu nevasta lui. La 20 noiembrie 1848, în loagărul de la Deasupra Petrii a căzut Ţora Nicolae, de la care au rămas văduva cu 4 copii şi n-au nimic. A mai fost rănit şi Popa Petru din Vidra de Jos, care a rămas cu mâna ruptă şi n-are nimic. Gheorghe Sicu trimite această adeverinţă „cu sufletească credinţă" şi o întăreşte cu iscălitura numelui.[42]

Oana Avram din Ponorel, „de religie şi naţiune română", însurat a 2-a oară, de meserie doniţar, a căzut în bătaia cu oştenii lui Kemeny Farkas, în ziua de 3 iunie 1849, în pădurea Serbina, lângă Abrud. Când a căzut la pământ, l-au văzut camarazii săi de arme: Burz Todor, Culda Gheorghe a Ursului, Coroi Gheorghe, Chirilă Martin. Oană Avram a avut o casă, fânaţ de un car de fân şi 2 măsuri de grâu. Dintre urmaşi, Oana Mărie, n. la 4 martie 1830, s-a măritat după Bobari Alexandru, dar Oana Ana a lui Avram, n. la 24 septembrie 1833, Oana Ioan, n. la 3 august 1840, Oana Rafila lui Avram, n. la 23 iunie 1843 au rămas prunci săraci, fără tată, fără mamă. Adeverinţa a fost semnată la 20 noiembrie 1849 de parohul Ioan Gligor din Ponorel (sat, com. Vidra, jud. Alba). Asemenea rapoarte sunt foarte importante nu numai pentru că atestă pe românul căzut în luptă pentru naţiunea lui, dar şi pentru faptul că prin martorii care l-au văzut luptând şi murind, putem cunoaşte şi alţi soldaţi fără uniformă din Landsturmul românesc. Pentru a fi mai exacţi în ceea ce priveşte localitatea, precizăm că adeverinţa pe care semnatarul o denumeşte cu termenul de „Consignaţie" a fost eliberată pentru cei căzuţi din satul Râului Mare (Albac, sat, comună, jud. Alba) din „Crângul Ponorel". Coroi Gheorghe, „de religie şi naţiune român", 50 ani, însurat în a doua căsătorie, a fost concentrat în 1848 în loagărul din Dealul Teiuşului, unde a murit de foame şi de frig. Martori au fost Culda Dumitru şi Coroi Gavrilă „şi mai mulţi oameni". Coroi Gheorghe s-a căsătorit cu a doua sa soţie la 9 aprilie 1844. Văduva lui, pe nume Coroi Simtioana, era în vârstă de 34 ani şi este sănătoasă şi pruncii din amândouă căsătoriile sunt în viaţă şi se numesc: Coroi Sofia lui Gheorghe, n. la 28 septembrie 1833, Coroi Ilie a lui Gheorghe, n. la 28

[42] P I, D. 121, 122, loc. cit.

iulie 1837, Coroi Ana a lui Gheorghe, n. la 6 noiembrie 1840, Coroi Samfira, n. la 13 august 1843, Coroi Samfira(?!), n. la 3 ianuarie 1849. Parohul Gligor afirmă că „toţi sunt neharnici de a-şi câştiga hrana vieţii".

Bărtan Gheorghe a Lupii, din Ponorel, şi el „de religie şi naţie român", însurat, de meserie văsar, în vârstă de 45 ani, a căzut în bătaie cu oştile lui Kemeny Farkas la 1 iunie 1849 în Dealul Cenuşeştilor, lângă Abrud. Când a căzut, l-au văzut martorii Oandă Ion, Burz Gheorghe, Vesa Ignat şi Burz Simtion. Bărtan Gheorghe a Lupii a avut o căsuţă, fânaţ de un car de fân, 2 măsuri de grâu. El s-a căsătorit cu Bărtan Maria a lui Gheorghe în 8 octombrie 1833, care este învârstă de 38 ani, „hărnicia e de mijloc şi e sănătoasă". Pruncii lor sunt în viaţă şi se numesc: Bărtan Ana a lui Gheorghe, n. la 5 august 1834, Bărtan Simtioana a lui Gheorghe, n. la 24 decembrie 1836, Bărtan Ioan a lui Gheorghe, n. la 2 septembrie 1839, Bărtan Simeon a lui Gheorghe, n. la 10 martie 1845. Întrucât toţi sunt nevârstnici, părintele Gligor încheie cu concluzia: „neharnici sunt, cât nu-şi pot câştiga hrana vieţii".

Miheţ Alexandru din Ponorel, „de religie şi naţie român" în vârstă de 60 ani, însurat, de meserie econom (ţăran plugar), a căzut în bătaia cu oastea lui Kemeny Farcas de la Capra, martor fiind Culda Dumitru. El a avut o căsuţă, fânaţ de 3 porţii de fân, sămănătură 10 cupe de grâu. Văduva lui, pe nume Miheţ Simtioana, s-a măritat, prunci n-a avut, iar casa a rămas la fratele lui Alexandru, Miheţ Todor. Coroi Gheorghe a lui Lup din Ponorel, neînsurat, de 24 de ani, a fost rănit în lupta de la Dealul Cenuşeştilor cu oastea lui Hatvány, desfăşurată în mai 1849, când un obuz de tun i-a rupt un picior. Martori au fost camarazii lui de arme, Coroi Ion, Coroi Dumitru şi Coroi Gheorghe. Românul rănit este neputincios, „pe pat zace" şi locuieşte cu fraţii lui, Coroi Pătru, însurat, şi Coroi Todor, june, iar tatăl lor a murit[43].

În octombrie 1848, când ungurii au intrat în satul Bărăi (sat, com. Căianu, jud. Cluj) prinzând pe nefericiţii Baternai Alexandru şi Simoniş, pe care i-au dus la Cluj şi i-au spânzurat, au împuşcat şi pe Chiscudean Toader, Mureşan Simion, Pistelecan Petre şi Buja Todor. De Chiscudean

[43] P I, D. 127, 128, 129, 130, loc. cit.

Toader a rămas văduva cu 2 prunci săraci şi n-au nici o avere, şi nici văduva lui Mureşan Simion, rămasă cu 2 orfani, n-are nicio avere. După Pistelecan Petre, văduv, a rămas o pruncă, fără tată, fără mamă şi fără avere. Văduva lui Buja Todor a rămas cu un prunc sărac şi n-are altă avere decât o vacă. Pop Todor, parohul locului, care semnează raportul, se plânge că rebelii unguri l-au păgubit de 3 000 de florini, deoarece „i-au dus tot atunci magyarii mai multe slănini, butii cu brânză, cisme şi nenumărate altele"[44]. Nu este exclus ca românii din Bărăi, ucişi de unguri, să se fi împotrivit arestării prefectului şi tribunului lor.

Coroi Tim din Valea Verde (sat, com. Sohodol, jud. Alba), „de religie şi naţie român", a căzut în bătaia cu Hatváni pe dealul Văratec, lângă Abrud, în 26 aprilie/8 mai 1849. Era în vârstă de 54 ani, de meserie „ţimorman" (dulgher) şi a avut o casă, fânaţ de 2½ care, sămănătură 40 clăi de grâu de primăvară. Hodiş Ionuţ, Sicoe Pătru şi Drăgan Dumitru mărturisesc că după el au rămas nepoţii Gheorghie, n. în 21 august 1836, Rafila, n. în 2 aprilie 1839, Pătru, n. în 20 iunie 1840, Sofia, n. în 20 martie 1847. Aceşti nepoţi toată „chivernisirea" au avut-o de la bunicul lor, Coroi Tim, deoarece fiul său decedase cu 2 ani înainte. Numele copiilor şi datele lor de naştere sunt trecute în „protocolul parohialnic", după cum adevereşte parohul Demitriu Năchiş, la 21 noiembrie 1849. Şărban German, de 45 ani, din Trâmpoaiele (sat aparţinând oraşului Zlatna, jud. Alba), a murit la Zlatna. El a avut casă, grădină şi locuri în afara satului şi a lăsat în urma lui văduva de 40 ani şi o fată mare de 20 de ani. Tot la Zlatna, în bătaia cu ungurii, a murit Tătar Bucur, june de 24 ani, de care au rămas părinţii şi 2 fraţi. Aceştia aveau casă, grădină şi locurile din afară de grâu şi de fân. Tot acolo a căzut Ivan Antone de 34 ani, de care a rămas văduva de 25 de ani, care s-a măritat după altul. Alt consătean din Trâmpoaiele a fost ucis în bătaia de la Troian, avea 60 de ani, a lăsat după el o văduvă de 43 de ani şi o fată măritată în casă. Ele au casă şi iosag bun. Junele de 20 de ani, Troian Gheorghe, a căzut tot în bătaia Troianului cu ungurii şi a lăsat după el o mamă, o soră mai mare care au casă şi iosag. Când au intrat ungurii în satul Trâmpoaiele, pe Mărginean Petru cu muierea sa Marina i-au împuşcat în casa lor.

44 P I, D. 131, loc. cit.

Aceştia au avut 60 de ani şi au lăsat în urma lor un fecior însurat, de 30 de ani, cu casă şi iosag. Despre toate adevereşte la 21 noiembrie 1849 parohul locului Trâmpoaiele, Ioan Sur. În bătaia de la Abrud din 4 mai 1849 au căzut Miţă Ion şi Lazăr Lazăr din Blăjeni. Văduva Rus Anica a lui Ion a rămas cu 4 copii slabi şi săraci, fără iosag, fără bucate. Văduva lui Lazăr, Ana, a rămas şi ea cu 3 fete sărace. În 3 mai 1849, când au intrat ungurii în Blăjeni, au omorât-o pe văduva Neag Mărinca, i-au aprins casa, iar pruncul Avram de 6 ani nu mai are pe nimeni pe lume. Tămaş Urs din Neagra (veche denumire a satului Poiana Vadului, com. Poiana Vadului, jud. Alba), „de religie român", de meserie văsar, în vârstă de 45 ani, a căzut în faţa duşmanului în bătaia cu Hatváni, de faţă fiind căpitanul Gheorghe Candrea. De el au rămas 4 feciori şi 3 fete, cel mai mare este născut în 4 octombrie 1830, iar muierea văduvă, în vârstă de 40 de ani, este sănătoasă. Lodoabă Toma din Neagra, „de religie român", în vârstă de 25 de ani, de meserie văsar, a căzut la Bălgrad (Alba Iulia) în joia de după Rusaliile greco-româneşti. În bătălie au fost de faţă căpitanii Stan Vasile şi Gheorghe Candrea. Pe el îl plâng văduva, 2 prunci, tatăl şi mama, bătrâni. Românul Jupa Alisandru, născut în Neagra, la 2 iunie 1828, de meserie văsar, a fost ucis la Abrud, în bătaia cu Hatváni. N-a fost însurat, dar de el a rămas o mamă neputincioasă.

Românul Paşca Ignat de 42 de ani, de loc din Gârda de Jos (azi înglobată în sat, com. Roşia Montană, jud. Alba), a fost rănit la mâna dreaptă în bătaia de la Abrud cu Hatváni, martori fiind căpitanii Stan Vasilie şi Candrea Gheorghe. Rănitul are casă şi altceva nimic. Mărian Gavril, „de religie român", născut în Neagra, în vârstă de 42 de ani a fost rănit în bătaie cu Kemény, are casă, fânaţ de un car de fân, sămănătură de 1 găleată, iar soţia lui era slabă şi betegoasă. Stan Simion, tot din Neagra, a fost împuşcat în şale, „unde şi acuma zace glonţul în carne". El a fost rănit tot la Abrud, din moment ce i-a avut ca martori pe căpitanii amintiţi şi mulţi alţii care au participat la bătălie. Beleu Pătru, Hristea Ilie, Beleu Gheorghe şi mulţi alţii depun mărturie că 4 soldaţi maghiari din oastea lui Hatváni au încercat să-l prindă pe căpitanul Candrea Gheorghe care, împuşcând pe unul din ei, a reuşit să scape în fuga lui spre dealuri. Căpitanul a rămas însă cu o boală de piept, are şi tată şi mamă, dar sunt slabi şi bătrâni. Alţi soldaţi fără uniforme ai

neamului românesc din Ardeal, pe numele lor Avram Ion, Bortaş Todor, Candrea Vasilie şi Iosif atestă faptul că în bătaia de la Bălgrad au fost împuşcați caii căpitanilor Stan Vasilie şi Candrea Gheorghe, fiecare în valoare de 60 de zloți de argint. Toată mărturisirea de mai sus este întărită cu semnăturile lui Ioan Candrea şi a parohului Gheorghe Stan din Neagra, din 22 noiembrie 1849.

Bărtan Gheorghe a Tomii din Ponorel, „de religie şi națiunea română", de 28 de ani, însurat de 4 ani, a căzut în bătaie cu oştenii lui Kemény Farkas în pădurea Şerbina, lângă Abrud. El a fost „călăbaş" (negustor mărunt de cereale). Martori au fost camarazii lui de arme din Lansturmul românesc, Coroi Gheorghe a lui Ion, Petricilă Nicolae, Coroi Ion a lui Pătru şi Oargă Nicolae a lui Constandin. Bărtan Gheorghe a Tomii a pierit în luptă în ziua de 3 iunie 1849. Nevasta lui s-a măritat, dar de el au rămas părinții Bărtan Toma, de 65 de ani şi mama Samfira, de 60 de ani, slabi, neputincioşi, incapabili să-şi câştige pâinea cea de toate zilele. Depune mărturie în ziua de 22 noiembrie 1849 acelaşi Ioanes Gligor Dis Unitus Parochus Ponorensis.

Nicolae Veteşan, paroh în Boiu (sat component al com. suburb. Albeşti, municipiul Sighişoara, jud. Alba), fiind în sălaş la cinstitul părinte din Vânători (sat, comună, jud. Mureş), şi-a adus aminte de omul lui din Roadeş (sat, com. Buneşti, jud. Braşov), pe care l-au omorât ungurii în bătaia de la Archița (sat, com. Vânători, jud. Mureş). Numele lui este Gheorghe Gabri şi a lăsat în urma lui pe văduva Ileana cu 5 copii pe care i-a întreținut, i-a îmbrăcat şi i-a hrănit tatăl lor „cu lucratul la fier ca coaciu" (fierar). Acum mama copiilor îi creşte şi-i hrăneşte cu lucratul mâinilor sale, deoarece în afară de casa unde stau, n-au nimic altceva. Nicolae Veteşan a dat raportul său preotului din Vânători – pe atunci satul se numea Haşfalău – pentru a-l trimite mai departe la protopop.[45]

David Petru al lui Filip din satul Dumbrava de Jos (sat, com. Ribița, jud. Hunedoara), pe atunci Juncu, a fost rănit la Dealul Abrudului în lupta cu ungurii, în ziua de 3 iunie 1849.

Preotul locului, Ioan Faur, i-a cercetat cu de-amănuntul mâna dreaptă şi a constatat că era ruptă de la cot, nu o putea duce nici până

---

[45] P I, D. 133, 134, 135, 136, 137, 138, loc. cit.

la gură şi nici nu mai era capabil să-şi câştige hrana vieţii. N-are avere, n-are tată, n-are mamă, este gata să piară şi este cerşetor („umblă a cere")[46]. Vurz Ioan a lui Pătruţ din Săcătura (veche denumire a satului Vadu Moţilor, com. Vadu Moţilor, jud. Alba), „de naţiune şi religie român", de meserie văsar, a căzut în bătaia de la Dealul Căpruţii şi l-a văzut mort colegul său de loagăr, Crişan Ioan. Vurz Ioan s-a cununat cu soţia sa Vurz Mărie la 13 iulie 1830 şi pruncii lor sunt în viaţă: Sandira, n. în 23 octombrie 1834, Ana, n. în 8 septembrie 1840, Georgiu, n. în 22 aprilie 1845, Rafila, n. în 22 august 1849. Familia are o casă, fânaţ de un car, de arat o măsură pe an. Rafila s-a născut la puţin timp după moartea tatălui său. Jurj Gheorghe din Săcătura, şi el român de religie, a fost călăbaş care umbla cu calul prin ţară să-şi câştige pâinea sa şi a familiei, a căzut în lupta de la Fântânele şi l-a adus acasă Jurj Gavrilă. Jurj Gheorghe s-a căsătorit cu muierea sa, Jurj Simtioana, în 25 septembrie 1828 şi pruncii lor, încă în viaţă, sunt: Rafila, n. în 5 noiembrie 1830, Mărie, n. în 7 august 1834, Ana, n. în 10 decembrie 1842, Teodor, n. în 8 februarie 1848. Din acelaşi sat au fost răniţi în luptele cu ungurii Popa Nicolae a Anicii, care acasă n-are nimic, numai sufletul, Popa Todor, 28 ani, a Vilii, acasă n-are nimic, numai sufletul, Colţa Ioan Pătru, care are un car de fân pe an şi pământ de semănătură de o măsură de grâu pe an. În bătaia cu Kemény Farkas de la Sohodol (sat, comună, jud. Alba) a fost rănit la amândouă mâinile Toader Alesandru de 25 de ani, însurat în 1849 cu Chirilă Simtioana. Au casă şi fânaţ de un car. Toată însemnarea a fost făcută de Nicolae Scrob, paroh la Săcătura.[47]

Parohul Ţebei (sat, com. Baia de Criş, jud. Hunedoara), Ioan Mariş, nu raportează numele soldaţilor neamului care au căzut în bătaia de la Târnava, din 27 octombrie 1848, ci aminteşte doar pe văduvele lor. Acestea sunt: Simon Evuţa, Barna Mărie, Măriuca, Dragotă Mărie, Ana, Pantea Rafila, Ilieş Mărie, altă Măriucă, Cristea Jura, Creştina, Evuţa Mărie, Jude Trina, Lăzărenci Raveca, Olari Trefia, ceea ce înseamnă că satul a dat 15 morţi pe câmpul de onoare al Războiului Naţional. La cei

46 P I, D. 141, loc. cit.
47 P I, D. 143, loc. cit.

mai mulţi dintre aceştia le putem reconstitui, dacă nu prenumele, măcar numele de familie. Popa neunit Ioan Mariş raportează şi pe românii bătuţi şi chilăviţi (răniţi) în ziua de 23 mai 1849, când ungurii i-au surprins în hotarul satului. Aceştia sunt: Trifan Ianăş, Măriuţa, Marin Măriuţa, văduvă cu prunci, Jude Barbara, Jude Raveca, Evuţă Trefia, Oprişă Raveca. Toţi înscrişii erau oameni săraci, cu prunci, care au trăit din lucrul „băişagului" (mineritului casnic) iar „armadiile ungureşti" le-au luat tot ce au avut, le-au prădat, iar amărâtele văduve stau gata să piară. Preotul raportor menţionează că tot ce a aşternut pe hârtie „pe bună dreptate se arată".[48]

Lazăr Perian, parohul din Crăciuneşti (sat, com. Băiţa, jud. Hunedoara) raporta la 28 noiembrie 1849 că Lupaş Dănilă şi Băilă Ioan s-au stins din viaţă în bătaia de la Târnava. Văduvele Lupaş Maria şi Băilă Marinca au rămas prima cu doi copii, a doua cu o fată mică şi sunt foarte sărace. Pe bărbatul lui Oprean Mărişca l-au tăiat ungurii la 7 iunie 1849, când s-a dus după sare la Şoimuş (sat, comună suburbană, municipiul Deva, jud. Hunedoara). El a fost înmormântat acolo tot de unguri şi a lăsat în urma lui 3 prunci săraci, mici, cel mai mare fiind în vârstă de doar 5 ani. Tot la Şoimuş a pierit în acelaşi mod Borca Ionuţ, a cărui văduvă, Borca Evuţa, a rămas cu 5 prunci mici pe care mama lor trebuia să-i crească şi să-i hrănească. Când au trecut ungurii prin sat, l-au tăiat pe Lupaş Nicolae, pe care l-a pârât cineva din pismă şi răutate şi de el a rămas văduva Lupaş Evuţa cu 5 prunci mici, dintre care cel mai mare avea 12 ani. La Şoimuş a pierit în aceleaşi condiţii ca cei mai sus menţionaţi şi Iacob Simion, a cărui primă soţie a murit mai demult. A doua soţie, rămasă văduvă, se pare că a plecat şi fiind „maşteră" (vitregă) i-a părăsit pe copii soţului din prima căsătorie, care acum n-au nici mamă, nici tată, sunt singuri, săraci „şi fără de nici o putinţă rămaşi". În acest caz era vorba de doar 2 copii, dintre care cel mai mare avea 15 ani. Popa Lazăr Perian susţine că tot ce a scris „cu adevărată mărturisire adeveresc".[49]

Kinda Hincu din Trestia (sat, com. Băiţa, jud. Hunedoara) a căzut în toamna lui 1848 la Brad, în bătaia cu ungurii, pentru credinţa lui faţă de

[48] P I, D. 148, loc. cit.
[49] P I, D. 149, loc. cit.

Împărat şi patrie şi „aşa a rămas de dânsul muerea cu 2 prunci, în mare şi amară sărăcie". Aceasta era mărturisirea făcută în credinţa sufletului, fără să mai înmulţească sau să mai scadă cu ceva, de Ioan Perian, la 28 noiembrie 1849. În 27 şi 28 octombrie 1848, în bătăliile de la Târnava şi Brad au căzut Toma Avram, Groza Iosif şi Onea Ianăş din Luncanii de Jos (Luncani, sat, com. Boşorod, jud. Hunedoara). În mai 1849, când ungurii au intrat în sat, au omorât pe Tod Pascu, pe Hărăguş Jufa cu o fată şi pe Tot Susana. De Toda Avram a rămas o văduvă cu 1 copil, săraci, iar de Onea Ianăş, văduva cu 6 copii. Copiii lui Groza Iosif şi Tod Pascu, câte 4 de la fiecare, adică opt copii, au rămas fără tată, fără mamă. Averile celor rămaşi le-au fost jefuite, iar ei umblă pe la uşile străinilor să cerşească. Atestatul este semnat de parohul locului, Petru Ivan, la 28 noiembrie 1849.[50]

În februarie 1849, Iepşan Ştefan, cive (cetăţean) din Aluniş (sat, comună, jud. Mureş), sat numit atunci Magyaro, a căzut în dealul Lucriului (Löver), în luptă cu soldaţii lui Ienei Josca, pentru credinţa faţă de legiuitul Împărat – şi naţiune –, rămânându-i văduva Timari Gaciţia „în stare jalnică şi mizeră". Mărturisea, la 29 noiembrie 1849, în cunoştinţa sufletului, preotul român din Aluniş, Ştefan Branea.[51] Reiterăm afirmaţia că în conştiinţa colectivă a preoţimii, dar şi a enoriaşilor, credinţa către Împărat se confunda cu credinţa către naţiune, conform spiritului jurământului depus pe Câmpia Libertăţii de la Blaj, care s-a întărit şi s-a generalizat după octombrie 1848, când Monarhii Habsburgi (Ferdinand şi Francisc Iosif I) au intrat în război cu Ungaria.

Cu o zi înainte, în 23 februarie 1849, soldaţii lui Ienei Josca au intrat în satul Filea (sat, com. Deda, jud. Mureş), pe atunci Fületháza şi au împuşcat pentru credinţa lor către legiuitul Împărat pe Pitz Toma, de care a rămas văduva Rafila cu 5 prunci, Hulia Giorgie, de care a rămas văduva Ioana cu 3 prunci, Bundilă Pantelimon, de care a rămas văduvă Todora, fără copii. Cele trei văduve nu sunt capabile să se întreţină şi primele două n-aveau cu ce să-şi crească pruncii. Preot mărturisitor „cu cunoştinţa

[50] P I, D. 150, 151, loc. cit.

[51] P I, D. 152, loc. cit.

sufletului" era Stoica Pavel, parohul filiei Fületháza, la 29 noiembrie 1849.[52]

După 24 octombrie 1848, când ungurii au intrat în comitatul Zarandului, în bătaia de la Târnava au pierit din Săliște (sat, com. Băița, jud. Hunedoara) Mihăilă Toader, Duma Ieftimie, Feir Iosif, Mihăilă Toader cel tânăr, Medrea Ioan, Marian Nicolae, Dan Ianăș, Medrea Toader. De Mihăilă Toader a rămas văduva cu 3 copii slabi, de Duma Ieftimie, văduva cu 2 copii, de Mihăilă Toader cel tânăr, văduva cu 3 copii slabi, de Marian Nicolae, văduva cu 2 copii slabi, de Dan Ianăș, văduva cu 2 copii slabi. Medrea Toader de 30 de ani n-a fost căsătorit și a lăsat în urma lui mama, bătrână și slabă, cu 3 frați mai mici, pentru care a fost ca un părinte care le câștiga cele necesare traiului. În luna mai 1849, ungurii l-au împușcat în satul Băița, fără judecată, doar pe baza unor vorbe și suspiciuni, pe Ion Braica, de care a rămas văduva gravidă și 3 copii slabi. Preotul mărturisitor Nicolae Păcurariu face arătare că înainte de a fi uciși, acești români au avut stare bună, aveau boi, vite, bucate și alte bunuri câștigate de ei „pe dreptate" și cu multă muncă. Acum ei nu mai sunt în viață și din cele câștigate de ei au venit rebelii unguri și le-au jefuit sau pe cele rămase le-au lăsat în plata sorții văduvele care au fugit prin păduri cu copii lor sărmani „păzindu-i, ferindu-i și acoperindu-i, cum acoperă cloșca puii săi" să nu-i omoare ungurii. Parohul reflecta astfel asupra tristului lor destin: „Flămânzi ca vai de ei au fost, ca să nu pice și ei în mâinile tiranilor magiari, căci striga ca leii, răcnind și zice că nu vor să mai îngăduie viață la niciunul din nația română. Adecă să află într-o stare foarte tristă, la care numai cel de sus, care știe cele din lontru și cele din afară, este martor". Nicolae Păcurariu și-a întocmit raportul la 17/29 noiembrie 1849 și a precizat că tot ce a scris, „cu toată scumpătatea și dreptatea am scris, care pururea cu toți sătenii locuitori în Săliște se poate dovedi".[53]

Iovan Samson din Căinel (nu știm de Jos sau de Sus; de Jos, sat component al com. suburb. Șoimuș, municipiul Deva, jud. Hunedoara; de Sus, sat, com. Băița, jud. Hunedoara) a căzut în 27 octombrie 1848 în

[52] P I, D. 153, loc. cit.

[53] P I, D. 155, loc. cit.

bătaia de la Târnava. El a fost căsătorit de două ori şi a avut de la ambele soţii 6 copii, dintre care 4 de la prima căsătorie, n-au nici mamă, nici tată. Tot acolo a căzut consăteanul lui, Nicolae Hanăş, care a lăsat în urma lui văduva, 2 copii slabi şi o maică bătrână şi slabă. Alături de ei a fost împuşcat de rebelii unguri Ioan Stanciu, rămânând după el casa săracă şi muierea cu 2 copii. Aceste familii erau în stare bună, îşi câştigau înainte toate cele de lipsă pentru traiul vieţii, cu sudoarea mâinilor, aveau boi, vaci, bucate, dar după dispariţia capilor de familie care le asiguraseră bunăstarea, familiile au căzut în sărăcie. Chiar şi românii ce au scăpat cu viaţă au fugit de frică de la casele lor şi toţi sătenii „petrec cu greutate şi în lipsă mare, la care numai Atotputernicul Dumnezeu este martor, la toate care le-au văzut şi vede", încheia raportul, în stilul său propriu, parohul Nicolae Păcuraru din Săliştea Zarandului, în ziua de 14/29 noiembrie 1849.[54]

Moise Eţan a căzut în 10 iunie 1849 la Abrud, lăsând după el văduva Similinică Eţan, cu 4 copii, aflaţi în sărăcie, încât abia trăiesc de pe o zi pe alta, după cum adeverea la 1 decembrie 1849 parohul Ioanisie Popovici din Ribicioara[55], (sat, com. Ribiţa, jud. Hunedoara). Nicolae Zachi Drăguşin, din Ucea de Sus, districtul Făgăraşului, june necăsătorit, a fost rănit la picior în lupta de la Feldioara (sat, com. Ucea, jud. Braşov), în ziua de 18 noiembrie 1848. N-are avere, dar trăieşte cu părinţii săi. Nica Bonas, din Ucea de Sus, era în cordonul de aprovizionare de la Sâmbăta de Sus în marş spre Făgăraş, dar a căzut în ciocnirea cu oastea ungurească în martie 1849. A rămas văduva Maria cu 2 feciori, dar sunt însuraţi. Văduva este săracă şi se hrăneşte din lucru mâinilor sale. Şerban Stan a pierit în ziua de 25 noiembrie 1848 în bătaia de la Căpeţi (localitate componentă a oraşului Sovata, jud. Mureş), pe atunci Chepeţ, iar văduva sa Eva a lui Ion cu 3 prunci trăiesc din cerşit. Popa Ion a trecut din viaţă în moarte prin glonţ, în noiembrie 1848, în bătaia de la Racoşul de Sus (sat aparţinând oraşului Baraolt, jud. Covasna). Era originar din Breaza, ţinutul Făgăraşului, iar văduva lui, Ana, cu 3 prunci mici, avea o avere de 200 de florini. Mărturisitor era viceprotopopul Spiridon Jurcovan, care-şi semna

---

[54] P I, D. 156, loc. cit.

[55] P I, D. 165, loc. cit.

raportul din 21 noiembrie /3 decembrie 1849 în satul Drăguș[56] (sat, com. Viștea, jud. Brașov).

În lagărul de la Măgheruș (sat, probabil comuna Nadeș, jud. Mureș) a pierit în noiembrie 1848 Matei Pavel Frâncu din Comana de Sus, în vârstă de 47 de ani. Văduva Eva, bolnavă, nu este în stare să-și aducă nici apă de băut, a rămas cu 2 fete în păr, necăsătorite, fără moșie, cu excepția unor loturi mici de 5 găleți, răspândite „în toate câmpurile" și 2 boi. Darea capului (capitația) este fixată la 3 zloți, „bani buni" după cum adeverește la 3 decembrie 1849 parohul Ioan Comănici din Comana de Sus[57] (sat, com. Comana, jud. Brașov). Satul Părău (sat, comună, jud. Brașov) a înmulțit șirul soldaților fără uniformă jertfiți pentru neamul românesc cu 6 săteni, și anume: Ion Păcurariu, 27 ani, Iacov Părău, 28 ani, Ioan Părău, 56 ani, Iacov Păcurariu, 20 ani, june, Irimie Candrea, 17 ani, june, Gheorghie Pridon, 17 ani, june. De Ioan Păcurariu au rămas văduva Ecaterina, 1 copil, fără moșie, fără avere. De Iacov Părău a rămas văduva Domnica, 2 copii, săracă, fără avere, fără vite. De Ion Părău au rămas văduva Bucura, 2 copii, fără avere. Toți acești români au căzut la Hoghiz în 20 februarie 1849, după cum au mărturisit parohii Matei Bota, Gheorghe Bota, judele Gheorghie Oană, jurații Ioan Manciulea, Adam Boeriu, Zosim Pârvu, David Noreh, David Crețu. Ei precizează că atunci când consătenii lor „au luat sfârșitul vieții din mâinile rebelilor", s-au opus trecerii Oltului de către soldații unguri. Raportul adaogă și faptul că filia Șercaia n-a înregistrat niciun omor din partea ungurilor.[58]

Răposații Roșca Ispas, Matei Nicolae au fost împușcați „de năimiții și vrășmașii unguri" la Abrud, în ziua de 20 iunie 1849, de ei rămânând văduva Roșca Floare cu 6 prunci mici, fără găzdușag, numai cu „biata casă" și văduva Matei Ana, fără copii, dar slabă, șchioapă, n-are nimic în afară de sufletul din oase. Așa mărturisește la 5 decembrie 1849 parohul Abrudului, Petru Roșca.[59] Satul Toderița (sat, com. Mândra, jud. Brașov)

---

[56] P I, D. 169, loc. cit.

[57] P I, D. 170, loc. cit.

[58] P I, D. 171, loc. cit.

[59] P I, D. 172, loc. cit.

şi-a dat obolul la Războiul Național prin 13 morți şi 1 rănit, după cum urmează: Ioan Gheorghe Aldea, 25 ani, Gheorghie Mitrea Vlad, 34 ani, Iacov Țibelea, 24 ani, Samoilă Țibelea, 36 ani, Ioan Broica, 37 ani, Ioan Avram, 30 ani, Ioan Şerban, 28 ani, Ioan Moise Rentea, 30 ani, Ioan Juganu, 50 ani, David Mija, 28 ani, Jeca Tudor, 42 ani, Gheorghe Bălăban, june, 16 ani, Nicolae Iacov, june, 16 ani. Toți au căzut în 20 februarie 1849 în bătaia de la Hoghiz. Tot acolo a fost rănit Gheorghe Mija de 39 de ani. De Aldea au rămas văduva Sofia, 2 copii, moşie de 5 găleți, 2 boi, de Mitrea văduva Marica, 1 copil, moşie de 4 găleți, 1 vacă, de Țibelea I. văduva Elena, 1 copil, moşie de 4 găleți, 2 vaci, de Țibelea S. văduva Viroana, 1 copil, moşie de 4 găleți, 1 vacă, de Broica văduva Marica, 3 copii, moşie de 4 găleți, 1 vacă.

Văduva Elena a lui Ioan Avram nu avea copii, deținea o moşie de 5 găleți, 1 vacă, văduva Marica a lui Ioan Şerban avea 1 copil, moşie de 6 găleți, 1 vacă, văduva Rahira, a lui Ioan Moise Rentea, avea 2 cpoii, fără moşie, fără vite, văduva Elena, a lui Ioan Juganu avea 3 copii, moşie de 6 găleți, 4 vaci, văduva Bucura a lui David Mija avea 2 copii, moşie de 2 găleți 2 vaci. De Iacov Tudor au rămas văduva Rahira, 4 copii, moşie de 6 găleți, 2 vaci. La junii de 16 ani Gheorghe Bălăban şi Niculae Iacov Bride nu este trecut nimeni şi nimic, deşi probabil au avut părinți şi frați în viață cu ceva sau fără avere. Rănitul Gheorghe Mija avea 2 copii, moşie de 2 găleți, 2 boi. Adevereau după cunoştința sufletelor lor parohul Toderiței, Gheorghe Mija, iar din protopopiatul Făgăraşului, tractul al II-lea, juzii Iacov Pavel, Ioan Mija, juratul Ioan Zbârneci şi goşmanul Pavel Zbârneci la 5 decembrie 1849. Mărturisitorii subliniau că ar fi de dorit ca pentru văduvile rămase fără soți, sărace şi pentru pruncii orfani, ai căror părinți s-au jertfit „pentru patrie şi Monarh să li se mijlocească oareşcare rebonificare din cassa statului"[60]. Ioan Irimie, gardist național, păzea poarta Guşteriții la 11 martie 1849, când ungurii au ocupat Sibiul şi l-au omorât. Văduva Maria, cu 5 prunci săraci (1 băiat şi 4 fete) n-au nimic decât o căsuță în care stau, iar hrana şi îmbrăcămintea, pe care nu mai era cine să le-o câştige, o procurau cu cerutul sau cu lucrul mâinilor, pe la alți creştini. O jalbă a fost întocmită

[60] P I, D. 176, loc. cit.

către Excelența sa Guvernatorul civil și militar al Ardealului, baronul Ludvig de Wolgemut, pe care preotul Ioan Panovici din cartierul Iosefstadt al Sibiului o atașează, stilizată și în original, în scrisoarea către protopopul său, cu rugămintea să intervină și acesta „ca zisa văduvă, dimpreună cu pruncii săi să capete ajutor din visteria statului, fiind vrednică de mila Monarhului, pentru care s-a jertfit bărbatul".[61]

La Ludești (veche denumire a satului Ludeștii de Jos, com. Orăștioara de Sus, jud. Hunedoara), ungurii l-au împușcat în iunie 1849 pe Pavel a lui Gheorghe din Pleșa (probabil un cătun înglobat azi la satul Râmeț, jud. Alba). Pavel a fost singur la părinți, care sunt oameni slabi, bătrâni, neputincioși și săraci. Bătrânul nici nu se poate mișca din casă, așa că el și soția lui sunt vrednici să primească ceva milă împărătească pentru feciorul lor. Gheorghe Spătescu din Ludești era „iagăr pușcaș bun", mobilizat în loagărul de la Sibiu, a luptat contra ungurilor, dar după ce aceștia au ocupat orașul s-a retras cu oștile împărătești austriece în Țara Românească, unde a stat până ce rușii (muscalii) au venit în Ardeal. Atunci Spătescu a revenit cu ei până la Brașov, unde s-a îmbolnăvit și a murit. De el au rămas văduva, 5 copii, din care cel mai mare are 13 ani, toți sunt săraci, n-au decât niște capre și niște oi și trăiesc din munca pălmilor, „fiind vrednici de o milă de la stat". Preot mărturisitor era Nicolae Lobonț al Lobonților care-și semna raportul la 10 decembrie 1849. Nicolae Bodea din satul Mărtinești (sat, comună, jud. Hunedoara) era „măieraș la Măeritea Bercinții, la apa Streiului, nu departe de podul Simerii", unde l-au împușcat ungurii. A rămas văduva cu 3 copii mici, cea mai mare de 12 ani, sunt sărace, mama trăiește cum poate din lucrul mâinilor sale și din ajutorul tatălui său. Parohul Petru Muntean din Mărtinești este convins că văduva este „vrednică de milă și ajutorarea statului"[62].

Ispas Văsii din Romoșel (sat, com Romos, jud. Hunedoara) fusese în loagărul românesc din fața Orăștiei, a luptat împotriva lui Bem și a taberei lui, dar a fost ucis de un obuz de tun. Au rămas văduva, 2 fete, una de 15 ani, alta de 9 ani, fără casă, fără moșie, trăiesc de pe o zi pe

[61] P I, D. 177, loc. cit.
[62] P I, D. 184, 185, loc. cit.

alta, cu munca pălmilor şi sunt vrednice de milă de la stat. În luna iunie 1849 ungurii l-au împuşcat în Orăştie pe Nicolae Cătănici din Romoşel pentru că a fost căpitan în loagărul românesc de la Romoşel. De el au rămas văduva cu 5 copii mici, cel mai mare de 8 ani, doi gemeni de 6 ani, al 4-lea de 4 ani şi cel din urmă încă n-a împlinit 1 an. Văduva, săracă, n-are nimic, se hrăneşte pe sine şi pe copii săi cu munca pălmilor, „încât rabdă şi foame şi-i vrednică de milă de stat" după cum mărturisea la 10 decembrie 1849, parohul Avram Nasta[63]. Cu prilejul bătăii de la podul Simeriei, desfăşurată în februarie 1849, au căzut din această localitate Iancu Spinean, Adam Brânduşescu şi Adam Boriţăian. Lui Iancu Spinean îi murise soţia, aşa că cei 2 copii ai săi au rămas fără tată, fără mamă „şi între alţii de milă sunt săracii şi vrednici de milă şi ajutorul statului". Adam Brânduşescu, fiind bolnav, n-a căzut în luptă, dar a fost împuşcat de unguri în sălaşul său, rămânându-i văduva cu un copilaş în aceeaşi stare. De Adam Boriţăian au rămas văduva, o copilă de 13 ani, sărace, vrednice de milă, după cum mărturisea la 10 decembrie 1849 parohul Manasie Todor[64].

După bătaia de la Ocna cu oastea lui Bem, o parte a trupelor rebele, fiind urmărită de trupele imperiale austriece, au încercat să scape spre Deva, dar românii aflaţi sub arme i-au întâmpinat şi după o luptă vitează şi îndrăzneaţă, susţinută sub comanda centurionilor lor, i-au respins spre Sebeş, unde au căzut robi (prizonieri) la oastea imperială condusă de domnul Ritmeister contele Alberti, împreună cu câteva tunuri şi multe care cu muniţie. La această confruntare româno-maghiară a participat şi Ilie Mihăilă din Vinerea (localitate componentă a oraşului Cugir, jud. Alba) care după bătaia de la Strei câştigată de unguri şi după ce soldaţii imperiali s-au retras spre Sibiu, Ilie Mihăilă cu mai mulţi săteni au fugit la munte ca să-şi mântuie viaţa din mâinile rebelilor unguri care-i căutau ca turbaţi pe toţi românii care li s-au împotrivit. Mihăilă Ilie şi Dumitru Lazăr, cu alţi ortaci ai lor, au fost prinşi şi ştim sigur că Ilie a fost dus la Orăştie şi executat. De Ilie Mihăilă a rămas văduva Domnica şi 4 prunci, Paraschiva, Raveca, Magdalina şi

---

63 P I, D. 186, loc. cit.

64 P I, D. 188, loc. cit.

Maria, dintre care Paraschiva era căsătorită, celelalte 3 necăsătorite, adică Raveca de 11 ani, Măgdălina de 7, Maria de 5. Acestea din urmă nu sunt capabile să-şi câştige hrana şi sunt vrednice de milă şi de ajutor. Starea averii zisei văduve şi a pruncelor rămase după Ilie Mihăilă nu era la „cea mai de pe urmă sărăcie", dar au moştenit o datorie de la Casa alodială şi de la alți creditori, care dacă s-ar scădea din avuție, familia îndoliată ar cădea „la mare lipsă şi sărăcie". Văduva Domnica suferea de o boală şi de o slăbiciune la ochi, cele trei prunce erau „nevârstnice şi neharnice a se hrăni" şi de aceea părintele raportor Ioan Herlea din Vinerea conchide: „cu drept se poate socoti că ar fi totdeauna vrednice a li să mijloci milă şi ajutorință din visteria statului" şi afirmă că la 10 decembrie 1849 când şi-a întocmit scrisoarea a făcut „dreaptă arătare"[65]. După toate probabilitățile, nu este exclus ca şi alți ortacii ai lui Ilie Mihăilă să fi fost executați la Orăştie, dar parohul Herlea era obligat prin instrucțiunile guberniale şi episcopale să se ocupe doar de cei căzuți, de văduvele şi orfanii din propria lui parohie, indiferent de locurile şi câmpurile de luptă unde s-au jertfit pentru Împărat, patrie şi națiune. Menționăm şi reiterăm faptul că Programele politice româneşti susțineau în substanța şi conținutul lor că Ardealul trebuia să înceteze a mai fi patria maghiară a celor puțini, structurată pe sistemul 3+4 şi să devină patrie română a celor mulți, unde se respectau în mod proporțional şi drepturile minorităților etnice.

Floarea Iovu din satul Râşca, cercul Zarandului, a căzut la 26 mai 1849 în bătaia de la Abrud, a avut 32 de ani şi este plâns de văduva Şara, cu 3 fete, care sunt atât de sărace „de sunt gata şi de foame a peri" după cum adeverea cu credința lui preoțească şi sufletească, la 10 decembrie 1849, parohul Nicolae Henț[66]. În revoluția ungurilor, din Feldioara au murit românii: :Andrei Bucşa, Ioan Şerban, Ioan Avram, Ştefan Cloşca, Ioan Popa, Ilisie Precup, Ilisie Telia. Văduva lui Andrei Bucşa avea 2 copii, unul de 17 ani, şchiop, celălalt de 3 ani şi averea (găzduşagul) lor este estimat („biciulit") de jurații satului la 100 florini argint. Văduva lui Ioan Şerban, care a avut 48 de ani când a murit în luptă, a rămas cu 2

65 P I, D. 190, loc. cit.

66 P I, D. 189, loc. cit.

copii, de 12 şi 6 ani, iar „judecătorii" satului, de fapt tot juraţii, le-au biciulit averea la 200 florini argint. Ioan Avram de 56 de ani este plâns de văduva lui cu 2 fete măritate şi averea lor este de 150 florini argint. Ştefan Cloşca de 50 de ani, a lăsat în urma lui văduva cu 5 copii, 3 feciori şi 2 fete, toţi mici, şi avere de 100 fl. Văduva lui Ioan Popa avea 2 prunci, de 16 şi 10 ani, şi avere de 200 florini. La Ilisie Precup, fecior de 22 de ani, nu sunt trecuţi nici părinţii, nici fraţii, iar după Ilisie Telia a rămas văduva cu 1 prunc de un an şi avere de 100 florini argint. Adeverinţa este semnată la Feldioara în ziua de 11 decembrie 1849 de parohii Nicolae Stanciu, Dionisie Avram, judele Ilisie Crăciun şi juraţii Nistor Miclia, Ştefan Măeru, Ioan Bojolia, Achim Jelcan, Andrei Silea, Nicolae Miclia[67]. Menţionăm că mărturisitorii n-au fost exacţi, deoarece n-au precizat locurile bătăliilor, ziua, luna, anul, martorii care i-au văzut pe românii respectivi în momentul când au fost ucişi, după cum pretindeau formularele oficiale care trebuiau completate integral, la toate rubricile. Dacă erau incomplete rapoartele preoţilor, tot aşa rămâneau şi cele ale protopopilor şi de aici în sus şi cele de la Episcopia Română Ortodoxă din Ardeal. Precizarea că aceşti români au căzut în „revoluţia ungurilor" era prea generală.

Din Şesuri (sat, com. Bucureşti, jud. Hunedoara) au pierit în bătaia de la Târnava din 27 octombrie 1848: Dărăbanţu Opra, 48 ani, Dărăbanţu Mihăilă, 42 ani, Arimie Onu, 44 ani, Tăbeş Nicolae, 31 ani, Zirco Onuţu, cantor al bisericii, 35 ani, Laslău Ioan, 39 ani, Zirko Dumitru, 16 ani, Tăbeş Filip, 38 ani, Stan Petru, 37 ani, Codrean Petru, 36 ani. De Dărăbanţu Ona a rămas un prunc, dar este însurat, nu era sărac de tot şi avea avere de mijloc, dar de Dărăbanţu Mihăilă a rămas 5 copii săraci, fără tată, fără mamă. Văduva lui Arimie Onu a rămas cu 7 copii săraci, numai cu casa goală, fără avere, iar văduva lui Tăbeş Nicolae a rămas şi fără copil, care a murit la scurt timp după tatăl său, dar nu era săracă, având avere de mijloc. Văduva lui Zirco Onuţu cu 4 prunci, mereu bolnavă, n-avea din ce să trăiască, dar văduva lui Laslău Ioan cu 2 prunci, s-a măritat din nou şi are cu ce trăi, ea şi copii ei. De Tăbeş Filip au rămas 4 prunci săraci, fără tată, fără mamă, „şi toţi micuţi

[67] P I, D. 192, loc. cit.

și neputincioși". Văduva cu 2 prunci ai lui Stan Petru s-a măritat, dar copii au rămas săraci și neputincioși. De Codrean Petru au rămas 3 copii săraci, fără tată, fără mamă și „neavând cu ce petrece" sunt „gata să piară".

În 23 mai 1849, soldații unguri, pornind de la Băița, au întreprins un raid în satul Șesuri și i-au împușcat pe Stan Iosif, 32 ani, pe care-l plâng 3 copii săraci care cerșesc pe la ușile oamenilor, Dărăbanț Solomon de 78 ani, de care „n-a rămas sărăcie" în urma lui, la fel ca și după Codrean Pavel de 62 de ani. În aceeași zi militarii unguri i-au ucis pe copiii Laslău Avram de 4 ani, Dărăbanțu Aron de 3 ani, Dărăbanțu Istina de 6 ani. A mai fost ucisă și o mamă tânără de 22 ani, Laslău Ana, al cărui prunc mic s-a stins repede după mama lui. După Codrean Istina de 38 de ani, ucisă tot în ziua de 23 mai 1849, au rămas 3 prunci săraci, dar după Glava Vironică de 28 de ani, omorâtă în aceeași zi, n-au rămas copii.

În bătăliile de la Târnava și din Lunca Băiții au fost răniți la picioare Zirco Simioanu, la Târnava, Bălașa Nicolae la Lunca Băiții, iar când au venit ungurii de la Băița în sat l-au împușcat într-o mână pe Tăbeș Simioan. Toți trei sunt gata de pierit, n-au cu ce trăi, după cum se adeverește în Conscrierea sa parohul Ioan Popov din Șesuri, la 15 decembrie 1849[68].

În ziua de 27 octombrie 1848, în bătaia de la Târnava s-au jertfit pentru neam, din satul Mesteacăn, Luca Ioan, 38 ani, muierea Elina rămâne cu 3 prunci, Trifa Ioan, muierea Măriuca rămâne cu 5 copii, Sim Pom, 31 ani, muierea Sana rămâne cu 5 copii, Săeni Ioan, 25 ani, muierea Mărie rămâne cu 1 copil, Dușan Lazăr, 26 ani, muierea Simziana rămâne cu 1 copil, Căzan Pavel, 33 ani, muierea Samfira este săracă cu 4 copii, Bogdan Ianoș, 35 ani, lasă muierea Trefia cu 1 copil, Dan Ioan, 34 ani, muierea Ana rămâne cu 1 copil, Balșa Ioan, 30 ani, rămâne muierea Raveca fără copii. Pe Pârva Ianoș, 38 ani, îl plâng muierea Safta, 2 copii, pe Dușa Iosif, 37 ani, muierea Maria, 1 copil, pe Căzan Ianoș, 48 ani, muierea Mariuca, 2 copii, pe Pârva Lazăr, muierea Raveca, fără copii, pe Dușan Adam, 24 ani, muierea Ana, fără copii, pe Dușan Precup, 35 ani, muierea Măria cu 1 copil, pe Gherman Nicolae, 38 ani, muierea Susana, 1 copil, pe

[68] P I, D. 200, loc. cit.

Gherman Iov, 39 ani, muierea Safta, 3 copii, pe Supuş Petru 30 ani, muierea Mărie fără copii, pe Gherman Petru, 40 ani, muierea Ilona cu 1 prunc. Toate văduvele menţionate sunt sărace şi n-au din ce trăi.

Când au intrat soldaţii unguri în satul Mesteacăn au mai ucis pe Trif Ioan, 45 ani, de care au rămas Mărinca şi 2 copii, Dumitru Toader, 36 ani, de care a rămas Kaşa cu 4 copii, acesta fiind dus din sat la Brad, unde a fost spânzurat de o salcie la 14 aprilie 1849. A fost împuşcat şi preotul Ioan Cazan de 55 ani şi în locul lui a rămas feciorul, dar averea le-a fost jefuită de unguri. Au fost ucişi şi Trifa Lazăr, 37 ani, rămâne Maria cu 1 copil şi Simedrea Ioan, 32 ani, rămâne Măriuţa cu 3 copii. În afară de Dumitru Toader, toţi ceilalţi români din Mesteacăn şi-au găsit moartea în raidul maghiar din 23 iunie 1849. La toţi sătenii li s-au jefuit bunurile mişcătoare şi nemişcătoare, au fost arse toate casele din sat, cu excepţia a două case şi a unei şuri. Ungurii au mai împuşcat 15 români din sat, dar preotul raportor Ioan Căzan junior consideră că nu trebuiau menţionaţi, pe motiv că nu aveau nicio „slăvie" (urmaşi)[69].

Românii din Lăşchia (sat, com. Copalnic-Mănăştur, jud. Maramureş), împreună cu alţi conaţionali din satele înconjurătoare, au ieşit înarmaţi înaintea ungurilor şi s-au bătut cu ei la Făureşti (sat, com. Copalnic-Mănăştur, jud. Maramureş). Acolo a căzut Vasilie Paşca, de care a rămas văduva şi 2 copii, feciora şul Tănăsie de 5 ani şi prunca Anisie de 2 ani. În afară de o vacă, n-au altă avere. La Făureşti a fost împuşcat şi Iosiv Dotiţa, de care au rămas văduva şi 3 prunci: Ioan de 9 ani, Ion de 14, Gafia de 12 ani. Au 2 boi, 2 junci şi o vacă. Tot la Făureşti a fost rănit la ambele mâini Vasile Dotiţa, care nu poate lucra lucruri grele, nu-şi poate asigura casa cu hrană pentru muierea şi copila lui de 1 an, fiindcă, în afară de o vacă şi 2 oi, n-are nimic altceva. Adevereşte în cunoştinţa sufletului, cu propria mână, parohul Vasile Ţocaş, din Lăschia, la 21 decembrie 1849 şi şapte oameni din sat au pus în dreptul numelor scrise de preot mâinile lor şi „spre mai mare încrezământ scrisoarea cu cruce, o au întărit". Aceştia au fost: Gavril Filip, Georgie Ilieş, Dimitrie Paşca, Filip Dotiţa, Ioan Dotiţa şi Iacov Paşca[70].

[69] P I, D. 208, loc. cit.
[70] P I, D. 217, loc. cit.

În lupta de la Târnava, din 27 octombrie 1848, din satul Cărăstău (sat, com. Baia de Criş, jud. Hunedoara) au căzut: Luca Todor, 50 ani, au rămas văduva Drăghina şi 5 prunci, Luca Moise, 28 ani, au rămas văduva Trina şi 2 copii, Lățânc Gheorghe, 60 ani, văduv, au rămas 2 copii fără tată, fără mamă, Lățânc Blag, 51 ani, au rămas muierea Marica cu 3 prunci, Banci, feciorul văduvei Banci Crişca, care a rămas fără sprijin şi „umblă a cerşi", Pătruş Ionaş, 70 ani, rămâne feciorul Pătruş Alexandru, Banci Ianc, 62 ani, rămâne un fecior, Lup Toader, 75 ani, rămâne muierea Mărie, cu o fată. Pe Marc Lepădat, de 51 de ani, îl plâng muierea Josana şi 4 prunci, pe Țirca Toader, 45 ani, muierea Marinca, pe Țirca Iosif, 23 ani, îl plâng 2 prunci slabi care i-au fost frați, pe Luca Sip, 53 ani, văduv, îl plânge un prunc rămas fără tată, fără mamă. În 13 din 14 cazuri de urmaşi se specifică faptul că aceştia n-au din ce trăi. Despre enoriaşii săi care au căzut la Târnava, adevereşte cu credință preoțească Iosif Morar, administrator în Cărăstău.

Tot el raportează că în 26 mai 1849, când ungurii au intrat în sat, au omorât la casele lor pe: Luca Iov, 62 ani, a rămas văduva Marinca cu 2 prunci, Luca Gheorghe, 69 ani, a rămas Trina fără copii, Pătruş Iosif, 81 de ani, a rămas muierea Creştina, Iacob Avram, 61 ani, a rămas muierea Ana, Hanga Alexandru, 46 de ani, rămâne muierea Sumedreana cu 3 prunci, Țănele Marc Mărie, 45 ani, Blăgăiță Boriță, muiere de 35 ani, rămâne bărbatul Iosif cu 3 prunci. Toți urmaşii nu au din ce trăi, deoarece în raidul unguresc şi-au pierdut vitele, hainele, le-au jefuit – averile, le-au ars sălaşele până la cocina cea mai mică – după cum adevereşte la 22 decembrie 1849 acelaşi administrator[71].

Din satul Curechiu (sat, com. Bucureşti, jud. Hunedoara) au mai căzut în bătaia de la Târnava: Iuga Toader, 62 ani, au rămas văduva şi un prunc, „nu-i cu ce trăi", Iulian Gheorghe, 32 ani, rămâne văduva şi un prunc, săracă, „nu-i cu ce trăi", Nicoară Petru, 35 ani, rămâne văduva şi 3 prunci, săracă, „fără nici o rânduială a trăi", Brad Nicolae, 78 ani, rămân văduva, neputincioasă, cu 2 copii, Nicula Simion, 56 ani, rămân văduva şi 6 prunci săraci, „nu-i cu ce trăi", Oprişa Anghel, 46 ani, rămâne o văduvă săracă, Boloț Anghel, 27 de ani, rămâne văduva

---

[71] P I, D. 221, loc. cit.

săracă, Fodor Petru, 25 ani, rămâne văduva săracă şi neputincioasă, Nicolae Zaharie, 32 ani, rămân „3 prunci săraci, fără tată, fără mamă şi fără casă, numa în uşile oamenilor", cum mărturisea „după direptate" şi cu credinţa sa preoţească parohul local Aron Tudor, în ziua de 22 decembrie 1849[72]. Într-un fel este enigmatic şi uimitor pentru noi faptul că ţărani români ca Lup Toader de 75 de ani, Pătruş Ioan de 70 de ani, Brad Nicolae de 78 de ani au fost capabili să poarte arme şi să lupte pe frontul naţional. Singura explicaţie plauzibilă este că se bucurau de o sănătate de fier şi la asemenea vârste, respectabile în epocă, dar şi acum, dacă ar fi fost contemporanii noştri.

Din satul Fântâna (sat, com. Hoghiz, jud. Braşov) s-au jertfit la 20 februarie 1849, în lupta cu ungurii de la Hoghiz: Andron Ciuleiu, 37 ani, Bucur Pleşa, 29 ani, iar Ioan Ticuşan, 43 de ani, a fost trăitor în filia Hoghizii. De Andrei Ciuleiu a rămas văduva Ana a lui George Neacşu cu 3 prunci, loc de arat de 7 gălete şi altul de 2 feldere, loc de fân de 1 car, are 2 vite şi 2 oi. De Bucur Pleşa a rămas văduva Paraschiva a lui Ioan Costea, cu 1 prunc, loc de arat de 4 găleţi, altul de 1 felderă, loc de fân de 2 care, 2 vite, 2 oi, 2 capre, 4 porci. De Ioan Ticuşan a rămas Bucura a lui Adam Boţioman, cu 2 prunci, are loc de 2 care de fân, 2 vite, 10 oi şi 2 porci. Se menţionează că văduvele Ana şi Bucura trebuie să plătească cu 2 vaci datoriile rămase de la soţii lor. Adevereşte din cunoştinţa sufletului cu iscălitura şi pecetea lui parohul Ioan Maniu din Fântâna, la 24 decembrie 1849, cu specificarea că tot ce a aşternut pe hârtie „cu mare dreptate am scris"[73]. Este interesant că în acest sat poreclele sau mai precis numele văduvelor nu se dădeau după soţi, ci după taţii lor, adică nu Ana a lui Andron Ciulieiu, ci a lui Georgie Neacşu, nu Paraschiva a lui Bucur Pleşa ci a lui Ioan Costea, nu Bucura a lui Ioan Ticuşan, ci a lui Adam Boţioman.

O soartă amară şi tragică a avut-o familia Iga din Ţărăţăl (sat aparţinând oraşului Brad, jud. Hunedoara). Iga Pătru a lui Iakeşuţ, 30 ani, a fost ucis în bătaia din 28 mai 1849 de la apa Blejinilor, dar ungurii au împuşcat-o şi pe soţia sa, Ana, pe copilul Nicolae şi alte două fete

[72] P I, D. 222, loc. cit.

[73] P I, D. 229, loc. cit.

când au intrat în sat, așa că a rămas doar maica Iga Ianăș cu un prunc sărac, care n-au din ce trăi. În bătaia de la apa Blejinilor, a căzut și Atim Todor, 25 ani, de care a rămas văduva Marișca fără mijloace de trai. Cei rămași „sunt în statul peririi cu cât li s-au jăfuit și li s-au ars toate câte au avut, dimpreună cu satul". Cu o zi înainte de bătaia de la apa Blejinilor, soldații unguri au intrat în satul Țărățăl și i-au omorât pe Oprean Dănilă, 50 ani, muierea sa Marina, 30 ani, de care au rămas 4 prunci cu numele Niculae, Blagu, Măriuța, Perestea, săraci, „n-au cu ce trăi", pe Atim Avram, 60 ani de care au rămas Iakeș, Măria, Evuța și Trina, fără posibilități de trai, Iga Petru, 60 ani, de care a rămas soția Ioana, și ea săracă. De românul Iga Adam, 30 ani, ucis și el în 27 mai, n-a rămas nimeni, de Miclia Avram, 35 ani, a rămas soția Iosana și copilul Petru, de Bogăruț Mărișca, împușcată acasă n-a rămas decât bărbatul ei neputincios, fără casă, deoarece ungurii i-au dat foc. Mărturiseau cu dreptatea sufletului, la 25 decembrie 1849, parohul Nicolae Toda și poporenii Floruță Petru, Floruță Toader, Lup Grozav, Toderuță Toader, Grama Paic, Galea Avram, Iga Petru[74].

În bătaia de la Târnava, din 27 octombrie 1848, satul Lunca (sat, com. Băița, jud. Hunedoara) a dat 16 eroi căzuți în luptă și 2 răniți. Lada Onuț, 55 ani, este plâns de 2 fete sărace, Sanda Petru, 60 ani, de văduva Mărișcă, Boz Ioan, 40 ani, de Măriuța cu 4 copii, Boz Toader, 42 ani, de Catrina cu 2 fete, Borca Tănase, 32 ani, de Creștina cu 2 copii. Mama Oana, slabă și fără ajutor, își plânge feciorul Borca Petru, 24 ani, Petre Toader, 48 ani, a lăsat în urma lui pe văduva Vuța, Dilă Iosif, 28 ani, pe muierea Mărinca cu 3 copii, Dilă Fim, 56 ani, pe văduva Ana, Dilă Crăciun, 23 ani, pe văduva Marina, săracă, cu o fată, dar s-a măritat după altul, ca și văduva Vuța cu 4 copii, a lui Broz Gheorghe, 45 ani. De Boz Ioan a Iancului, 46 ani, rămâne Ana cu 2 copii, de Vălean Arsenie, 48 ani, Marinca și 2 copii, de Dilă Arsenie a Trukii, 24 ani, Sofia, cu 2 copii. Pe Loliș Nea, 29 ani, îl plâng soția Ilona cu 3 copii, pe Siprișa Iosif, 24 ani, îl plânge tatăl său, Ioan, sărac și fără ajutor, pe Siprișa Onu, 24 ani, muierea Mitra. Răniții în bătaia de la Târnava au fost Oprișa Sim, 46 ani, Borca Petru, 50 ani, și atât ei, cât și urmașii celor căzuți, n-au cu ce

[74] P I, D. 235, loc. cit.

trăi, după cum mărturiseşte, la 28 decembrie 1849, parohul locului, Arsenie Lazăr[75].

Din Birtin, (sat, com. Vaţa de Jos, jud. Hunedoara) au căzut în lupta de la Târnava 13 români, şi anume: Şuca Slugan, 50 ani, a rămas văduva Şara cu 3 copii, Logojan Grozav, 51 ani, a rămas văduva Simziana cu 1 copil, Trec Ion, 22 ani, a rămas Aniţa cu 3 prunci, Vaca Şofron, 45 ani, a rămas văduva Marica cu 3 copii, dar, spre deosebire de văduvele mai sus menţionate şi de cele următoare, este singura care are cu ce trăi. Totuşi, se pare că şi văduva Briţa cu un prunc, rămaşi de Mocan Avram, 59 ani, se descurcau cumva, deoarece aveau o vacă, 3 capre şi puţine bucate. Brinţuşa şi 2 prunci, au rămas de Muşa Iov, 36 ani, Măriuţa, văduvă săracă, a rămas de Coman Crăciun, 49 ani. Saveta cu 2 copii îl plângeau pe Vaca Crăciun, 31 ani, mama săracă Mărie cu 2 prunci îl plângeau pe Stanci Arsenie, 32 ani; 2 prunci săraci, fără tată, fără mamă, îl plângeau pe Barna Toader, 45 ani. De Mic Iov au rămas soţia şi mama, iar de Mic Iosif, 41 ani, văduva Racila cu 2 prunci, pentru toţi mărturisitor fiind parohul locului, Ioan Morari[76].

Tot în bătaia de la Târnava s-au jertfit şi câţiva români din Prihodişte (sat, com. Vaţa de Jos, jud. Hunedoara), şi anume: Mursă Pătru, 25 ani, îl plâng Călara cu 2 fete, n-au cu ce trăi, Mursa Tănăsie, 50 ani, îl plânge văduva Raveca, are cu ce trăi, dar este slabă, ca şi Raveca, văduvă a lui Cuş Tănăsie, 25 ani, care este însă sănătoasă. Văduva Vuţa cu o fată săracă au rămas de Râmboi Toader, 23 ani. Ionea Toma, fecior de 18 ani, necăsătorit, a lăsat în urma lui pe tata Ionea şi mama Mărina, săraci, cu casa arsă, care stau în câmp. Despre aceşti 5 români, parohul mărturisitor Feier Iovu din Vaţa de Jos, protopopiatul Hălmajului Mare ce se ţinea de Episcopia Aradului, afirmă sigur că toţi au pierit la Târnava, dar mai adaugă încă 4 români din Prihodişte ucişi de unguri, fără să precizeze locul sau ocazia, împrejurările în care s-a consumat evenimentul. Aceştia sunt: Mursa Mănăsie, 30 ani, a rămas Marinca şi 2 prunci, Mihailă Solomon, 35 ani, a rămas Oana cu 3 prunci, Trif Perea, 20 ani, a rămas Marta fără prunci, Mihailă Nicolae, fecior de 18 ani, de care a rămas unchiul său Mihăilă Iov,

75 P I, D. 247, loc. cit.

76 P I, D. 248, loc. cit.

care zace de mai mulți ani pe pat. Preotul specifică faptul că tot ce a scris în raport „s-au scris după spusa oamenilor"[77].

Mera Georgie, băieş bătrân, a murit în bătaia de la Abrud cu soldații maghiari veniți din Ungaria, în frunte cu Hatvány. De el au rămas soția Eva, slabă, bolnavă, şi 3 prunci care nu puteau chivernisi moşia şi nici să-şi câştige hrana vieții. În aceeaşi bătaie a căzut Borza Nicolae, băieş bătrân, de care au rămas soția sa Sofia şi 2 prunci mici, cu moşie puțină. Pe băieşul Sturza Nicolae, căzut tot la Abrud, în ziua de 25 aprilie 1849, îl jelesc văduva Rahila şi 2 prunci mici, fără moşie, iar mama „nici mintea la loc nu are", ceea ce înseamnă că era bolnavă psihic. Toți românii omorâți la Abrud în ziua de 25 aprilie 1849 s-au ținut de parohia satului Abrud.

Din satul Agriş (sat, com. Iara, jud. Cluj), pe atunci Ruha-Agriş, a fost împuşcat la 12 februarie 1849, în lupta de la Iara, Copil Petru, muierea sa a murit de frică, aşa că pe cei doi prunci săraci rămaşi de părinții lor îi hrănesc creştinii. Luca Dănilă, împuşcat în luptă în acelaşi loc şi în aceeaşi zi, fără soție, a lăsat în urma lui 2 prunci mici, fără tată, fără mamă şi fără moşie. La Iara a căzut şi Spătar Simion, june, care a lăsat în urma lui o mamă oarbă pe care o hrănesc creştinii. În lupta de la Turda a fost împuşcat, la 16 iulie 1849, Moisi Nat şi de el au rămas muierea văduvă şi 6 prunci mici. La 23 februarie 1849 a fost omorât în hotarul Trascăului Drăgan Gavrilă din Bedeleu, de care au rămas muerea şi 2 prunci mici, cu avere puțină. În aceeaşi zi şi în acelaşi loc a fost omorât Mulea Irimie, de care au rămas muerea şi 2 prunci mici, fără moşie, iar mama nu-şi poate hrăni pruncii. În hotarul Ierii, în ziua de 20 iunie 1849, ungurii i-au împuşcat pe Boca Ioan, Roşa Simion, Zac Andrei, Căbulea Mihail, toți români din Poşaga de Jos (sat, reşedința com. Poşaga, jud. Alba). De Boca au rămas văduva şi 4 prunci cu moşie puțină, de Roşa văduva şi 5 prunci, de Zac văduva şi 5 prunci cu moşie puțină, de Căbulea, muerea şi 2 prunci cu moşie puțină. Mărturisitorul, protopopul Lupşii, Absolon Popovici, însuma 13 căzuți, 10 văduve, 36 orfani şi o mamă oarbă, în 6 ianuarie 1850[78].

[77] P I, D. 251, loc. cit.

[78] P I, D. 266, loc. cit.

Subcomisarul adjunct cezaro-regal George Tudor elibera, la 20 mai 1850, o adeverință bazată pe jurământul depus „după orânduiala legii" de Toader a lui Samuilă din Vâlcele (sat, comună, cu reşedinţa în satul Araci, jud. Covasna). Acesta i-a relatat că a fost recrutat în armata maghiară, fiind „silit de ţivilii magiari" şi împreună cu el a fost recrutat şi Ilie Olteanu, amândoi fiind duşi în Braşov şi de acolo în Ţara Ungurească. În bătaia de la Timişoara, câştigată de armata cezaro-regală austriacă, ostaşii împărăteşti l-au tăiat pe Ilie Olteanu, iar Toader a lui Samuilă l-a văzut când a căzut la pământ, fiind la doar doi paşi distanţă de el. Pe cei morţi i-au îngropat soldaţii imperiali, iar fata lui Ilie Olteanu, din Hoghiz, care venise până în tabăra la Timişoara, a confirmat că şi-a văzut tatăl când a fost îngropat[79]. Autorităţile, dar şi preoţii, erau obligaţi să consemne pe cei căzuţi în tabăra maghiară, deoarece se preconiza ca de ajutoarele cezaro-regale să beneficieze şi văduvele şi orfanii acestora. De aceea în anumite rapoarte parohiale apar şi românii recrutaţi în armata maghiară şi urmaşii lor[80].

Toader Todor Creţ, fost soldat imperial, „fiind de naţie şi religie român", de 60 de ani, a murit în loagăr la Cricău, în noiembrie 1848, n-a avut prunci, doar o nepoată care are din ce trăi şi este măritată. Purcel Sântion din Arăţa, „de religie şi naţie român", lucrător cu securea, 29 de ani, a fost comandant în războl (război) şi a căzut în lupta cu ungurii în bătaia de la Traniş (sat, com. Năpradea, jud. Sălaj) în ziua de 25 noiembrie 1848, martori fiind şi alţi camarazi de luptă, şi anume: Mateş Gheorghe, Suşici Nicula Ion, Sântion Nicolae. A rămas muierea cu 3 copii, are pământ de fânaţ de 1 car, de arat de o găleată. Tot la Traniş a căzut Oneţ Nistor din Arăţa (Araci, reşedinţa com. Vâlcele, jud. Covasna), „de naţie şi religie român", în vârstă de 45 de ani, de meserie plutaş, văduva a rămas cu o casă, pământ de fânaţ de 1 car, de arat o găleată şi jumătate. Han Georgie din Arăţa, 24 ani, însurat, de meserie văsar, a fost omorât în bătaia Jurcuţii, în ziua de 28 mai 1849, de soldaţii lui Vasvari. A rămas muierea cu fata numită Parastiva de 5 luni, dar tatăl ei a fost proprietar, împreună cu bunicii, pe ceva pământ, şi fata a

[79] P I, D. 285. AMS, Fond Arhiepiscopesc, vol. I, 1848-1860.

[80] P I, D. 112, loc. cit. Fond Morţi.

rămas probabil în grija bunicilor şi a mamei, în aceeaşi casă. La 22 mai 1849, soldații lui Vasvari l-au ucis în bătaia de la râul Căbuții pe Sânț Marc din Araci, de 38 de ani, de care au rămas văduva, 2 copii şi o mamă neputincioasă care au o casă, pământ de fânaț de 2 care, de arat de 1 găleată. În bătaia cu Vasvari de la Fântânele, în ziua de 24 iunie 1849, au căzut Lazăr Dumitru a Paşcului, de 20 de ani, văsar, Oneț Pătru a lui Vasile, 18 ani, răşinar, ambii originari din Araci şi „de nație şi religie români"[81].

Există un raport privind numele şi paguba morților din Arini (sat, com. Măieruş, jud. Braşov) întâmplată la 2 martie 1849, care înregistrează 38 de morți, 33 de văduve, 66 de orfani şi o pagubă de 3 662 florini. Nu se specifică modul în care cei 38 şi-au pierdut viața, adică în luptă deschisă cu ungurii sau au fost victime ale raidurilor organizate de armata maghiară în zonă. Au fost păgubiți şi cei rămaşi vii din Arini, care şi-au pierdut boii, vacile, caii, oile, obiectele din casă, în valoare totală de 8 783 de florini[82].

În bătaia de la Lita Ungurească (veche denumire a satului Litenii de Sus, înglobat în satul Liteni, com. Săvădisla, jud. Cluj), din decembrie 1848 au căzut băieşii Capra Ioan, 53 ani, Fornade George, 43 ani, Filip Mihai, 34 ani, toți originari din Baia de Arieş (sat, comună, jud. Alba). De Capra Ioan a rămas văduva Maria, 38 de ani, are o casă „şi alta nimica", de Fornade Georgie a rămas văduva Floare, 26 ani, are casă, fânaț de un car, pământ de grâu de o găleată, de Filip Mihai a rămas văduva Lina, 25 ani, 4 prunci, n-au nici casă, nici altă agoniseală[83].

Mulți români originari din Brad au căzut la 27 octombrie 1849 în bătaia de la Târnava. De Ban Trif, 32 ani, au rămas 4 prunci săraci, de Faur Ioan, 20 ani, văduva cu 2 prunci, de Mihăuț Avram, 38 ani, a rămas văduva care mai are cu ce trăi, de Copos Ioan, 50 ani, văduva care are cu ce trăi. Pe Ban Ionuț, 25 ani, îl plâng văduva şi 3 prunci slabi, pe Stan Ionuț, 59 ani, îl plâng văduva şi 2 prunci, dar au „cu ce petrece", iar de Stan Ionaş, 44 ani, n-a rămas nimeni, ca şi de Indrei Petru, 16 ani, Fărcaş

[81] P I, D. 296, loc. cit.
[82] P I, D. 297, loc. cit.
[83] P I, D. 298, loc. cit.

Ion a lui Nicolae, 18 ani, Petka Pătru, 24 ani, Fărău Dumitru, 18 ani, Fărău Toader a lui Samson, 24 ani, Fărău Precup, 23 ani, Onea Solomon, 35 ani, Cărămari Toader, 18 ani, Suciu Adam, 31 ani. La Târnava au căzut şi Flore Adămuţ, 34 ani, de care au rămas 3 prunci care „au cu ce petrece", Fărău Solomon, 56 ani, au rămas văduva şi 5 prunci săraci, dar „tot ceva au", de Borog Ion, 46 ani, au rămas 2 copii cerşetori, de Cleţ Iosif, 38 ani, au rămas 3 copii, dar „pot petrece", de Cleţ Adam 2 copii pe cale de a deveni cerşetori, de Bolcu Pătru, 36 ani, văduva cu 5 prunci săraci, de Bolcuţ Pătruţ, 39 ani, a rămas un copil sărac, de Călimari Toader, 45 ani, 2 prunci, dar „au cu ce petrece". În data de 29 octombrie 1848, ungurii au spânzurat la Baia de Criş pe Golea Adam, 35 ani, de care a rămas văduva cu un prunc sărac, Petrovici Nicolae, a rămas văduva cu un prunc, „poate petrece", Demeter Dumitru, 25 ani, n-a rămas nimeni, Pain Hubăr, 47 ani, „hopşitaş cătană" de care iarăşi n-a rămas nimeni; ca şi de Silaci Gheorghe, 33 de ani.

Tot în bătaia de la Târnava au căzut Golea Precup, 21 ani, Fărău Copos, 28 ani, Fărău Toader, 27 ani, Golea Dumitru, 29 ani, Golea Ioan, 29 ani, Herţa Nicolae, 35 ani, Trandafir Nicolae, 27 ani. În schimb, de Cărămari Toader, 46 ani, au rămas 3 prunci săraci, de Tuduran Ioan, 41 ani, văduva cu 3 prunci cerşetori, Fărău Ion, 41 ani, văduva cu 3 prunci, „pot petrece", de Golea Ioan, 29 ani, un prunc, de Gorţă Vasilie, 29 ani, 2 prunci, „pot petrece", de Împărat Ioan, 29 ani, văduva cu o fată, „pot petrece", de Feher Visalom, 27 ani, văduva cu un prunc, care şi ei „pot petrece", ca şi văduvele lui Căzan Gheorghe, 27 ani şi Pitariu Avram, 26 ani. De Irhaş Arsenie, 53 ani, au rămas 2 copii care pot trăi, dar în urma lui Almăşan Ianoş, 39 ani, căzut tot la Târnava, au rămas văduva cu 3 copii săraci, orfani, care n-au cu ce trăi, sau, după cum sună vorba de peste timpuri, duioasă şi dureros de expresivă, „n-au cu ce petrece" într-o lume zbuciumată, plină de jale, de nevoi şi de dureri.

La Abrud rebelii unguri l-au omorât pe Atim Adam, 29 ani, de care au rămas văduva şi 3 copii săraci. În zilele de 24, 27 şi 28 mai 1849, ungurii au întreprins raiduri în Brad şi în împrejurimi. Cu această ocazie i-au omorât la hotar pe Grof Pătru, 27 ani şi, în casa lui, pe Miheţ Urc de 80 de ani, de care n-a rămas nimeni. Pe Miheţ Ioan, prunc de 1 an şi jumătate l-au omorât în pătuţul lui, ca şi pe Banci Ion, prunc de 2 ani. Pe Feier

Cătuța, de 4 ani, au aruncat-o în foc soldații unguri cu ocazia altui raid, din 29 martie 1849. În mai 1849 au mai fost uciși Bocăescu Flore, 61 ani, omorât pe talpa cășii, apoi aruncat în foc, de care a rămas văduva, Banci Coste, 45 ani, omorât în casa lui, au rămas văduva, 4 prunci săraci și economia pustie, Copos Avram, 48 ani, omorât în casa lui, au rămas văduva, 2 fete și economia pustie, Banci Pătru, 49 ani, au rămas văduva și 5 prunci săraci. Pe Faor Nistor de 63 ani și pe muierea sa i-au omorât ungurii la holdă, pe Suci Adam, 37 ani, în pivnița casei lui. În casele lor au mai fost împușcați Andrei Sav, 26 ani, au rămas văduva, 2 prunci, economia pustie, Indrei Solomon, 37 ani, au rămas văduva și 3 prunci orfani, pe Călămar Avram, de 57 ani, bolnav pe pat, l-au omorât ungurii și a rămas de el văduva cu economia pustie. Călămari Gheorghe, 21 ani, a fost împușcat în grădina lui, Corindan Ion, 57 ani în casa lui, Martin Pătru, 18 ani, a fost omorât când săpa pământul, Golce Solomon, 80 ani, în fața casei lui, Botoș Torică, de 62 ani a fost aruncat în foc de viu, Căzan Ioan, 73 ani, omorât în fața casei lui, dar de aceștia n-a rămas nimeni.

În schimb, de Golce Ianoș, 72 ani, împușcat înaintea cășii, a rămas văduva slabă, de Herța Pătru, 42 ani, împușcat în timp ce lucra la gard, au rămas văduva, 2 prunci și economia pustie, de Păscanu Moise, 45 ani, omorât în timp ce mergea la piață, au rămas văduva, 3 prunci și economia pustie, de Toader Truță, 41 ani, executat când tăia lemne la casa lui, a rămas văduva, de Faur Toader, 31 ani, ucis în timp ce săpa, au rămas văduva și 3 cerșetori. Pe Truță Avram, 81 ani, l-au omorât ungurii în timp ce-și cârpea ciorapii („ciocii")(!) și a rămas de el o văduvă slabă. Ungurii, după ce l-au împușcat în picioare pe Fărău Toader, 64 ani, l-au aruncat de viu în foc, i-au ars casa și de el au rămas „3 copii a cere", deci cerșetori. Noaptea, ungurii l-au împușcat pe Onea Pătru, 48 ani, a rămas văduva și economia pustie, pe Văsin Solomon, 82 ani, în timp ce se încălzea la foc, de el n-a rămas nimeni, pe Griguț Ionuț, 28 ani, l-au împușcat în grădină și l-au aruncat în foc, de el a rămas văduva și economia pustie, pe Core Evuță, 47 ani, aproape oarbă, au împușcat-o în hotarul Bradului. În fața casei au fost împușcate Rășcam Simdreana, 76 ani, Drag Mărie, 67 ani, neputincioasă, care umbla cu bâta, Luncan Dotița, 62 ani, omorâtă în timp ce torcea, Faur Ighița, 62, în timp ce cerșea, dar de ele n-a rămas nimeni. Mihet Sofia a fost împușcată cu

pruncul în brațe, n-a rămas nimeni din familie. Dotița Lazăr, 32 ani, a fost împuşcată şi ea cu o fătuță în brațe, dar de ea au rămas 3 copii săraci, pe Mărtin Anişca, 41 ani au aruncat-o ungurii în foc „de s-a prefăcut în cenuşă". lăsând în urma ei o fată săracă. Au mai fost omorâte Mărtin Boriță, 81 ani, Copos Marița, 47 ani, Colinga Infana, 63 ani, Martin Marinca, 51 ani, de care n-a rămas nimeni.

În raidul din 29 martie 1849, Mihet Dotița, 51 ani, a fost străpunsă cu lancea şi apoi aruncată în foc, dar de ea n-a rămas nimeni. În schimb de Bolog Măruța, 31 ani, împuşcată cu fătuța în brațe, au mai rămas 2 copii săraci, iar de Fărcuş Măruța, 43 ani, omorâtă în hotarul Bradului, 3 copii săraci, gata de cerşit. În 29 martie 1849, ungurii i-au scos ochii lui Tudoran Agrişa, 57 ani, după care au omorât-o, rămânând după ea un copil sărac şi au omorât-o şi pe Călămar Gorița de 93 de ani, pe care au aruncat-o în ascuțişul parilor. Tot atunci a fost sugrumată Borde Mărie, 47 ani, care a lăsat în urma ei 2 copii săraci, a fost împuşcată, cu pruncul în brațe, Filip Anişca, 37 ani, care au fost mâncate de fiarele câmpului, Obădău Măruța, 51 ani, a fost împuşcată şi ea cu copilul în brațe, dar un copil a rămas în viață. Ungurii au aruncat în văpaia focului pe Macra Ana, 32 ani, fără urmaşi, iar pe Suciu Sara, 32 ani, au ucis-o în grădina căşii şi pe cei 2 copii ai ei i-au aruncat în foc, ca şi pe copila de 4 ani, Feier Cătuța, deja amintită[84].

Raportul din Brad este calificat de autorul lui, desigur un protopop sau un preot, ca fiind „Scriere speţifişă", deci precisă, ceea ce era adevărat, întrucât au fost trecuți atât românii care au căzut în lupte cu ungurii şi n-au avut urmaşi, cât şi cei care s-au bătut cu ungurii şi au lăsat în urma lor văduve, copii orfani, iar unii feciori şi părinți bătrâni şi neputincioşi. Dar din păcate alți preoți i-au uitat pe cei din prima categorie. Mențiunile complete au fost extinse şi la românii neînarmați căzuți în timpul raidurilor soldaților maghiari. Credem că intensitatea şi duritatea reprimărilor de acest gen a fost direct proporțională cu zonele unde românii mobilizați şi concentrați sub arme au rezistat contra ungurilor. La Târnava de Criş, la Băița, Brad, în 1848 s-au dat lupte

[84] P I, D. 300, loc. cit. Referiri la *Istoria României. Transilvania*, I, Cluj-Napoca, 1997, p. 905-907 (pe viitor *Transilvania*).

grele, rezistența românească a fost dură, represiunea militară ungară din 1849 pe măsură de cumplită și sângeroasă. Privind și interpretând lucrurile la nivelul întregului Ardeal și în funcție de atacurile, contraatacurile, înaintările și retragerile ce însoțesc asemenea războaie, dacă românii vedeau sau auzeau că români de ai lor au fost uciși, ucideau și ei unguri din aceeași localitate sau din alte sate și la fel procedau și ungurii aflați sub arme. Răzbunările curgeau unele după altele în valuri, greu de stăpânit, chiar dacă unii prefecți români sau comandanți unguri ar fi dorit să atenueze omorurile în rândul civililor. Și românii au ucis femei maghiare și copii. De pildă la Zlatna și Presaca, din 800 de unguri uciși, 186 erau femei și copii și, desigur, printre cei uciși la Aiud, Abrud, Sângătin sau în alte localități și-au găsit sfârșitul și femei și copii maghiari.

Am văzut că unii preoți ortodocși raportori îi calificau pe enoriașii lor „de religie și nație română", ceea ce înseamnă că, în percepția lor, ortodoxia din Ardeal se confundă cu națiunea. Dar și cei de „religia" unită erau tot români angajați în lupta centralismului maghiar de stat, care au căzut alături de ceilalți în Războiul Național româno-maghiar pentru Ardeal din 1848-1849. Pe de altă parte aici n-a fost vorba de religie, ci mai degrabă de confesiune. Și inamicii unguri erau creștini, ca și românii, dar de alte confesiuni: catolici de rit latin, reformați, unitarieni, iar sașii, fie pro, fie anti maghiari, erau luterani. Dar când psihozele colective generate de un Război Național de asemenea proporții pătrund vertiginos în sate și orașe, și factorul confesional este de natură să adâncească conflictul cu celălalt, care este altfel, diferit și dușman nu numai pentru că este ungur sau român, ci fiindcă este de altă confesiune decât tine.

Ungurii îi înjurau pe români de Sfinții, de Evanghelia lor, le aprindeau bisericile, iar în unele cazuri le profanau, inclusiv prin faptul că duceau în ele fecioare („vergure") române pe care le violau, ceea ce înseamnă că nu respectau biserica și nu se temeau de Dumnezeul celuilalt. În cadrul unei psihoze colective plină de ură și de răzbunări, imaginea celuilalt era de dușman ce trebuie lichidat și până și Dumnezeu, Marele Creator, și unic pentru toți, era împărțit între taberele beligerante. Soldații unguri, când intrau și deteriorau bisericile

adversarilor români, îi înjurau şi afirmau că Dumnezeul românilor a murit. Astfel parohii Nicola Popovici, Georgie Dan, învăţătorul Simeon Popovici, curatorul Nicolae Tămăduş şi ctitorii Ioanăş Danci, Mihuţi Simbaş, Nicolae Moisin, Nicolae Boţiu, Nicolae Muntian, George Nemeş, ultimii prin punerea degetelor şi cu semnul crucii, mărturiseau la 11 decembrie 1849 că în ziua de 30 mai/11 august 1849, surpătorii de Dinastie unguri, soldaţi şi civili, printre care judele primar Buci Mihai, Ioan Kleinhauer, Bradu Laioş – strojameşterul din Feledinţi, Becaş Antal, beţi, au intrat în biserica din Hunedoara, au spart şi au stricat icoane şi multe lucruri, au înjurat pe Dumnezeul şi Maica Precesta a românilor şi au spus că Dumnezeul românilor a murit[85]. Ungurii au comis această profanare din ură contra naţiunii române, după spusele românilor mărturisitori.

Ciocârlie Iosif, 28 ani, căsătorit, cărăuş la coh (atelier de făcut cărbune) a căzut în bătaia cu ungurii de la Iara, din 4 ianuarie 1849, a avut moşie destulă, văduva lui s-a măritat. Faptul este adeverit de judele Suci Matei şi alţii. Cătană Ştefan, 28 ani, căsătorit, econom, a căzut la Teiuş, după Rusalii, în 1849, a avut o căsuţă slabă, grădină, pământ de cucuruz de câteva cupe, fânaţ de un car, sămănătură de 1 felderă de grâu. Martori în privinţa morţii lui Cătană Ştefan erau căpitanul Surdea Alexi şi alţii. De el au rămas Ioan de 5 ani şi Vasilie de 2 ani, mama lor i-a părăsit şi s-a măritat cu altul. Pruncii îi creşte moaşa Cătană Rusanda, după cum adeveresc judele Suci Matei şi cantorul Lobonea. Ciocârlia Simion, 41 ani, căsătorit, aurar, a căzut la 6 ianuarie 1849 în bătaia de la Litta Ungurească. A avut o căsuţă slabă, pământ de cucuruz de o cupă, altceva nimic, şi de el au rămas văduva Dotiţa, 32 ani, orfanele Marie, 11 ani, Sofia 3 ani, după cum mărturisesc Suci Matei şi mulţi alţii. Lobonea Costandin, 42 ani, căsătorit, cărăuş la coh, a degerat în lagărul de la Ciucea şi apoi a murit. De el au rămas văduva Safta, 43 ani, cu o moşie de mijloc. Surdea Savu, 35 ani, căsătorit, econom, a rămas infirm, deoarece retrăgându-se de la Ciucea, l-au ajuns ungurii şi l-au rănit pe dealul Feleacului. El şi soţia Maria, 32 ani, aveau casă, grădină, arătură de cucuruz de 2 cupe, fânaţ de un car pe an, pământ de 2 feldere de

[85] P I, D. 193, loc. cit. Referiri la *Transilvania*, I, p. 903-904.

grâu pe an. Lobonea Filip, june, 27 ani, a fost rănit în satul Conuțig (veche denumire a satului Comșești, com. Tureni, jud. Cluj), pe când se retrăgea de la Ciucea. Moșia aduce un venit pe an ca să trăiască 3 oameni, dar ea trebuia împărțită în 6 părți. Hurtoi Crăciun, căsătorit, 36 ani, econom, s-a întors de la Ciucea bolnav de frig și a murit acasă, lăsând în urma lui pe văduva Ioana și pe orfanii Filip, 8 ani, Marie, 6, Costandin 4 ani. Aceștia au casă, grădină de cucuruz de 2 cupe, fân de un car, sămănătură de grâu de 2 feldere pe an. Toți erau din satul Brădești (sat, com. Râmeț, jud. Alba) și au fost consemnați în raportul întocmit de parohul locului, Gherman Moisă[86].

Tomuș Nicolae, din Bucium, a primit un glonț în picior în lupta de la Bălgrad (Alba Iulia) și a murit repede după ce s-a întors acasă. A avut fânaț de un car de fân și o căsuță. De el au rămas Sofia Duma, cu care s-a căsătorit în 1847 și orfana Maria, născută în 1848. Tomuș Ioan din Bucium, 50 ani, căsătorit, a fost rănit prin glonț în bătaia cu Hatváni, după cum mărturisesc Tomuș Gyica și Jurca Nicolae, care l-au adus din Valea Poenii. Tomuș Ana, muierea lui în vârstă de 36 de ani, este sănătoasă și împreună au o casă și fânaț de 3 care de fân. Aceștia erau originari din Buciumul ce ținea de Crângul Cerbu, după cum adeverea parohul locului, Alexandru Dan[87].

Crușiță Ioan, 35 ani, căsătorit, de meserie metalurg, a servit în Landsturm ca lăncer și a căzut în bătaia de la Iara din 4 ianuarie 1849. De el au rămas văduva Parastie, 29 ani, orfanii Ioacov, 13 ani, Georgie, 1 an și au o căsuță slabă, o semănătură de 1 cupă de cucuruz și alta nimic. Pentru cel căzut depun mărturie căpitanii Vasilie Rus, Rațiu Petru, căprarul Rus Filip, Melaje Vasilie, Baci Georgie, Rus Petru, toți combatanți în bătălia de la Iara. Tot ei au fost martori și pentru Rus Antonie, 39 ani și Baci Gavrilă, 20 ani, căzuți în aceeași zi și în aceeași bătălie. De Rus Antonie au rămas văduva Nastasia, 27 ani, o fetișoară Dotia de 13 ani, un fecior de 20 de ani și au căsuță, grădină, pământ de 2 cupe de cucuruz, fânaț de ½ car de fân, semănătură de 6 feldere de grâu pe un an. De Baci Gavrilă n-a rămas văduvă, dar în casa părintească au rămas 2 fete, una Floarea, 20 ani,

[86] P I, D. 301, loc. cit.
[87] P I, D. 302, loc. cit.

măritată, şi alta Maria de 11 ani, probabil surorile defunctului. Ele au casă, grădină de cucuruz de 2 cupe, fân de un car pe an, sămănătură de 4 feldere de grâu pe an. Şi Rus Antonie şi Baci Gavrilă au servit în Landsturmul român ca lăncieri şi au fost originari din satul Boereşti (veche denumire a satului Cioara de Sus, com. Baia de Arieş, jud. Alba), după cum preciza parohul Teodor Rusu[88]. Deci trupa militară română avea căpitani (V. Rus, P. Raţiu), caporal (P. Rus), dovadă că era organizată după sistemul clasic al timpului.

În bătaia de la Târnava au căzut din satul Crişcior (sat, comună suburbană, oraşul Brad, jud. Hunedoara) Roman Ghiorghie, de care a rămas o văduvă săracă „numai a cere", deci în pragul de a deveni cerşetoare şi Creţ Ianoş, de care n-a rămas nimeni. Pe Olăriu Toni, tot din Crişcior, l-au prins soldaţii unguri în Hălmagi şi l-au spânzurat, rămânând de el o văduvă săracă. Consăteanul lor, Blidean Beneam, ucis în bătaia de la Târnava, a lăsat în urma lui văduva, dar în stare bună. Igna Nicolae, împuşcat în picior, trăieşte, are 3 copii săraci şi este cerşetor. În satul Bucureşti a fost ucis Toda Avram, de care au rămas văduva şi 2 copii, iar ungurii le-au luat tot. A mai fost împuşcat Pantea Nicolae, de care a rămas mama săracă, cerşetoare. Într-o stare grea se află şi rănitul Ţurca Ilie, cu 4 copii săraci. Acasă la ea a fost împuşcată în 9 martie 1849 Truţa Florinca, de care n-a rămas nimeni, ca şi de Coran Măriucă, omorâtă în hotarul Crişciorului, sau de Mitra Iocta. Depun „dreaptă arătare" parohul Crişciorului, Nicolae Tofiu, „în fiinţa noastră de faţă cu juraţii satului", care sunt: Pop Loanţi, Feir Dănilă, Olar Avram, Hurdea Iosif, Toda Dănilă, Toc Dumitru, Perca Ionuţ[89].

În bătaia de la Apaţa (sat, com. Vulcan, jud. Braşov) din 16 decembrie 1848 din satul Holbav (sat, com. Vulcan, jud. Braşov) au căzut: Ion Nica, Bucur Stoiki Sulica, Gheorghe Jugariu, Ioan Ferariu şi a fost rănit Ioan Ioan Ferariu. Ioan Nica a avut 48 ani, a lăsat în urma lui pe Ana cu 4 copii săraci, fără avere, Bucur Stoiki Sulica a avut 40 ani, îl plâng văduva şi 6 copii care au un deal sec şi 5 oi, Gheorghe Jugariu a avut 37 ani, îl plâng văduva şi 3 copii mici, dintre care unul mut, care au

[88] P I, D. 304, loc. cit.

[89] P I, D. 305, loc. cit.

2 boi, Ioan Ferariu a avut 50 ani şi a rămas de el văduva şi 3 copii care n-au nimic. Ioan Ioan Ferariu n-are avere, dar s-a vindecat de rana de la picior. Preotul raportor Samoilă Mizsa precizează că toți au luptat la Apața, pe atunci Apaza, păzind un cordon (convoi de căruțe cu aprovizionare de hrană şi muniție)[90].

Protopopul Ioan Orbonaş din Tractul Ilia alcătuieşte şi el o „Conscriere" bazată pe rapoartele preoților subordonați. Preotul Petru Foarcoş din Sârbi (sat, com. Ilia, jud. Hunedoara), care administrează şi parohia vacantă Bretea de Mureş, i-a raportat că au căzut în bătaia cu ungurii din câmpul Bradului, comitatul Zarandului, Petru Covaci din Bretea Mureşului, de care au rămas fără ajutor văduva săracă şi 3 prunci slabi şi Nistor Campoş, văduv, pe care ungurii l-au luat în „forşpan" (convoi de căruțe pentru aprovizionare) cu caii şi boii săi şi după ce a ajuns în tabăra lor l-au executat. Au rămas de el patru prunci săraci, fără tată, fără mamă. Românul Nicolae Babă din satul Sârbi a fost dus la Deva şi prin „judecată rebelă" a fost executat. Ioan Oprea, preotul din Boz (sat, com. Brănişca, jud. Hunedoara) arată că armata ungară l-a luat pe Mihai Dodă cu carul şi boii lui, l-au dus în tabăra lor la Mediaş şi l-au executat, de el rămânând văduva cu 2 prunci slabi. Acelaşi preot l-a informat că doi români din satul Târnăvița (sat, com. Brănişca, jud. Hunedoara), Solomon Giura şi Iancăş Cătană, au fost judecați şi executați la Deva, de primul a rămas văduva cu 4 prunci slabi, de al doilea văduva cu 3 prunci. Preotul din Bărăştii Hațegului (sat, com. Sântămăria-Orlea, jud. Hunedoara) raportează că românii Ioan Pârvan şi Petru Onțaş din satul Luncşoara (sat, com. Vorța, jud. Hunedoara) au fost împuşcați de unguri când s-au dus la Şoimuş (sat, comună suburbană, municipiul Deva) după sare. De primul au rămas văduva şi un prunc, de al doilea văduva şi 7 prunci, mama lor fiind oarbă de un ochi.

Tot în Şoimuş, ungurii au împuşcat alți 2 români din Visca (sat, com. Vorța, jud. Hunedoara), pe nume Solomon Bisorcă şi Nicolae Coslăvan, de care au rămas văduvele şi câte 2 orfani. Parohul din Glodghileşti (sat, com. Burjuc, jud. Hunedoara), care administrează parohia vacantă de la Cerbia (sat, com. Zam, jud. Hunedoara) şi

---

[90] P I, D. 307, loc. cit.

Pogăneşti (sat, com. Zam, jud. Hunedoara) atestă că în bătaia de la Zam, cu ungurii, au căzut Rista Mădăluță, de care au rămas văduva şi 4 prunci slabi şi Irimie Bucur, de care au rămas văduva şi 5 prunci, amândoi fiind din Cerbia, iar din satul Pogăneşti a căzut la Târnava Iosif Pui, care a fost cătană invalid; de el a rămas un prunc sărac de 7 ani. (Este de remarcat că, deşi invalid, fostul soldat imperial Iosif Pui s-a angajat în Războiul Național antiungar) unde şi-a găsit sfârşitul, lăsându-şi fiul singur pe lume. Preotul Constandin Radovici din Certeiul de Jos (sat, com. Vorța, jud. Hunedoara) arată că frații Moisă Marian şi Ioan Marian au căzut în bătaia cu ungurii de la Criş şi au lăsat în urma lor o văduva cu un prunc, alta cu 2 şi un tată bătrân şi orb de amândoi ochii. Soldații unguri au ars o parte din sat, iar pe Ioan Niculae l-au omorât, rămânând de el văduva cu 6 prunci slabi şi casa arsă. Rebelii unguri i-au judecat în Dobra (sat, comună, jud. Hunedoara) pe Petru Buda, Dimitrie Colibaş şi Iosif Ciocan „cătană hopiştas" din Ilia şi i-au executat pe toți trei. Curțile de judecată din Deva au pronunțat condamnări la moarte pentru Ioan Maier, Adam Oniță, Tănase Turc, Iosif Motu, din Branişca (sat, comună, jud. Hunedoara). De primii doi au rămas văduvele cu câte 2 prunci, de al treilea văduva cu un copil, de al patrulea numai văduva. În drumul țării a mai fost împuşcat alt român din Branişca, pe nume Gheorghie Maier, de care a rămas doar văduva, iar în timpul bătăii de la Zam, ungurii au împuşcat-o în picioare pe văduva Varvara Ionaş, care a rămas infirmă cu 4 prunci slabi[91].

Din Luncanii de Sus (probabil Luncani, sat, com. Boşorod, jud. Hunedoara) au căzut în lupta de la Târnava următorii români: Petru Amăroiu, a lăsat în urma lui văduva săracă, 2 copii, economia pustie, Dud Dumitru, au rămas 5 copii cerşetori, Dud Toader, au rămas văduva, 3 copii, economia pustie, Ivan Crăciun lasă după el văduva cerşetoare şi a fost rănit Dan Pătru, dar s-a tămăduit. În raidul din 9 iunie 1849, ungurii au ucis pe Dud Sim, când săpa la holdă, plâns de văduvă şi 2 copii săraci, pe Sas Pătru, săpând la holdă, plâns de văduvă şi 3 copii săraci, pe Boldură Solomon, în fața casei sale, a lăsat după el 2 copii săraci, Popa Nicolae, în casa birăului omorât, rămân văduva şi 4

91 P I, D. 308, loc. cit.

copii săraci. În raidul din 23 martie 1849 a fost înțepat cu panganetul (baioneta?) Motocea Pătru, care nu mai poate munci şi a fost împuşcată în fața casei sale Motocea Darica, de care a rămas casa pustie şi 2 prunci săraci, Lazăr şi Maria. Arată „după toată dreptatea" parohul locului Samoilă Poenaru, cantorul satului Popa Ioan şi jurații Baic Nicolae, Lazăr Sofron, Dud Vasilie şi Lazăr Pătru[92].

Alți soldați fără uniformă, luptători pentru afirmarea românilor ardeleni ca națiune politică şi civilă aparte în Marele Principat al Transilvaniei şi pentru negarea calității lor de simple umpluturi şi lipituri la cea maghiară impusă de centralismul maghiar de stat, au provenit din Muncel (sat, com. Câțcău, jud. Cluj). Renty A. Dumitru, 45 ani, căsătorit, băieş pe lângă apă, a căzut la Iara în 4 ianuarie 1849 şi este plâns de văduva Nastasie de 37 de ani. Au avut o fată Nastasie, de 24 de ani, măritată şi plecată din casă şi au o avere formată din casă, grădină de cucuruz de o cupă, fân ca de o sanie şi altceva nimic. Martori pentru momentul jertfirii lui Dumitru stau căpitanul Hărduțiu Todor şi alții care au fost de față şi au luptat la Iara. Tot ei depun mărturie pentru Râncea Simion de 25 ani, căsătorit, econom, căzut de glonț în bătaia cu Kemény Farkaş, plâns de văduva Sava, care are casă, grădină de cucuruz de 4 cupe şi altceva nimic. Lui Piticu Macavei, econom, i-a degerat un picior în Dealul Craiului, pe care l-a pierdut pe jumătate, văduvă nu are şi stă cu feciorul Ioan, însurat în casă, după cum adeveresc sătenii din Muncel. Ei au casă, moşie de cucuruz, grâu şi fân „cam de mijloc" ca avere. În bătaia cu Kemény Farkas a fost împuşcat în picior, glonțul ieşindu-i prin şold, Jurjiu Pavel, june de 22 de ani, care trăieşte pe lângă părinții lui foarte săraci. Despre rănirea lui Pavel adeveresc Hărduțiu Todor, căpitanul, şi alți săteni. Preot raportor era Pitic Vasilie, parohul Muncelului[93].

Clement Câmpean, paroh român din Pătrânjeni (sat aparținând oraşului Zlatna, jud. Alba) şi Nicolae, capelan şi paroh în Valea Bulzului (sat desființat, înglobat în oraşul Zlatna, jud. Alba) raportează şi ei pe românii din parohiile lor căzuți în lupte sau ucişi de unguri. Ioan

[92] P I, D. 309, loc. cit.
[93] P I, D. 310, loc. cit.

Plăcintă, 60 ani, cărbunar pensionar, a căzut prin glonț de pușcă lângă casa lui Iacob Elek în opidul Zlatna, când ungurii, după ce au pus armele jos, le-au ridicat din nou de la pământ și au tras „după noi toți", după cum afirmau Clement Câmpean și Nicolae. Ioan Plăcintă a fost „őrsereg" și de el au rămas văduva Teodosia, 60 ani și Ioan, feciorul lor de 35 de ani, cu 2 prunci mici, dintre care unul este infirm. Despre eveniment depun mărturie judele și parohul satului, împreună cu toți sătenii, cu specificarea că feciorul abia și-a recunoscut tatăl, deoarece a fost „ars și de foc, după cum au ars Zlatna". Urmașii lui Ioan Plăcintă au casă de locuit și o grădină de două care de cucuruz lângă casă, altceva nimic. La Zlatna a fost împușcat după cap Ioan Câmpean a Iancului, 60 ani, necăsătorit, țăran care a murit la o săptămână după ce a fost rănit și n-are urmași. El a avut o căsuță mică de locuit cu o grădină de cucuruz, altceva nimic. Simion Berbece, 25 ani, june, țăran, a fost împușcat la Zlatna, glonțul a intrat pe la spate și i-a ieșit prin față, feciorul murind după 2 săptămâni în satul lui și n-are urmași.

Când ungurii au năvălit spre Zlatna, l-au împușcat în grădina casei lui pe Pătruțiu Irimie, 50 ani, căsătorit, econom. Tristul eveniment s-a petrecut la 4 aprilie 1849 și de el au rămas văduva Sofia, 30 ani și urmașii Alexandru, născut și botezat în 27 septembrie 1837, Costandin, născut în 1839, Daniil, născut în 1831 și Filip, născut în 1830. Urmașii au o casă de locuit cam slabă și puțină moșiuță de grâu, fân și cucuruz. Rebelii unguri l-au împușcat la Piatra cea Mare din satul Pătrânjeni, în postul Sfântului Petru, pe Pătruțiu Turcu, 60 ani, căsătorit, econom. De el au rămas văduva Ilina, 30 ani, orfanele Sofia, născută în 1841, Maria, născută în 1839, care au o casă de locuit și puțină moșie de grâu și cucuruz. Pe Pătruțiu Turcu l-au mâncat câinii la Piatra cea Mare a satului, după cum mărturisesc în cazul lui și al celorlalți judele satului cu mai mulți săteni. Matri sau Timotei Irimie, 61 ani, „obsitaș soldat fără plată" a fost împușcat în Dealul Furilor, unde l-au mâncat câinii. Văduva Cătălina, 75 ani, căsătorită a treia oară și doi feciori însurați au cu ce trăi, având „casă de locuit și moșie de tot felul". În postul Sfântului Petru a fost împușcat, înaintea casei lui, și Antoniu Banda, 80 ani, văduv, țăran de care a rămas Ioan, însurat, care are casă de locuit, moșie de grâu cucuruz și fân. Nu departe de casă, în pădure, ungurii au

împușcat-o pe Susana Avram, 15 ani, iar sora ei mai mică, Samfira de 8 ani, a murit tot acolo „de groaza soră-sii și de fum". Au lăsat în urma lor, nemângâiați, un tată de 60 de ani și o mamă de 45 de ani. Din Pătrânjeni au fost răniți la Zlatna Nicolae Câmpeanu, 40 ani, căsătorit cu Anisia, 60 ani, Gligor Păcurariu, june de 20 ani și Vasilie Zaharie, 20 ani, țăran căsătorit cu Eva de 25 de ani[94].

Marcu Alexe, căsătorit, 50 ani, econom, a murit în septembrie 1848 de moarte firească în lagărul de la Rimetea. El era originar din Sartăș (sat, com. Baia de Arieș, jud. Alba) și era plâns de văduva Teodora, 45 ani, și de orfanii Varvara 15, Safta 12, Maria 10, Ioana 5, Adam 5, Văsălie 3 ani. Urmașii au casă, moșie de grâu 1½ gălete pe an, cucuruz 8 cupe, fân de 2 care pe an. Se pun martori Todor, Andrica, Gavrilă și alți români din sat. Boca Todor, căsătorit, 40 ani, econom, a căzut în luptă cu ungurii în ziua de 4 ianuarie 1849 și este plâns de văduva Todora 35 ani și de 3 prunci orfani: Georgie, n. 1843, Todor, n. 1846, Ioan, n. 1849, care a apărut pe lume după moartea tatălui său. Văduva n-are casă, nici moșie de grâu sau cucuruz; pentru ea se pun martori aceiași Todor, Andrica, dar și Dumitru, Crăciun și Toader. Junele de 20 de ani Andrica Vasilie a căzut în ianuarie 1849 în bătaia de la Lita și n-are urmași. Lui Pleșca Iacob, căsătorit, 46 ani, econom, i-au degerat picioarele la Dealul Craiului, după cum mărturisesc Fornade Ioan, judele Sartășului, Pleșca Todor și „alți săteni conlocuitori". El și soția Tatiana, 40 ani, au o căsuță slabă, moșie de ½ găleată grâu, un car de fân pe an, 2 cupe cucuruz anual. Tot la Dealul Craiului a fost rănit Pleșca Ioan, care are o căsuță foarte slabă, pământ de ½ gălete de grâu, 2 cupe de cucuruz, fânaț de 1 car de fân anual. În bătaia de la Lita Ungurească a fost rănit și nu se mai poate hrăni junele Marcu Vasilie, 21 ani, iar în bătaia de la Crișu, la Brad, a fost rănit Dondoș Gheorghie, june, 30 ani, care nici el nu se mai poate hrăni, după cum adeverează, pentru toți românii din Sartoș, parohul Dimitrie Precup[95].

În bătaia de la Feldioara din 18 noiembrie 1848 au căzut românii Gheorghe Aldea Cucu, 43 ani, Moise Șerbănuț, 44 ani, Ioan Solomon, 37

[94] P I, D. 311, loc. cit.
[95] P I, D. 314, loc. cit.

ani, Gheorghe Coldea, 27 ani. Numai Ioan Ursu de 42 de ani a căzut în bătaia de la Hoghiz, din 20 februarie 1849. De Gheorghe Aldea Cucu au rămas văduva Zavina şi 6 orfani care au moşie de 5 găleţi, 3 vite, de Moise Şerbănuţ, văduva Rahira şi 6 orfani care au moşie de 4 găleţi, fără vite, de Ioan Solomon văduva Ana şi 4 orfani, care au moşie de 3 găleţi fără vite, de Gheorghe Coldea, văduva Eva şi 2 orfani, cu moşie de 4 găleţi şi 2 vite, Ioan Ursu este plâns de văduva Bucura şi 3 orfani care au moşie de 3 găleţi, fără vite. Parohul Şercăiţii, Ioan Bărbat adevereşte că aceşti români şi-au aflat sfârşitul vieţii la Feldioara şi Hoghiz, când s-au ţinut tare în bătălii ca ungurii să nu treacă Oltul, în ziua de 18 noiembrie 1848, iar raportul preotului este întărit de judele Lazăr Bărbat şi juraţii Gheorghe Ioan Popa şi Gheorghe Moise Bărbat[96].

Protopopul Nicolae Petrovici din Orăştie îl anunţa pe episcopul Andrei Şaguna că pe parohul Ioan Santei l-au spânzurat ungurii de o salcie în oraşul Deva[97]. Am văzut că mulţi parohi raportori includ împreună pe aceleaşi liste atât pe românii căzuţi în luptă cinstită, faţă în faţă cu ungurii, cât şi pe cei ucişi în timpul raidurilor maghiare, care erau civili neînarmaţi, în manierele deja menţionate, adică mai mult sau mai puţin riguros şi precis în privinţa celor fără urmaşi, cu excepţiile notabile şi benefice amintite mai sus. Protopopul Iosif Basia, venit la faţa locului în Mesteacăn pentru a asista şi a controla cum se desfăşoară o candidaţie de preot, consideră că era imposibil să descrii pe scurt „trista stare" a acestor români zărăndeni pe care, pe lângă faptul că „barbarii maghiari" i-au jefuit de tot ce au avut, le-au prefăcut satul şi biserica în cenuşă, împuşcând 45 de bărbaţi, muieri şi prunci, împreună cu parohul lor. Acesta a fost mai întâi chinuit într-un fel în care „nici firea omului nu poate socoti", apoi împuşcat şi astfel necăjiţii oameni „au rămas în ghearele ticăloşiei şi nemângâiaţi, batăr în cele duhovniceşti"[98]. Parohul Iovu Hodoş din Morăreni raportează că soldaţii unguri au întreprins mai multe raiduri în sat, în toamna lui 1848 şi în februarie 1849, iar în acesta din urmă i-au prins, i-au legat şi i-au dus dincolo de Mureş pe

96 P I, D. 315, loc. cit.

97 P I, D. 59, loc. cit.

98 P I, D. 62, loc. cit. Referiri la *Transilvania*, I, p. 1038-1039; Păcurariu, *op. cit.*, p. 133.

Vaidacuțan Ioan, Șerban Iacob cu feciorul lui mai mare, Toader, unde i-au împușcat între Ungheni (sat, comună, jud. Mureș), pe atunci Nirașteu și Vidrasău (sat, com. Ungheni, jud. Mureș). Muierea lui Șerban Iacob a rămas cu 4 copii orfani, o datorie de 400 de zloți pe care ea și pruncii trebuie să o plătească, și au 2 vaci și 10 oi. De Văidăcuțan Ioan au rămas văduva și cu 2 feciori, unul neputincios, cu o datorie de 600 florini și au 2 vaci. A scris drept și a întărit cu pecetea lui, la 28 octombrie 1849, amintitul paroh din Malomfalău[99].

Când au năvălit ungurii dinspre Mediaș, l-au omorât în bătaie, în ziua de 5 ianuarie 1849, pe Nicolae Marian din Velt, care stătea liniștit la un făgădău în drum, în fața casei sale, deoarece se știa un om drept, care n-a făcut rău nimănui. El a mai supraviețuit o zi după bătaie, murind în 6 ianuarie și lăsând în urma lui pe văduva Oana, necăjită, și tot ce are este scris „în datorie și în dare (bir) de la bărbat rămase", după cum mărturisește parohul din Velț (sat, com. Bazna, jud. Sibiu) la 28 octombrie 1849[100]. Pe românii Mărginean Petru, Tekereu Vasile, Santa Chifor, Berar Gligorie, Szebezan Ioan, Todica Ispazu, Mărginean Savu, Mărginean Ilie, Crișan Iuon, Ciuca Sav, Moldovan Gavrilă, Varga Iuon din Iclandu Mare (sat, com. Iclănzel, jud. Mureș) i-au omorât ungurii după amiazi, la ora 4, în ziua de 3/15 martie 1849. Evenimentul s-a petrecut când ungurii i-au prins pe acești români, i-au dus legați în curtea lui Szatsvai Imre, i-au bătut și i-au chinuit „tirănește", după care, la porunca lui Szabo Lajosca, „századoc", deci căpitan peste 100 de soldați și al ungurilor Csato Pál din Săcalu de Pădure (sat, com. Brâncovenești, jud. Mureș), Reteghi Sándor din Șăulia (sat, comună, jud. Mureș), Boer Carol din Copșa Mică (oraș, jud. Sibiu), Kovaci Carol din Zau de Câmpie (sat, comună, jud. Mureș), Benzencei din Copșa Mică, Majorosán István din Saschiz (sat, comună, jud. Mureș) și al altor unguri i-au executat pe unii în Iclandu Mic, către hotare, pe alții în Pănet (sat, comună, jud. Mureș) în ziua precizată mai sus.

De Mărginean Petru a rămas „vidua" (văduva) cu 5 prunci orfani: o fată de 6 ani, un fecior de 4 ani, 2 fete gemene de 2 ani și una de 10 luni

99 P I, D. 71, loc. cit.
100 P I, D. 72 loc. cit.

şi n-are nimic. De Tekereu Vasile a rămas văduva cu un fecior însurat şi o fată de 9 ani, răpindu-i ungurii lucruri în valoare de 56 florini, dar mai are 550 florini, de Santa Chifor a rămas văduva, dar „maşteră" (vitregă) la 7 copii, un fecior de 23 de ani, o fată de 16, un fecior de 14, unul de 12, altul de 8, o fată de 6 ani, alta de 6 luni. Ungurii le-au luat lucruri în valoare de 68 florini, dar mai au 840 fl. Pe Berar Gligorie îl plâng văduva şi un prunc de 4 ani, care au 120 florini, pe Szebezan Ioan, văduva cu un fecior care este cătană voluntar, un fecior de 14, altul de 12 ani, care au 140 florini, pe Todica Ispazu, văduva cu 3 copii, un fecior de 5 ani, 2 fete gemene de 2 ani, ungurii le-au răpit 18 florini, n-au nimic şi au fost aruncaţi afară din casă. Văduva lui Mărginean Savu, cu o fată de 22 ani, n-au nimic, ungurii le-au luat 34 florini, văduva lui Mărginean Ilie cu un fecior de 3 ani au 220 florini, de Crişan Iuon a rămas maica lui cu un fecior de 14 ani, ungurii le-au răpit 140 florini, le-au mai rămas 640 florini, dar au fost şi ei alungaţi din casă. De Ciuca Sav au rămas văduva şi 6 copii, un fecior de 18 ani, unul de 16, o fată de 14, un fecior de 12, unul de 9, altul de 6 ani, ungurii le-au luat 30 de florini, dar mai au 130 de florini. Pe Moldovan Gavrilă îl plâng o fată de 12, alta de 8 ani, la care le-au rămas 130 florini, de Varga Iuon au rămas un fecior de 14 ani, o fată de 10, alta de 6 ani, însă fetele sunt în voia lui Dumnezeu „chilave" (infirme), ele sunt întreţinute şi hrănite de bunicul lor şi au 100 de florini.

Pe Deac Ioan l-au împuşcat ungurii când fugea din sat. De el au rămas o fată de 6, alta de 4 ani, care au 50 de florini. Dicher Ioan era ascuns în pădurea Oarba, unde l-au prins ungurii, l-au executat şi de el au rămas un prunc de 5, altul de 2 ani şi mama lor, de la care ungurii au răpit 385 florini, nu i-a mai rămas nimic şi a fost alungată din casă, împreună cu copii ei. În „fuga siculorum", deci încercând să scape cu fuga din calea secuilor, Moldovan Ioan a fost ajuns din urmă, a fost omorât; a lăsat după el un prunc de 5 ani, de la care ungurii au luat 750 florini, mai are 100, dar a fost alungat din casa părinţilor. Pe Nalbeş Ştefan l-au omorât ungurii în Iernut, de el a rămas văduva fără nimic, iar pe Todea Isailă l-au bătut aşa de rău ungurii, încât nu mai poate lucra, în plus i-au împuşcat unicul fecior pe care l-a avut şi l-au alungat şi din casă. Raportul este întărit cu propria semnătură şi cu obişnuita

pecete a preotului greco-răsăritean Zenovie Hodoş, din Iclandul Mare, cercul Reteagului, în ziua de 1 noiembrie 1849[101].

În ziua de 15 ianuarie 1849 în Apahida (sat, comună, jud. Cluj) a intrat „armadia ungurească" condusă de 2 domni din Cluj, Vespremiu Lászlo şi Corodie Iános şi în hotarul satului au împuşcat „biraele" (membrii antistiei comunale) satului şi anume pe Roşcaş Ioan, Ticuş Gavril, Gliga Ioan, Pătruț Nicolae, Oltian Nicolae, Morăşan Ioan, Maxin Vasilie, Maxin Ioan, Maxin Irina şi pe încă 3 români din Oşorhiel (sat, comuna Bobâlna, jud. Cluj). Românii Coznâma Ioan, Mărginian Ioan, Dan Nicolae au fost executați la Cluj, Abrudan Dimitrie şi Puşcal Ioan lângă Simiclăuş-Sânnicoară (sat, com. Apahida, jud. Cluj) unde au intrat soldații unguri conduşi de Kobuj Mişi şi domnul Kojor din Cojocna. Toți pomeniții de mai sus şi-au pierdut viața, aşa cum se vede şi cum certifică raportul din 2 noiembrie 1849 de la Apahida[102]. În bătaia de la Mediaş, grănicerii români conduşi de un ofițer imperial baron-locotenent i-au alungat pe unguri din oraş, dar aceştia au contraatacat cu furie şi grănicerii s-au retras, temându-se că vor fi bătuți. Cu această ocazie, santinelele ungureşti l-au prins pe Ioan Proştean, care fugea de frica maghiarilor. Aceştia l-au considerat spion contra lor şi l-au executat în hotarul Mediaşului, la locul numit Sub Lună, către satul Blăjel (sat, comună, jud. Sibiu). Au rămas de el văduva cu 3 copilaşi micuți şi orfani, unul de 6 ani, o copilă de 4 şi un copilaş de un an şi jumătate, iar mama lor, „tare amărâtă şi mult bolnăvicioasă" are totuşi norocul că este sprijinită de părinții bărbatului ei, după cum mărturiseşte, la 2 noiembrie 1849, parohul neunit al Mediaşului, Gheorghie Gavril[103].

Parohii Ioan Aleman şi Antonie Schiau din Topârcea (sat, aparținând oraşului Ocna Sibiului, jud. Sibiu) adevereau că după ce ungurii au pierdut bătălia de la V. Ogna (Viszokna – Ocna Sibiului), au intrat în satul Topârcea şi au luat drept călăuze până la Miercurea pe românii Dumitru Cătană, 69 ani, şi Zaharie Hoceată, 30 ani, dar când au ajuns în Apolduri i-au executat, unul fiind român unit, celălalt român neunit. De Dumitru

[101] P I, D. 76, loc. cit.

[102] P I, D. 77, loc. cit.

[103] P I, D. 79, loc. cit.

Cătană neunit au rămas văduva şi 6 feciori, toţi căsătoriţi; averea a rămas la feciori cu acea înţelegere ca fiecare să dea mamei lor câte o găleată de bucate până va trăi. De unitul Zaharie Hoceată au rămas văduva cu 2 prunci, unul de 6, altul de 3 ani, mama lor n-are decât o căscioară şi o grădină, după cum mărturiseau cu cunoştinţă preoţească, întăreau cu numele şi peceţile lor parohii amintiţi, în ziua de 5 noiembrie 1849[104]. Gligor Stănuţ din Ruşi a fost lovit în 5-6 locuri la cap şi la mâini de soldaţii unguri intraţi în sat, n-are copii, este însurat a doua oară, iar pe un fecior de suflet l-au luat saşii la cătane. Astfel Gligor a rămas sărac, infirm, fapt confirmat şi în actele elaborate de saşi şi n-are pe nimeni. Pe Toma Topolog l-au prins ungurii afară din sat, l-au tăiat cu săbiile şi a zăcut mort pe câmp 2 săptămâni, fiind îngropat doar după plecarea ungurilor. De el au rămas văduva şi un fecior de 20 de ani, săraci de tot, după cum mărturisea la 5 noiembrie 1849 parohul Dimitrie Şerb din Ruşi. Parohul neunit al Someşenilor (lângă Cluj), Georgiu Prodan, adevereşte cu cea mai mare credinţă şi sub jurământ preoţesc că ungurii au spânzurat 4 români de care au rămas văduva Motroş Sofia, 2 prunci săraci, au 6 oi şi o vacă, altceva nimic, Bigu Maria, săracă, Marica Baltă, singură, săracă, Ioana Nastasia, are un prunc şi nimic altceva. Preotul a arătat lucrurile aşa cum sunt, nu le-a exagerat în niciun fel, deoarece a respectat ordinul episcopal care specifica faptul că cei ce vor face rapoarte false îşi vor pierde patrafirul pe toată viaţa[105].

Ungurii l-au bătut rău, l-au jefuit pe preotul Coroş Vasilie din Căpâlna de Sus (sat, com. Mica, jud. Mureş) şi i-au mutilat pe Coroş Ioan, Marian Ştefan, Pavel Nicolae, pe un român din filia Micii l-au omorât, pe fiul lui l-au rănit la mâini, în filie a fost rănit şi Coroş Gheorghie[106]. În data de 2 ianuarie 1849, domnul Gegö Iános din Lăureni (sat, com. Miercurea Nirajului, jud. Mureş) a intrat în satul Berghia (sat, com. Pănet, jud. Mureş) cu 7 cătane ungureşti, care, la ordinul lui, l-au arestat pe Cizmaş Gheorghe şi l-au împuşcat la 300 de paşi în afara satului. Au rămas soţia lui şi 4 copii în amară sărăcie, doi fecioraşi de 8 şi 4 ani şi 2 fetişoare de 10

[104] P I, D. 86, loc. cit.

[105] P I, D. 88-89, loc. cit.

[106] P I, D. 101, loc. cit.

şi 2 ani. Mama şi copii au fost alungaţi din casă şi „necăjeşte cu 4 copii sub acoperişul altora". Au mai fost bătuţi alţi 3 români din sat şi ungurii au a prins casa preotului, dar focul a fost stins. În faţa preotului Gheorghe Hodoş au depus mărturie, sub jurământ, că aşa s-au întâmplat lucrurile, Lăzăruţ Todor, Mocean Petru, Pop Conu, Oltean Ştefan, „toţi oameni cu nume bun" din Berghia[107].

În 23 aprilie 1849, ungurii l-au luat din câmp pe Ilisie Avam din Viişoara (sat, comună, jud. Mureş), pe atunci Hundorf, din slăvita varmeghie (comitat) a Cetăţii de Baltă, cercul de Sus şi l-au împuşcat fără judecată, pe motivul că duce mâncare a tribuni. De el au rămas văduva şi doi copii săraci. În 23 mai 1849, ungurii l-au executat pe Ioan Marcovici, după ce l-au ţinut în temniţă 13 săptămâni. De el au rămas văduva şi 7 copii săraci. Pe cel mai mare, care putea întreţine familia, fiind măcelar, pe nume Vasilie, l-au adus „pe număruş" (tragere la sorţi) cătană la Împărat. În 30 martie 1849 a fost împuşcat în Grăneşti (sat, comună, jud. Mureş) Toader Hudea, originar din Hundorf, de care au rămas văduva şi 6 copii săraci, jefuiţi şi de arendaşul Pop Ianos Ciorovici. Kokos Goji din Oşorhei l-a împuşcat în aprilie 1849 pe Nicoliţă Şărban din Domald (sat desfiinţat, înglobat în satul Viişoara, jud. Mureş) care a lăsat în urma lui muierea şi 4 copii săraci. În 23 aprilie a fost judecat şi executat de ungurul Sforţi din Domald românul David Honţi, de care a rămas muierea cu un fecior handicapat. Aceasta a fost jefuită de moşie, i s-au luat boii, oile şi bucatele şi ungurii i-au lăsat doar 2 cupe de făină. Tot în acea zi a fost împuşcat şi Banciu Gheorghie, dar vina lui nu se cunoaşte, însă pe Curuţiu Dimitrie din Domald ungurii l-au împuşcat pentru că a fost la Blaj. El a fost întemniţat imediat ce s-a întors de la Blaj, dar a fost eliberat de loagărul românesc din închisoarea de la Sânmărtinul de Câmpie (sat, com. Râciu, jud. Mureş) Eliberat de românii lui, Curuţiu s-a întors acasă, dar a mers şi s-a înrolat în „loagărul cel românesc". După ce au biruit din nou ungurii pe români, Curuţiu a fugit în pădure, unde l-au prins duşmanii, după care a fost dus la Hoghilag (sat, comună, jud. Sibiu), a primit 155 de bice şi a fost executat, luându-i-se şi un cal. În 9 martie era programat la execuţie şi diacul Ioan Popovici din Hundorf, dar acesta a reuşit să fugă dintre

[107] P I, D. 106, loc. cit.

străjerii unguri şi a scăpat viu. Tot în 23 aprilie 1849 au fost executaţi încă 2 români din Domald, Crişan Honţi şi Gerih Gheorghie. De primul au rămas văduva şi 2 copii, dar cel mai mare era voluntar înscris în armata cezaro-regală, iar mama şi ceilalţi doi copii au vii, moşie şi au din ce trăi. Tot aşa şi muierea lui Gerih Gheorghie cu 4 copii are vii, moşie şi are din ce să trăiască. Pe ultimii români din Domald i-a împuşcat ungurul Bonk Ferenţi. Toate aceste triste întâmplări sunt adeverite şi mărturisite, sub proprie semnătură, de parohul neunit al Hundorfului, Gheorghie Rotariu, în ziua de 13 noiembrie 1849[108].

Pe baza mărturisirii drepte a sătenilor neinteresaţi Tămaş Petrea, Surd Crăciun, Pop Gligor, Tămaş Neculai şi în dreapta cunoştinţă a preoţiei sale, parohul Hodoş Ioan din Bandu de Câmpie (veche denumire a satului Band, com. Band, jud. Mureş) adevereşte că insurgenţii unguri din Caşinu Nou (sat, com. Plăieştii de Jos, jud. Harghita) l-au prins pe Tămaş Gheorghe, l-au bătut într-o noapte, după carel-au adus acasă cu carul, unde a murit imediat („minteni") în ziua de 15 noiembrie 1848. De el au rămas văduva şi 4 copii, doi feciori, două fete, dintre care feciorul cel mai mare are 16 ani, cel mai mic 4, fetele, una de 13, alta de 9 ani. Ungurii i-au jefuit de o avere mobilă de 60 florini, dar mai au 250 florini şi casa în care locuiesc[109]. În dreapta cunoştinţă a preoţiei sale şi după dreapta mărturisire a sătenilor neinteresaţi Oneţ Iuonuţ, Coman Vasilică, Cehţian Iuonuţ şi Cheţian Ignat din Luduş (oraş, jud. Mureş), parohul locului, Gregorie Mărginean, descrie cu lux de amănunte trista soartă a 15 români ucişi de rebelii unguri în octombrie 1848. Pe Circa Nuţiu l-au prins ungurii la podul Kutiului, l-au adus legat în sat, după care l-au dus înapoi şi l-au tăiat în bucăţi. Aşa l-au găsit românii luduşeni, i-au înştiinţat părinţii şi sora, care în ianuarie 1849 i-au adus rămăşiţele în cimitirul satului, unde a fost îngropat creştineşte. Oprea Vasilică a fugit de secui, dar a fost prins de aceştia la locul Kurekişte şi adus în sat, de unde a fost scos şi omorât de secui la Cioarda vitelor. După 8 zile a fost găsit de săteni, în timp ce-l mâncau câinii, a fost adus în sat şi îngropat. Au rămas văduva, 3 copii (2 feciori şi o fată), un fecior de 17, celălalt de 3 şi o fătuţă

---

108 P I, D. 111, loc. cit.

109 P I, D. 114, loc. cit.

de 12 ani. Familia îndoliată a fost jefuită de 180 florini, dar mai are 80 de florini.

Pe Gherasim Ioan l-au adus de acasă doi secui în curtea domnului baron Rudak, şeful lor, de unde l-au scos în drum, lângă poartă, şi l-au omorât. A rămas muierea văduvă, infirmă de un picior, cu doi copii, un fecior de 17, fata de 12 ani, cu o pagubă de 55 florini şi le-au rămas doar 10 florini.

În mai 1849, după Paşti, doi secui, la porunca inspectorului Zamler György, l-au luat de acasă pe Morari Filip, l-au dus în faţa inspectorului de la Bogata (sat, comună, jud. Mureş), l-au bătut „tirăneşte" şi l-au dus în închisoarea din Turda, unde a murit, lăsând în urma lui o văduvă care a fost jefuită de o avere în sumă de 1700 florini, dar mai are 900, şade în mijlocul satului şi are moşie de frunte. Pe Sălcudean Vasilică l-au luat secuii în octombrie 1848 de la căsuţa lui, cu doi copii în braţe, şi l-au dus la mai marele lor, baronul Redak, unde a fost executat la drumul ţării şi a fost îngropat. De frica secuilor au murit soţia acestuia şi doi copii, supravieţuind o fătuţă de 4 ani, pe care o întreţine bunica după mamă, care trebuie să-şi hrănească şi un fecior neputincios, fără vedere şi este văduvă. Mortul a avut o pagubă de 150 florini, „altă bunătate nici nu au avut, nici are copila orfană rămasă". A şasea jertfă românească a fost Braika Ştefan, bolnav, ucis înaintea porţii lui Redak, în octombrie 1848, de care au rămas văduva, 4 copii, toţi feciori, de 16, 14, 10 şi 7 ani, cu o avere de 90 florini, din care ungurii i-au jefuit 40 de florini. Familia stă într-o căsuţă („hurubuţie") făcută de văduvă, deoarece a fost aruncată afară din casa în care a locuit. De Şerban loan, văduv din Luduş, ucis de secui în octombrie 1848, dincolo de Mureş, a rămas o fătuţă, fără tată, fără mamă, care creşte pe la uşile oamenilor, neavând nicio avere, deoarece tatăl ei a fost slugă la Cheţian Ignat. În faţa porţii lui Redak au fost omorâţi fraţii Şerban Iosif şi Şerban Vasilică; de Iosif a rămas văduva fără averea ei de 80 de florini jefuită de unguri, iar de Vasilică, fecior „junişan", n-a rămas nimeni şi avere n-a avut. Văduva lui Iosif stă într-o hurubă.

Pe Cheţian Toader secuii nu l-au mai dus la Redak, ci l-au omorât imediat ce au intrat în sat, în octombrie 1848. De el au rămas văduva şi 5 copii, unul a murit şi au rămas 3 fete şi 1 fecior. Fecioru-i de 13 ani, fetele

de 14, 7, 4 ani, iar mama lor s-a măritat. Chețian Toader a fost al doilea soț, văduva cu 3 copii ai săi s-a mutat la noul bărbat, iar fata lui Chețian Toader a fost luată de unchiul ei, Chețian Ignat. Averea mortului a fost de 800 de florini, din care ungurii au jefuit 500, dar în casa lui nu mai stă nimeni, iar moşia era bună. Pe Ioan Petrişor l-au găsit secuii afară din sat, deasupra cimitirului, unde l-au omorât în octombrie 1848. De el au rămas doi feciori, unul însurat, altul junişan, dar şi acesta s-a căsătorit. Averea de 400 florini a fost jefuită în întregime, iar feciorii stau în casa tatălui lor, lângă marginea satului, către Turda. Secuii au aprins casa pe Mocan Gabor, care s-a topit în casa lui în octombrie 1848 şi a lăsat în urma lui doi feciori de 21 şi de 18 ani, care s-au băgat în cătănie tot în octombrie 1848, când li s-a ars casa şi părintele. Au fost jefuiți de 150 de florini, dar le-au rămas tot atâția.

Pe Nicoară Ghiorghe l-au omorât secuii în hotarul Bogății, împreună cu un alt român din Bogata. De Nicoară au rămas văduva, un fecior de 18 ani şi o fată de 10 ani, au fost jefuiți de 400 de florini, dar mai au 1000 de florini. Secuii l-au omorât pe Mohor Simion în hotarul Bogății, în locul numit Capu Loaşului şi pe el îl plâng văduva neputincioasă şi o fătuță de 8 ani, care umblă pe la uşile oamenilor. Au fost jefuite de toată averea lor, în sumă de 100 florini, alungate din casă şi stau pe unde pot. Buta George, fără de tată, fecior junişan de 24 de ani, a fost împuşcat şi el de secui, lăsând în urma lui pe maică-sa şi 4 frați, unul de 20, două fete de 17 şi 14 şi un frate de 8 ani, fără avere şi fără casă, din care au fost alungați după Sfântul Gheorghe. În hotarul Luduşului a fost omorât Ones Dumitru, de care au rămas văduva şi 2 fete, dar văduva a decedat şi ea, iar fetele, una de 17, alta de 14, umblă pe la uşile oamenilor, deoarece casa le-a fost arsă şi averea jefuită. Aceste relatări au fost scrise după cum s-au întâmplat, iar raportul este semnat şi întărit cu pecetea amintitului paroh al Maroş-Luduşului, în 15 noiembrie 1849[110].

Parohul Daniel Socaciu din Bahnea (sat, comună, jud. Mureş) adevereşte la 16 noiembrie 1849 că în ziua de 9 martie 1849 cătanele ungureşti l-au scos pe Holom Dumitru în rât, unde i-au tăiat capul şi de el

[110] P I, D. 115, loc. cit.

au rămas 2 copii, unul însurat, altul holtei, în casă cu moşie. Pe Suci Ioan din filia Bernadea (sat, com. Bahnea, jud. Mureş) l-au împuşcat ungurii în Gâmbuț (sat, com. Bichiş, jud. Mureş) în Săptămâna Patimilor, de el au rămas văduva şi 6 copii, cel mai mare de 12 ani, şi toți stau în casă cu moşie[111]. Nefiind preot în Cornățel (sat, com. Roşia, jud. Mureş), dascălul Mihail Oroian, parțial „în dreapta conştiință a dregătoriei mele soartă" şi pe de altă parte „după dreapta mărturisire a locuitorilor neinteresați" Sz. György Petru, Sz. György Sandu şi Brezsa Onisie, raportează că ungurii i-au prins pe Intze János şi pe sluga lui, Fekete Pătru, şi i-au dus în casa domnului Szente Ferentz din Nazna (sat, com. Sâncraiu de Mureş, jud. Mureş), unde s-a instituit scaunul de judecată. De aici au fost duşi legați în Pănet, dezbrăcați de haine şi executați de Mezei István, Barthá János, Sico András, locuitori din Pănet, şi de Sándor Peter, Kis Antal „idöseb" Török István (senior) şi „ifiobb" (junior) Török István din Nazna. Porunca şi sentința execuției a fost dată de domnul Zaiza din Pănet, Kovács Zsigmond din Bandul de Câmpie şi domnul Déak Károly din Nazna. Execuția a avut loc în ziua de 16 mai 1849 şi de Incze János a rămas văduva cu o datorie de 300 florini, fără casă, săracă, fără avere mobilă[112].

Parohul Iacob Teşa, sătenii Duka Ion, Babletek Vasilie şi Hidoş Dumitru adeveresc că pe birăul satului Nazna, Farago Petru, l-au chemat Sándor Peter şi Káli István cu lista dărilor împărăteşti pentru control. A fost legat şi judecat la porunca domnului Déak Károly, ca „hadnagy" (căpitan), Blasi János, notariuşul satului şi Zaiza din Pănet; Farago Petru a fost ținut închis 3 zile, după care Márton János şi Bartha János l-au scos afară din sat şi l-au executat în ziua de 12 mai 1849. De el au rămas văduva, un fecioraş de 5 ani şi o fată de 5 luni. Ungurii le-au răpit 450 de florini, le-au rămas 120, dar n-au casă unde să şadă[113]. La 24 noiembrie 1848, ungurii l-au prins în satul Turcheş (sat, comună, jud. Braşov) pe Radu Băzălea, l-au dus pe câmp şi l-au executat. De el au rămas văduva Maria cu 3 copii, are o casă de lemn, dar este plină de datorii şi n-are nicio meserie. Marin Ozov a dorit să scape cu averea la Braşov, dar ungurii l-au

---

[111] P I, D. 120, loc. cit.
[112] P I, D. 123, loc. cit.
[113] P I, D. 124, loc. cit.

prins, i-au luat averea şi l-au omorât. Este plâns de văduva Maria cu 5 prunci orfani, care au o casă de lemn stricată, mama Maria n-are nicio meserie. Marin Ozov a fost omorât în ziua de 7 decembrie 1848. În ziua de 19 decembrie 1848, ungurii l-au împuşcat pe Cârstea Ţiţei, de care a rămas văduva Paraschiva cu 4 prunci orfani. Trăiesc într-o casă de lemn stricată, văduva este plină de datorii şi n-are meserie[114].

Ungurii au ucis 6 români din satul Vidacut (sat, com. Săcel, jud. Harghita) şi anume pe Ioan Costea, Ilie Kirpărău, Ioan Rus, Mihăilă Boica, Ioan Maior, Dumitru Kâmpean de care au rămas 6 văduve cu 19 orfani săraci. Vitele celor morţi au fost duse şi până la data de 24 noiembrie 1849, când parohul Dragoş Cătană îşi scria raportul, nimeni nu ştia unde au fost duse. Una din văduve a fost chilăvită (rănită) de unguri[115]. Parohul Ioan Manea din Crişan (sat, com. Ribiţa, jud. Hunedoara), pe atunci Vaca, relatează că intrând „varvarii" unguri în sat, au omorât 4 români cu parii, pe unul l-au împuşcat în casa lui, pe unul l-au bătut rău, dar s-a vindecat, încă trăieşte şi este neputincios. De aceştia au rămas văduva Tulia Costintenoaie, un copil mic, n-au din ce să trăiască, văduva Cor Niculiasă cu 2 prunci, unul de 13, altul de 4 ani, n-au din ce să trăiască, văduva Galda Petriasă cu un prunc de 14 ani, dar ea s-a măritat, s-a mutat la casa soţului nou, deoarece casa în care a stat cu primul soţ a fost arsă. Ea are o stare bună şi poate trăi. De Indrei Samson, a cărui casă a fost arsă, a rămas un copil de 12 ani, care nu poate trăi din lucrul mâinilor sale. Nica Chilăvitul, a cărui casă i-a fost arsă, este foarte sărac, văduva rămasă de Tulea Constantin are casa arsă, dar cea care a rămas de Avram Midre are casa nearsă. Văduva lui Kor Nicolae n-are casă şi petrece pe la străini[116]. În octombrie 1848, când au intrat ungurii în Şoimuş (sat, com. Coroisânmărtin, jud. Mureş) din Varmeghia Cetăţii de Baltă de Sus, i-au ucis pe Moldovan Gherman, de care a rămas văduvă Măriuţa cu 4 prunci, cel mai mare de 14 ani, Simion Cătană, „horsitaş", fără urmaşi. Pe Voilă Toader, diacul satului, l-au aruncat din turnul bisericii, de el rămânând văduva Voila Todora cu

[114] P I, D. 125, loc. cit.
[115] P I, D. 140, loc. cit.
[116] P I, D. 144, loc. cit.

copii mici. Pe Moldovan Petru l-au prins, l-au dus la Târgu Mureş, l-au bătut şi când a venit acasă a murit. Măriuța, văduva lui, a rămas cu un copil şi moşie. Într-a doua revoluție, în 1849, ungurii l-au închis pe Libei Mihăilă 6 săptămâni, după care l-au dus la Gherla, dar a fost împuşcat pe drum, rămânând după el văduva în casă, fără copii. Din filia Homorod Szent Marton au fost omorâți Nicolai Kurutz şi Prezgirli Ignat; de primul a rămas văduva, au alungat-o din casă, stă pe la uşile oamenilor, de al doilea a rămas văduva cu 4 copii, cel mai mare de 12 ani, în casă, fără moşie. Pentru toți semnează şi pune pecetea Ioan Făchătici, parohul Şoimoşului[117].

În 31 mai 1849, când au intrat rebelii unguri în Izvorul Ampoiului (sat aparținând oraşului Zlatna, jud. Alba) l-au luat de acasă pe Ighian George, 64 ani, necăsătorit, econom, l-au dus în biserică şi l-au împuşcat. A trăit într-o casă mică şi slabă. Pe Ilie Kugetyan, 37 ani, țăran, care nu era originar din Izvoru Ampoiului, l-au împuşcat în fața casei. Vasile Luka, 28 ani, țăran băieş, a fost spânzurat de un măr, au rămas mama şi fratele lui, cu grădini de cucuruz, de fân şi o casă. Vasile era slab de minte, după cum mărturisea parohul Nicolae Popescu. Porcoiu Teodosia de 39 de ani, necăsătorită, bolnavă, n-a putut fugi, au împuşcat-o ungurii în casa ei, n-avea nimic, dar avea un frate însurat, de 42 de ani. Fecioraşul George Pelea de 15 ani a fugit de frica ungurilor, dar un glonț unguresc l-a ajuns şi l-a ucis. A avut mamă şi 5 frați care au o casă, o grădină în care samănă 5 cupe de cucuruz şi un rât de fân de 10 clăițe. Toți aceşti români şi-au pierdut viața în ziua de 31 mai 1849. În 6 aprilie 1849, rebelii unguri au împuşcat-o acasă pe văduva Kociomoate Maria de 73 de ani, de care au rămas Ioan, 38 ani, Solomon, 29 ani, ambii căsătoriți. De la mama lor au rămas 2 grădini în care se samănă 20 cupe de cucuruz, 4 ferdele de grâu şi 8 clăițe de fân, iar casa au ars-o ungurii. Ei l-au tăiat cu săbiile şi pe Popa Ioan, 87 ani, căsătorit, țăran băieş, aflat în casa lui şi de el a rămas o nepoată chilavă, fără părinți, Elena, de 24 de ani, necăsătorită. De bătrânul Ion au rămas casa şi o grădină în care se samănă 20 cupe de cucuruz. Vasile Danci, puşcaş în loagăr, țăran băieş, în vârstă de 37 ani, holtei, a căzut la 21 iulie 1849 în bătaia Troianului cu ungurii, martori fiind

[117] P I, D. 146, loc. cit.

camarazii lui de luptă şi aceia care l-au şi înmormântat. A rămas de el o casă şi o grădină de 20 de cupe cucuruz. Aflând-o acasă pe micuța Meteşanu Elena, de numai 2 ani, au tăiat-o ungurii cu sabia, părinții au avere puțină, iar pe copila omorâtă au văzut-o vecinii care depun mărturie. Moartea ei a survenit la 31 mai 1849. Pe două fete fără de minte, Paula Maria şi Paula Ana, de 27 ani, le-au omorât ungurii în 31 mai 1849. Acestea au părinți şi părinții lor au avere.

Lăncierul Brudaciu Ioan, văduv, de 39 de ani, țăran băieş, a căzut în lupta de la Zlatna din 11 octombrie 1848 şi de el au rămas Sofia, născută în 1834, Văsălie, născut în 1839, Nicolae, născut în 1841. Urmaşii, fără tată, fără mamă, au rămas fără nimic, deoarece tot ce au avut le-a fost luat de creditorii tatălui lor.

În 31 mai 1849, a fost împuşcat, la fântâna Pelii, Macavei Pelea, 52 ani, econom, de care au rămas văduva Maria, orfanii Ştefan, n. 1828, Ioan, n. 1830, neputincios, Ana de 12 ani, Susana de 8, Paraschiva de 6 ani. Urmaşii au o casă, o grădină unde samănă 5 cupe de cucuruz, un loc de fân de 10 clăițe. Tot în 31 mai 1849 a fost împuşcat Onuț Ilie, 58 ani, văduv, țăran econom. Execuția a avut loc în biserică şi de el au rămas fără tată, fără mamă, Sofia, născută în 1834 şi Zamfira, născută în 1839, care au casă, o grădină unde se samănă 20 cupe cucuruz, moşie de fân de 12 clăițe. Lăncierul Roşca Petru, căsătorit, 39 ani, băieş, a fost rănit la picior în 11 octombrie în bătaia de la Zlatna, are muiere de 35 de ani, un fecior de 24 de ani, căsătorit, au avere ca să se poată hrăni. La 21 iulie 1849 la Zlatna a fost rănit puşcaşul Dubaşiu Simon, căsătorit, 34 ani, are soție pe Ana şi copiii Marina, n. 1840, Elena, n. 1844, Elisabeta, n. 1846, au casă, grădină unde samănă 10 cupe cucuruz. Lăncierul Velku Onu, 37 ani, căsătorit, țăran, a fost rănit la Zlatna în bătaia din 11 octombrie 1848, are soție pe Maria, 32 ani şi pe feciorul George, născut în 1834. Ei posedă o casă, o grădiniță în care samănă 6 cupe cucuruz, 2 clăițe de fân.

În bătaia de la Dealul Krişanului, din 6 aprilie 1849, a fost rănit puşcaşul Hedeş Ion, 38 ani, căsătorit, țăran econom, are ca soție pe Rafila, 32 ani, cu care au 8 copii, cel mai mare de 20 de ani, încă 2 feciori şi 5 fete. Familia a venit de curând în Izvorul Ampoiului şi posedă o avere de mijloc. Puşcaşu Fisteru Nicolae, 24 ani, căsătorit, băieş şi țăran, a fost rănit („plesurit") la Zlatna, în 11 octombrie 1848, are ca soție pe

Paraschiva, 21 ani, au pe copilul Ioan de 6 luni şi o avere de mijloc. Lăncierul Brânzeiu Sofron, 57 ani, căsătorit, țăran şi băieş, a fost rănit în bătaia de la Zlatna din 19 iunie 1849 în locul numit Coastele Troianului, are ca soție pe Paraschiva, 50 ani, au 4 feciori, 2 însurați, 2 neînsurați şi posedă o casă, o grădină de 10 cupe de cucuruz, o găleată de grâu şi un lot de 3 care de fân. Lăncierul Rusu Ionuț, 31 ani, căsătorit, țăran şi băieş, a fost rănit în bătaia de la Abrud, în locul numit Dealu Mare, în ziua de 21 mai 1849, pe soția lui o cheamă Marica, 30 ani, n-au copii, posedă o casă, o grădină de 4 cupe de cucuruz, de fân de un car, de grâu de o găleată. La 11 octombrie 1848 a fost rănit la Zlatna şi lăncierul Corpade Petru, 29 ani, căsătorit, țăran şi băieş, cu avere de mijloc. La 11 octombrie 1848 la Zlatna a fost rănită la picior Paul Glipina, 39 ani, care are pe soțul ei Ştefan de 41 ani şi pe feciorul Ioan, de 22 de ani, căsătorit, averea lor este de mijloc. Puşcaşul Crişan Ioan, 25 ani, căsătorit, băieş, a fost rănit în 11 octombrie 1849 la Zlatna, pe soția lui o cheamă Elena, 20 ani, au părinți şi avere de mijloc[118].

Iacob Kristurian, paroh în Cristeşti (sat, comună, jud. Mureş), elabora la 30 noiembrie 1849 o „dreaptă adeverință", subscrisă şi întărită cu pecetea lui, în care relata că în 11 octombrie 1848 ungurii l-au împuşcat pe Iacob Păcurariu în hotarul Unghenilor (sat, comună, jud. Mureş), pe atunci Niraşteu, rămânând de el văduva, un fecior de 16 ani, cu o avere de 60 de zloți. Moldovan Gligor a fost împuşcat la podul Moreştilor (sat, com. Ungheni, jud. Mureş), pe atunci Malomfalău, după care ungurii l-au aruncat în Mureş. De el au rămas văduva, 3 fete, de 18, 8 şi 3 ani, care n-au nimic, nici măcar casă unde să stea. Preotul a avut ca martori ai acestor întâmplări pe Moldovan Gligor, Szőts Simion, Şipoş Iacob, toți locuitori ai Cristeştilor[119].

În satul Ibăneşti (sat, comună, jud. Mureş) ungurii l-au împuşcat pe fiul văduvei Petra Vasilica, care-i câştiga pâinea şi acum nu mai are nimic. Fiul său a fost omorât la podul satului. Tot acolo a fost executat Pintilie, de care au rămas văduva Petra Nastasie şi 1 orfan, care n-au nimic, nici măcar haine, deoarece le-au luat maghiarii. Cu un orfan a

[118] P I, D. 157, loc. cit.
[119] P I, D. 158, loc. cit.

rămas Todoran Todora, văduva lui Todoran Mihăilă, care au 2 viței, 1 vacă, iar ungurii i-au dus 20 de oi şi hainele din casă. Mihăilă a fost executat tot la podul satului, ca şi Petra Ioan, de care a rămas văduva Petra Pelaghie cu un fecior rănit de insurgenții unguri. De la ei ungurii au dus tot ce au avut, 8 vite mari şi straiele. Toți au fost ucişi în raidul din 15 martie 1849, când a mai fost împuşcat Leontie, de care au rămas văduva Gliga Tinica, 6 orfani, care au 10 oi, 2 boi, 1 iapă, iar ungurii le-au răpit 3 vite mari, un car fără cal şi toate hainele. În ziua de 11 februarie 1849, ungurii l-au împuşcat în satul Dumbrăvioara (sat, com. Ernei, jud. Mureş), pe atunci Saromberk, pe Gliga Ioan Gori, de care au rămas 7 orfani. Aceştia au 10 oi, 2 boi, o vacă şi ungurii le-au luat 2 cai şi hainele din casă. În ziua de 7 martie 1849, la podul satului, a fost ucis şi Todoran Onea, de care au rămas văduva şi 4 orfani, fără avere. În aceeaşi zi şi în acelaşi loc au fost executați Sfărmuş, a rămas văduva Chirteş Ioana a lui Sfărmuş, şi un orfan fără avere, Gliga Vasilică, au rămas văduva Gliga Dafina a Vasilichi şi 2 orfani, au 2 boi, 10 oi, 1 vacă şi a fost rănit Mate Mihăilă, care are un orfan de mamă, n-are vite, deoarece ungurii i-au dus 2 boi, 1 vacă, hainele şi bucatele pe care le-a avut. Raportul din 30 noiembrie 1849 al parohului Dimitrie Cornia se încheie astfel: „Aceste omoruri toate s-au împlinit prin vitejii soldați ai lui Jenei şi prin bizuitul lui, Macscási Ferenc Login, care şi eu cu propria mea scrisoare adeveresc"[120].

Pe bătrânul Togya Ioan, de 80 de ani, din Căianu (Mare sau Mic?, jud. Bistrița-Năsăud) l-au executat ungurii pentru că s-a dus la Năsăud, după pajura imperială şi i-a îndemnat pe românii din sat să țină cu Împăratul şi să-şi țină jurământul. El a fost executat în săptămâna postului Sfintei Maria, la hotarul Sovatului, n-a avut nici urmaşi, nici avere. Din acelaşi motiv a fost executat Cistuian Ioan de 70 de ani, de care a rămas văduva care are casă, moşie şi o vacă[121]. În 25 martie 1849 nemeşii proprietari şi locuitori în satul Cornățel (probabil sat, com. Roşia, jud. Sibiu) Csongradi Miklós cel bătrân şi Csongradi Miclós cel tânăr au intrat în sat cu o comisie, cu mai multe cătane ungureşti, l-au

[120] P I, D. 159, loc. cit. Referiri la Neamțu, cap. VIII, *Transilvania*, p. 942.
[121] P I, D. 161, loc. cit.

luat pe Andrei Gireşanu de 32 de ani şi l-au împuşcat într-o grădină. De el au rămas văduva şi două prunce pe care mama le hrăneşte cu lucrul mâinilor. Csongrai tânărul l-a căutat în sat şi pe Onea Toader Pora de 33 de ani, l-a bătut rău pe un unchi al acestuia şi după ce l-a găsit pe Pora l-a executat, de el rămânând văduva cu 4 prunci mici, foarte săraci. Mama se hrăneşte pe ea şi pe copilaşii ei de azi pe mâine, iar puținii bani pe care i-a avut i-au luat ungurii. La ordinul lui Csongradi junior, cătanele maghiare l-au bătut şi l-au executat pe Onea Pinty, 32 ani, de la care au luat şi 100 florini obținuți din vânzarea a doi bouleni. Ungurii i-au bătut şi pe văduvă şi pe orfanii lui Pinty, de la care au cerut bani în plus. Mama cu cei 4 prunci sunt „gata numai de a cerşi". Csongradi junior i-a ordonat lui Onea Manci de 36 de ani să iasă din casă, după care cătanele l-au dus într-o grădină şi l-au împuşcat, luându-i şi 50 de florini. De el au rămas văduva şi 3 prunci, gata să cerşească.

Ungurii l-au căutat pe Onea Trifon, 30 de ani, au bătut-o pe mama lui să spună unde se ascunde, după care s-au dus la sora lui unde l-au amenințat cu moartea pe soțul acesteia dacă nu le spune unde este Onea Trifon. Acesta s-a predat imediat şi a fost executat pe loc cu trei focuri de armă. Văduva a rămas cu 2 prunci săraci şi este ajutată de alți săteni. Nicolae Stănilă de 25 de ani a fost arestat la Sibiu de cei doi Csongradi, a fost bătut şi a fost adus mai mort şi plin de sânge în sat, unde a fost împuşcat în curtea lui Oprea Mihu. Peste puțin timp a murit şi tatăl lui, iar văduva a rămas cu un prunc de țâță, împreună cu soacra ei, amândouă sărace de tot. Toma Filimon, 30 ani, a fost trecut pe o listă, a fost luat din casă şi împuşcat în grădina lui, după care i-au zdrobit şi capul, iar văduva lui a rămas cu un prunc mic şi cu mama ei, amândouă sărace. În grădina lui a fost împuşcat şi Nicolae Nikop, 52 ani, iar cea de a doua soție a lui, neînțelegându-se cu feciorii lui Nicolae, se hrăneşte pe la casele străinilor. Feciorii lui Nikop au o stare materială bună. Ungurii au poruncit ca pe aceşti opt români să nu-i aducă familiile în casă, să nu se tragă după ei clopotele, cum cerea obiceiul creştinesc, ci să fie lăsați pradă câinilor şi ciorilor. După plecarea ungurilor, sătenii i-au îngropat noaptea, fără de preot şi slujbe.

Preotul Iacob Laurian îşi mărturiseşte singur soarta afirmând că a fost arestat, i-au luat tot ce ea avut în casă şi în afara căşii şi a fost ținut 3

luni în temniţa (Stockhaus) din Sibiu. După ce, cu ajutorul lui Dumnezeu, a venit oastea rusească şi i-a biruit pe unguri, preotul a fost eliberat şi trăieşte slab din slujba patrafirului său. Vasile Stretya de 42 de ani a fugit de acasă de frica ungurilor, şi-a pierdut minţile şi l-au găsit mort între holde, după care a murit şi nevasta lui, dar n-au urmaşi. Soldaţii unguri i-au „onorat" pe Nicolae Danci, Onea Pavel, Lazăr Popa, Ioan Simionaş, Pavel din Deal, Toma Danci, Onea Pastul, Pavel Văsii, Iordănel Popa, Onea Marcu cu multe toiege, între 50, 70, 90 şi 100, iar Onisie Nicoi, după multă bătaie, a fost străpuns cu baioneta (panganetul) într-o coastă. A doua comisie ungurească i-a bătut pe Toma Popii şi Dragomir Bratu. Toţi aceşti români se plâng de dureri interioare care pot fi dovedite numai de doctori. Au mai fost duşi în robie la Stockhaus-ul din Sibiu Onea Many Gyurca, Ioan Dobrotă a Linii, Onea Aron, Onica Dobrotă, Ioan Nicop, Georgie Bolog, dintre care Ioan Nica n-a mai venit acasă deoarece a murit în spital la Sibiu. Bieţii români au fost jefuiţi de bani, bucate, vite, haine. Iacob Laurian, parohul locului, Nicolae Danci, Onia Pavel Moga, Onea Many Gyurka, Oprea Mihu, Nicolae Macriş, Vasilie Mihu, juraţii satului Cornăţel din slăvitul scaun al Sibiului îşi încheiau, la 8 decembrie 1849, astfel raportul lor: „Pentru acestea cu lacrămi şi dintru adâncul inimii suspinuri plecând jenunchele inimii către Prea Înălţatul şi bunul nostru Monarh şi alte înalte şi cuviincioase locuri, rugăm ca părinteşte căutând spre muncile şi mai nemaipomenitele noastre patimi să se milostivească după obicinuita milostivire a ne mângâia. Şi noi încă totdeauna şi până la vărsarea sângelui a sta drept credincioşi pe lângă Prea Înalta Dinastie ne obligăluim"[122].

Popa Ianoş, paroh în Sântandrei (sat aparţinând oraşului Simeria, jud. Hunedoara) şi substitut de popă în Petreni (sat, com. Băcia, jud. Hunedoara) adeverea în 8 decembrie 1849 că în primăvara anului 1848 Ioan Săntei, parohul Petrenilor, a fost spânzurat de unguri la Deva, într-o salcie. Pe el îl plâng preoteasa, văduvă cu 3 copii, iar averea lor a fost confiscată de unguri. Filip Porcolean din Petreni a fost împuşcat în sat, lăsând după el pe văduva Ana şi averea lor a fost luată toată de unguri. La Deva a fost executat Achim Hârpenciu din Petreni, care este

[122] P I, D. 178, loc. cit.

plâns de văduva Eva şi 3 copii mici, cu averea luată de unguri.Tot la Deva a fost executat Nicolae Bârsan, plâns de tata şi mama lui, slabi şi bătrâni, de văduva Evuța şi un copil. Raportul parohului este întărit de mărturiile oamenilor bătrâni din satul Petreni: Ioan Gruescu, Avram Zolinoi, Simion Dunşorean, Iosiv Duncanu, Adam Gurlişte, Popa Mihai, Simion Duncanu[123]. Într-o zi de vineri, înaintea Paştilor, mai mulți români din Binținți (veche denumire a satului Aurel Vlaicu, com. Geoagiu, jud. Hunedoara) şi-au încărcat carele cu bucate, haine, şi-au mânat vitele pe lângă care şi au trecut Mureşul, fugind de frica ungurilor şi s-au ascuns în tufişurile pădurilor. Totul a fost însă în zadar, deoarece ungurii i-au găsit în aceeaşi zi, i-au împuşcat şi le-au luat tot ce au găsit asupra lor. Aşa au pierit Nicolae Suci, a rămas văduva Raveca cu un prunc, săraci, Gherasim Unițescu, a rămas văduva Raveca cu 3 prunci, săraci, Man Chirilă, a rămas văduva Paralia, singură şi săracă, George Groza, au rămas muierea Raveca şi un prunc, săraci, Sârb Ioan, a rămas muierea Costandina cu 3 prunci, săraci. Pe Petru Olari îl plâng muierea Mărina cu 4 prunci săraci, pe Darie Tot, muierea Ioana, săracă şi singură, pe Damian Dumbravă, muierea Măria cu 2 prunci, săraci. A fost împuşcat şi junele Dumbravă Marcu. Pe Constandin Herța îl plâng muierea Dosia cu 3 prunci săraci, pe Boda Lazăr, muierea Fiica cu 2 prunci săraci, pe Iosif Şerban, văduva Ioana cu 2 prunci săraci. Tot în aceeaşi zi a pierit şi feciorul neînsurat Pantilie Mutu şi pentru toți a depus adeverință la 11 decembrie 1849 Iosiv Bota, parohul Binținților[124].

În 22 martie 1849, fugind din calea ungurilor, a fost prins şi executat şi Oprean Toader, de care a rămas o văduvă săracă, dar cu speranța că poate primi o pensie după bărbatul ei. Tot armata maghiară, când a trecut prin satul Ormindea (sat, com. Băița, jud. Hunedoara), l-au împuşcat în ziua de 2 aprilie 1849 pe Popa Ioan, de care a rămas văduva cu o fată, văduva s-a măritat. În 19 aprilie 1849 insurgenții unguri l-au prins şi pe Lazăr Mihail, l-au dus la Brad în comitatul Zarandului, unde l-au spânzurat. De el au rămas văduva, 2 copilaşi, vitele au fost duse de unguri, dar mai au puțin porumb. Tot în 19 aprilie 1849 a fost prins

[123] P I, D. 179, loc. cit.

[124] P I, D. 191, loc. cit.

Oprean Ioan cel bătrân, a fost spânzurat la Brad, de el rămânând văduva, jefuită de avere, „numai cu casa pe ea". În 25 aprilie 1849 a fost prins Oprean Ioan cel tânăr, a fost împuşcat la Băiţa. De el au rămas văduva şi 3 copilaşi, care nu au altceva decât puţin porumb. Pe David Anghel, tot din Ormindea, l-au dus tiranii maghiari cu carul cu boi să facă transport pentru tabăra ungară, l-au bătut şi după ce s-a întors acasă a răposat în satul lui în ziua de 9 iunie 1849. De el au rămas văduva şi 6 copilaşi, au 2 boi, o vacă, 4 porci, puţin cucuruz. Totul este mărturisit „după adevărata cunoştinţa sufletului" de Anghel Krişan, parohul din Ormindea, la 15 decembrie 1849[125].

Când a intrat armata ungurească în Valea Bradului (sat aparţinând oraşului Brad, jud. Hunedoara), în ziua de 28 ianuarie 1849, au fost prinşi Ionuţ Petru şi alţi 7 români pe nume Kriş Dumitru, Ionuţ Floare, Kriş Mihai, Opra Tănăsie, de 55 de ani, Kriş Ghiorghie, Kolţa Ioan, 15 ani. Aceştia au fost duşi la Brad, unde ungurii i-au omorât cu parii, ca pe porci. Dintre aceştia Petru, Floare, Mihai, Ghiorghie şi Dumitru aveau între 25 până la 30 de ani. De Ionuţ Petru au rămas văduva şi 3 prunci, o fetişoară avea 10 ani, alta 7 şi un pruncuţ de 5 ani. Casa lor a ars, n-aveau altă avere decât o vacă. De Kriş Dumitru au rămas văduva şi un prunc de 2 ani, casa le-a fost arsă, n-au din ce trăi, de Ionuţ Floare, văduva şi 3 prunci, o fetişoară de 7 ani, alta de 5, un pruncuţ de 2 ani, casa a ars, au o vacă şi n-au din ce să trăiască. Pe Opra Tănăsie îl plâng văduva şi 5 prunci, între 19 şi 2 ani, n-au din ce trăi, au doar 2 bouţi mici şi 5 capre. Văduva lui Kriş Ghiorghie cu un pruncuţ de un an n-au din ce trăi, stau pe la uşile altora şi casa le-a fost arsă. De fecioraşul de 15 ani, Kolţa Ioan, au rămas mama lui cu un frate harnic şi au cu ce să trăiască. Despre toate cele întâmplate adevereşte la 16 decembrie 1849 parohul locului, Nicolae Tulea[126]. Petru Borz, parohul Mihăilenilor (sat, com. Buceş, jud. Hunedoara), Todea Pătru, Klej Ion, Mezeu Avram, Cristea Pătru, Petre Vila adeveresc că ungurii au împuşcat 11 oameni din satul lor (7 femei şi 4 bărbaţi). În câmpul hotarului au fost împuşcaţi Tomuţa Petru, au rămas văduva, 3 copii săraci, economia pustie, Pavel Dumitru,

[125] P I, D. 199, loc. cit.

[126] P I, D. 202, loc. cit.

împuşcat la pârâul podurilor, au rămas un fecior şi o fată, au din ce trăi, Pavel Ioan Albu, 65 ani, împuşcat în grădina casei sale, fără urmaşi, Bocşeru Floare, 45 ani, împuşcat în grădina casei sale, de care au rămas văduva şi 2 copii săraci. Rebelii unguri au împuşcat în casa sa pe Poenaru Iovuța, 42 ani, de care a rămas o fată care are din ce trăi, pe Poenar Ileană, 45 ani, executată în grădina casei, fără urmaşi, pe Bocşer Ana, 40 ani, împuşcată în satul Buceş (sat, comună, jud. Hunedoara), fără urmaşi. În apa Ogăjenilor a fost împuşcată Kreț Florica, 28 ani, despre care nu se menționează dacă are sau nu urmaşi. Pe Trifa Mărinca, împreună cu o fătuță de-a ei pe care o ținea în brațe, le-au împuşcat rebelii maghiari şi le-au aruncat în apa Crişului, iar pe Todea Mărie, 65 ani, au executat-o în grădina lui Jurcă Vilă[127].

În ziua de 12 martie, când insurgenții tirani au intrat în satul Zdrapț (sat component al com. suburb Crişcior, oraş Brad, jud. Hunedoara) i-au supus la o „crâncenă moarte" pe 54 de români şi românce. Atunci au pierit Tomuța Antonie, 68 ani, fără urmaşi, boii şi toate dobitoacele au fost duse de unguri, Adămuț Manasie, 92 ani, au rămas un fecior căsătorit, o fată necăsătorită, barbarii au dus toate dobitoacele, Hurde Mihai, 53 ani, de care au rămas o fată măritată şi una mai mică sărăntoacă, jefuită de unguri. Văduva lui Tomodan Petru, 80 de ani, cu un fecior însurat, a rămas fără boi şi fără de alte dobitoace jefuite de unguri, dar tot are din ce trăi, văduva lui Grebeleț Antonie, 35 ani, s-a măritat, fata lui Grebleț Ionaş, 45 ani este chilavă (infirmă), săracă şi jefuită de unguri, o fată săracă a lui Ştefan Ioan, 43 ani, a rămas şi ea singură pe lume, un fecior însurat al lui Mate Iosif, 68 ani, a rămas fără boi şi fără alte dobitoace pe care le-au dus maghiarii, două fete sărace şi jefuite au rămas de Petru Doncea, 58 ani, un copil sărac de 15 ani a rămas de Mate Dănilă, 58 ani, văduva lui Ştefan Mihai, 32 ani, s-a măritat. Hurde Avram, 45 ani, Juda Toader, 53 ani, au lăsat în urma lor două văduve şi 7 copii orfani şi săraci, văduva lui Nicolae Dogan, 32 ani, s-a măritat, iar de holteiul Ana Tănăsie n-a rămas nimeni. Trei copii săraci a lăsat în urma lui Şandoi Toma, 50 ani, şi în sat a fost împuşcat şi un copil de 7 ani al lui Morari Ioan. Văduva lui Kurnuțan Ioan, 35 ani,

[127] P I, D. 223, loc. cit.

cu doi copii, s-a măritat, ca şi văduva lui Josan Dimitrie, 35 ani, care avea un copil.

Nicolae de 38 de ani a fost găsit mort pe hotar, ucis de rebelii unguri, de el au rămas văduva şi 3 copilaşi săraci, de Juda Aron, 50 ani, văduva şi 3 copii, dar au cu ce trăi. Pe Sofia Tomuţa, 30 ani, au împuşcat-o ungurii în satul Mihăileni, n-are urmaşi, pe Iuga Marişca, 40 ani, au executat-o ungurii în sat, au rămas bărbatul şi un copil, de Adămuţ Trina, 48 ani, n-a rămas nimeni. În aceeaşi zi tragică pentru satul Zdrapţi, ungurii au omorât mai mulţi copii, şi anume: Ştefan Maria, 12 ani, Toader Juda, 12 ani, Susan Ştefan, 9 ani, Ştefan Nicolae, 7 ani, Ioan Juda, 1 an, Eva Dărăbanţ, 16 ani, Turcin Nistor, 3 ani, Ioan Hurde, 5 ani, Ştefan Nicolae, 8 ani, Juda Toader, 7 ani, Ţite Sofia, 2 ani, un copil al lui Rus Floare de 5 ani, Hurde Ioan, 1 an, Hurde Eva, 3 ani, Tomodan Iosif, 9 ani, Moda Petru, 1 an, Moda Petru al lui Toader, 1 an, Mate Susana, 1 an. De Ştefan cel tânăr, june de 25 ani, a rămas un tată slab, de Ştefan Evuţa a lui Ioan, 35 ani, o fată săracă, de Mărie Hure, 32 ani, n-a rămas nimeni, de Ileana Turcin, 34 ani, a rămas bărbatul şi doi copilaşi mititei, dar soţul s-a căsătorit, de Moţ Ioan, 32 ani, au rămas văduva şi un copil sărac, au avut 7 capre, dar şi pe acelea le-au dus ungurii şi femeia s-a măritat. La Poenari Todor, 30 ani, Tomodan Adam, 40 ani, nu se specifică dacă au sau nu urmaşi, dar de Adam Hurde, 43 ani, a rămas văduva jefuită de unguri, de Marica Codrea, 45 ani, soţul şi o fată care s-a măritat, de Juda Sofia, 50 ani, n-a rămas nimeni. Nicolae Komşa, parohul neunit al Zrapţilor, îşi încheia astfel tristul raport, în ziua de 22 decembrie 1849: „Aceştia mai sus scrişi oameni, fămei, fii şi fiice, cu toţii prin puşcături de tirani magiari şi prin crâncenă moarte şi-au luat sfârşitul vieţii lor în 12 martie la anno 1849. Şi acestea toate sunt scrise după adeverinţa sufletului meu" [128]. Unele adeverinţe elaborate de preoţi erau returnate de protopopii lor pe motiv că nu erau complete şi erau redactate superficial. Dimitrie Şonăr, paroh în Vânători, (sat, comună, Mureş), pe atunci Haşfalău, redacta la 25 decembrie 1849 al doilea raport, deoarece protopopul i-a scris că primul n-a fost bun. Parohul a rechemat pe juraţii satului, Simion Savu, Nonu lui Ion

[128] P I, D. 225, loc. cit.

Moraru, Dumitru Soni, Dumitru Koman, Nonu Milca, Nonu Feleţianu, Nonu Gherghel şi au estimat a doua oară averile şi veniturile urmaşilor celor ucişi de rebelii unguri. Lui Ion Mihu, omorât de unguri, i s-au calculat veniturile („hasna") pământului în bani care fac 275 de zloţi, de el au rămas 2 prunci, unul mut, şi muierea, care au 2 boi, 2 vaci, 10 oi, 2 capre şi 2 porci, care fac 434 de zloţi. Lui Dumitru Văsuc, ungurii i-au omorât feciorul Văsălie. Aici au rămas doi părinţi bătrâni şi nevasta care stă cu ei în casă. Venitul pământurilor este de 300 de zloţi, au 2 boi, 2 junci, 2 vaci, 1 viţel, 10 oi, 4 porci, care fac 564 zloţi. Lui Anuţa a lui Văsuc Cornu i-au omorât ungurii feciorul, pe Pătru Kriş, şi a rămas Anuţa singură, bătrână şi săracă. Veniturile pământului nu trec de 75 de zloţi, are o vacă şi un viţel care fac tot 75 de zloţi. Lui Cătană Toader ungurii i-au omorât feciorul de suflet, Dumitru, au rămas doi părinţi bătrâni, venitul pământurilor este de 50 de zloţi, altceva n-au nimic. Lui Lazăr Sucs i-au omorât ungurii feciorul, pe Moise, au rămas 2 părinţi bătrâni, fără moşie şi săraci. Ungurii l-au omorât şi pe ţiganul Nonu, de care au rămas muierea şi un copil care n-au nimic. De Nonu Gornu, pe care l-au omorât ungurii, a rămas vara lui şi 3 copii, care n-au casă, n-au moşie, „fără umblă în uşile oamenilor" şi cerşesc[129].

Apreciem că acest al doilea raport era mai bun doar în privinţa estimării valorilor averilor urmaşilor, dar este inexact deoarece nu specifică dacă cei ucişi au căzut în lupte directe cu armata maghiară sau au fost victime ale unor raiduri întreprinse de aceasta, ca să nu mai vorbim că lipsesc datele (ziua, luna anul) când au fost ucişi. Putem doar bănui că dacă nu s-au scris localităţile unde s-au dat bătăliile cu armata ungară, probabil românii din Vânători (Haşfalău) au căzut victime ale unui raid maghiar. Nu este exclusă însă nici cealaltă eventualitate, dacă ţinem seama că cei ucişi erau tineri, probabil mobilizaţi în Landsturmul românesc, care au lăsat în urma lor părinţi bătrâni şi săraci. Aceste improbabilităţi se datorează stilului nesigur, neclar, superficial în care îşi redactau rapoartele unii preoţi ortodocşi din epocă. Protopopul Zaharia Matei raporta episcopului Şaguna că preoţii săi au întocmit rapoartele („consignaţiile") „precum au priceput" fiecare, iar Iosif Ighian,

[129] P I, D. 234, AMS BM, Fond 12/Pr., 1848-1860. Morţi.

protopopul Zlatnei, îi mărturiseşte lui Şaguna că unele rapoarte ale preoţilor săi, incomplete şi nesigure, au fost întregite de el. Protopopul era mâhnit şi se jeluia că preoţii subordonaţi erau neascultători, demoralizaţi, din care cauză nu trimiteau consignaţiile cerute, sau le redactau în grabă şi superficial.

La a doua venire în Albeşti (sat, comună suburbană, municipiul Sighişoara, jud. Mureş), pe atunci Feriház, ungurii l-au ucis pe unul din bătrânii satului, la hotar, în ziua de 4 februarie 1849. De el, care a fost şi juratul bisericii, au rămas văduva Maria, „soţia silnic răposatului Florea Niag". După ce l-au prins pe Florea Niag la hotar, ungurii l-au adus tot în bătăi, l-au străpuns pe drum până la capul din sus al satului, unde a căzut jos şi a fost omorât. Văduva era bătrână şi neputincioasă, iar cei trei feciori ai ei nu o puteau ajuta cum se cuvine pe maica lor, deoarece toate averile lor au fost mistuite prin foc de unguri. În aceeaşi zi de 4 februarie, ungurii l-au prins în capul satului pe Nicolae Lopa, l-au împuşcat pe loc şi văzând că se tăvălea pe pământ, unul din acei nemiloşi ostaşi unguri l-a croit şi cu sabia, după care i-a tăiat capul. Soţia Palaghia a rămas cu 5 prunci mărunţi, are moşie întreagă, care, bine cultivată, ar aduce un venit anual de 100 florini de argint. Dar acum, când pământul a rămas necultivat şi puţinele roade s-au călcat prin război, cele 6 persoane nu sunt capabile să se hrănească, casa lor a fost arsă şi din cenuşa ei şi-au construit un bordei în care locuiesc. Pe Nicolae Baciu l-au scos ungurii afară din sat şi l-au împuşcat la un pârâu. Soţia Ana cu 2 fete şi un ginere au o moşie care, împărţită în patru, face pe an un preţ de mijloc, 25 florini de argint, dar şi aceşti urmaşi sunt păgubiţi prin foc. Văduva a mai avut 2 boi, dar fiind lipsită, i-a vândut şi din preţul obţinut s-au hrănit până acum mama şi fetele ei. Familia mai are o vacă şi puţin cucuruz din vara trecută, care le ajunge pe jumătate.

Pe drumul ce duce de la Sighişoara la Târgu Mureş, ungurii l-au împuşcat pe Pavel Dămian, de care a rămas soţia Ana cu 5 prunci mărunţi. Văduva n-are moşie deoarece soţul ei a fost crâşmar la făgădăul grofilor Haller. Acest făgădău era pus pe pământ de dare şi a fost luat cu sila de grof de la săteni în urmă cu 16 ani şi exploatat de către acesta. Crâşmarul Pavel Dămian a cultivat (în arendă?) pământul de eclesie de la biserica românească şi din acest motiv rebelii unguri i-au dat foc casei,

biata văduva n-are altceva decât 2 văcuțe slabe, n-are nimic pentru hrana vieții și este cu adevărat săracă. Țiganul Gheorghe Solomon a fost împușcat de insurgenți în câmp, nu departe de sat, în ziua de joi în Săptămâna Albă. Văduva Angilina a rămas cu 4 prunci mici, are pământ de 5 găleți și de un car de fânaș pe an, care în preț de mijloc face 40 florini de argint. Urmașii au casa nearsă, bucate pe jumătate de ajuns și altceva nimic. În același loc și în aceeași zi, odată cu țiganul Gheorghe Solomon, a fost împușcat românul Ioan Maniu, de care a rămas văduva Savina cu 4 fii, are moșie care, dacă este bine cultivată, aduce un venit de 100 de florini anual, are 4 vite de jug, 2 viței și 10 oi. Casa n-a fost arsă, au bucate pe un an, dar o parte din vite, bucate și haine le-au fost jefuite de unguri.

Gheorghe Pintea a fost prins în Vinerea Patimilor, dus la judecată în Sighișoara, împreună cu alți consăteni, alături de care, în Sâmbăta Mare, au fost duși la curtea domnească din Albești, au fost scoși afară la hotar, anume în dosul unui pârău, unde au fost executați. Soția Ioana, fiind gazdă bună, a rămas cu moșie bună care aduce un venit anual de 120 florini argint, are 2 boi, iar alți 2 boi i-au luat insurgenții și din 25 oi i-au mai rămas 8, restul fiind luate de unguri. Ioana are 5 prunci, cel mai mare în vârstă de 18 ani, din averea bună ce au avut-o s-a pierdut mult prin jafuri și foc, dar le-au rămas bucate puține din vara trecută. Împreună cu Gheorghie Pintea a fost dus la judecată, în Sighișoara, apoi la curtea domnească de la Albești, și Ionicie Stoian și alți săteni. Aceștia au fost duși în luncă, după curtea Țăpii, la Cornul Târnăvii, unde au fost împușcați și aruncați în Târnava. Soția Ana a lui Pintea are o moșie care, cultivată bine, aduce un venit de 110 florini, are 6 prunci, 2 boi, 2 vaci și 2 viței. Este păgubită prin jaf și foc, i s-au luat 2 boi și mai are puține bucate din vara trecută. Împreună cu Gheorghe Pintea și Ionicie Stroian a fost dus la Sighișoara și Nicolae Frăguș, de acolo în curtea proprietarului Haller Iosif din Albești și apoi în dosul pârâului, pe câmp, a fost împușcat. El a fost pădurar, n-avea moșie cu dare, casa din pădure n-a ars, multe lucruri au fost duse în curtea lui Haller, care i-a dat înapoi văduvei Elena doar ce a vrut. Văduva cu 6 prunci mărunți este săracă și nu mai are hrană pentru copii.

În Joia Patimilor a fost împușcat Gheorghe Drăguș, de care a rămas soția Ioana, ofticoasă, împreună cu o soră a bărbatului ei, care nu sunt

harnice a se hrăni (în sensul că, bolnave fiind, nu pot munci). Preotul raportor dă amănunte în legătură cu românii aduşi de la Sighişoara în Albeşti şi cu fazele arestării lor. Ungurul Haller Iosif i-a dus legaţi între puştile ostaşilor unguri pe Gheorghie Pintea, Ionicie Stroian, Nicolae Frăguş, până la casa lui Filimon Şchiop, care n-a fost arsă şi unde se afla şi protopopul Zaharia Boiu, venit pentru a-i împărtăşi pe săteni cu Sfintele Paşti. Haller l-a somat pe Filimon Şchiop să iasă afară din casă, deoarece a ieşit cu capul gol l-a trimis înapoi după şapcă şi l-a dus împreună cu ceilalţi consăteni menţionaţi în curtea lui, apoi la dosul pârâului precizat mai sus, unde au fost executaţi. Filimon Şchiop a avut a doua muiere pe Sofia din Boiu Mare (sat, comună, jud. Maramureş), care a rămas cu 4 prunci, 2 ai săi şi 2 ai răposatului, toţi din primele căsătorii, dintre care o fată mai vârstnică era deja măritată. Familiei i-au rămas toate vitele, bucatele binişor, moşia produce 18 găleţi care fac anual 100 florini argint. Moşia este revendicată însă exclusiv de fiicele răposatului, neavând tatăl lor fii sau fiice cu mama vitregă (maşteră). Văduva a avut o pagubă mică din partea ungurilor, de numai o vită şi un cal cumpărat cu 58 florini schimbători. Pe Ion Marcoman, păstorul satului, l-au ucis ungurii în casa sa păstorească, înainte de a aprinde satul, şi acesta a fost găsit acolo mort. Văduva Ioana nu are moşie, chiar dacă are 3 feciori, aceştia sunt săraci, slujesc, se hrănesc cum pot, iar mama lor îşi câştigă pâinea cu furca. Ţiganu Savu Hiru a fost împuns cu baioneta(!) – „polgaletu" – prin gură de i-a ieşit în vârful capului, în ziua de joi în Săptămâna Albă. Soţia lui, Maria, a scăpat de foc, trăieşte în casa unui fiu al său, căsătorit, are o moşie de 5 găleţi care fac pe an 20 florini argint. Văduva bătrână Ana a lui Mihai Pintea a ieşit din sat cu nişte furci în braţe când ungurii au aprins casele, dar nu departe de sat a fost ucisă şi după ea nu plânge nimeni. Trei oameni din sat: Ion Bogolea, Zahiu Rujoiu şi Gligor Varvaria au fost răniţi cu săbiile, dar s-au vindecat şi sunt zdraveni. Toate aceste triste întâmplări au fost relatate, pe baza mărturiilor unor oameni vrednici de crezut, de parohul Ferihazului, Ioan Ioanovici, în ziua de 19/31 decembrie 1849[130].

Acelaşi paroh, Ioan Ioanovici, care slujea şi la Glodeni (sat, comună, jud. Mureş), pe atunci Şarpatok, raporta în aceeaşi lună că ungurii l-au

[130] P I, D. 239; 215, loc. cit., Morţi... despre nemulţumirea lui Iosif Ighian.

prins în Vinerea Patimilor pe Loghin Cristea din Glodeni, l-au dus în arest la Sighişoara, de acolo la curtea lui Haller din Albeşti, după care, împreună cu Ionicie Stoian, a fost împuşcat în luncă, la locul numit curtea Țopii şi au fost aruncați în Târnava, „unde până astăzi sunt înmormântați" (deci nu au fost găsite trupurile). Văduva Floarea are trei copii, pe feciorul cel mare l-a căsătorit în „fărşangul de toamnă" şi se mângâie cu cei mai mici ai săi fii. Au o moşie în două hotare de 10 găleți, pământul este în gradul de mijloc şi în gradul din urmă, dacă este bine îngrijit aduce un venit de 60 florini argint anual, există şi puțină avere, dar nu de ajuns. Ioan Cristea, grănicer invalid cu 5 creițari de argint pe zi (probabil pensie de la Împărat) a fost prins de unguri la 4 săptămâni după Paşti, dus la Sighişoara „împreună cu patintul (dovada pensiei de grănicer) cu tot" şi de atunci nu l-a mai văzut nimeni. Bătrâna lui soție are 2 nepoți, al căror tată a fost şi el împuşcat de unguri, este săracă, are moşie de doar 3 găleți în preț de 12 florini argint. Ioan, fiul lui Ioan Cristea, a fost prins de sătenii unguri şi de soldații insurgenți maghiari, a fost dus la Odorhei, unde a fost închis, după care a fost transportat la Miercurea Ciuc şi de atunci nu l-a mai văzut nimeni. Văduva era a doua muiere a lui Ioan Cristea cel tânăr, cu care a avut alți doi fii, n-are moşie, n-are casă deoarece a fost alungată din ea de rebelii unguri şi în acea casă s-a mutat ungurul Zaboli Miklos. Văduva Sofia s-a tras lângă soacră-sa, Ana, amândouă hrănesc 4 prunci din lucrul mâinilor. În acelaşi fel a fost dus la Miercurea Ciuc Mitrea Moisan, care „a încetat de a mai fi", deci a dispărut fără urmă, iar văduva lui, Ioana, a rămas cu 4 prunci şi cu puțina avere pe care a avut-o. 2 vite tinere, cornute, le-au dus rebelii, are casă, o moşie de 10 găleți, care fac pe an 42 florini argint. Aceşti bani, în vremea de față nu ajung pentru hrana vieții. Tot la Miercurea Ciuc a dispărut pentru totdeauna Ilie Hoisan, soția lui Maria s-a măritat în Daia după Petre Moldovan, iar fiul său, Kristian, a rămas în Glodeni, la bunicul său după tată. În Glodeni a fost prins şi preotul Ioan Rus din Feleag (sat, com. Vânători, jud. Mureş). El a fost prins prin spionajul ungurilor („spionir") din Glodeni şi a avut aceeaşi soartă cu românii mai sus amintiți, dispărând şi el fără urmă la Miercurea Ciuc. A rămas de el preoteasa, în cenuşă, cu 5 prunci mici". Parohul Ioan Ioanovici specifică faptul ă adevărul despre cele scrise îl cunoaşte şi îl

dezvăluie după cum a mărturisit şi a adeverit „comunitetul român" (antistia comunală) din Şarpatok[131].

Pe Rusalin Trif l-au împuşcat rebelii unguri la Dobra, în ziua de 30 martie 1849, când au ocupat ţinutul, fără nici o judecată. El era din satul Mihăileşti (sat, com. Dobra, jud. Hunedoara), iar văduva sa Maria are avere puţină, trăieşte slab şi are doar o vacă. Petru Sălăşan era la „fortşpan" (convoi de transport) în Brad şi, când ungurii au aprins Bradul, a ars şi el acolo. Văduva Ilona are 2 junci, datorii, e săracă de tot, cu o fetiţă. Petru Sălăşan fusese locuitor în Bocşani (probabil Bocşa Mare sau Mică, sate, com. Certeiu de Sus, jud. Hunedoara). Pe Ioan Furdui l-au împuşcat insurgenţii afară din satul său Tisa (sat, com. Burjuc, jud. Hunedoara), iar văduva Maria, săracă de tot, trăieşte slab cu o fetiţă. Pe Isaie Farco din Brâznic (sat, com. Ilia, jud. Hunedoara), grănicer la husarii secui, l-au tăiat în cap soldaţii insurgenţi unguri în timp ce le dădea apă să bea, dar văduva lui se află în stare bună. Moartea lui Isaie Farco a intervenit la 25 aprilie 1849. În acest caz este clar că soldaţii unguri nu aveau încredere în grănicerii români încadraţi în regimentele secuieşti, motiv pentru care l-au executat pe Isaie Farco, bănuindu-l sau că a dezertat, sau că ţinea cu „valahii" lui (dacă nu cumva era pensionar).

În 28 aprilie 1849 soldaţii unguri i-au prins pe Alexandru Pojogan şi Ion Simon din Teiu (sat, com. Lăpugiu de Jos, jud. Hunedoara) în timp ce veneau cu plugurile din câmp, i-au dus la Dobra, unde i-au executat fără judecată, spunând că sunt spioni. Pe Iosif Nandra l-au bătut ungurii în Dobra cu 200 de beţe pe pielea goală, în ziua de 6 mai 1849, deoarece acest român, pe când era în Ilia, în februarie 1849, într-o luptă cu maghiarii a luat un convoi de provizii, care cu pâine de la soldaţii rebeli unguri, le-a împuşcat un ofiţer, căruia i-a luat şi puşca. Văduva Mitra a lui Iosif Nandra din Dobra e slabă, săracă, cu 2 prunci, văduva Paraschiva a lui Alexandru Pojogan, şi ea cu 2 prunci se află în cea mai slabă stare, e săracă, văduva Aniţa a lui Ion Simon din Teiu, cu un copil, se află în cea mai slabă stare şi este şchioapă.

Pe Iosif Kalamariu din Dobra l-a lovit, în bătaia de la podul de la Piskiu, din februarie 1849, un glonţ de tun care i-a rupt pulpa de la un

[131] P I, D. 240, loc. cit.

picior, a fost dus la spitalul din Alba Iulia, unde a murit. Văduva lui Iosif Kalamariu a murit şi ea în iunie 1849, aşa că a rămas o pruncă de patru ani, fără tată, fără mamă, la bunica ei şi moaşa e şi ea săracă, bătrână şi slabă. Aceste întâmplări au fost relatate la 1 ianuarie 1850 de protopopul Dobrei, Nicolae Krainic[132]. Se pare că în lumea satului românesc din Ardeal, moaşele erau considerate un fel de rude ale copiilor şi la necaz se apela la ajutorul acestora pentru creşterea pruncilor, dacă acest lucru era posibil. Rapoartele redactate de Ioan Ioanovici şi Nicolae Crainic erau corecte şi exacte, dar protopopul Nicolae Ghiaja se plângea la 21 ianuarie 1850 lui Şaguna că unii dintre preoții săi subordonați i-au trimis adeverințe incomplete, pe care le-a trimis înapoi cu indicații precise pentru completarea lipsurilor, dar aceştia nu s-au obosit să le îmbunătățească, trimițându-i-le tot în formele dintâi, pierzându-se astfel un timp prețios. Protopopul îşi cere cu umilință iertare dacă unele rapoarte sunt incomplete şi vor trebui returnate din motivele amintite[133].

În ziua de 15 iunie 1849, ungurii l-au scos afară din satul Leinic pe David Turc, l-au împuşcat fără judecată şi l-au aruncat în Mureş. Au rămas văduva Ileana şi 3 prunci, starea averii era de mijloc. După ce ungurii au câştigat în ziua de 7 februarie 1849 bătălia de la Podul de la Piski (Simeria), au intrat în Deva şi i-au împuşcat pe Giula Ianăş, Predeştean Petru, Nicolae Nicoară, Iovan Mihail, alt român cu numele de Mihail, Gulaci Giu Iosiv, Kuşcă Dian Dimitrie, Gog Ignat. Văduva Anica a lui Giula Ianăş s-a măritat, văduva Ileana a lui Predeştean Petru n-are copii, văduva Rozalia a lui Nicolae Nicoară are un băiat şi 2 fete, văduva Nana a lui Iovan Mihail are 2 băieți şi 4 fete, văduva Maia a celuilalt Mihail n-are copii, văduva Veronica a lui Gulaci Giu Iosiv are un băiat şi 2 fete, văduva lui Kuşcă Dian Dimitrie are un băiat, iar de Gog Ignat a rămas tatăl său, care „umblă a cere". Toți urmaşii se află în cea mai slabă stare şi sărăcie. În ziua de 19 martie 1849, ungurii i-au prins la Mureş pe Gheorghie Bara şi Mihail Muntean din Şăuleşti (sat aparținând oraşului Simeria, jud. Hunedoara), i-au împuşcat şi i-au aruncat în apă. Văduva Ana a lui Gheorghie Bara are 2 băieți, văduva

132 P I, D. 261, loc. cit.

133 P I, D. 268, loc. cit.

Agafia a lui Mihai Muntean, 1 băiat şi 3 fete şi amândouă se află într-o stare slabă. În 7 februarie, la lovirea cu ungurii de la Podul lui Piski au fost împuşcaţi Nicolae Popa şi Avam Pârva din Şăuleşti. De Nicolae Popa a rămas văduva Juja, fără copii, de Avram Pârvu, văduva Maria cu 2 băieţi şi 1 fată, amândouă aflându-se în cea mai jalnică stare, deoarece insurgenţii unguri au aprins satul.

Când a fost „lovirea" din 7 februarie 1849 la Podul de la Piski, ungurii au aprins satul Sântandrei (sat aparţinând oraşului Simeria, jud. Hunedoara) şi au împuşcat şi rănit mai mulţi români şi românce. În acea zi au fost executaţi Murari Anuţa, de care a rămas văduvul Mihail cu 1 băiat şi 1 fată, Nicolae Kokoş, de care a rămas văduva Juja cu 3 băieţi, Mihail Husti, de care a rămas văduva Juja cu 1 băiat şi 1 fată, Iosif Husti, de care a rămas văduva Juja cu 1 băiat şi 1 fată, de Petru Păcurariu, văduva Juja cu 1 băiat şi 1 fată. Pe Petru Tirilă îl plânge văduva Kăta, 1 băiat şi 1 fată, Petru Sâncrăian era chilav, Mihail Murariu şi el chilav, avea cu soţia Jodrea 3 copii. De Ştefan Şandor a rămas văduva Eva, fără copii, de văduvul Şerban Kăta a rămas copilul David, fără tată, fără mamă, singur pe lume, de Ioan Muntean a rămas 1 copil, tot singur pe lume. Toţi urmaşii românilor ucişi de unguri în satul Sântandrei se află în cea mai slabă şi mai mizeră stare, deoarece soldaţii unguri au aprins satul în aceeaşi zi de 7 februarie 1849, când au fost executaţi Mihail Muntean şi Ioan Ignat din satul Halm, şi acesta aprins de insurgenţi. Văduva Susana a lui Mihail Muntean are 1 băiat şi 2 fete, văduva Ana a lui Ignat Ioan are 2 băieţi. Din acelaşi sat erau Muntean Avram, Gheorghie Mărcuş, ucişi în 7 februarie 1849, iar Ianăş Ştirb a rămas chilav (infirm). Văduva Anişca a lui Muntean Avram are un băiat, de Gheorghie Mărcuş a rămas 1 băiat, singur pe lume şi se află în cea mai slabă stare. Cu ocazia năvălirii ungurilor în Deva au fost executaţi în 6 februarie 1849 românii Teodor Efrem şi Zaharie Pădureanu din Peştişu Mare (sat aparţinând municipiului Hunedoara). Văduva lui Efrem Teodor s-a măritat, are 3 băieţi şi 1 fată, văduva lui Zaharie Pădurean s-a măritat, are 1 băiat şi 1 fată şi amândouă se află în cea mai slabă stare. Pe Aron Mornat din Kristur (sat aparţinând municipiului Deva, jud. Hunedoara) l-au spânzurat insurgenţii unguri la Deva, în ziua de 24 mai 1849, de el au rămas văduva şi 2 fete, în cea mai slabă stare. Grănicerul

Gheorghie Hărți, originar din Almaşu Mic (sat, comuna Peştişu Mic, jud. Hunedoara) a căzut în bătaia de la Vaislova din ziua de 19 martie 1849. De grănicerul Gheorghie Hărți au rămas văduva, 5 băieți, 4 fete, în cea mai jalnică stare. Ianăş Păcurariu din Archia (sat aparținând municipiului Deva, jud. Hunedoara) lucra în cetate la Deva şi în ziua de 2 august 1849, când a fost spartă (ocupată!), a fost omorât. Văduva lui, cu 1 băiat şi 3 fete, se află în cea mai slabă stare. Tot în ziua de 2 august, a căzut în cetatea Devei Petru Roman din Archia, văduva lui s-a măritat, are 1 băiat şi 2 fete şi se află în cea mai slabă stare. Ioan Marişcă din Bătrâna (sat, comună, jud. Hunedoara) a fost executat de insurgenții unguri când s-a efectuat năvălirea de la Deva, noaptea, în 6 februarie 1849. Văduva Salomie a rămas cu 2 băiți şi 3 fete, în stare slabă. În august 1849 a fost împuşcat în satul Cerbăl (sat, comună, jud. Hunedoara) Petru Kosta, de care a rămas văduva, 1 băiat, 2 fete care se află în stare slabă. Protopopul Nicolae Krainic estima în raportul său din 22 ianuarie 1850 că în urma evenimentelor relatate, în zonă s-au înregistrat 29 văduve, 42 băieți şi 41 fete orfani[134].

S-au ivit anumite dificultăți în legătură cu efectuarea canonică a cununiilor văduvelor românilor recrutați în armata maghiară, duşi în Țara Ungurească, care doreau să treacă la a 2-a căsătorie. În general despre aceşti soldați nu existau probe şi mărturii directe, şi credibile legate de locul şi de data unde au căzut în lupte şi exista posibilitatea ca unii dintre aceşti soldați români din armata ungurească să fie în viață, ceea ce însemna că nu se putea trece la a 2-a căsătorie, iar dacă aceasta totuşi se efectua, nu era validă din punct de vedere canonic. Ioan Moga, protopopul Hidvegului – Podenilor, îi raporta la 10 mai 1850 episcopului Şaguna că mai multe femei din tractul său vor să treacă la a 2-a căsătorie. Bărbații lor au fost duşi cu sila în oastea maghiară, au luptat pe diferite fronturi în Ungaria şi până atunci nu s-au mai întors acasă, dar despre unii „se aude vorbă că ar fi căzut în război" (dar nu există probe) şi afirmă protopopul – „însă adevărat nu putem şti". Numai văduva lui Ilie Brânză din Araci (sat, reşedința com. Vâlcele, jud. Covasna) a adus adeverință clară despre moartea soțului ei. Fiind pus în dificultate şi bombardat de

[134] P I, D. 269, AMS, Fond 12/Pr., Morți..., 1848-1850.

cererile mai multor văduve care „tot întruna năzuesc la acest Scaun protopopesc spre a-şi dobândi slobozenie de a trece la altă căsătorie", Ioan Moga cere instrucţiuni episcopale pentru rezolvarea acestor situaţii presante[135]. George Tudor, comisar adjunct cezaro-regal de subcerc a elaborat la 20 mai 1850 o dovadă oficială privind mărturia lui Toader a lui Samoilă din Vâlcele, depusă sub jurământ, în faţa lui, aşa cum cere orânduiala legii. Toader a afirmat că a fost silit de civilii maghiari să se înroleze în cătănie la armata ungară. Pe el şi pe Ilie Olteanu i-au dus la Braşov, unde au fost repartizaţi între militarii lui Matiaş şi au fost trimişi în Ungaria. În lupta de la Timişoara, câştigată de oastea cezaro-regală, Ilie Olteanu a fost ucis, iar Toader a lui Samoilă, fiind la numai doi paşi depărtare, l-a văzut când a căzut la pământ şi nu s-a mai ridicat. Morţii au fost îngropaţi, iar răniţii adunaţi şi duşi la Ujpest la spital. Decesul lui Ilie Olteanu a fost confirmat şi de fata lui, care era la Timişoara, şi a văzut când a fost îngropat[136]. În acest caz, văduva lui Ilie Olteanu putea să treacă la a 2-a căsătorie legală şi canonică.

În raidul din 2 martie 1849, ungurii au ucis 38 de români din satul Arini (sat, com Măieruş, jud. Braşov) în urma cărora au rămas 33 de văduve, 66 orfani, cu o pagubă de 3 662 florini. A fost luat sau mâncat şi taurul satului, care făcea 250 de florini. 99 de români au fost jefuiţi de boi, cai vaci, cai, oi, de bunuri din căşi, în valoare totală de 8 783 florini[137].

Cu toate imperfecţiunile de care suferă anumite rapoarte sau adeverinţe parohiale, semnalate mai sus, conscripţiile protopopeşti, adevărate microsinteze tractuale sau zonale, oferă totuşi multe informaţii valoroase despre evenimente legate de Războiul naţional româno-maghiar din Ardeal din 1848-1849. Conscripţia protopopiatului Albei de Sus, întocmită de Nicolae Ghiaja, conţine 8 sate cu parohii lor, episcopii care i-au hirotonit, dacă preoţii au sau nu au singhelie, care biserici au suferit prădăciuni din partea ungurilor şi care nu, ce pagube şi ce umilinţe au suferit satele, câţi au murit de moarte firească (30 bărbaţi şi 57 femei) şi silnică (48 bărbaţi români, din care 5 erau uniţi, 3 saşi şi 1 femeie), situaţia

[135] P I, D. 284, AMS, Fond Arhiepiscopesc, vol. I, 1848-1860.
[136] P I, D. 285, loc. cit.
[137] P I, D. 297, Fond 12/Pr., Morţi.

școlilor, numărul gazdelor pe sexe, suma totală a sufletelor enoriașilor pe parohii.

Pe preotul Iov Roman din Bârghiș l-a hirotonit în 1822 episcopul Vasile Moga, are singhelie, dar i-au luat-o rebelii odată cu cărțile bisericești. Kocsis János și alți maghiari au intrat în biserică, au stricat un policandru și candele în preț de 9 florini. Fiecare român din sat a primit 100 sau peste 100 de bețe, iar pe sat ungurii au pus un bir (birșag) și cheltuieli în valoare de 840 florini. Obștea închiriează anual o casă pentru școală, copii au dascăl și umblă la școală. În sat sunt 231 gazde bărbați, 237 gazde femei, suma totală a sufletelor 468. În satul Cuieșd, care are o filie în Bârghiș, capelan este Eftimie Roman, are singhelie de la episcopul Pavel Avacumovici, dar s-a pierdut, biserica n-a pătimit nimic, tot insul în sat a primit peste 100 de bețe pe spate, satul a fost supus la un birșag de 594 florini și 10 creițari. De moarte firească au murit 5 femei, de moarte silnică 9 bărbați, în tot anul poporul închiriează o casă pentru școală, există dascăl și copiii umblă la școală. În sat sunt 247 gazde bărbați, 224 gazde femei, totalul sufletelor: 471. În Ighișdorful Român paroh este Ieremie Constantin, are singhelie din 3 februarie 1829 de la episcopul Vasilie Moga, biserica n-a pătimit nimic, pe 21 inși i-au bătut ungurii cu peste 100 de bețe, satul a fost supus la un „birșag" de 1404 florini și la alte jafuri. De moarte firească au murit 4 bărbați și 4 femei, de moarte silnică 5 bărbați și 1 femeie, nu există școală, dar dascălul învață copii în casa sa, în sat există 315 bărbați gazde, 297 femei gazde, totalul sufletelor 612. În Zlatna, la filia Ighișdorfului, capelan este Neculae Borza, are singhelie de la episcopul Vasilie Moga, dar au prăpădit-o rebelii unguri, comisia rebelă ungară a stricat cutia bisericii, a luat din ea 3 florini și 32 creițari, a bătut 2 inși, pe fiecare cu 100 de bețe, și a luat de la sat un „birșag" de 404 florini. De moarte firească au murit 7 bărbați, 5 femei, de moarte silnică nimeni, în filie nu există nici dascăl, nici școală, prin urmare copii nu învață nimic. Există 298 gazde bărbați, 280 gazde femei, totalul sufletelor 578.

În Vecerdea, paroh este Ioan Popovici, are singhelie de la episcopul Vasilie Moga, primită în 9 martie 1828, comisia rebelă a luat din biserică al doilea „kop" (nu știm ce reprezintă) și untdelemn în preț de 1 florin și 36 creițari, a bătut pe tot insul din sat cu 100 de bețe, aproape de moarte,

birşagu şi cheltuielile împreună fac 984 florini şi 20 creiţari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 11 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi. În sat există şcoală şi dascăl, copiii umblă la şcoală, există 298 gazde bărbaţi, 280 gazde femei, totalul sufletelor 578. În Chijasa de Jos, preot este Nicolae Pandrea, în 19 aprilie 1842 a primit singhelie de la episcopul Vasilie Moga, biserica n-a pătimit nimic, satul a plătit comisiei rebele ungureşti un birşag de 250 florini, cheltuieli de 122 florini, a suferit şi alte jafuri, de moarte firească au murit 19 bărbaţi, 19 femei, de moarte silnică 6 bărbaţi. În casa şcolii locuieşte o preoteasă văduvă, dascăl este, dar copii n-au unde învăţa carte, în sat există 377 gazde bărbaţi, 382 gazde femei. În Veseuş paroh este Neculae Comşa, a primit în 3 aprilie 1840 singhelia de la episcopul Vasilie Moga, biserica n-a pătimit nimic, satul a plătit un birşag de 250 florini, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 8 femei, de moarte silnică au murit 6 români şi 2 saşi. În sat există şcoală şi dascăl, copii umblă la şcoală, 259 gazde bărbaţi, 239 gazde femei, totalul sufletelor 498. În Nucet, paroh era Constantin Filip, a primit în 12 mai singhelia de la episcopul Vasilie Moga, ungurii au luat din biserică potirul şi nişte năfrămi, satul a plătit un birşag de 500 florini, de moarte firească au murit 6 bărbaţi şi 4 femei, de moarte silnică 10 bărbaţi. În sat există şcoală şi dascăl, dar dascălul este incompetent şi copiii nu învaţă nimic. În sat există 382 gazde bărbaţi, 382 gazde femei, totalul sufletelor 764[138].

Conscripţia protopopiatului Albei de Jos, întocmită de protopopul Gregoriu Raţ conţine 38 de sate, cu preoţii lor. În Diod există 2 parohii păstorite de Ieremie Popovici, care are singhelie, hirotonit în 18 decembrie 1832 şi Toma Toth, hirotonit în 25/13 aprilie de episcopul Vasilie Moga, dar n-are singhelie, biserica a fost jefuită de 500 ferii vin şi odoare, ungurii rebeli au ars 32 de case cu tot ce era în jurul lor, au jefuit 65 vite cornute, bucate şi alte bunuri, de moarte firească au murit 10 bărbaţi, 15 femei, de moarte silnică 32 bărbaţi, în sat nu există nici şcoală, nici dascăl. Numărul gazelor bărbaţi 570, gazde femei 579, total 1149. Preotul Triphon Papp din Diomal a fost hirotonit în 12 august 1834, are

[138] P II, D. 1.ABM Fond 13/Pr. Tabloul parohiilor, preoţilor şi familiilor din Arhiepiscopie; pagube şi torturi în 1848-1849.

singhelie, biserica a fost jefuită, apoi cu turn cu tot şi clopote a fost arsă de rebeli, de au rămas numai zidurile. În sat au fost arse 97 de case cu toate cele din jurul lor, ungurii au luat vite şi toate bunurile, de moarte firească au murit 2 bărbați, 4 femei, de moarte silnică 19 bărbați, casă de şcoală nu este, dascăl este, trăiesc 298 gazde bărbați, 281 gazde femei, totalul sufletelor 579. În Geoagiu de Sus, cu 2 parohii, păstoresc Nonifatie Papp, hirotonit în 29 iunie/11 iulie 1826, are singhelie, şi Nicolae Repede a cărui singhelie a ars odată cu casa. Biserica a fost jefuită de cărți şi odoare, ungurii au jefuit şi au ars 86 de case, de moarte firească au murit 5 bărbați, 9 femei, de moarte silnică 11 bărbați, 2 femei, casa de şcoală a fost arsă, dascălul a murit. Trăiesc 382 gazde bărbați, 382 gazde femei, totalul sufletelor 764.

În Gârbova de Sus, peot era Dimitrie Popovici, hirotonit în 14 iunie 1809 de episcopul Aradului, Pavel Avacumovici, are singhelie, biserica şi-a pierdut cărțile şi odoarele, satul a fost jefuit de bucate şi alte bunuri, de moarte firească au murit 12 bărbați, 18 femei, de moarte silnică 4 bărbați, nu există dascăl şi şcoală, trăiesc 219 gazde bărbați, 204 gazde femei, total 423. În Muşina nu există paroh, biserica, după ce i s-a luat odoarele, a fost arsă, ungurii au ars 140 de case cu toate edificiurile din jurul lor, au jefuit vite, bucate, averi, de moarte firească au murit 9 bărbați, 6 femei, de moarte silnică 18 bărbați şi 11 femei, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 268 gazde bărbați, 262 gazde femei, total 530. Filia Văleni ținea de Poiana, biserica a fost arsă şi jefuită de rebeli, care au ars 21 de case, au dus 4 boi, 2 cai, 10 porci, de moarte firească au murit 1 bărbat, 1 femeie, nu există şcoală şi dascăl, trăiesc în filie 90 bărbați, 102 femei, total 192. În Ighiu preot era Moisi Cetian, a fost hirotonit de episcopul Vasilie Moga, singhelia au jefuit-o rebelii care au luat odoarele, odăjdiile din biserică şi tot ce au găsit în casa parohială, au jefuit bunuri din case, au luat mai multe vite. De moartea firească au murit 4 bărbați, 5 femei, de moarte silnică 12 bărbați, 2 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiau 146 gazde bărbați, 167 gazde femei, total 313.

În Lunca Ampoiței (Meteşd) preot era Ioan Ursa, hirotonit în 28 iunie 1821, are singhelie, biserica a pierdut odoarele şi odăjdiile, ungurii au ars 26 case, au dus 9 vite cornute, 10 cai, de moarte firească au murit

12 bărbaţi, 8 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, 2 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiau 302 gazde bărbaţi, 299 gazde femei, total 601. La Ampoiţa, paroh era Ioan David, hirotonit în 28 iunie 1821, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, ungurii au ars 8 case, au dus 38 vite cornute, 5 cai, mai multe oi, capre şi porci, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 7 bărbaţi, 1 femeie, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 295 gazde bărbaţi, 258 gazde femei, total 553. În Poiana, paroh era Thoma Thoma, a fost hirotonisit în 2 iulie 1815, are singhelie, biserica a fost arsă de unguri, care au aprins 70 de case, au luat 70 vite cornute, 7 cai şi alte bunuri, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, 1 femeie, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 205 gazde bărbaţi, 213 gazde femei, total 418.

Preotul Dimitrie Papp păstorea în Tăuţi, a fost hirotonit în 8/20 februarie 1826, are singhelie, biserica a fost arsă, ungurii au pus foc la 70 de case, au dus 23 boi, 61 vaci, 648 oi, 283 capre, 11 porci, 8 cai, de moarte firească au murit 3 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică 8 bărbaţi, 3 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 194 gazde bărbaţi, 181 gazde femei, total 375. Preotul Ioan László păstorea în satul Cetea, a fost hirotonit în 21 mai 1831, biserica a fost jefuită de 250 ferii de vin, 15 ferii de vinars, din sat s-au luat vite cornute, oi şi cai, de moarte firească au murit 28 bărbaţi, 12 femei, de moarte silnică 1 bărbat, şcoală nu este, dar este dascăl. În sat trăiesc 473 gazde bărbaţi, 492 gazde femei, total 965. Gregoriu Raţiu păstorea în satul Ţelna, a fost hirotonit în 25 decembrie 1821, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, în sat au ars 7 case, ungurii au dus vin, bucate, un cal, 200 oi şi au jefuit 300 florini, de moarte firească au murit 13 bărbaţi, 1 femeie, de moarte silnică 14 bărbaţi, 4 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 374 gazde bărbaţi, 377 gazde femei, total 751. Preotul Iacob Popovici păstorea în Ighiel, a fost hirotonit în 18 iulie 1828, are singhelie, bisericii i-au fost luate odoare şi cărţi, ungurii au ars 9 case, au jefuit vite mari şi mărunte, de moarte firească au murit 9 bărbaţi, 8 femei, de moarte silnică 6 bărbaţi, 2 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 253 gazde bărbaţi, 247 gazde femei, total 500.

În Cricău, preot era Petru Trutza, a fost hirotonit în 26 februarie 1839, are singhelie, ungurii au luat cărţi, odoare, au stricat uşile, au dus

vite, au jefuit case, de moarte firească au murit 10 bărbați, 32 femei, de moarte silnică 18 bărbați, 3 femei, este şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 342 gazde bărbați, 344 gazde femei, total 686. În Craiva au fost jefuite averi din case, vite cornute şi mărunte, de moarte firească au murit 3 bărbați, 1 femeie, de moarte silnică 4 bărbați, biserica n-a pățit nimic. În sat trăiesc 134 gazde bărbați, 144 gazde femei, total 278. În Bucerdea Vinoasă Ungurească şi Bucerdea Vinoasă Românească păstorea preotul Michael Papp, a fost hirotonit în 9 august 1844, în biserică a fost tăiat un român, au fost stricate cărțile şi odoarele, în sat au fost arse 27 de case, au fost luate vite, de moarte firească au murit 29 bărbați, 33 femei, de moarte silnică 14 bărbați, 1 femeie, casă de şcoală nu este, dar este dascăl. În sat trăiesc 335 gazde bărbați, 329 g femei, total 664. Preotul Vasilie Papp păstorea Mesentea, a fost hirotonit în 18 decembrie 1827, are singhelie, biserica a fost jefuită de 300 florini bani gata, 150 ferii de vin, satul a pierdut bani, bucate, vin, de moarte firească au murit 4 bărbați, 2 femei, de moarte silnică 5 bărbați, nu este şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 112 gazde bărbați, 118 gazde femei, total 230. Preotul Dimitrie Sandru păstorea în Tibor (Tibru), a fost hirotonit în 9 februarie 1834, are singhelie, biserica a avut o pagubă de 16 florini şi 20 creițari, ungurii au ars 15 case, au dus vite, de moarte firească au murit 11 bărbați, 17 femei, de moarte silnică 3 bărbați, 1 femeie, casă de şcoală există, dascăl nu. În sat trăiesc 245 gazde bărbați, 233 gazde femei, total 478.

Preotul Ioan Giulai păstorea creştinii ortodocşi din Oarda de Jos, a fost hirotonit în 21/9 iulie 1835, are singhelie, din biserică au rămas numai zidurile, tabăra maghiară a fost asediată aici timp de 5 luni şi soldații au mâncat de la săteni tot ce au avut, de moarte firească au murit 25 bărbați, 13 femei, de moarte silnică 4 bărbați. În sat trăiesc 251 gazde bărbați, 279 gazde femei, total 530. Preotul Nikolau Kodeu păstorea în Pâclişa, a fost hirotonit în 2 iunie 1837, singhelia i-au luat-o ungurii, din biserică au rămas doar zidurile, din sat au fost duse 45 vite cornute, 13 cai, 150 porci, peste 300 de oi, în afară de miei şi purcei, de moarte firească au murit 1 bărbat, 2 femei, de moarte silnică 4 bărbați, 1 femeie, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 346 gazde bărbați, 324 gazde femei, totalul sufletelor 670. Ioachim Băcilă păstorea parohia ortodoxă din Alba Iulia (Károly Fejervár, Karlsburg), a fost hirotonit în

29 august 1836, are singhelie, biserica a fost jefuită de odoare scumpe, au fost arse câteva case, s-au luat vite, bani, bucate, haine, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, de moarte silnică 21 bărbaţi, 1 femeie, casa de şcoală a fost deteriorată de unguri, dascăl este. În parohie trăiesc 157 gazde bărbaţi, 154 gazde femei, total 311.

În Maieru păstorea Nicolau Muntean, a fost hirotonit în 3 august 1838, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, câteva case au fost arse, s-au luat vite, bani, bucate, haine, de moarte firească au murit 17 bărbaţi, 11 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, este şcoală şi dascăl. În parohie trăiesc 157 gazde bărbaţi, 154 gazde femei, total 374. În Cristeşti păstorea Ioan Ivásk, a fost hirotonit în 22 iunie 1813, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 3 bărbaţi, 1 femeie, , de moarte silnică nimeni. În sat trăiesc 174 gazde bărbaţi, 179 gazde femei, total 353. În Mihalţ păstorea Candid Moldovan, a fost hirotonit în 28 septembrie 1849 de episcopul Andei Şaguna, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, a fost arsă şi jefuită o casă, de moarte bună au murit 12 bărbaţi, 8 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, satul are o pagubă de 4 557 florini, nu există şcoală, nici dascăl. În sat trăiesc 256 gazde bărbaţi, 267 gazde femei, total 523. Ilie Ciorbea păstorea în Ponor, a fost hirotonit în 21 aprilie 1832, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 466 gazde bărbaţi, 476 gazde femei, total 942. Preotul Georgiu Moldovan păstorea în Tăuţi, a fost hirotonit de episcopul Vasilie Moga, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 1 500 florini, de moarte firească au murit 7 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 3 bărbaţi, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 256 gaze bărbaţi, 267 gazde femei, total 523. În Daia păstorea Vasilie Macarie, a fost hirotonit de episcopul Gherasim Raţ al Aradului, are singhelie, biserica şi satul n-au păţit nimic, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 3 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, nu există şcoală şi dascăl. În Valea Barnii păstorea Nicolae Burlutz, a fost hirotonit de episcopul Vasile Moga, în 5 septembrie 1840, are singhelie, biserica şi satul n-au păţit nimic, de moarte firească au murit 8 bărbaţi, 9 femei, de moarte silnică nimeni, nu există şcoală şi dascăl.

Filia Mămăligani a Mogoşului este înregistrată doar cu 6 bărbaţi, 5 femei decedaţi de moarte firească, 2 de moarte silnică, în cătun trăiau 245

gazde bărbați, 278 gazde femei total 523. Moisi Popovici păstorea în Remetea, a fost hirotonit de episcopul Vasile Moga, singhelia a fost arsă, biserica a fost arsă, în sat au fost arse 128 case cu toate cele din jurul lor, de moarte firească au murit 7 bărbați, 11 femei, de moarte silnică 5 bărbați, 5 femei, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 326 gazde bărbați, 307 gazde femei, total 633. La Râpa păstorea Vasilie Popovici, a fost hirotonit de episcopul Vasile Moga, nu are singhelie, biserica a fost jefuită de tot ce a avut în interiorul ei, în sat au fost arse 2 case ale preotului, de moarte firească au murit 1 bărbat, 3 femei, de moarte silnică 1 bărbat, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 92 gazde bărbați, 90 gazde femei, total 182. În Valea Uzii păstorea Mihail Popovici, a fost hirotonit în 12 iunie 1803 de episcopul Pavel Avacumovici al Aradului, are singhelie, odăjdiile şi odoarele din biserică au fost jefuite parțial de rebeli, parte au fost deteriorate, în sat au fost arse 27 de case cu toate din jurul lor, după ce inițial au fost jefuite de lucrurile din case, de moarte firească au murit 2 bărbați, 1 femeie, de moarte silnică 1 bărbat, nu există şcoală şi dascăl. În Cheia păstorea Ioachim Bomba, a fost hirotonit de episcopul Vasilie Moga, nu are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 4 bărbați, de moarte silnică 2 bărbați, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 89 gazde bărbați şi 87 gazde femei, total 176. În Brădeşti păstorea Ioan Brade, a fost hirotonit în 19 aprilie 1812, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 8 bărbați, 2 femei, de moarte silnică 2 bărbați, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 279 gazde bărbați, 235 gazde femei, total 514. În Micleşti-Mogoş păstorea Macavei Mikle, a fost hirotonit în 1 iulie 1843, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 11 bărbați, 3 femei, de moarte silnică 5 bărbați, nu există şcoală şi dascăl. În sat trăiesc 507 gazde bărbați, 544 gazde femei, total 1051. La Râmeți-Olteni, ca şi la Râpa, păstorea Vasile Popovici, prima localitate fiind filie, biserica a fost jefuită, s-au ars 14 case cu tot ce a fost în jurul lor, de moarte firească au murit 2 bărbați, 2 femei, de moarte silnică nimeni, nu există şcoală şi dascăl. În filie trăiau 33 gazde bărbați, 29 gazde femei, total 62. După calculele protopopului Gregoriu Raț din tractul Albei Inferioare, per total au murit de moarte firească 301 bărbați, 271 femei, de moarte silnică 267

bărbaţi, 46 femei, în protopopiat trăiau 9 696 gazde bărbaţi, 9 777 gazde femei, total 19 468[139].

În 13 noiembrie 1849 îşi redacta Conscripţia şi Terentie Bogat, protopopul Bârgăului. Din Rusenii Bârgăului, Josenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundul Bârgăului, Bistriţa Bârgăului, ungurii au luat sume însemnate de bani, i-au jefuit pe români de averi, care au trebuit să contribuie şi la hrana armatei ungare, şi au fost supuşi la tot felul de chinuri. În toate aceste sate milităreşti există case de şcoală în stare bună şi dascăli competenţi. Doar dascălul din Susenii Bârgăului a fost omorât de unguri. În Rusenii Bârgăului, preot era Teodor Buzding, a fost hirotonit la 29 martie 1828 de Moga, are singhelie, biserica n-a pătimit, de moarte firească au murit 25 bărbaţi, 23 femei, de moarte silnică 1 bărbat. În sat trăiau 850 suflete. În Josenii Bârgăului, preot era Bazil Schutt, a fost hirotonit în 1 noiembrie 1836, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, de moarte firească au murit 26 bărbaţi, 23 femei, de moarte silnică 1 bărbat, în sat trăiau 1123 suflete. În Mijlocenii Bârgăului oficiau preotul Terentius Bogath şi capelanul Andreas Orban. Bogath a fost hirotonit în 7 noiembrie 1810 de episcopul Pavel Avacumovici din Arad, are singhelie, Orban la 18 decembrie 1848 de episcopul Andrei Şaguna, are singhelie de capelan. Doi insurgenţi unguri au intrat în biserică, au spart lacra (cutia cu bani) şi au luat 5 florini. De moarte firească au murit 16 bărbaţi, 19 femei, de moarte silnică 2 bărbaţi, 1 femeie, în sat trăiesc 915 suflete. În Susenii Bârgăului, paroh era Simion Glemund, a fost hirotonit în 25 aprilie 1847 de episcopul Gherasim Raţ, nu are singhelie, biserica a fost jefuită de 10 florini din lacră, de moarte firească au murit 18 bărbaţi, 38 femei, de moarte silnică 1 bărbat, 1 femeie. În sat trăiau 571 suflete. În Prundul Bârgăului păstorea Theodor Kâmpean, a fost hirotonit în 1818 de Moga, are singhelie, protocoalele bisericeşti şi un Molitvenic au fost arse de unguri, de moarte firească au murit 35 bărbaţi, 44 femei, de moarte silnică 1 bărbat, 1 femeie. În sat trăiau 1351 de suflete. În Bistriţa Bârgăului păstorea Bazil Pavel, a fost hirotonit în 15 mai 1832 de Moga, are singhelie, biserica n-a pătimit, de moarte firească au murit 16 bărbaţi, 16 femei, de moarte silnică nimeni. În sat trăiesc 1132 suflete.

[139] P II, D. 2, loc. cit.

În Jad-Livezile, filie la Rusenii Bârgăului, păstorea Theodor Buzdiug, biserica n-a pătimit nimic, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, 2 femei. În filie trăiesc 202 suflete. În localităţile Cuşma, Dorolea, Budac, Orheiul Bistriţei, Simioneşti, Budacu de Jos, Bârla, Şieu, Viile Tecii, Würbuch nu au fost prădate nici bisericile nici satele. În Cuşma, preot era Ioan Hasnes, a fost hirotonit în 18 august 1848 de episcopul Andrei Şaguna, nu are singhelie, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 2 femei, de moarte silnică 3 bărbaţi. În sat trăiau 360 suflete. În Budac preot era Theodor Popovici, a fost hirotonit de Vasilie Moga la 27 martie 1832, are singhelie, de moarte firească au murit 10 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică nimeni. În sat trăiesc 600 suflete. Orheiu Bistriţei era păstorit tot de Theodor Popovici, dar aici trăiau doar 34 de suflete, iar la Simoneşti postul de preot era vacant, deoarece preotul Ştefan Moga ce slujea şi la Budacu de Jos a fost împuşcat de unguri. La Simoneşti de moarte firească au murit 10 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi, în sat trăiau 265 suflete, în Budacu de Jos de moarte firească au murit 2 femei, în filie trăiau 51 suflete, în Bârla preot era Eremit Schteu, hirotonit în 11 martie 1838, n-are singhelie, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 2 femei, de moarte silnică nimeni, în sat trăiesc 156 suflete. În Şieu păstorea Niulay Kam, hirotonit la 21 noiembrie 1841, n-are singhelie, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 8 bărbaţi, în sat trăiau 410 suflete. În Viile Tecii preot era Thoma Rusz, a fost hirotonit în 1833, are singhelie, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 12 bărbaţi, în sat trăiau 320 suflete, iar în filia Würbuch (!) 35 de suflete, unde au murit de moarte firească 2 bărbaţi. Pentru aceste sate se menţionează că există case de şcoală, dar ar trebui renovate.

La Galaţii Bistriţei preot era Grigore Brits, hirotonit în 14 mai 1817, n-are singhelie, acoperişul bisericii şi protocoalele au ars, odăjdiile preoţeşti au fost rupte de unguri, care au furat pecetea şi două linguri de argint, satul n-a pătimit nimic, de moarte firească au murit 16 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, 2 femei, în sat trăiesc 796 suflete. În Chintelnic păstorea Basil Sigmirean, hirotonit în 25 iunie 1832, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 17 bărbaţi, 16 femei, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 575 suflete. Bisericile şi satele Şieu-Sfânt, Căila, Blăjenii de Jos, Blăjenii de Sus,

Tărpiu, Setmir (!) n-au pătimit nimic şi nu există şcoli şi dascăli. În Şieu-Sfânt păstorea Ioan Mora, hirotonit de Moga în 25 martie 1841, n-are singhelie, de moarte firească au murit 7 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică nimeni, în sat trăiau 255 suflete. În Căila preot era Ioan Sigmirean, hirotonit de episcopul Aradului, Gherasim Raţ, de moarte firească au murit 7 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 3 bărbaţi, în sat trăiau 443 suflete. În Blăjenii de Jos preot era Ioan Kifa, hirotonit în 28 decembrie 1831 de Moga, are singhelie, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 2 femei, în sat trăiesc 306 suflete. În Blăjenii de Sus, preot era Basil Popovici, hirotonit în 20 august 1840, de moarte firească au murit 3 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică nimeni, în sat trăiau 352 suflete, în Tărpiu 29, în Setmir 31 de suflete. Per total, protopopul Terenti Bogath susţine că de moarte firească au murit 224 bărbaţi, 246 femei, de moarte silnică 33 bărbaţi, 5 femei, totalul sufletelor era de 111 358 credincioşi[140].

În 5 decembrie 1849 îşi redacta raportul protopopul Petru Gherman al tractului Braşov III. În cetatea regească liberă numită Corona sau Braşov erau 3 staţii parohiale şi o staţie de diacon. Ioan Popasu, paroh şi protopop al tractului Braşov I, a fost hirotonit de Moga şi are singhelie de hirotonisire ca preot şi paroh la Biserica cea mare. Această biserică a avut 6 piue cu care se trăgea la Paşti, la Bobotează, la praznice mari, în curtea bisericii, pe care le-au luat ungurii, dar alte pagube nu sunt. Preţul răpitelor piue este de 60 florini. Locuitorii rămaşi în oraş sub stăpânirea ungară au întreţinut cu hrană ostaşii rebeli unguri şi în special negustorii români din Braşov care şi-au încărcat căruţele cu ce au avut mai bun în casele lor, au vrut să treacă în România, au fost ajunşi de unguri şi au suferit pagube de milioane de florini. Soldaţii unguri le-au luat carele aşa cum erau, le-au dus la Sfântul Gheorghe şi le-au vândut cu doba la secui. Pentru calcularea pagubelor era nevoie de o comisie specială care să se ocupe de această problemă. În parohie au murit de moarte firească 70 bărbaţi, 25 femei, de moarte silnică 28 bărbaţi. În praepubiul I românesc de la Biserica cea mare slujesc Petru Gherman, paroh şi protopop al Tractului III al Braşovului, a fost hirotonit de Moga în 4 februarie 1823, are singhelie de paroh, Ioan

[140] P II, D. 3, loc. cit.

Petric, paroh şi protopop titular, a fost hirotonit în 17 iulie 1838 şi are singhelie de paroh la Braşovul vechi, însă cu „îndorsație" din 1 octombrie 1839 pentru Biserica cea mare unde slujeşte, Iosif Barac, hirotonit în 27 august 1840, tot de Moga, are singhelie. În praepubiul II românesc de la Biserica cea nouă slujesc Bonifație Pitiş, paroh, hirotonit de Moga în 20 iulie 1838, are singhelie, Dumitru Orghidan, capelan, are singhelie din 21 mai 1846 de la Moisi Fulea. Biserica lor n-a pătimit nimic, în Braşov există şcoli cu 3 învățători competenți pentru prunci, un învățător bun pentru prunce şi şcolile sunt întreținute în bună orânduială. La biserica greacă slujea arhimandritul Theodosie care a fost odată „resignat", biserica n-a suferit nimic, şcoală este, dar nu este dascăl. În parohia de la Biserica română din cetate, preot era Thoma Vasilescu, hirotonit de Moga, are singhelie din 8 octombrie 1841, biserica a pătimit o pagubă de 318 florini, de moarte firească au murit 76 bărbați, 40 femei, de moarte silnică 28 bărbați; şcoală este, dar fără învățător.

În Braşovul vechi existau două parohii în care slujeau Iacov Balchel şi Ioan Dumbravă, hirotonisiți de Vasile Moga la 9 iulie 1839 şi 16 decembrie 1840, biserica n-a pătimit nimic, nici parohia, de moarte firească au murit 1 bărbat, 2 femei. Parohia Braşovului vechi a avut o pagubă de 27 676 florini, 6 creițari, după calculele lui Ioan Dumbravă. Parohul George Irimie păstorea satul Stupini, a fost hirotonit de Moga în 28 aprilie 1843, are singhelie, satul şi biserica n-au pătimit nimic, există şcoală şi dascăl. Parohul Nicolae Odor, hirotonit de Moga la 18 aprilie 1831, păstorea satul Baciu-Săcele, are singhelie, biserica a fost păgubită de 1 496 florini, în sat ungurii au jefuit în valoare de 61 350 florini, de moarte firească au murit 2 bărbați, 5 femei, de moarte silnică 1 bărbat, 2 femei, şcoala este bună şi înzestrată cu învățător. În acest sat mai există o parohie păstorită de Ioan Moga, hirotonit de Moga în 16 iulie 1837, care are şi el singhelie. Turcheşul avea două stații parohiale unde slujeau doi preoți, şi anume Alexandru Odor, hirotonit de Moga la 23 octombrie 1835, are singhelie, şi Ioan Odor, hirotonit în decembrie 1848 de episcopul Andrei Şaguna, care n-are singhelie. Înainte a slujit Oprea Odor care a „resignat" (renunțat) probabil de bătrânețe, ca să lasă locul fiului său, care şi-a adus pe lângă el tot pe fiul său, întemeind o dinastie de preoți, fenomen obişnuit şi în alte

parohii ale Ardealului. După calculele lui Ioan Odor, biserica a suferit o pagubă de 2 283 florini, satul de 64 502, de moarte firească au murit 119 bărbaţi, 2 femei, există şcoală şi învăţător.

În Cernat slujeau Oprea Verzea, hirotonit în 8 decembrie 1811, are singhelie, Ioan Verzia, hirotonit în 4 noiembrie 1826, are singhelie, Ioan Grecu, hirotonit în 9 decembrie 1849 de Andrei Şaguna, are singhelie. Satul a avut o pagubă de 70 344 florini, biserica de 2 942 florini, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, 9 femei, de moarte silnică 8 bărbaţi, 3 femei, şcoală şi dascăl este. În Satulung, biserica veche, slujea Alexie Verzea, paroh şi protopop al tractului Braşov II şi Barbu Verzea, preot, primul hirotonit de Moga în 4/16 ianuarie 1813, al doilea tot de Moga în 25 octombrie 1843, seniorul cu singhelie, juniorul fără, biserica are o pagubă de 3 990 florini, satul luat în întregime cu cele două parohii de la biserica veche şi nouă, are o pagubă de 1 200 000 florini, după calculele făcute de Irimie Verzea şi Neagoe Popea, parohul Satulungului, biserica nouă. În Satulung I, de moarte firească au murit 21 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 20 bărbaţi, 2 femei, şcoala este deteriorată de unguri, dascăl este.

Pe Neagoe Popea l-a hirotonit Moga în 6 august 1831, are singhelie, pe Ioan Martinovici tot Moga în 20 mai 1835, are singhelie, biserica din Satulung II, cea nouă, are o pagubă de 9 201 florini, de moarte firească au murit 18 bărbaţi, 122 femei, de moarte silnică 63 bărbaţi, 7 femei, este şcoală şi dascăl. Gherasim Bratovici, paroh în Târlungeni, a fost hirotonit de episcopul Ardealului, Gherasim Adamovici, la 15 decembrie 1791, singhelia este la Episcopie, paguba bisericii este de 1 089 florini şi 36 creiţari, a satului de 15 079 florini şi 53 creiţari, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, şcoala construită de lemn se află în stare slabă, învăţător nu este. Preotul Gherasim Bratovici păstorea în Târlungeni de 59 de ani, ceea ce înseamnă că era în vârstă şi se apropia de 80 de ani. În Purcăreni păstorea Georgie Bogdan, senior, hirotonit de Moga în 1 ianuarie 1839, are singhelie, biserica are o pagubă de 66 florini, 30 creiţari, satul de 900 florini, 27 creiţari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 11 femei, de moarte silnică nimeni, este şcoală şi dascăl. Georgie Bogdan junior păstorea în Zizin, a fost hirotonit de Moga în 8 septembrie 1837, are singhelie, biserica are o pagubă de 23 florini, 48 creiţari, satul de 590 florini, 37 creiţari, de moarte firească au murit 3 femei, de moarte

silnică nimeni, este școală și dascăl. În Dumbrăvița Țintari păstorea parohul Ioan Popovici, hirotonit de Moga în 8 septembrie 1837, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă mică, de doar 91 florini, 50 creițari, de moarte firească au murit 8 bărbați, 18 femei, de moarte silnică 2 bărbați, școala este bună și este înzestrată cu învățător. Per total, protopopul Petru Gherman arată că în tract au murit 212 bărbați, 170 femei de moarte firească, 93 bărbați și 8 femei de moarte silnică[141]. În acest protopopiat mai bogat, situația școlilor, cu o mică excepție, este bună, pe când în alte protopopiate excepția, adică lipsa școlilor și a învățătorilor, constituie, din păcate, regula. Pe acest teren s-a lucrat intens după 1849, pentru depășirea unei situații grele, nedorite, care apăsa greu și negativ destinele națiunii române[142].

Alexie Verzea, protopopul tractului Brașov II și asesor consistorial raportează că în Bod păstorea Dimitrie Popovici, are singhelie din 1831, din biserică ungurii au luat doar o cădelniță de argint și un potir, satul a suferit jefuiri în bani, bucate, vite și alte averi, de moarte firească au murit 4 bărbați, 1 femeie, este școală, dar învățătorul este incompetent. În Feldioara, parohi sunt Iordache Ștefan și Ioan Moraru, primul are singhelie, de la al doilea au luat-o ungurii, din biserică au luat potirul, a treia parte din sat a fost mistuită prin foc, s-au făcut pagube în bani, vite, bucate, de moarte firească au murit 6 bărbați, 8 femei, de moarte silnică un bărbat, școala este deteriorată, slabă, dar învățătorul este bun. Parohul Iachim Dimitrie, cu singhelie dovedită din 1821, păstorește în Rotbav, ungurii au luat potirul din biserică, satul a fost jefuit de bani, bucate, vite, de moarte firească au murit 6 bărbați, 8 femei, școala este bună și are dascăl. Parohul Gheorghie Ștefan are singhelie din 7 august 1837, păstorește acum în Măgheruș, biserica și satul au avut pagube ca în Feldioara și Holbav, de moarte firească au murit 8 bărbați, 5 femei,

---

[141] P II, D. 4, loc. cit.

[142] Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania. 1800-1867*, București, 1971; Simion Retegan, *Satul românesc din Transilvania, ctitor de școali. 1850-1867*, Cluj-Napoca, 1994; Idem, *Sate și școli românești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea, 1867-1875*, Studiu introductiv, Ediție îngrijită, note și comentarii de Simion Retegan, Cluj-Napoca, 1994; Idem, *Parohii, biserici și preoți greco-catolici din Transilvania 1849-1875. Mărturii documentare 1849-1875*, Cluj-Napoca, 2006.

şcoala este rău deteriorată, iar dascălul, fiind bogat şi gazdă mare, este nevoit să muncească mai mult pe moşia lui, nu se îndeletniceşte cu învăţatul copiilor după cum s-ar cuveni şi astfel s-a ajuns ca şcoala să fie părăsită şi dărăpănată. Parohul Gheorghie Ştefan păstoreşte şi satul Apaţa, unde biserica n-a fost păgubită cu nimic, satul jefuit ca cele precedente, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 7 femei, există şcoală şi dascăl. În acest caz se menţionează că poporul român este sărac, asuprit din toate părţile: şi din partea consătenilor secui şi din partea saşilor. În Crizba păstorea Ioan Marin, are singhelie de la Moga, biserica n-a pătimit nimic, satul ca celelalte, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 8 femei, există şcoală dar nu există dascăl pentru prunci. Ioan Marin are şi filia Noua, în aceeaşi situaţie cu biserica, satul şi şcoala ca în Crizba, protopopul Alexie Verzea calculând că în tract au murit de moarte firească 48 bărbaţi, 45 femei, de moarte silnică 5 bărbaţi[143]. În acest protopopiat pagubele nu sunt estimate în bani, se dau doar date generale că ungurii au luat bani, vite, bucate, alte averi fără nici o precizare privind numărul şi valoarea lor, de unde derivă faptul că nici protopopul nu putea să relateze altfel lucrurile, decât le-au raportat în mod superficial preoţii subordonaţi.

În 3 decembrie 1839, Petru Gherman trimitea raportul la Episcopie, pentru tractul Braşov III, unde era titular, dar tot el a redactat şi Conscripţia din 5 decembrie pentru protopopiatul Braşov I, unde protopop de drept era Ioan Popasu, membru al Delegaţiei Naţionale Române din Viena, care n-a fost la faţa locului când s-au desfăşurat evenimentele din zonă ale Războiului Naţional româno-ungar pentru Ardeal. Conscripţia protopopiatul al III-lea al Braşovului conţine 20 de sate cu parohii lor, unde de moarte firească au murit 83 bărbaţi, 111 femei, de moarte silnică un bărbat, trăiau 8 732 bărbaţi, 8 784 femei, totalul sufletelor 17 516. Preoţi erau Gheorghe Sântion, Iacob Balcheş, Gheorghe Dragoş, Petru Vlad, Nicolae Popovici, în satul Cristian nu exista preot, Ioan Nan, Rudolf Petric, Nicolae Rădoiu, Stan Băncilă, Nicolae Baiul, Nicolae Comşa, Ioan Dan, Ioan Tipei, Ioan Tătulea, Nicolae Balca, Ioan Puşcaş, Nicolae Vartolomeu, Ioan Mănoiu, Bucur Cărbacea, Ioan Pârşoiu,

---

143 P II, D. 5, ABM, Fond 13/Pr, Tabloul.

Nicolae Tarța, Atanasie Ciurea, Constandin Tişcă, Bucur Moşoiu, Iosif Moşoiu, Gheorghe Țăposu, Ioan Țăposu, Bucur Cozan, Gheorghe Cozan, capelan, Alexandru Runcea. În unele parohii slujeau câte doi parohi, sau mai mulți, în altele doar câte un paroh.

În Zărneşti slujeau Nicolae Baiul, Nicolae Comşa, Ioan Dan, Ioan Tipei, în Vlădeni, Iacob Balcheş, Gheorghe Dragoş, în Râşnov Ioan Man şi Rudolf Petric, în Sohodol Ioan Puşcaş, dar exista un loc vacant, în Şimon Nicolae Vartolomei şi Ioan Mănoiu, în Moeciu de Jos Bucur Cărbacea şi Ion Pârşoiu, în Moeciu de Sus Atanasie Ciurea şi Constantin Tişcă, în Fundata Bucur Moşoiu şi Iosif Moşoiu, în Şirnia Gheorghe Țăposu şi Ioan Țăposu, în Peştera Bucur Cozan şi Cozan capelan-junior. În unele parohii apare clar fenomenul „dinastii de preoți", iar parohii cu un singur preot erau: Hălchia – Gheorghe Sântion, Ghimbav – Nicolae Popovici, Vălcani – Nicolae Rădoiu, Tohanu Nou – Stan Băncilă, Predeal – Ioan Tătulea, Poarta-Bran – Nicolae Balca, Cheia – Nicoale Tarța, Măgura – Alexandru Runcean. Cei mai mulți preoți mai vârstnici au fost hirotonisiți şi au singhelie de la episcopul Moga, dar unul mai bătrân, Nicolae Vartolomeu, de la Pavel Axecumovici, episcopul Aradului, din 12 ianuarie 1802, iar câțiva mai tineri, Nicolae Popovici, Ioan Dan, Ioan Tipei (!), Iosif Moşoiu, Cozan-junior au fost hirotonisiți de episcopul Andrei Şaguna.

Bisericile din Hălchia, Vlădeni, Codlea, Ghimbav, Cristian, Râşnov, Vălcani, Zărneşti, Sohodol, Cheia, Moeciu de Sus, Şirnia, n-au pătimit nimic. Biserica din Tohanu Nou a fost păgubită de 120 florini, la Predeal cu 27 florini, la Şimon biserica şi şcoala împreună, 300 florini, la Fundata ungurii au luat o cruce de argint în valoare de 30 florini, la Peştera au luat protocolul bisericesc şi au provocat o pagubă de 20 florini. Satul Vlădeni a fost păgubit în valoare totală de 34 620 florini, 4 creițari, Codlea 1 113 florini, 10 creițari, Ghimbav 150 florini, Cristian 480 florini, 4 creițari, Râşnov, 5 767 florini, 27 creițari, Tohanu Nou, 1 058 florini, 18 creițari, Zărneşti 2 643 florini, 48 creițari, Predeal 441 florini, 10 creițari, Poarta 1 970 florini, 10 creițari, Sohodol 1 954 florini, 35 creițari, Şimon 9 605 florini, Moeciu de Jos 11 000 florini, cheia 2 050 florini, Moeciu de Sus 1 402 florini şi 32 creițari, Fundata 5 262 florini, Şirnia 600 florini, Peştera 562 florini, Măgura 725 florini. Situația şcolilor este diversă şi

nesigură, Hălchia, fără şcoală şi dascăl, Vlădeni şcoală slabă cu dascăl, Codlea şcoală slabă, dascăl neplătit, Ghimbav are şcoală nouă, dar n-are dascăl, deoarece a fost sfinţit preot, Cristian are şcoală, dascăl neplătit, Râşnov are şcoală şi dascăl buni, dar mai are nevoie de un dascăl primar, Vălcani, şcoală există, unde dascăl este cantorul, Tohanu Nou are şcoală fără dascăl, Zărneşti, şcoală slabă, dascăl bun, Predeal n-are şcoală, dar cantorul este dascăl şi învaţă copiii în altă clădire, Poarta are şcoală, n-are dascăl, Sohodol are două şcoli, un singur dascăl, dar este competent şi bun, Şimon are şi şcoală şi dascăl, Moeciu de Jos, există dascăl, dar şcoala este deteriorată de unguri, Cheia are dascăl, dar n-are şcoală, la fel şi Moeciu de Sus, Fundata are şcoală în construcţie, cu dascăl, Şirnia nu are şcoală, dar dispune de un dascăl bun şi competent, Peştera şi Măgura au şcoli slabe, fără dascăli[144].

Petru Chetanovici îşi încheia Conscripţia la 18 decembrie 1849, în calitate de protopop al Cetăţii de Baltă de Jos. Adămuş era filie la Corneşti, preot n-a fost, dar de la 15 noiembrie 1849 oficia slujbele capelanul Dionisie Chețan, hirotonit de episcopul Andrei Şaguna, biserica şi filia n-au suferit nimic, nu există şcoală şi dascăl. În Boianul de Jos paroh era Petru Chețanovici, hirotonit de Pavel Avacumovici la 29 iunie 1804, are singhelie, biserica a suferit o pagubă de 1 florin, satul de 8 206 florini, 23 creiţari, de moarte firească au murit 19 bărbaţi, 11 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi; nu există şcoală şi dascăl. La Băla păstorea Patrichie Boi, hirotonit de Moga la 12 aprilie 1839, are singhelie, biserica a păgubit 4 florini, satul, prin foc şi alte jafuri, 20 802 florini, nu este şcoală şi dascăl. În Cetatea de Baltă păstoreau Vasilei Popovici şi Mihail Copcean, primul hirotonit în 1812 de Moga, are singhelie, al doilea n-are, biserica are o pagubă de 5 florini, satul de 3 475 florini, 34 creiţari, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 2 bărbaţi, dascălul este slab, şcoala este slabă. În Cuştelnic păstorea Socaci Ioan, hirotonit în 1817 de Moga, are singhelie, biserica a avut o pagubă de vin de 45 florini, satul 2 000, de moarte firească au murit 3 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 6 bărbaţi. Păucişoara este filie la mater Sub Pădure, n-are preot, a păgubit în total

[144] P II, D. 6, loc. cit.

2 384 florini, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 2 bărbaţi, nu există şcoală şi dascăl. Preotul Ioan Montanovici, hirotonit în 16 decembrie 1829, cu singhelie, păstorea în Păucea, care a avut paguba toată de 1 147 florini, 30 creiţari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 2 femei, de moarte silnică 10 bărbaţi, satul n-are şcoală, n-are dascăl.

Preotul Georgie Opre, hirotonit la 7 decembrie 1822, cu singhelie, păstoreşte Susenii, paguba toată este de 891 florini, 36 creiţari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 5 femei, satul n-are şcoală, n-are dascăl. Preotul Ştefan Popovici, foarte bătrân, a fost hirotonit în 1795 de episcopul Gherasim Adamovici, care împreună cu episcopul Ioan Bob, a dus Supplex-ul la Împăratul Leopold al II-lea, are singhelie, păstorea Bobohalma, biserica are o pagubă în vin şi odăjdii de 361 florini, 12 creiţari, satul prin foc şi vite luate 12 336 florini, 42 creiţari, de moarte firească au murit 9 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică 6 bărbaţi, satul are dascăl, dar n-are şcoală. Preotul Georgie Tămaş, hirotonit în 1836, cu singhelie, păstorea Deagul, biserica a fost păgubită în vin şi clopot 58 florini, 24 creiţari, satul de 1 862 florini, 10 creiţari, de moarte firească au murit 12 bărbaţi, 10 femei, nu există şcoală şi dascăl. Preotul Ioan Coste, hirotonit la 15 ianuarie 1815, cu singhelie, păstorea în Sub Pădure, bisericii i s-a luat clopotul în valoare de 12 florini, 48 creiţari, satul a fost păgubit în valoare de 448 florini, 48 creiţari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 2 femei, de moarte silnică 1 bărbat, satul n-are nici şcoală, nici dascăl.

Preotul Vasilie Popovici, bătrân, hirotonit de Pavel Avacumovici în 1801, cu singhelie, păstorea la Chinciuş, biserica a avut o pagubă în clopot şi odăjdii de 60 florini, satul de 216 florini, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 7 bărbaţi, în sat există dascăl, şcoală nu-i. Preotul Daniil Roman, păstorea în Cerghid, a fost hirotonit în 25 octombrie 1848 de episcopul Andrei Şaguna, n-are singhelie, biserica a avut o pagubă de 127 florini, satul 6 950 florini, 58 creiţari, de moarte firească au murit 18 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică 2 bărbaţi, dascăl este, există şi şcoală, dar în stare slabă. În Cucerdea păstoreşte Vasilie Baci, hirotonit în 1843, cu singhelie, paguba bisericii este de 237 florini, 30 creiţari, satul de 6 289 florini, 326 creiţari, de moarte firească au murit 18 bărbaţi, 12 femei, de moarte silnică 7 bărbaţi, în sat există şcoală şi dascăl,

în stare slabă, fără venit. În Sălcud slujeşte bătrânul Atanasie Grindean, hirotonit în 1801 de Pavel Avacumovici, cu singhelie, ajutat de capelanul Atanasie Suci, hirotonit de Şaguna la 15 noiembrie 1849, biserica este păgubită în clopot şi în altele de 50 florini, satul de 6 348 florini, 48 creiţari, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat nu-i şcoală, nu-i dascăl. Ioan Oros, hirotonit în 1811, 17 august, de Pavel Avacumovici, cu singhelie, păstorea în Vidrasău, biserica are în odăjdii o pagubă de 85 florini, satul a ars în întregime, de moarte firească au murit un bărbat, 3 femei, de moarte silnică 14 bărbaţi, o femeie, în sat este dascăl, dar şcoală nu-i. Nataniel Opre, hirotonit de Şaguna la 16 noiembrie 1849, cu singhelie, păstorea la Crăciuneşti, biserica are o pagubă în clopot de 80 florini, satul de 1 403 florini, 36 creiţari, de moarte firească au murit 7 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică 2 bărbaţi, în sat nu-i şcoală, nu-i dascăl. În Chesler păstoreşte Ioan Manovici, hirotonit la 1 decembrie 1824 de Moga, cu singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 94 florini, 40 creiţari, nu există nici dascăl, nici şcoală. Protopopul Petru Cheţanovici, care şi-a redactat raportul în satul Boian, estimează că bisericile au suferit o pagubă de 1 097 florini, 24 creiţari, satele 74 138 florini, 31 creiţari, de moarte firească au murit în protopopiat 129 bărbaţi, 101 femei, de moarte silnică 77 bărbaţi, o femeie, totalul sufletelor era de 9 023[145].

În Cetatea de Baltă de Sus, întocmită de Ioan Făcătici, de moarte firească au murit 119 bărbaţi, 71 femei, de moarte silnică 78 bărbaţi, 14 femei, erau gazde 3 836 bărbaţi, 3 883 femei şi trăiau 77 719 suflete, după calculele protopopului raportor. La Şoimuş păstorea chiar Ioan Făcătici, hirotonit de Gherasim Raţ la 21 iunie 1847, fără singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 36 bărbaţi, 24 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, în sat dascăl este Bonta Matei, dar nu există şcoală. În Laslău, păstorea Mihăilă Popovici, hirotonit în 1841, n-are singhelie, satul şi biserica au fost jefuite, de moarte firească n-a murit nimeni, de moarte silnică 15 bărbaţi, 6 femei, în sat dascăl este Tolan Ion, există şcoală şi pruncii învaţă carte. La Suplac păstorea Petru

[145] P II, D. 7, loc. cit. Despre simbolistica clopotelor, vezi Crinela Holom, *Sunet şi sensibilităţi colective. Funcţia socială a clopotelor în comunităţile româneşti din Transilvania (sec. XIX-XX)*, Cluj, 2006.

Tolan, hirotonit în 1835, singhelia au dus-o ungurii, satul şi biserica au suferit jefuiri mari, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică 5 femei, dascăl este Tolan Toader, satul are şcoală. Vasile Copos, hirotonit la 15 februarie 1828, cu singhelie, păstorea în Căpâlna, biserica şi satul au fost jefuite, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, 3 femei, de moarte silnică un bărbat, o femeie, satul n-are dascăl, n-are şcoală. Daniil Sokaci, hirotonit în 1815, singhelia i-a fost răpită de unguri, păstorea în Bohnea, biserica şi satul au fot jefuite, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 3 bărbaţi, o femeie, dascăl este Vasilie Popovici, şcoală este, dar copiii nu o frecventează. Nicolae Necşa, hirotonit î n26 martie 1827, are singhelie, păstorea în Lepindea, biserica şi satul au fost jefuite, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 2 femei, dascăl este Norea Iosif, şcoală se face. În Dârlos, păstorea Ioan Popovici, hirotonit la 25 martie 1818, are singhelie, biserica şi satul au fost jefuite, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică 13 bărbaţi, dascăl este Ioan Popov, dar nu există casă de şcoală. În Alma păstorea Ioan Almăşan, hirotonit din 23 decembrie 1847, are singhelie, de moarte firească au murit 11 bărbaţi, de moarte silnică 14 bărbaţi, o femeie, există dascăl şi casă de şcoală. În Ernea păstorea Nicolai Costan, hirotonit la 1 iunie 1831, are singhelie, de moarte firească au murit 11 bărbaţi, 9 femei, de moarte silnică, un bărbat, dascăl este Nicolae Popov, există casă de şcoală.

În Viişoara, preot este Gheorghe Rotari, hirotonit în 20 septembrie 1821, biserica este jefuită de un clopot, de moarte firească au murit 10 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 7 bărbaţi, dascăl este Ioan Popovici, şcoală există. Muhilă Bon, hirotonit în 11 octombrie 1813, cu singhelia răpită de unguri, păstorea la Heţiur, de moarte firească au murit 8 bărbaţi, 9 femei, de moarte silnică un bărbat, dascăl este Ion Zaharie. Ioan Oros, hirotonit la 10 mai 1836, cu singhelie, păstorea în Nadăş, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, de moarte silnică un bărbat, dascăl este Nicolae Oroi, există şcoală. În Ban există două parohii păstorite de Alexandru Ioanovici, hirotonit în 1832, Ilie Ioanovici, hirotonit în 29 mai 1835, amândoi cu singhelie, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, de moarte silnică 9 bărbaţi, este dascăl, şcoală nu-i. Zaharie Crişan, hirotonit în 12 februarie 1834, cu singhelie, păstorea în Şoard, de moarte

firească au murit 6 bărbați, 2 femei, de moarte silnică un bărbat, şcoală nu-i, dascăl nu-i. Dimitre Păloşan, hirotonit în 13 iunie 1834, cu singhelie, păstorea în Săcel, de moarte firească au murit 2 bărbați, nu există şcoală, nici dascăl. În Videcuț, sat fără dascăl, fără şcoală, păstorea Nastan Dragoş, hirotonit în 18 iunie 1825, are singhelie, de moarte firească au murit 2 bărbați, de moarte silnică 6 bărbați. În Jac, sat fără şcoală, fără dascăl, popa Nicolae Stoica este în robie la austrieci, de moarte firească au murit 3 bărbați, de moarte silnică 2 bărbați. Toate aceste sate au fost jefuite, ca şi bisericile lor[146]. Conscripția protopopiatului Cetății de Baltă de Sus este plină de generalități, deoarece preoții şi bătrânii satelor nu s-au obosit să calculeze în bani valoarea pagubelor suferite de bisericile şi satele lor, mulțumindu-se cu expresii ca „jăfuire din toate satul are", „jăfuire mare", „o jăfuit". În schimb sunt nominalizați dascălii din sate, acolo unde existau şi funcționau ca atare.

În satul Berința din protopopiatul Cetății de Piatră (Kövár-ului) păstorea Daniel Vaida, hirotonit în 1815, din biserică soldații unguri au luat clopotele, din sat vitele, de moarte firească au murit 11 bărbați, 17 femei. În sat există dascăl, dar casa dascălului unde învață pruncii este în stare slabă. Aici trăiesc 250 gazde bărbați, 261 gazde femei, totalul sufletelor 511, este necesar să se despăgubească clopotele bisericii şi să se construiască şcoala din vistieria statului, după mulțimea sufletelor. În Ciocotiş păstoreşte Grigorie Bărbos, hirotonit în 2 februarie 1842, n-are singhelie, maghiarii au luat clopotele din biserică, au făcut pagubă în vitele sătenilor, de moarte firească au murit 9 bărbați, 10 femei, este dascăl, dar casa dascălului care serveşte drept şcoală este în stare slabă. Românii din Ciocotiş doresc îndeplinirea aceloraşi dorințe ca cei din Berința. În Vima Mică păstoreşte Ioan Roman, hirotonit în 18 iunie 1839, are singhelie, de la biserică s-a luat clopotul, satul a pierdut vite, de moarte firească au murit 2 bărbați, nu există şcoală, dar există casa dascălului în cea mai slabă stare. Şi aici românii doresc răscumpărarea clopotului şi şcoală clădită din vistieria statului. Într-un sat din zonă (Fânațe) păstorea Pavel Moroşan, hirotonit în 27 februarie 1835, cu singhelie, de la biserică ungurii au luat două clopote, satul a pătimit

[146] P II, D. 8, loc. cit.

jefuiri, de moarte firească au murit 36 bărbați, 15 femei. În sat nu există şcoală, nici dascăl, obştea este săracă şi prin putere proprie nu există nici o nădejde să se construiască şcoală. În sat trăiesc 350 gazde bărbați, 354 gazde femei, total 704, sătenii doresc să se ridice şcoală din vistieria Camerei împărăteşti. În Ciocotiş trăiau 265 gazde bărați, 289 gazde femei, total 554, în Vima Mică 358 gazde bărbați, 240 gazde femei, total 598. În Cărbunari păstorea Ilie Trif, hirotonit în 3 februarie 1829, cu singhelie, de la biserică s-a luat un clopot, de moarte firească au murit 36 bărbați, 15 femei, în casa dascălului se ține şcoală în stare de mijloc. În sat trăiesc 309 gazde bărbați, 310 gazde femei, total 619, dorirea obştei este să aibă un dascăl învățat.

În Cărpiniş păstorea Teodor Pop, hirotonit în 7 noiembrie 1820, cu singhelie, de la biserică rebelii unguri au luat un clopot, de moarte firească au murit 4 bărbați, 5 femei, în casa dascălului se ține şcoală în stare slabă, în sat trăiesc 120 gazde bărbați, 310 gazde femei, total 430, dorirea obştei este ca în locul dascălului de acum să se pună un alt dascăl, cu purtare mai bună. În Curtuiuşu Mic preot este Procopiu Ponde, hirotonit în 17 mai 1833, de la biserică s-au luat toate clopotele, de moarte firească au murit 2 bărbați, o femeie, nu există şcoală în sat care nu-i capabil să şi-o construiască, nu este nici om învățat de dascăl. În sat trăiesc 150 gazde bărbați, 130 gazde femei, total 280 iar locuitorii fiind foarte săraci nu mai pot să-şi facă alte clopote la biserică şi doresc să şi le plătească din despăgubirea primită de la stat. În Făureşti, parohul bătrân Nechita Ioancea ce fusese hirotonit de Moga în 7/19 aprilie 1840, a decedat şi acum slujea ca administrator Gregorie Zocaş, paroh cu singhelie la Plopiş. De la biserică ungurii au luat clopotul cel mare, au pus foc şi au sărăcit două gazde din sat, există şcoală separată de casa dascălului, luată în arendă, elevii au cărți, dascălul primeşte lemne din pădurea bisericii. De moarte firească au murit 6 bărbați, 5 femei, în sat trăiesc 230 gazde bărbați, 242 gazde femei, total 472, comunitatea doreşte despăgubire pentru clopot, transferarea dascălului din Surduc Copalnic, promite că va plăti dascăl învățat şi va construi şcoală nouă. În Trestia păstoreşte Pantelimon Şovre, hirotonit în 31 mai 1829, de la biserică s-au luat toate clopotele, satul a fost jefuit, de moarte firească au murit 15 bărbați, 18 femei, şcoala se ține în casa dascălului

care se află în cea mai rea stare, în sat trăiesc 190 gazde bărbați, 199 gazde femei, total 389, dorirea obştei este să obțină despăgubire pentru clopote şi aşezarea şcolii într-o rânduială mai bună. În Lăschia paroh era Vasilie Zokaş, hirotonit de Gherasim Ratz, în 3 septembrie 1846, n-are singhelie, de la biserică s-au luat toate clopotele, satul a pătimit „jăfuire mare şi robie peste măsură", de moarte firească au murit 7 bărbați, 10 femei, de moarte silnică 2 bărbați, şcoala se ține în casa deteriorată a dascălului, în sat trăiesc 200 gazde bărbați, 202 gazde femei, total 402, dorințele comunității sunt identice cu cele ale locuitorilor din Trestia.

Preotul Ioan Horvath, hirotonit în 9 aprilie 1836, cu singhelie, păstorea în Finteuşul Mare, de la biserică s-a luat un clopot, satul a fost jefuit, de moarte firească au murit 36 bărbați, 26 femei, în casa dascălului se ține şcoală în stare de mijloc. În sat trăiesc 340 gazde bărbați, 310 gazde femei, total 650, satul doreşte ca după numărul poporului să se aşeze şcoală bună şi dascăl învățat. Gregorie Ciokaş păstorea în Plopiş, de la biserică s-a luat un clopot, oamenii au fugit în păduri de frica ungurilor, preotul a fost jefuit, de moarte firească au murit 2 bărbați, două femei, în sat trăiesc 116 gazde bărbați, 119 gazde femei, comunitatea simte nevoia mare de dascăl, deoarece în sat nu există învățător sau om învățat care să fie dascăl harnic şi competent pentru copii. La Văleni preot este Gheorghie Luput, hirotonit în 29 martie 1828, cu singhelie, de la biserică s-au luat toate clopotele, satul a suferit jefuire foarte mare şi s-au aprins două case, de moarte firească au murit 10 bărbați, 12 femei. În sat trăiau 501 gazde bărbați, 301 gazde femei, total 802, obştea doreşte despăgubire pentru clopote şi pentru bunurile care au fost arse. Parohul Vasilie Bot din Săcătura a murit în temniță năpăstuit de unguri, în sat slujea Petru Roman, fără singhelie, de la biserică s-au luat clopotele, satul a suferit jefuire foarte mare şi s-a pus foc la două gazde, nu există şcoală, nici dascăl. În sat trăiesc 108 gazde bărbați, 104 gazde femei, total 212, obştea doreşte despăgubire, ajutor pentru văduve (de moarte silnică au murit 5 bărbați) şi pentru construirea unei şcoli. Petru Pop păstoreşte în Sălnița, este hirotonit în 19 ianuarie 1819, de la biserică s-au luat clopotele, de moarte firească au murit 3 bărbați, o femeie. În sat trăiesc 123 gazde bărbați, 124 gazde femei, total 247, comunitatea doreşte dascăl şi şcoală. În Surduc-Copalnic slujeşte preotul supranumerar Gheorghe Mikle, fără

singhelie, deoarece parohul Gheoghie Onofrei a fugit în satul Cornia, la uniți, și s-a lepădat de parohia Copalnicului. De la biserică s-au luat clopotele, de moarte firească au murit 4 bărbați, 7 femei, școală se ține în casa dascălului care până atunci a fost plătit cu 20 florini din fondul sidoxial. În sat trăiesc 229 gazde bărbați, 203 gazde femei, total 431, obștea dorește dascăl mai bun care să învețe copiii și în alte limbi, nu numai românește[147].

Raportul lui Ioan Cocorade, administratorul protopopiatului Cincu Mare este semnat în 20 ianuarie 1850 în Merghindeal. Aici păstorea Ioan Cocorade hirotonit în 3 ianuarie 1841, are singhelie, biserica și satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 11 bărbați, 6 femei, nu există școală, dar copiii învață în casa dascălului, în sat trăiesc 222 gazde bărbați, 222 gazde femei, total 444. Ioan Moldovan, hirotonit în 22 mai 1830, cu singhelie, păstorea la Agnita, biserica și satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 8 bărbați, 13 femei, nu este școală, nici dascăl, în sat trăiesc 323 gazde bărbați, 311 gazde femei, total 634. Ioan Grecu junior, hirotonit în 5 august 1841, cu singhelie, păstorea la Ruja, satul și biserica n-au pătimit, de moarte firească au murit 7 bărbați, 6 femei, școală nu există, dar copiii învață în casa dascălului, în sat trăiesc 188 gazde bărbați, 106 gazde femei, total 294. Ioan Grecu senior, hirotonit în 31 decembrie 1827, cu singhelie, păstorea în Proștea, biserica n-a pătimit nimic, din sat s-au dat bani la comisiile unguresti, de moarte firească au murit 7 bărbați, 6 femei, de moarte silnică un bărbat, școală nu este, copiii învață în casa dascălului, în sat trăiesc 228 gazde bărbați, 225 gazde femei, total 453, pe Gheorghie Chendi l-au măcelărit ungurii în hotarul Mununei (Mumundorf). Kirion Rotariu, hirotonit în 5 august 1841, cu singhelie, păstorea la Sâniacob, satul și biserica n-au pătimit, de moarte firească au murit 6 bărbați, 4 femei, școală nu este, copiii învață în casa dascălului, în sat trăiesc 135 gazde bărbați, 150 gazde femei, total 285. În Noistadt păstorește Nicolae Căprița, hirotonit în 1837, cu singhelie, biserica și satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 2 bărbați, două femei, școală nu este, copiii învață în casa dascălului, în sat trăiesc 80 gazde bărbați, 85 gazde femei, total 165. În Movile păstorește

[147] P II, D. 9, loc. cit.

Ioan Soaclă, hirotonit din 17 octombrie 1837, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 2 bărbaţi, o femeie, în sat este şcoală şi dascăl, trăiesc 145 gazde bărbaţi, 141 gazde femei, total 286. Gheorghe Bugneriu, hirotonit în 13 noiembrie 1829, cu singhelie, păstorea în Sălişteat, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte firească au murit un bărbat, 3 femei, nu este şcoală, copiii învaţă în casa dascălului, în sat trăiesc 145 gazde bărbaţi, 141 gazde femei, total 286. În Borcut, probabil filie a Noistadtului, păstoreşte tot Nicolae Căpriţă, de moarte firească a murit o femeie, în filie nu este şcoală, nici dascăl, trăiesc 24 gazde bărbaţi, 25 gazde femei, total 49. Parohul Iosif Pecineală, hirotonit în 18 ianuarie 1843, are singhelie, păstoreşte în Şoarş, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 3 femei, şcoală nu-i, copiii învaţă în casa dascălului, în sat trăiesc 201 gazde bărbaţi, 180 gazde femei, total 381. În Boholt, păstoreşte Ioan Joiţa, hirotonit de Şaguna la 10 decembrie 1849, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, şcoală nu este, dar copiii învaţă în casa dascălului, în sat trăiesc 400 gazde bărbaţi, 446 gazde femei, total 846, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 6 femei. Per total, după calculele administratorului protopopesc Ioan Cocorade, în protopopiatul Cincului Mare, de moarte firească au murit 52 bărbaţi, 51 femei, de moarte silnică un bărbat, trăiau 2 105 gazde bărbaţi, 2 019 gazde femei, total. 4 124[148]. Românii din acest protopopiat au dus o viaţă liniştită şi normală şi în timpul Războiului Naţional din 1848-1849, cu excepţia acelui nefericit şi nenorocos Gheorghie Chendi surprins în hotarul unei comune străine, unde era dus probabil la muncă şi ucis de unguri.

În 12/24 ianuarie 1850 îşi semna în Cara raportul Procopie Prodan, protopopul districtului Clujului de Jos. Georgiu Prodan păstorea în Someşeni, era hirotonit în 1833, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul a suferit foc şi jafuri repetate, de moarte firească au murit 30 bărbaţi, 31 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi. În sat nu există şcoală, nici dascăl, trăiesc 325 gazde bărbaţi, 400 gazde femei, total 725, concentrate în 160 familii. În Apahida păstorea Vasilie Bălan, hirotonit în 1833, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul a fost jefuit de mai multe ori, de moarte

[148] P II, D. 10, loc. cit.

firească au murit 15 bărbați, 13 femei, de moarte silnică 18 bărbați, în sat nu există şcoală, nici dascăl, trăiesc 400 gazde bărbați, 329 gazde femei, total 729, concentrate în 160 familii. În Cara păstorea protopopul Procopie Prodan, hirotonit în 1817, are singhelie, satul şi biserica n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 19 bărbați, 17 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat nu este şcoală, nici dascăl, trăiesc 284 gazde bărbați, 281 gazde femei, total 565, concentrate în 108 familii. La Cluj-Mănăştur păstorea Ioan Bojan, hirotonit în 1830, are singhelie, satul şi biserica n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 15 bărbați, 15 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat nu este şcoală, nici dascăl, trăiesc 366 gazde bărbați, 440 gazde femei, total 806, concentrate în 189 familii. Preotul Nicolae Moldovan, hirotonit în 1846 de episcopul Gherasim Raţ, fără singhelie, păstorea în Căianu, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 12 bărbați, 13 femei, de moarte silnică 3 bărbați, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 380 gazde bărbați, 213 gazde femei, total 593, concentrate în 160 familii. Preotul Theodor Papp, hirotonit în 1831 de Moga, cu singhelie, păstorea în Bărăi, biserica şi satul n-au pătimit nimic, nu există şcoală, nici dascăl, de moarte firească au murit 14 bărbați, 11 femei, de moarte silnică, 4 bărbați, în sat trăiesc 239 gazde bărbați, 253 gazde femei, total 495, concentrate în 92 familii.

În Suatu păstorea Ioan Lukaci, hirotonit în 1839, are singhelie, biserica şi satul n-a pătimit nimic, de moarte firească au murit 7 bărbați, 6 femei, de moarte silnică 3 bărbați, în sat nu există şcoală şi dascăl, trăiesc 150 gazde bărbați, 136 gazde femei, total 286, concentrate în 58 familii. La Moci păstorea Ioan Chețan, hirotonit de Moga în 1836, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit 20 bărbați, 25 femei, de moarte silnică 3 bărbați, în sat există şcoală în stare slabă şi dascăl incompetent, trăiesc 349 gazde bărbați, 400 gazde femei, total 749, concentrate în 173 familii. În Soporu de Câmpie păstorea Macarie Bucur, hirotonit în 1814, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte firească au murit 7 bărbați, 4 femei, în sat nu este dascăl şi şcoală, trăiesc 227 gazde bărbați, 217 gazde femei, total 434, concentrate în 92 familii. În Frata postul de preot este vacant, biserica n-a pătimit, satul a suferit jefuire silnică, de moarte silnică au murit 9 bărbați, în sat nu există şcoală şi dascăl, trăiesc 200 gazde bărbați, 220 gazde femei, total 420, concentrate în

94 familii. În Nădăşel păstorea Manasie Moldovan, hirotonit în 1835, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte firească au murit un bărbat, o femeie, de moarte silnică 10 bărbaţi, în sat nu există şcoală şi dascăl, trăiesc 168 gazde bărbaţi, 210 gazde femei, total 378, concentrate în 73 familii. După calculele protopopului Procopie Prodan în tractul districtului Clujul de Jos de moarte firească au murit 140 bărbaţi, 136 femei, de moarte silnică 55 bărbaţi, per total trăiesc 3 088 gazde bărbaţi, 3 099 gazde femei, concentrate în 1 367 familii[149].

În 21/8 noiembrie 1849 îşi termina la Cluj raportul Grigorie Gal, parohul bisericii greco-răsăritene din Cluj şi protopop al Clujului, tractul de Sus. În Luna de Sus păstorea Toma Stan, hirotonit în 1835, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, în timpul revoluţiei maghiare poporul român a suferit o pagubă de 300 florini pe sat, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, în sat nu există şcoală, trăiesc 140 gazde bărbaţi, 136 gazde femei, total 276. Din păcate pentru următoarele 8 sate din „Conspectul conscripţiei" se menţionează că nu sunt şcoli. În Stolna păstorea tot Toma Stan, biserica n-a pătimit nimic, satul a fost jefuit de două ori de către maghiari, a suferit o pagubă de 1 000 florini, de moarte firească au murit 5 bărbaţi, 4 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat trăiesc 65 de gazde bărbaţi, 57 gazde femei, total 112. Petru Teotelecan, hirotonit în 1833, cu singhelie, păstorea în Someşul Rece, biserica n-a pătimit, satul a fost păgubit în valoare de 3 600 florini, ungurii au ars 28 case, de moarte firească au murit 6 bărbaţi, 7 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat trăiesc 215 gazde bărbaţi, 144 gazde femei, total 359. În Muntele Someşului Rece păstorea acelaşi Petru Teotelecan, biserica n-a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 8 000 florini, de moarte firească au murit 8 bărbaţi, 6 femei, de moarte silnică 4 bărbaţi, o femeie, în sat trăiesc 260 gazde bărbaţi, 252 gazde femei, total 512. În Someşul Cald păstorea Ioan Stan, hirotonit în 1839, fără singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 1 735 florini, de moarte firească au murit 4 bărbaţi, 5 femei, de moarte silnică un bărbat, în sat trăiesc 225 gazde bărbaţi, 223 gazde femei, total 448. Petru Fodor, hirotonit în 1847 de Gherasim Raţ, fără singhelie,

[149] P II, D. 11, loc. cit.

păstorea în Mărişel, biserica a fost arsă de unguri, pagubă de 5 000 florini, satul cu 270 case ale sale a fost ars, pagubă 100 000 florini, de moarte firească au murit 10 bărbați, 4 femei, de moarte silnică 38 bărbați, 26 femei, în sat trăiesc 1 236 gazde bărbați, 1 279 gazde femei, total 2 542. Ilie Bogdan, hirotonit în 1830 de Moga, a pierdut singhelia, păstorea în Măgura, biserica n-a pătimit nimic, poporul din sat a suferit o pagubă de 16 000 florini, de moarte firească au murit 4 bărbați, 3 femei, de moarte silnică 30 bărbați, 20 femei, în sat trăiesc 766 gazde bărbați, 734 gazde femei, total 1 500. Vasile Vereş, hirotonit de Moga în 1816, are singhelie, păstorea în Agârbiciu, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 1 200 florini, de moarte firească au murit 10 bărbați, 8 femei, în sat trăiesc 280 gazde bărbați, 272 gazde femei, total 552. În Gârbău păstorea Ioan Vereş, hirotonit în 1836 de Moga, n-are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, 3 săteni au fost jefuiți de unguri în valoare de 480 florini, de moarte firească au murit 4 bărbați, 9 femei, de moarte silnică 2 bărbați, în sat trăiesc 98 gazde bărbați, 78 gazde femei, total 176. În Straja păstorea tot Ioan Vereş, biserica n-a pătimit, poporul a fost jefuit în valoare de 1 127 florini, de moarte firească au murit 3 bărbați, 2 femei, şcoala a fost luată de proprietari (probabil era casă de şcoală luată pe chirie), în sat trăiau 99 gazde bărbați, 86 gazde femei, total 189.

Luca Teutelecan, hirotonit în 1820 de Moga, are singhelie, păstorea în Panticeu, ungurii rebeli au jefuit biserica în valoare de 14 florini, satul în valoare de 4 227 florini, de moarte firească au murit 6 bărbați, 5 femei, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 162 gazde bărbați, 147 gazde femei, total 1 309. În Bedeciu, Dânc şi Lăpuşteşti păstorea Vasilie Teutelecan, hirotonit în 1834 de Moga, singhelia i-au prădat-o ungurii, biserica din Bedeciu şi Dânc (Dângău) a suferit jefuiri, cea din Lăpuşteşti a fost arsă, cele trei comunități au suferit o pagubă în sumă de 8 256 florini, de moarte firească au murit 16 bărbați, 11 femei, de moarte silnică un bărbat, o femeie, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 458 gazde bărbați, 411 gazde femei, total 869. În Mănăstireni păstorea Ioan Condor, hirotonit în 1837 de Moga, are singhelie, de la biserică s-a jefuit un clopot de 86 funți, în preț de 86 florini, nu se cunoaşte curat suma jefuită de rebeli de la sat, de moarte firească au murit 30 bărbați, 30 femei, în sat există şcoală, dascăl este Grigorie Fodor, în sat trăiesc 464

gazde bărbați, 462 gazde femei, total 926. Ioan Popovici, hirotonit în 1802, are singhelie, păstorea în Mănăşturul Român, biserica n-a pătimit nimic, comunitatea a fost jefuită, nu se cunoaşte suma, de moarte firească au murit 14 bărbați, 13 femei, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 422 gazde bărbați, 410 gazde femei, total 832. Gavriil Todoruţ, hirotonit de Moga în 1818, are singhelie, păstorea în Bika, biserica n-a suferit, satul a fost jefuit, nu se ştie suma pagubei, de moarte firească au murit 5 bărbați, 5 femei, de moarte silnică 2 bărbați, nu există şcoală şi dascăl, în sat trăiau 235 gazde bărbați, 228 gazde femei, total 463.

În Finciu păstorea Simion Muntean, hirotonit în 1826 de Moga, are singhelie, biserica a fost jefuită de un clopot de 50 funți, valoare 50 florini, satul jefuit în valoare de 1 283 florini, de moarte firească au murit 6 bărbați, 7 femei, în sat nu există şcoală şi dascăl, trăiesc 141 gazde bărbați, 113 gazde femei, total 254. Tot Simion Muntean păstorea în Văşeşti, biserica a fost jefuită de un clopot de 65 funți, valoare 65 florini, satul a fost jefuit de maghiari în valoare de 207 florini, de moarte firească au murit 12 bărbați, 14 femei, de moarte silnică doi bărbați, nu este şcoală şi dascăl, în sat trăiesc 141 gazde bărbați, 118 gazde femei, total 259. Nici în următoarele 13 sate nu existau şcoli şi dascăli. Dimitrie Marcu, hirotonit în 1843 de Moga, singhelia prădată de rebeli, păstorea în Râu, biserica a fost arsă de tot, paguba 1 000 florini, maghiarii au ars satul cu toate edificiile sale, paguba urcă la 83 207 florini, de moarte firească au murit 6 bărbați, 4 femei, de moarte silnică 3 bărbați, două femei, în sat trăiesc 167 gazde bărbați, 147 gazde femei, total 314. În Gurguța păstorea tot Dimitrie Marcu, biserica a fost arsă de tot de rebelii maghiari, paguba urcă la 600 florini, maghiarii au ars întreg satul, paguba suie la 3 000 florini, de moarte firească au murit 7 bărbați, două femei, de moarte silnică doi bărbați, două femei, în sat triau 99 gazde bărbați, 98 gazde femei, total 197. La Călățele păstorea Ioan Lucaciu, hirotonit de Moga în 1836, are singhelie, bisericii i-au luat ungurii un clopot de 150 funți, preț 150 florini, satul a fost păgubit de maghiari în sumă de 4 947 florini, de moarte firească au murit 15 bărbați, 20 femei, în sat trăiesc 228 gazde bărbați, 226 gazde femei, total 484.

Gavriil Moldovan, hirotonit î n1823 de Moga, are singhelie, păstorea la Călata şi Damiş, biserica a fost arsă de tot, paguba suie la

16 000 florini, satul cu 170 case a fost mistuit de foc, paguba 58 000 florini, de moarte firească au murit 57 bărbați, 49 femei, de moarte silnică 12 bărbați, 11 femei, aici trăiesc 450 gazde bărbați, 435 gazde femei, total 885. Ioan Todoruțu, hirotonit de Moga în 1844, are singhelie, păstorea în Buteni, paguba bisericii 320 florini, a satului 1 944 florini, de moarte firească au murit 15 bărbați, 19 femei, în sat trăiau 205 gazde bărbați, 207 gazde femei, total 412. Gavriil Gal, hirotonit de Moga, are singhelie, păstorea în Rogojel, biserica n-a pătimit, satul are o pagubă de 600 florini, de moarte firească au murit 12 bărbați, 10 femei, în sat trăiau 300 gazde bărbați, 289 gazde femei, total 589. Ilie Lung, hirotonit de Gherasim Raț în 1847, are singhelie, păstorea în Valea Drăganului, ungurii au luat gardurile de la biserică, crucile din cimitir, satul are o pagubă mare dar n-a fost estimată, de moarte firească au murit 13 bărbați, 13 femei, de moarte silnică un bărbat, o femeie, în sat trăiesc 541 gazde bărbați, 522 gazde femei, total 1 063. La Nadăşu, sat, com. Izvorul Crişului, jud. Cluj, păstorea Grigorie Popovics, hirotonit de Gherasim Adamovici în 1794, are singhelie, biserica n-a pătimit, satul are o pagubă de 3 020 florini, de moarte firească au murit 25 bărbați, 19 femei, de moarte silnică 7 bărbați, în sat trăiau 291 gazde bărbați, 174 gazde femei, total 465. Ioan Popovics, hirotonit de Moga în 1835, n-are singhelie, păstorea în Dâncu, biserica n-a pătimit, satul are o pagubă de 279 florini, de moarte firească au murit un bărbat, 4 femei, în cătun trăiau 132 gazde bărbați, 131 gazde femei, total 263. Ieremie Roşca, hirotonit de episcopul Pavel Avacumovici în 1810, are singhelie, păstorea în Tămaşa Mare, biserica n-a păgubit nimic, satul are o pagubă de 950 florini, de moarte firească au murit un bărbat, o femeie, în sat trăiesc 294 gazde bărbați, 276 gazde femei, total 570.

Grigorie Câmpean, hirotonit de Pavel Avacumovici în 1811, are singhelie, păstorea în Jimbor, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 541 florini, de moarte firească au murit 16 bărbați, 9 femei, în sat trăiesc 290 gazde bărbați, 302 gazde femei, total 592. Ioan Boboş, hirotonit de Moga în 1818, are singhelie, păstorea în Cubleş, biserica n-a pătimit nimic, maghiarii au făcut o pagubă satului în valoare de 446 florini, de moarte firească au murit 3 bărbați, două femei, în sat trăiau 149 gazde bărbați, 161 gazde femei, total 310. În Cetatea Clujului

păstorea Grigorie Gal, protopopul, hirotonit de Moga în 1829, are singhelie, biserica a fost cercetată şi investigată de unguri, dar nu i-au făcut nici un rău, poporul român, împreună cu ceilalţi concetăţeni, au purtat multe greutăţi estimate la 600 florini, de moarte firească au murit 13 bărbaţi, 12 femei, de moarte silnică doi bărbaţi, în parohie trăiau 163 gazde ortodoxe bărbaţi, 158 gazde femei, total 321. Paguba satelor din întregul protopopiat a fost calculată de Grigorie Gal la suma de 311 249 florini, de moarte firească au murit 114 bărbaţi, 65 femei, de moarte silnică 65 bărbaţi, 1 femeie, gazde bărbaţi 8 743, gazde femei 8 303, total gazde 17 046. Reflecţia protopopului a fost următoarea: „Fiindcă în acest conşpect nu s-au putut scrie toate lucrurile circumstantialiter în ce chip s-au păgubit fieştecare comunitate, mai pre larg să va putea cunoaşte din Conscripţiile singulare a fieştecăruia popor lângă acest conşpect anexate. Ar fi de lipsă ca toate comunităţile păgubite de către maghiarii rebeli să capete mângâiere iar mai întâi sunt vrednice de milă comunităţile cele arse şi zidirea bisericilor care s-au prefăcut în cenuşă. Căci fără de casă de rugăciune şi casă de locuinţă, poporul, şi sufleteşte şi trupeşte, este ca mort de jumătate"[150].

Mărişelul a avut 64 de morţi (38 bărbaţi, 26 femei), Măgura 50 (30 bărbaţi, 20 femei), Călata şi Damiş 23 (12 bărbaţi, 11 femei) şi au avut cel mai mult de suferit din acest punct de vedere. Ni se pare însă inexactă sau confuză rubrica „moarte silnică". Este clar că în concepţia preoţilor, protopopilor, a enoriaşilor, moartea prin glonţ, ştreang, sabie, bătăi crâncene este silnică, dar moartea pe câmpurile de luptă, faţă în faţă, sub arme, cu duşmanul ungur, nu este silnică, ci mai degrabă eroică, reprezentând sacrificiul suprem, adus existenţei, supravieţuirii şi afirmării naţiunii şi limbii române. Silnică a fost doar uciderea românilor fără arme, bărbaţi, femei, copii, după cum tot atât de silnică a fost şi uciderea ungurilor neînarmaţi, bărbaţi, femei, copii, în acest Război Naţional româno-maghiar. Reiterăm însă afirmaţia că războiul român din Ardeal, dus însă şi pentru Banat, Crişana, Maramureş şi Bucovina a fost drept şi democratic, de apărare şi afirmare politică şi statală a unei majorităţi etnice evidente, iar războiul ungurilor în şi

[150] P II, D. 12, loc. cit.

pentru aceste teritorii, unde ungurii erau minoritari, era nedrept, reacționar şi exclusivist, care urmărea prelungirea dominației ungureşti asupra românilor din aceste ținuturi. Doar războiul unguresc de pe teritoriul etnic maghiar, şi nu de pe cel istoric al Ungariei Coroanei Sfântului Ştefan, contra Austriei şi Vienei, susținut după octombrie 1848, a avut un caracter democratic şi defensiv. Desigur, preoții, protopopii, care nominalizau pe cei căzuți în lupte, îi calificau „de nație şi religie român", specificau în rapoarte, consignații, conscrieri specifice cu trupele căror comandanți unguri au căzut, unde, când şi ce martori au avut, erau perfect conştienți că aceştia au murit pentru națiunea română şi Împărat, conform jurământului de la Blaj, din mai 1848 depus pe Câmpia Libertății. Totuşi n-au fost destul de scrupuloşi ca pentru cei căzuți pe câmpul de luptă să deschidă sau să-şi imagineze o altă rubrică, să nu-i includă ca pe cei neînarmați la capitolul „moarte silnică", ci să-i înregistreze în categoria morți în bătăliile cu rebelii unguri, cu ungurii vrăjmaşi ai națiunii şi Imperiului, în luptele cu ungurii sau în alte formule asemănătoare care să exprime acelaşi conținut.

În Cristur, Almaşu Mic, Archia, din protopopiatul Devei, păstorea Nicolae Giula, hirotonit în 25 octombrie 1832 de Moga, are singhelie, bisericile n-au pătimit nimic, Cristurul a fost jefuit în valoare de 100 florini, de moarte firească au murit 22 bărbați, 11 femei, de moarte silnică doi bărbați, în cele trei sate nu există şcoală şi dascăl. În Cristur trăiesc 212 gazde bărbați, 207 gazde femei, total 419. Biserica din Almaşu Mic n-a suferit, satul a avut o pagubă de 50 florini, de moarte firească au murit doi bărbați, în sat trăiau 89 gazde bărbați, 88 gazde femei, total 177. În Archia biserica n-a pătimit, satul a avut o pagubă de 45 florini, de moarte firească au murit doi bărbați, 4 femei, de moarte silnică doi bărbați, în sat (mai degrabă cătun) trăiau 53 gazde bărbați, 52 gazde femei, total 105. Nestor Socaci, hirotonit în 13 iunie 1834 de Moga, are singhelie, păstorea în Biscaria şi Săuleşti, unde bisericile n-au pătimit nimic, primul sat a avut o pagubă de 400 florini, al doilea tot atâta. În Biscaria, de moarte firească au murit 9 bărbați, 6 femei, trăiau 161 gazde bărbați, 144 gazde femei, total 302. În Şăuleşti de moarte firească au murit 3 bărbați, 4 femei, de moarte silnică doi bărbați, trăiau 128 gazde bărbați, 128 gazde femei, total 256. Ambele sate erau lipsite de şcoli şi de

dascăli. Bisericile din Bârcea Mică, Hărăpea, Batca, SântCrai, Călan, Josani, Peştişu de Sus, Almaşu Sâc, Cozia, Valea Nandrului, Nandru, Tâmpa, Băcica, Peştişu Mare, Buituriu, Găunoasa, Cutin, Ciulpău, Mânerău, Răcăjdia, Poieniţa Tomii, Merişor şi Runku Mic n-au suferit nici o pagubă din partea maghiarilor. Bisericile care au avut pagube au fost cele din Vişea 100 florini, Lejnic 42 florini, Sân Andras 232, Muncelu Mare 15, Muncelu Mic, 10, Deva 300, Fereşti 6 florini iar biserica din Boia a rămas fără protocolul morţilor. Satele au fost şi ele afectate într-o formă sau alta. În afara pagubelor săteşti menţionate mai sus, Bârcea Mică a avut o pagubă de 400 florini, Vişea 200, Hărăpea 200, Batca 227, SânCrai 100, Călan 100, Josani 400, Peştişu de Sus 100, Almaşu Sec 260, Cozia 275, Lejnic 3 000, Deva 3 000 florini. Protopopiatul a înregistrat 50 de bărbaţi şi 12 femei la rubrica moarte silnică. Satele Cristur, Almaşu Mic, Archia, Biscaria, Săuleşti, Vişea, Hărăpea, Batca, SânCrai, Călan, Josani, Peştişu de Sus, Lejnic, Dumbrăviţa, Valea Nandrului, Nandru, Sân Andraş, Sânt Halm, Tămpa, Băcia, Peştişu Mare, Buituru, Găunoasa, Cutin, Ciulpău, Muncelu Mare, Boia, Muncelu Mic nu aveau nici şcoli, nici dascăli. La Bârcea Mică dascălul învăţa copiii în casa lui, fiind plătit în porumb şi lemne. Almaşu Sec şi Cozia aveau şcoli militare şi dascăli plătiţi în bucate şi lemne. În oraşul Deva dascălul era plătit cu 80 florini din fondul şcolii şi mai primea de la fiecare copil câte 48 de creiţari. La Mănărău, Răcăjdia, Poieniţa Tomii, Fereşti, Merişor, Runcu Mic existau şcoli şi dascăli plătiţi în bucate şi lemne.

Pe lângă preoţii amintiţi, în protopopiatul Deva mai funcţionau Beniamun Kiş (Bârcea Mică), Avram Lupşa (Vişea), Ştefan Şinca (Batca), Ioan Şinca (Sânt Crai şi Călan), Mihail Popovici (Josani şi Peştişu de Sus), Adam Stoica (Almaşul Sec şi Cozia), Adam Lungescu (Lejnic şi Dumbrăviţa), Gheorghie Şerdan şi diaconul Petru Şerdan (Valea Nandrului şi Nandru), Isaie Dehelău (Sânt Andraş şi Sânt Halm), Nicoale Ghiorghion (Tâmpa şi Băcia), Gheorghie Efrem (Peştişu Mare şi Buituriu), Ioan Toma (Găunoasa, Cutin, Ciulpău), Petru Alexandru (Muncelu Mare, Boia, Muncelu Mic), în oraşul Deva postul figurează vacant. Cei mai mulţi preoţi erau hirotoniţi de episcopul Ioan Moga care a păstorit între 1810-1846, dar au existat şi excepţii, ca, de pildă, Adam Lungescu, hirotonit în 27 aprilie 1848, de Andrei Şaguna, fără singhelie,

Isaie Dehelău, hirotonit în 9 mai 1847 de Gherasim Raţ, episcopul Aradului, sau veteranul Ioan Toma, hirotonit de alt episcop al Aradului, Pavel Avacumovici (sârb), în 4 ianuarie 1799 care are singhelie şi Aaron Popovici, hirotonit tot de Pavel Avacumovici în 17 mai 1810, şi el cu singhelie[151].

Până acum am reconstituit aproape matematic conscripţiile, conscrierile, rapoartele protopopiale în extensiunea lor, cu toate rubricile componente, în intenţia clară de a incita şi a îndemna şi pe specialiştii în demografia istorică, de pildă, să cerceteze amănunţit volumul nostru şi să tragă concluzii privind populaţia românească pe parohii şi protopopiate, numărul gazdelor pe sexe, totalitatea sufletelor, numărul membrilor pe familii ortodoxe, rata mortalităţii pe sexe de la cei ce au decedat de moarte firească etc. Volumul conţine şi furnizează date concrete şi numeroase privind valoarea caselor, cât au valorat în bani bisericile, preţul cailor, boilor, vacilor, porcilor, al carelor şi al diferitelor unelte şi alimente, întinderea şi valoarea în bani a pământurilor de arătură şi de fânaţ, care pot – şi sperăm cu certitudine – că vor fi valorificate de specialiştii în istoria economico-financiară rurală şi urbană. Teologii pot urmări exact starea şi averea parohilor şi protopopilor, mişcarea de cadre ecleziastice pe teren, unii preoţi din zona Aradului furnizând cadre şi pentru bisericile ortodoxe din Ardeal (Marele Principal al Transilvaniei), pot stabili numărul credincioşilor pe comunităţi săteşti sau obşti ortodoxe pe sexe, totalul sufletelor pe protopopiate şi acolo unde protopopii nu s-au obosit să calculeze totalul să-l reconstituie prin adunarea sufletelor date pe fiecare parohie în parte, să fixeze după numărul enoriaşilor parohiile mari, mijlocii sau cele mici, sau cel al credincioşilor din filiile ortodoxe.

Pentru a nu supraîncărca această modestă reconstituire cu atâtea cifre şi amănunte, de altfel interesante şi relevante în multe privinţe, vom renunţa să ne mai referim direct la rubrici ca bărbaţi-femei decedaţi de moarte firească, numărul gazdelor bărbaţi-femei pe sate, totalul gazdelor şi sufletelor pe sate şi ne vom restrânge să le dăm pe cele calculate în totalitatea lor pe protopopiate, acolo unde ele există. Este un motiv în plus

[151] P II, D. 13, loc. cit.

ca specialiştii invocaţi de noi să recurgă direct la volumul amintit care le va oferi cu generozitate toate datele necesare pentru a reconstitui multe aspecte şi realităţi din lumea satelor româneşti ardelene de la mijlocul secolului al XIX-lea implicate în neuitatul „an al asaltului", 1848, din Monarhia Habsburgică. Era vorba de asaltul împotriva inegalităţii politico-naţionale, de asaltul naţiunilor cucerite, umilite şi asuprite de secole de cele cuceritoare cu mentalităţi de naţiuni-stăpâne, de eforturile şi sacrificiile umane şi materiale pentru ca toate aceste naţiuni din Europa Centrală şi Răsăriteană, în număr de peste 32 milioane de oameni, situate la acelaşi nivel de egalitate şi fraternitate, să trăiască într-un sistem statal federal şi democratic care s-ar fi obţinut – dacă s-ar fi auzit, respectat şi aplicat vocile majorităţilor etnice nemaghiare şi negermane – numai şi numai prin „elvetizarea" statului Marii Austrii federale. Românii s-au încadrat în coordonatele acestor mari acţiuni politice europene din spaţiul Monarhiei Habsburgice.

La 29/17 noiembrie 1849 îşi semna raportul pentru protopopiatul Dăbâca, tractul de Sus, cercul Dejului, Grigorie Gal, protopopul Clujului. El a calculat că în acest protopopiat, de moarte firească au murit 197 bărbaţi, 164 femei, de moarte silnică 49 bărbaţi, o femeie, numărul total al gazdelor era de 4 758 gazde bărbaţi, 4 747 femei, cel al sufletelor 9 495. În Sân Petru, de moarte silnică au murit 11 bărbaţi, în Hida 7, în Racoş 17, în Unguraş o femeie, în Păuşa 3 bărbaţi. Biserica din Dolu n-a suferit pagube, doar preotul Vasile Părea a avut o pagubă de 106 florini. Bisericile din Miluani, Sân Petru, Hida, Baica, Racoş, Gălpaia, Romiţa, Jacu, Stâna şi Ciumărna, Bazna, Sântă Măria, Başcapău nu au suferit nici o pagubă. Biserica din Bălan a avut pierderi în valoare de 60 florini iar preotul Dumitru Jorda de 1 055 florini, biserica din Unguraş a scăpat nevătămată, dar preotul Trurştan a fost păgubit în valoare de 80 florini şi 40 creiţari. Biserica din Trăznea a estimat pierderile sale la 50 florini, iar preotul Irodion Labo la 80 florini. Biserica din Păuşa a fost profanată de unguri care l-au spânzurat şi pe popa Ignat Kure, a cărui pagubă suie la 660 florini din avutul familiei sale. Satul Dolu a avut o pagubă de 298 florini, 40 creiţari, Miluani 326 florini, 24 creiţari, Sân Petru 2 338 florini, 18 creiţari, Hida 3 947 florini, Baica 443 florini, 10 creiţari, Racoş 2 746 florini, Bălan 212 florini, 19 creiţari, Gălpaia 248

florini, 30 creițari, Romița 581 florini, Jacu 1 497 florini, 40 creițari, Stâna materă și Ciumărna filie, prima 565, a doua 628 florini, Unguraș 1 108 florini, 22 creițari, Trăznea 2 786 florini, 45 creițari, Bozna 737 florini, Bodia 1 546 florini, 30 creițari, Sântă Măria 12 664 florini, 12 creițari, Păușa 2 077 florini, 40 creițari, Bașcapău 2 216 florini. Suma totală a pagubelor provocate de unguri în sate era de 27 468 florini, 30 creițari, cea suferită de biserici și preoți de 2 095 florini.

În protopopiatul Dăbâca, tractul de Sus, cercul Dejului, păstoreau Vasilie Părea (Dol), Ioan Demșea (Miluan), Petru Roșca, administrator (Sân Petru), Leontie Pușcaș (Hida), Andrian Domșa (Baica și Racoș), Dumitru Jorda, Simeon Jorda (Bălan), Ioan Toth (Gălpaia și Romița), Gheorghie Olariu (Stâna materă, Ciumărna filie), Vasilie Trurștan (Unguraș), Irodion Labo (Trăznea), Vasilie Hodiș (Bozna), Ștefan Bikan (Bodia), Vasilie Moroșan (Sântă Mărie), fostul preot Ignat Kure (Păușa), Gregorie Kure (Bașcapău). Toți acești preoți au fost hirotoniți de episcopul Vasilie Moga între 1820-1844 cu excepția lui Petru Roșca despre care protopopul Grigorie Gal, adresându-se în raport direct lui Șaguna, specifica faptul că a fost hirotonit direct de „Preasfinții Măria Ta, la anul 1848"[152].

În 29 noiembrie 1849 își încheia Conscripția protopopul Nicolau Krainic al tractului Dobrii. După calculele lui, numărul pe protopopiat al gazdelor bărbați era de 4 794, al gazdelor femei 5 068, total 9 862 în 26 sate, unde de moarte firească au murit 113 bărbați, 135 femei, de moarte silnică 16 bărbați. În 24 sate din 25, bisericile n-au fost păgubite cu nimic de unguri, iar Gura Dobra nu avea biserică. Doar biserica din orașul Dobra a fost jefuită în valoare de 1 000 florini. Satul Lăpușnic a fost jefuit în valoare de 700 florini, Băgulești 140, filia Stregoanea 400, mater Săcătaș 500, filia Stăncești-Ohaba 40, Bâznic 500, Tisa 500, Lăpușul de Jos 600, Ohaba 400, Fintoag 407, Coșiești 300, Baștea 160, Molde 100, Teiu 261, Lăsău 120, Grind 60, Panc 60, Săliște 50, Mihăilești 200, Făgețel 60, Bocșani 300, Lăpușiu de Sus 300 florini, orașul Dobra 1 000 florini, unde ungurii au pus foc, Abucea 20, Stretea 70, Gura Dobra 200 florini. La rubrica moarte silnică Bâznic figurează cu un bărbat, Coșiești cu 3, Teiu

[152] P II, D. 14, loc. cit.

cu doi, Panc cu 1, Mihăieşti cu 1, Bocşani cu 4, Lăpuşiu de Sus cu 1, oraşul Dobra cu 3.

Parohii din protopopiat erau Iosif Suiagă (Lăpuşnic), Petru Hăgan (Băguleşti, filia Stregoanea), Petru Popovici (mater Săcătaş, filia Stânceşti-Ohaba), Dionisie Radovici (Bâznic), Damaschin Furdui (Tisa), Constantin Crişan (Lăpuşul de Jos), la Coşieşti şi filiile lui, postul era vacant, Iosif Dorog (Holde şi Baştea), Aaron Ilie (Teiu, Lăsău, Grind), Dionisie Furdui (Panc, Sălişte), Iosif Ogmean (Mihăileşti, Făgeţel), Dionisie Ognean (Boşcani), la Lăpuşu de Sus unde paroh a fost Iosif Lascovici, parohia este vacantă, Nicoale Krainic (Dobra, Abucea, Stretea, Gura Dobra). Majoritatea preoţilor au fost hirotoniţi de Vasile Moga cu excepţia parohilor Petru Hogan şi Petru Popovici, hirotoniţi în 4/16 octombrie 1848 şi în 1 noiembrie 1849 de episcopul Andrei Şaguna şi toţi preoţii din protopopiat au singhelie. În afară de Dobra unde există şcoală, dar dascălul este compromis, în celelalte nu există nici şcoli, nici dascăli[153].

În 28 noiembrie 1849 îşi semna Conscripţia protopopul Petru Popescu, al tractului Făgăraşului I. Numărul total al gazdelor bărbaţi era de 8 204, gazde femei 8 474, total 16 678 credincioşi gazde. În sfârşit, acest protopop inteligent, selectiv şi scrupulos, deşi îi include pe soldaţii fără uniforme la capitolul „moarte silnică", deoarece aşa era rubrica formulată în formularul-tip fixat de Episcopie şi alta nu avea la dispoziţie, ţine să precizeze foarte clar că la acest capitol sunt incluşi românii înrolaţi în lagăre, sub arme, care au căzut în lupte deschise cu ungurii, în afară de un român din Cuciulata, judecat de un tribunal militar rebel, condamnat la moarte şi „prin plumb împuşcat". La românii morţi de moarte firească au fost trecuţi cei decedaţi de-a lungul întregului an. De moarte firească pe protopopiat au murit 136 bărbaţi, 153 femei, de moarte „silnică", dar în luptă faţă-n faţă cu duşmanul 40 de bărbaţi, plus unul executat. Românii căzuţi în lupte au provenit unul din Recea, unul din Hârseni, unul din Berivoiu Mic, 4 din Berivoiu Mare, 13 din Toderiţa, 4 din Holbav, 3 din Cuciulata (plus cel executat în urma condamnării la moarte), 6 din Părău, unul din Pierşanu, dând

---

[153] P II, D. 15, loc. cit.

totalul de 41. Numele acestor eroi martiri, cu starea lor socială şi familială, cu averile lor, cu ziua, luna, anul şi locul unde au căzut se pot regăsi în rapoartele parohiale care au ajuns la acest protopop, care a făcut sinteza, sau mai degrabă microsinteza pe tractul lui, ce a fost trimisă la Episcopie şi Guvernatorului Ludwig von Wohlgemuth pentru întocmirea sintezei mari. În 24 de localități din această zonă, ungurii nu s-au atins de nici o biserică, cu excepția celei din Pierşani pe care au jefuit-o. Făgăraşul şi celelalte sate au contribuit forțat la aprovizionarea armatei ungare, la transporturi în serviciul acesteia, dar n-au suferit alte pagube. La Făgăraş şcoala e bună, în celelalte se face şcoală în casele dascălilor care sunt aleşi din sânul comunităților şi slujesc fără plată.

Parohii din protopopiat sunt: Petru Popescu (Făgăraş), Ioan Bârsan şi Matei Bârsan (Bethean), Nicolae Grama (Dridiț), Ioan Țipu (Hurezu), Gheorghie Mărtin (Teleki Recea), Bucur Hârcioadă (Hârseni), Ioan Chiujdea (Berivoiu Mic), Ioan Taflan (Mândra), Ioan Răduleț (Berivoiu Mare), Nicolae Grama Vasilie (Râuşor), Ioan Bărbat (Sărcăița), Gheorghie Mija (Toderița), Gheorghie Comănici (Veneția de Sus), Ioan Mihăilă (Comana de Jos), Ioan Barbu (Veneția de Sus), Ioan Comănici (Comana de Sus), Irimie Gridi (Grid), Samoilă Mija (Holbav), Gheorghe Moga (Cuciulata), Ion Strâmbu (în filia Lupşa), Maftei Buda (Părău), Gheorghe Buda (Şărcaia), Gheorghie Neagoe şi Ioan Popa (Pierşani), Ioan Zechieru şi Leonte Puşcaş (Poiana Mărului), Gheorghie Flucuş şi Nistor Popa (Tinca Nouă). Din 29 preoți, doi n-au singhelie (Ioan Răduleț, Gheorghie Neagoe). Cei mai mulți au fost hirotoniți de Moga, între 1819-1845, cu excepția lui Gheorghie Mija, hirotonit în 29 septembrie 1849 de Şaguna şi Gheorghie Mija, hirotonit în 6 martie 1809 de Pavel Avacumovici[154].

Protopopul Spiridon Jurcovan semna Conscripția tractului Făgăraş II, în data de 15 noiembrie 1849. De moarte firească au murit 149 bărbați, 160 femei, trăiau 8 225 gazde bărbați, 8 347 gazde femei, total 16 752, la moarte silnică sunt incluşi 19 bărbați. Aceştia erau originari din Porumbacu de Jos 1, Ucea de Sus 1, Arpaşu de Sus 1, Corbi 1, Viștea de Sus 1, Viştea de Jos 3, Sâmbăta de Jos 1, Vila 1, Lissa 9. Bisericile din

[154] P II, D. 16, loc. cit.

protopopiat n-au suferit nici o pagubă din partea ungurilor, în afară de cea din Sâmbăta de Jos unde au stricat uşa şi două şfeşnice iar în biserica din Vila au pătruns înăuntru şi au tras două focuri de armă. Românii din satele acestui protopopiat au suportat toate poverile şi taxele impuse de unguri, dar n-au păţit nimic altceva, cu excepţia unui locuitor din Vila care a fost împuşcat în drum fără vină. În unele sate există şcoli, dar nu există dascăli şi în altele unde există dascăli, nu există şcoli, dar se presupune că se făceau lecţii dacă se închiriau case pentru şcoală. Nu lipsesc nici satele în care nu există nici dascăli, nici şcoli (Porumbacu de Jos, Arpaşu de Sus, Sâmbăta de Sus-răsărit). În Lissa există şi şcoală şi dascăl, iar şcoala este în stare bună. În Breaza există şi şcoală şi dascăl, dar şcoala este în stare slabă.

În acest protopopiat slujeau Vasile Mandeal (Porumbacu de Jos), George Cizmaş (Porumbacu de Sus de Apus), Călin Neamţu (Porumbacu de Sus răsărit), Avram Stâncului şi Ioan Kelefariu (Sărata), unde era şi capelanul Stănciulea Dionisie, Ioan Marcu (Scoreiu), Nicolae Stoica (Oprea Cârţişoara), Maftei Banciu (Streza Cârţişoara), Nicoale Popa şi Vasilie Dobrilă (Arpaşu de Sus), Ioan Burz şi Dionisie Burz (Ucea de Sus), Ioan Vasz (Arpaşu de Jos), Vasilie Oproş (Ucea de Jos), Nicolae Popovici (Corbi), Ioan Fâciu şi Maftei Vulcan (Viştea de Sus), unde era şi diaconul Nicolae Clonţa, Ioan Sofar şi Vasilie Borzia (Viştea de Jos), Maftei Sofronea şi administratorul Spiridon Jurcovan (Drăguş), Ioan Marda (Sâmbăta de Sus apus), Ioan Ispas (Sâmbăta de Sus răsărit), Grigore Eşan (Sâmbăta de Jos), Thoma Gabor (Vila), Moisi Stelea (Voievodenii Mici), Moisi Bika (Voievodenii Mari), Ioachim Szabo şi Ion Pleriu (Lissa), Iosif Haşu (Breaza), Ioan Breazu Litza, Georgie Zaharie (LUdişor). De episcopul Şaguna au fost hirotoniţi Vasile Mandeal, capelanul Dionisie Stănciulea, Nicolae Popovici, Moisi Stelea, de episcopul Gherasim Raţ, Nicolae Stoica, de episcopul Pavel Avacumovici, Ioan Vasz, Maftei Sofronea, ceilalţi de Vasilie Moga[155].

Conscripţia Geoagiului de Jos cuprindea 10 parohii. Bisericile din Rapoltu Mic, Săcărâmb, Vărmaga, Boholt şi Topliţa n-au pătimit nimic, dar în Almaşu Mare ungurii au împuşcat crucea din turnul bisericii şi

[155] P II, D. 17, loc. cit.

au spart geamurile care au fost sparte şi în bisericile de la Fizeşti şi Stoineasa luând şi hainele preoţeşti, iar în biserica de la Cişcădaga au rupt protocoalele şi două cărţi. Satul Rapoltu Mic şi casa preoţească au fost jefuite, din Săcărâmb ungurii au dus pentru transport 4 cai pe care nu i-au înapoiat, au jefuit în case haine şi ale bunuri, satul Almaşu Mare a fost păgubit de 170 ferdele de bucate, 6 boi, o majă de slănină şi 130 florini. În Vărmaga paguba a fost de 1 668 florini, în Fuzeşti ungurii au aprins o casă, au luat vite şi bucate, satul Cărbuna n-a pătimit nimic, din Stoineasa ungurii au luat boi, vaci, cai şi haine de la oameni, Boholtul a avut o pagubă de 595 florini, 30 creiţari, Chişcădaga 2 500 florini, Topliţa nimic. În cazul satului Vărmaga se face menţiunea că rebelii unguri care au prădat pe români au fost conduşi de fostul notar Böszörmenny Abraham.

Parohii din tractul Geoagiului de Jos au fost Laurenţiu Filimon (Rapoltu Mic), Sabin Piso (Săcărâmb), Petru Mota (Almaşu Mare), Simion Filimon (Vărmaga), Avram Suciu (Barbura şi Stoineasa), la Boholt nu exista paroh, Pavel Popovici (Chişcădaga), Avram Cibian (Topliţa). Toţi au fost hirotoniţi de episcopul Vasilie Moga între 1833-1845, dar pentru Laurenţie Filimon nu se ştie data hirotonirii şi n-are singhelie. Toţi ceilalţi au singhelie dar singhelia lui Pavel Popovici a fost ruptă de unguri. Numai la Săcărâmb există o şcoală în cea mai rea stare în ultimii doi ani, încât era în pericol orice persoană care intra în ea şi în consecinţă preotul învaţă pe copii carte în casa sa. Pentru satul Almaşu Mare se specifică faptul că ungurii au luat pentru transport un bou care a murit şi era în valoare de 100 florini[156].

În protopopiatul Hoghizului, Conscripţia a fost elaborată în 23 octombrie 1849 de protopopul Ioan Moga. În protopopiat trăiau 3 022 bărbaţi, 2 864 femei, total 5 886, de moarte firească au murit 53 bărbaţi, 42 femei, de moarte silnică 38 bărbaţi, 15 femei. Cei căzuţi prin moarte „silnică” erau din Hoghiz 5 bărbaţi, din Arini un bărbat, din Vâlcele un bărbat, din Arpătac 4 bărbaţi, din Marcoş 6 bărbaţi, din Teliu 12 bărbaţi, din Budila 4 bărbaţi, din Augustin 5 bărbaţi, 15 femei. În Hoghiz s-a simţit lipsa preotului de la biserică, care a fugit, şi a dascălului, care a

[156] P II, D. 18, loc. cit.

fost prins la Sângeorgiu şi i s-au luat boii şi mai multe bunuri. Ungurii au intrat în biserica din Arini, unde s-a simţit lipsa de preot, au proferat cuvinte de batjocură, sudalme (înjurături) şi au tras focuri de armă. Biserica din filia Iorăş nu a pătimit nimic din partea maghiarilor. În biserica din Vâlcele ungurii au tras focuri de armă şi au proferat sudalme păgâneşti. La biserica din Arpătac s-a simţit lipsa de preot (probabil şi acesta fugise de frica ungurilor), românii au simţit pe pielea lor „bătaia cătănească" maghiară, ungurii au suduit, au proferat ameninţări că dărâmă biserica, aici era şi lipsă de cantor care a fost împuşcat în obraz de unguri, iar casa preoţească a fost jefuită de tot ce a avut în ea. Aceeaşi lipsă de preot a fost la Ariuşd, unde ungurii rebeli au intrat, au tras focuri de armă, au înjurat. La biserica din Marcoş a lipsit preotul iar dascălul a fost omorât prin glonţ. Tot 8 luni au lipsit popa şi dascălul din Vama Buzăului, ungurii au tras în biserică, au luat cărţile, au înjurat, au răpit clopotul şi hainele preoţeşti. Lipsa de preot s-a simţit şi la biserica din Teliu, ungurii au intrat în biserică, au dus Precestania, o lingură de argint, odăjdii, un policandru, lumini şi bani. 8 luni a lipsit şi preotul din Budila, ungurii au tras focuri de armă în biserică, au rostit sudalme groaznice. Soldaţii rebeli unguri au săvârşit la biserica din Augustin cele mai jalnice fapte, au stricat icoanele din biserică, au dus cărţile şi le-au ars, au stricat tâmpla bisericii, au luat odăjdiile, au deteriorat casa bisericii, încât nu se mai putea ţine sfânta Liturghie. Lipsă de dascăl şi de popă s-a simţit şi la biserica din Ormeniş, unde ungurii au proferat sudalme şi au tras focuri de arme. În Racoşu de Sus nu există biserică, dar creştinii umblă la biserica matera din Augustin. La Vultureni (Magyar Ujfalu), popa unguresc i-a silit pe români să-şi lepede religia, popa românesc a lipsit, rebelii unguri au rostit sudălmi grele. La Biksad ungurii s-au comportat la fel.

În satul Hoghiz rebelii unguri au jefuit, au făcut pagube mari, românii au fost nevoiţi să facă danii armatei maghiare. Soldaţii au făcut omoruri de oameni, bătăi asupra românilor de câte 100 de beţe. Românii din Arini au fost tăiaţi cu săbiile, jefuiţi, înjuraţi iar cei din Iorăş au fost siliţi să facă danii, duşi cu forţa la cătanele ungureşti. Pagube au suferit şi românii din Vâlcele, care au fost siliţi să aprovizioneze cu mâncare pe soldaţii unguri, le-au făcut danii şi transporturi pentru taberele lor. În

Arpătac s-a întâmplat o bătălie, ungurii au pus foc, au jefuit, au făcut omoruri de români pentru că au ținut cu Împăratul și au rostit sudalme ungurești asupra românilor care erau îngroziți că vor fi tăiați de maghiari. Unii români din Ariuș au fost înrolați cu sila în armata maghiară. Jafuri, omoruri de români s-au făcut în Marcoș și în Vama Buzăului, de unde românii au fugit în păduri și în Țara Românească. Ungurii au comis jafuri, omoruri de români, au mâncat vitele românilor în satul Teliu. În Budila i-au amenințat cu moarte pe români, le-au luat danii și i-au jefuit. Soldații unguri au prefăcut satul Augustin în cenușă, l-au făcut să rămână fără nici o casă, au tăiat și pomii, au omorât oameni, unii români ca să scape cu viață au fugit în păduri. Jefuiri, danii silite, pagube mari au suferit și românii din Ormeniș, Racoșu de Sus, Vultureni, dar ultimii au avut nenorocul că a izbucnit o boală care a omorât multe vite cu coarne ca și în cazul Biksadului.

În Hoghiz nu există nici școală, nici măcar loc pe care să se construiască școală, dar există dascăl. Dacă satul ar avea loc de școală, satul este capabil să o construiască. În Arini nu este școală, este dascăl, iar oamenii sunt atât de săraci încât până o fi pământul nu vor fi capabili să-și construiască școală. În Iorăș nu există școală, nici loc pentru ea, dar există dascăl. Dacă s-ar oferi gratis loc de școală, oamenii ar putea înfiripa o școală mai mică. În Vâlcele nu există școală, loc de construcție ar fi, dar nu există cine s-o construiască, dascăl este. Eclejia fiind săracă de tot, nu este capabilă de una singură să-și facă școală. În Arpătac nu există școală, nici loc de construcție, dar este dascăl. Dacă satul ar avea loc de școală ar putea-o construi, dar nu există loc. În Ariușd nu există școală, nici loc pentru a se ridica, există dascăl. Aici secuii au tot ce le trebuie pe seama lor, iar românii n-au nimic. În Marcoș nu există școală, loc de școală, dar nici dascăl deoarece pe dascălul H. Dogariu l-a împușcat Pál Gálfi în casa preoțească împreună cu alți români. În Vama Buzăului nu există școală, loc de construcție există, dar oamenii sunt săraci. De la biserică s-au luat odăjdii, cărți, clopotul, acumulând biserica o pagubă de 200 florini, iar popa de 800 florini. În Teliu există școală și dascăl, dar acesta n-are plată. Aici lipsea doar simbria de dascăl, „altmintrilea ar fi ceva", dar oamenii plătesc rău și greu. Și la Budila există școală și dascăl, dar nu-i plătit. Școala e mică și până se va construi alta e nevoie de simbria dascălului. În

Augustin şcoala a fost arsă, dascăl există şi aici satul era ars ca faţa căşii, n-a rămas nimic, dar oamenii au început să-şi facă bordeie. În Ormeniş nu există şcoală, nici dascăl, deoarece acesta a murit dar câteodată pruncii au învăţat carte în casa dascălului. În Racoşu de Sus, care-i sat unguresc, sunt puţini români, nu există nici şcoală, nici dascăl, iar românii umblă la biserica mater de la Augustin. În Vultureni nu este şcoală, nici teren de construcţie pentru că, dascăl există şi aici, până atunci, pruncii au învăţat carte în casa dascălului. În Biksad nu-i şcoală, nu-i dascăl, dar cantorul învaţă pruncii în casa lui. Aici nu există posibilitatea să se construiască şcoală, deoarece bântuie o sărăcie mare. În Biksad oamenii au fost duşi cu sila la cătanele ungureşti şi rebelii s-au străduit puternic să le strice românilor religia.

Majoritatea preoţilor din tractul Hoghizului au fugit din parohiile lor pentru a nu fi ucişi de unguri. Aceştia erau Alexandru Bucşa (Hoghiz), Ilie Şerban (Arini şi filia Iorăş), protopop Ioan Moga (Vâlcele), Gheorghie Cioflec (Arpătac şi filia Ariuşd), Dimitrie Dogariu (Marcoş), Dimitrie Dogariu junior (Vama Buzăului), Gheorghie Dogariu (Teliu), Ioan Ioanovici (Budila), Nicolae Bucşa (Augustin, filia Orminiş, filia Racoşu de Sus), Gheorghie Streza (Vultureni şi filia Biksad). Toţi preoţii au fost hirotoniţi de episcopul Vasilie Moga, între 1814-1842, cu excepţia lui Ilie Şerban, hirotonit de episcopul Gherasim Raţ al Aradului. Toţi au singhelie, cu excepţia lui Niculae Bucşa, iar singhelia lui Gheorghie Dogariu a fost răpită de unguri[157].

Din Conscripţia protopopiatului Haţeg, semnată de protopopul Mihail Maximilian, 31/19 octombrie 1849, rezultă că în tract trăiau 13 197 bărbaţi, 11 891 femei, total 25 088, de moarte firească au murit 436 bărbaţi, 384 femei, de moarte silnică 20 bărbaţi. Dintre aceştia 3 erau din Gânţaga, 2 din Kovraju, 2 din Gridu, 1 din Haţeg, 1 din Bretea Ungară, 2 din Silivaşu de Sus, 1 din Silivaşu de Jos,2 din Baia lui Kraiu, Cerna, 4 din Teliuc, dar în tabel sunt trecute şi 6 femei ucise în Silivaşu de Sus. Cele mai multe biserici din protopopiat n-au pătimit nimic din partea rebelilor unguri. Doar cea din Ocolişu Mic a avut o pagubă de 15 florini, biserica din Gridu 150, cea din Valea Sângeorzului 5, cea din Sântămăria

[157] P II, D. 19, loc. cit.

de Piatră 150, cea din Bărăşti 40, cea din Haţeg 22, cea din Streii Plopii 40, cea din Bretea Ungară 20, cea din Nădejdea de Sus 3, din Teliuc 175, din Hunedoara 300, totalul pagubelor suferite de biserici situându-se după calculele protopopului la 1 070 florini. Satul Gânţaga a avut o pagubă de 200 florini, Bretea Română 50, Băţălariu 492, Vâlcelele Bune 1 180, Vâlcelele Rele 1 700, Boşorod 738, Luncani 90, Ocolişu Mic 250, Gridu 2 117, Valea Sângeorzului 111, Kicidu 300, Ohaba Sânjorzului 73, Strei Sânjorj 1 000, Strei Săcel 300, Krişani 200, Sântămăria de Piatră 1 510, Petrila 500, Livezile 300, Petroşani 250, Dâlja 50, Ruşoru 180, Federi 124, Ciopea 320, Săcel 280, Nucşoara 18, Bărăşti 547, Uciuc 117, Reea 212, Vad-Nalaţi 137, Streii Plopii 100, Bretea Ungară 60, Maceu 4 663, Ruşi 100, Streiu 2 000, Ocolişu Mare 1 045, Nădăjdia de Sus 2 000, Nădăjdia de Jos 2 000, Silivaşu de Sus 150, Linjina 410, Cinciş 758, Boju-groşi 150, ruda 200, Plopu 120, Poieniţa Voinii 140, Bunila 360, Alunu Vadu Dobrii 366, Hăjdeu-Cernişoara 270, Goleş-Valar 263, Băieşti 300, Ohaba de Sub Piatră 350. Suma totală a pagubelor suferite de sate pe toată surpafaţa protopopiatului a fsot calculată de protopop la valaorea de 29 101 florini, dar câteva sate n-au suferit nici o pagubă din partea maghiarilor (Dealu Babii, Fezăşi, Silaşu de Sus, Mălăieşti, Sânpetru, Haţeg, Silivaşu de Jos, Grădiştea Ficuşească, Ghelar). Situaţia şcolară este foarte rea, doar în şapte sate se află şcoli şi nu toate au dascăl. Dintre preoţi 39 au singhelii, 4 nu, majoritatea sunt hirotoniţi de episcopul Vasilie Moga, 8 de Şaguna, 1 de Gherasim Raţ[158].

Conscripţia protopopiatului Ilia a fost elaborată de protopopul Ilie Orbonaş, în care se precizează că în tract de moarte firească au murit 211 bărbaţi, 185 femei, de moarte silnică 26 bărbaţi, o femeie, trăiau 8 061 gazde bărbaţi, 7 853 gazde femei, total 15 934. Cei căzuţi de moarte silnică sunt repartizaţi astfel: 3 din Ilia, 1 din Sârbi, 5 din Branişca, 1 din Boz, 2 din Târnăviţa, 2 din Luncşoara, 2 din Visca, 3 din Certeju de Jos, 1 din Gothatea, o femeie din Coaja, 2 din Cerbia, 1 din Pogăneşti, 1 din Zam. 40 de biserici din protopopiat nu au avut de suferit cu nimic din partea maghiarilor. Bisericii din Branişca i s-au luat odăjdiile şi odoarele şi a fost prădată în valoare de 182 florini. Biserica din Certeju de Jos a

[158] P II, D. 20, loc. cit.

pierdut odăjdii şi odoare în valoare de 109 florini, cea din Cerbia de 100 florini, cea din Burjuc de 120 florini, cea din Glodghileşti de 30 florini. Ilia a fost jefuită în vite şi alte bunuri în valoare de 2 600 florini, Bacea 894 florini, 48 creiţari, Cuieş 99 florini, 30 creiţari, Bretea Mureşeană, prin jafuri şi dări către soldaţii rebeli unguri, a suferit o pagubă de 1 100 florini, Sârbi 800, Branişca 1 687, Borz 842, Târnăviţa 276, Gialacuta 200, Căbeşti 230, Târnava 320, făcută când au trecut rebelii unguri prin sat, Varţa 650, Valea Lungă 234, Visca 240. O parte din satul Certeju de Jos a fost arsă de soldaţii unguri iar satul a fost jefuit în sumă de 3 240 florini, Boiu de Sus 100 florini, Coaja 860, Gothatea 751 florini, 20 creiţari, Ulieş 271 florini, Curasada 1 073 florini, 42 creiţari, Câmpuri Surduc 1 042 florini, 30 creiţari, Bărăştii Iliei 300 florini, Runcşor 114, Vica 144 florini, 20 creiţari. În Cerbia au fost arse câteva case şi satul a fost prădat în valoare de 1 600 florini, Pogăneşti 200 florini. 12 sate au scăpat nevătămate din mâna ungurilor. Situaţia şcolilor este dezastruoasă în acest protopopiat unde funcţionau 23 preoţi şi multe parohii erau vacante. Şi aici majoritatea preoţilor a fost hirotonită de Moga, câţiva însă au fost preoţiţi la Arad sau au fost hirotoniţi de Andrei Şaguna[159].

Conscripţia protopopiatului Cohalnului era incompletă, deoarece unii parohi nu şi-au îndeplinit obligaţia de a-şi trimite rapoartele protopopului lor, Stan Iosif, chiar dacă au fost somaţi de mai multe ori. Protopopul Stan Iosif păstorea în Caţa, parohie mater, era hirotonit din 1815 de Moga, avea singhelie, biserica n-a fost jefuită, satul a fost jefuit, ungurii luând bunuri de prin case, în Caţa este şcoală şi „dascăl, încă bun", ceea ce este o raritate îmbucurătoare şi a fost ucis un român. În Drave păstorea Ioan Iosif, hirotonit în 1841, la rubrica ce au pătimit biserica, protopopul trece vag, „precum se va vedea în Conscripţie", satul a pierdut 2 320 florini, n-are şcoală, are dascăl. În Merciana mater şi filia Jimbor parohul a murit, biserica n-a suferit nimic, satul o pagubă de 646 florini, n-are dascăl, n-are şcoală. În Ungra parohie mater, păstorea Sofronie Runca, hirotonit de Şaguna, are singhelie, biserica n-a pătimit, satul are o pagubă de 1 886 florini, n-are şcoală, are dascăl. În Conscripţie se menţionează că Emanoil Fărcaş şi Iosif Fărcaş, care

[159] P II, D. 21, loc. cit.

păstoreau în Ticuşul Românesc filie, Ticuşul Săsesc mater, nu şi-au trimis rapoartele, deşi au fost somați de mai multe ori. În Hălmeag-Şona păstorea Gheorghe Tulbure, preoțit la 6 decembrie 1848 de Şaguna, are singhelie, biserica şi satul n-au pătimit nimic, satul n-are nici şcoală, nici dascăl. Ioan Şolcă, hirotonit de Moga, are singhelie, păstorea în parohia mater Felmer unde biserica şi satul n-au fost jefuite de unguri, satul n-are şcoală. La Lavinic păstorea Bucur Mirciu, hirotonit în 1833, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul, după „cum să va vedea mai pe larg în Conscripție", are dascăl, n-are şcoală. Preotul demisionar Stan Fărcaş şi preotul Iosif Fărcaş din Ştena nu şi-au trimis raportul la protopop, la fel ca şi parohii din Jibert, Viscri, Kohalm[160].

Întrucât protopopiatul Lupşii a constituit o microzonă fierbinte a Războiului Națioanl româno-maghiar, vom reda mai pe larg evenimentele, cu excepția celor decedați de moarte firească pe fiecare sat, pe care-i lăsăm spre studiu demografilor. Conscripția a fost semnată în Abrud, în ziua de 27 decembrie 1849, de protopop Absolon Popovici. De moarte firească în întregul tract au murit 111 bărbați, 79 femei, de moarte silnică 139 bărbați, 43 femei, trăiau 4 506 bărbați, 4 843 femei, total 9 349 iar numărul familiilor era de 1 976. În Agrişu păstorea Todor Kopil, hirotonit în 1825 de Moga, are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, paguba satului este de 2 600 florini, de moarte silnică au murit 4 bărbați, o femeie. În sat există şcoală în stare slabă, nu există dascăl. În Cacova Ierii păstorea Grigorie Samoil, hirotonit în 1837, cu singhelie, biserica a fost arsă, paguba 1 280 florini, satul a fost ars în întregime, paguba 41 248 florini, de moarte silnică au murit 17 bărbați, 10 femei, şcoala a ars, dascălul a murit. În Okolişu Mare păstoreau Pătru M. şi Ioan Fodor, hirotoniți în 1832 şi 1844, au singhelie, biserica a fost păgubită de 240 florini, satul de 45 185 florini, de moarte silnică au murit 10 bărbați, 6 femei, şcoală nu-i, dascăl este. În OkolişuMic păstorea Iosif Fodor, hirotonit la 1837, nu are singhelie, biserica are o pagubă de 1 200 florini, satul de 27 400 florini, de moarte silnică au murit 16 bărbați, 4 femei, şcoala a ars.

În Runku păstorea Gherman Jurj, hirotonit în 1840, biserica a ars, paguba 2 000 florini, ungurii au aprins tot satul, paguba 52 618 florini, de

[160] P II, D. 22, loc. cit.

moarte silnică au murit 17 bărbaţi, nu există şcoală. Mihăilă Mitrofan, fără singhelie, deoarece a ars odată cu casa, păstorea în Buru, paguba bisericii aprinsă de unguri suie la 1 400 florini, satul 27 893 florini, de moarte silnică au murit 2 bărbaţi, două femei, nu există şcoală, nici dascăl, ca şi în celelalte 5 parohii care urmează. Petru Kozma, hirotonit în 1821, fără singhelie, păstorea în Vidolm, biserica a fost jefuită în valoare de 14 florini, satul de 80 florini, de moarte silnică au murit 7 bărbaţi, două femei. Sofronie Muntean, hirotonit în 1839, are singhelie, păstorea în Lunca, unde biserica a fost arsă şi jefuită, paguba 3 000 florini, ungurii au dat foc satului, paguba 55 637 florini, de moarte silnică au murit 5 bărbaţi, 10 femei. Vasilie Muntean, paroh bătrân, hirotonit în 1804 de episcopul Pavel Avacumovici, cu singhelia arsă de unguri, păstorea în Bedeleu, unde biserica a fost arsă, paguba 3 200 florini, ungurii au pus foc la 102 case, paguba satului 21 948 florini, de moarte silnică au murit 20 bărbaţi, două femei. Alexandru Rujda, hirotonit în 1820, are singhelie, păstorea în Poşaga de Jos, unde biserica are o pagubă de 40 florini, satul de 80 florini, de moarte silnică au murit 4 bărbaţi, două femei. Tama Rujda, hirotonit în 1836, are singhelie, păstorea în Poşaga de Sus, unde biserica n-a pătimit nimic, ungurii au aprins 38 case, şuri, au jefuit vite, paguba 1 092, de moarte silnică au murit 4 bărbaţi, 4 femei.

În Sălciua de Jos păstorea Ioan Barta, hirotonit în 1824, biserica n-a pătimit nimic, gloabele (impozite, dări, rechiziţii) şi paguba suie la 3 000 florini, de moarte silnică au murit 3 bărbaţi, este dascăl, şcoală nu-i. În Sălciua de Sus păstorea Ioan Bareteanu, hirotonit în 1834, n-are singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul 5 500 florini, de moarte silnică a murit un bărbat, situaţia şcolară ca la Sălciua de Jos şi Lătureni, satul care urmează conform Conscripţiei. Aici păstorea Ilie Bareteanu, hirotonit în 1833, biserica şi satul n-au pătimit nimic, de moarte silnică au murit 7 bărbaţi. Vasilie Turc, hirotonit în 1819, are singhelie, păstorea în Hădărău, unde biserica şi satul n-au pătimit, de moarte silnică au murit 4 bărbaţi, dascăl este, şcoala-i rea. În Lupşa Mare păstorea Pătru Nicoară, hirotonit în 1830, satul şi biserica n-au pătimit, de moarte silnică au murit 7 bărbaţi, dascăl este, şcoala-i slabă. În Valea Lupşii păstorea Ioan Toia, hirotonit în 1841, biserica şi satul n-au pătimit, de moarte silnică a murit un bărbat, dascăl este, şcoală nu-i. În Saşa Lupşii,

unde situația școlară este identică, păstorea Ioan Ispas, biserica și satul n-au pătimit, de moarte silnică au murit 3 bărbați. În Vinta Lupșii păstorea Petru Nicoară cel tânăr, hirotonit în 1833, biserica și satul n-au pătimit, de moarte silnică au murit 6 bărbați. Vasilie Bank, hirotonit în 1830, păstorea în Sub Peatră, biserica n-a pătimit, satul are o pagubă de 50 florini. Pagubele suferite de bisericile jefuite de unguri pe protopopiat au fost calculate în sumă de 12 374 florini iar cele ale satelor la 292 031 florini[161].

În Biertan din protopopiatul Mediașului păstorea bătrânul Thoma Popovici, hirotonit în urmă cu 48 de ani de episcopul Pavel Avacumovici și Iacob Popovici, hirotonit de Andrei Șaguba. Biserica n-a pătimit nimic rău, satul a suferit jafuri, execuții de bani, vite, bucate, haine, naturali, slănini, băuturi. Școală există, dar n-are venit, nu corespunde scopului și are dascăl. În Mediaș păstorea Gheorghie Gavril, hirotonit de Moga în 1815, susține că singhelia a ars, biserica n-a pătimit nimic din partea ungurilor, dar a ars după revoluție. Mediașul a suferit aceleași pagube ca la Biertan, lucru valabil și în cazul celorlalte parohii. La Hășag s-a adăugat în plus faptul că ungurii au ars 50 de case iar la Frâua (Axente Sever), fiind în drumul țării, sătenii au suferit toate pagubele și au rămas în drum. Al doilea preot al Mediașului a decedat. La Mediaș există școală, dar este arsă din temelii. Ioan Dorca, hirotonit de Moga la 1836, n-are singhelie, păstorea în Agârbici, unde biserica fiind delături de sat, pe un deal, a fost jefuită de unguri, dascăl și școală sunt, dar în școală locuiește parohul. Sofronie Ghiaja, hirotonit de Moga în 1829, are singhelie, păstorea în Bratei, unde ungurii au spart o fereastră, valoare 1 florin, altceva nimic. Aici la capitolul moarte silnică este înregistrat un român. Școală acoperită cu paie, situată pe un teren mic, nu poate răspunde scopului și are dascăl. Antistia satului (săsească) nu permite mărirea terenului, nu aprobă tăierea nuielelor și lemnelor din pădure pentru completarea școlii, nu există bani pentru a închide școala cu pălan, și așa aceasta stă deschisă. În Buzd nu există preot, dascăl este, școală nu, nu există nici loc de școală. Vasile Androne păstorea în Frâua, este hirotonit de Moga în urmă cu 21 ani, are

[161] P II, D. 23, loc. cit.

singhelie, dascăl este, şcoală nu, copii învaţă carte în casa parohială. Nicolae Comşa, hirotonit în 1820 de Moga, păstorea în Hăşag, unde este dascăl, şcoală nu, dar copiii învaţă carte în casa dascălului. În sat există loc de şcoală, dar românii sunt săraci şi nu sunt harnici să acopere cheltuielile pentru ridicarea şcolii[162]. Este de remarcat faptul că acest protopopiat a scăpat ieftin cu doar un singur român ucis de unguri.

În schimb, protopopiatul Mureşului înregistrează în Conscripţia lui Grigorie Moldovan, semnată la 26 decembrie 1849, la capitolul moarte silnică 82 bărbaţi, o femeie. Aceştia erau originari din Herepe 13, Şilea 4, Murgeşti 4, Fărăgău 20, Şpălnaca 9, Ciunga 3, Micoşlaca 1, Herea 6, Botezul 19, Găbud 1, Aţintiş 2. Femeia a fost ucisă în satul Herea. După reflexia parohului Vasilie Kostin, hirotonit de Moga în 5 august 1842, cu singhelie, parohia sa Herepe este săracă, şcoală n-are, dar dascălul învaţă pruncii în casa lui. Biserica n-a pătimit nimic, satul a fost jefuit de unguri în vite, bucate, haine, mâncăruri „de dulce" în valoare de 1 990 florini. Obştea Şilea era şi ea săracă, după cum reflecta parohul ei Vasilie Filimon, hirotonit în 20 octombrie 1843 de Moga, cu singhelie. Satul n-are şcoală, are dascăl care învaţă pruncii în casa lui. Biserica n-a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 330 florini. Situaţia şcolară în Murgeşti era identică cu cea din Şilea. La Murgeşti păstorea Artenie Crişan, sfinţit în 23 februarie 1835, are singhelie, ungurii au băut 25 ferii de vin din vinul Sfintei Biserici, au păgubit satul în valoare de 707 florini, 15 creiţari. În Fărăgău, unde păstorea Emanuel Moldovan, sfinţit în 19 iunie 1830, cu singhelie, şcoală a fost, dar s-a stricat, dascăl este şi învaţă pruncii într-o casă mică. Biserica n-a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 6 213 florini, 24 creiţari.

De remarcat faptul că în acest sat care a înregistrat paguba cea mai mare, au fost ucişi cei mai mulţi români, dar din aceeaşi cauză a lipsei de ordine şi de ordonare a lucrurilor nu ştim câţi au murit în bătălie cu duşmanul, sau câţi au fost ucişi fără a fi înarmaţi de către soldaţii unguri ca represalii sau cu titlu de răzbunare pentru participarea românilor la Războiul Naţional ungaro-român dus împotriva uniunii Ardealului cu Ungaria. O dată salvat Ardealul de această uniune care l-ar fi pus în

[162] P II, D. 24, loc. cit.

situația să devină doar partea de Răsărit a Ungariei Mari structurată ca stat național ungar unitar și indivizibil, Ardealul putea deveni – ceea ce sperau românii și era înscris ca revendicare fundamentală în Programele lor naționale – nucleul în jurul căruia urma să se constituie Marele Ducat al românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina din Marea Austrie federalizată și democrată. Al doilea sat ca număr de români înscriși la rubrica „moarte silnică" este Botezul cu 19 români, unde păstorea Ioan Gherman, hirotonit în 18 iunie 1823, are singhelie; biserica n-a avut pagube în afară de faptul că ungurii i-au stricat ușa, satul a avut o pagubă de 1 005 florini, 49 creițari (cu mult mai mică decât aceea din Fărăgău), școală nu-i dascăl este, învață pruncii în casa sa mică. În Spălnaca păstorea Petru Lucaci, hirotonit de Moga în 1840, cu singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul are o pagubă de 2 067 florini, 55 creițari, școală nu-i, dascălul a fost angajat de curând, învață pruncii în casa lui. Obștea fiind săracă nu este capabilă să-și construiască școală, spre deosebire de cea din Fărăgău, unde obștea era în stare bună și capabilă să-și facă școală bună. Și în Botezul obștea era capabilă să-și construiască școală, dar numai în cazul în care i se ordonă acest lucru, ceea ce înseamnă că sătenii erau zgârciți și nu realizau ce importanță avea școala pentru copiii și națiunea lor.

În Ciunga și Micoșlaca, unde păstoreau Vasilie Munteanu și Iacob Paul, hirotoniți în 18 decembrie 1840 și, respectiv, 15 ianuarie 1837, primul cu singhelie, al doilea fără, nu existau nici dascăl, nici școli, obștile erau sărace și incapabile să-și construiască școli, lucru valabil și pentru obștea ortodoxă din Herea. Ungurii au stricat Biblia, au băut 8 ferii de vin din vinul Sfintei Biserici, satul a suferit o pagubă de 1 448 florini, 15 creițari. În Micloșlaca biserica n-a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 1 962 florini, 28 creițari. În Herea păstorea administratorul Grigorie Moldovan, hirotonit în 14 iunie 1818, cu singhelie, la biserică ungurii au stricta ușa, au luat 3 sfeșnice de aramă, 3 linguri, satul a avut o pagubă de 2 790 florini. La Găbud, unde păstorea Teodor Oniț, hirotonit în 20 octombrie 1823, cu singhelie, școala este în stare săracă, dascăl este, dar obștea ortodoxă este necăjită din partea românilor uniți. Ungurii au băut 5 ferii de vin din vinul Sfintei Biserici, satul a avut o pagubă de 115 florini, 59 creițari. La Ațintiș păstorea Teodor Poap,

hirotonit în 1830, fără singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul 796 florini, 46 creițari, școală nu-i, dascăl nu-i, nici obștea, fiind săracă, nu-i în stare să-și construiască școală. În Sâniacob situația școală era la fel ca în Ațintiș. În Sâniacob păstorea Dimitrie Poap (!), hirotonit în 1834, fără singhelie, biserica n-a pătimit nimic, satul 160 florini[163].

În suburbia Sebeșului, din protopopiatul cu același nume, ungurii au ucis 24 români, în Lancrăm 16, în Răhău 6, în Loman 1, în Petrești 1, în Vurpăr 19 bărbați, o femeie, în Cârna Blandiana un bărbat, în Inuri 4 bărbați, în Vinți un bărbat, în Sibișani 3 bărbați, în Berghin 4 bărbați, în Hăpria 3, total 84. Biserica din suburbia Sebeșului, unde păstoreau Avram Moga și Nicoală, hirotoniți în 1817 și 1825 de Moga, cu singhelii, n-a suferit cu nimic, dar ungurii au ars 50 de case cu sălașurile lor și au prădat. În Lancrăm păstorea Simeon Ionescu, hirotonit în 1834, cu singhelie, casa bisericii a fost golită de unguri, sătenii au fost siliți să dea soldaților rebeli unguri tot ce i-au cerut. În Răhău păstoreau Nicolae Cărpinișan, Ioan Gota, hirotoniți în 1826 și 1836 de Moga și Dimitrie Munțiu, hirotonit de Gherasim Raț, al Aradului, biserica a fost păgubită de 50 florini, satul a suferit păgubiri de averi și vite (marhe). La Câlnic păstorea Nicolae Kărpinișan, preoțit în 1849 de Șaguna, cu singhelie, biserica n-a pătimit, satul a fost silit să dea ungurilor tot ce au cerut. În Deal păstoreau Petru Roșca și Ioan Dobre, biserica n-a pătimit, satul a fost prădat de soldații rebeli unguri de multe vite și averi. Situația bisericilor și satelor Pianu de Jos, Pianul de Sus, Loman, Răchita, Strugar, Petrești, Drămbar și Hăpria a fost identică cu cea din Deal. Biserica din Berghiu a fost însă prădată din ordinul lui G. Gyulaj care a poruncit să fie prădat și satul. Biserica din Daia n-a pătimit, dar satul a avut o pagubă de 3 000 florini. Biserica din Vurpăr n-a pătimit nimic, „fiind toate mai înainte grijite" (deci odoarele, cărțile, odăjdiile au fost ascunse și îngropate, probabil), dar în sat ungurii au omorât mulți români (19) și i-au prădat de tot ce au putut căra. Biserica și satul Răcătău n-au pătimit nimic, biserica din Cârna a fost prădată de tot ce a avut mai bun iar satul a avut mult de suferit din partea insurgenților unguri din Vinț. Biserica din Inuri a fost prădată rău de tot, mare parte

[163] P II, D. 25, loc. cit.

din sat a fost aprinsă, altă parte prădată. Românii din orașul Vinț fiind „togma în cale" au suferit multe de la rebelii unguri care au cruțat totuși biserica. Satul Sibișani era bănuit de rebeli că era ostil Ungariei, a fost jefuit foarte tare din toate, ca și satul Berghiu, unde biserica n-a fost cruțată, dar cea din Sibișani a fost cruțată. Satele Drămbar și Hăpria au fost jefuite din toate cele ce le aveau.

În Loman școala era în stare bună, are dascăl, în Răchita școala se ține în casa dascălului, ca și în satul Strungar, la Petrești nu există școală dar este dascăl, însă în Acmar nu există nici școală, nici dascăl. În Vurpăr există casă de școală, dar nu-i dascăl, la Sărăscău, Răcătău, Cârna, Inuri, Vinț, Sibișani, nu există școli, ca și al Hăpria și Berghin. În suburbia Sebeșului, școala era în stare slabă, există dascăl, în Lancrăm școala este în stare bună, cu dascăl, în Răhău și școala și dascălul erau în stare bună, în Câlnic școala și dascălul se găseau, la fel, în stare bună, în Deal nu este școală, dar este dascăl, în Pianul de Jos școala și dascălul erau în stare slabă, în Pianul de Sus școala era în stare bună. În Pianul de Jos păstoreau trei preoți: Simeon Trufaș, Georgie Vanța, hirotoniți de Moga în 1826, 1837, al treilea de Șaguna în 1849, cu singhelii, în Pianul de Sus Nicolae Mina și Maftei Savu, hirotoniți primul de Moga în Ardeal, al doilea la Arad, în Loman erau două parohii, una era vacantă, în cealaltă păstorea Grigorie Filimon, hirotonit de Vasile Moga în 1827, în Răchita păstoreau Elisei Dăncilă și Nicolae Raika, preoțiți de Moga în 1824 și 1829, care se ocupau și de filia Strungar (sau măcar unul din ei). Nicolae Radu, hirotonit în 1824 de Moga păstorea în Petrești, Avram Pielar în Akmar, Mihail Muntyan în Wurpăr, Ioan Rădoi în Sărăskău, unde biserica și satul n-au pătimit nimic, Avram Medrea păstorea în Răcătău, Avram Rote în Cârna, Ioan Vlad în Inuri, Ioan Bena în Vinț, Ioan Kostea în Sibișani, Nicolae Novac în Berghin, Georgie Ciuka și Georgie Kislas în Daia, Ioan Stanciui în Drâmbar, Iosif Lobonț în Hăpria. Ultimii preoți au fost hirotoniți fie de episcopul Moga, fie de episcopii Gherasim Raț și Andrei Șaguna între 1824-1849[164].

În 17 noiembrie 1849 își semna „Conșpectul Conscripții" Grigorie Gal, protopopul Clujului și administratorul protopopiatului Sicului din

[164] P II, D. 27, loc. cit.

varmeghia (comitatul) Dăbâcii, cercul Reteagului. În Bogat și Sic păstorea Teodor Pop, hirotonit de Moga în 1828, are singhelie, satul a fost păgubit de unguri cu 200 florini, în Bonțida păstorea Ioan Kozma, hirotonit de Moga, cu singhelie, satul are o pagubă de 1100 florini, în Diviciori păstorea Ionikie Mezei sau Kâmpean Namsenik (amândoi, sau era aceeași persoană cu două nume!?), hirotonit de Moga în 1823, satul are o pagubă de 1994 florini, 14 morți înregistrați la rubrica „moarte silnică", 1 femeie, care s-au adăugat la cei 6 bărbați uciși de unguri de la Bonțida. La Iaka păstorea Artemie Vesa, hirotonit de Moga la 1842, cu singhelie, ca și preoții precedenți, în Kiukiș păstorea Atanasie Kițac, hirotonit de Moga la 1843, fără singhelie, satul a avut o pagubă de 671 florini, 31 creițari. Ungurii nu s-au atins de nicio biserică din protopopiat, dar au provocat satelor o pagubă totală de 3 965 florini, au ucis 20 bărbați și o femeie din Diviciori. Satele din protopopiatul Sicului, cercul Reteagului, nu aveau nici școli, nici dascăli și aici trăiau 1 288 gazde bărbați, 1 278 gazde femei, total 2 566.[165]

Potrivit Conscripției elaborate de Zaharia Boiu, protopopul tractului Sighișoarei, în acest protopopiat, de moarte silnică au murit 28 bărbați, de moarte firească 106 bărbați, 77 femei, trăiau 3 727 gazde bărbați, 3 868 gazde femei, total 7 595. În cetatea Sighișoara păstoreau Zaharia Boiu, hirotonit de Moga cu singhelie nr. 498 din 17/5 octombrie și Vasilie Leicu, hirotonit de Moga, cu singhelie nr. 723 din 12 decembrie 1834. Biserica a avut o pagubă provocată de unguri în valoare de 190 florini, 30 creițari, românii au suferit felurite jafuri, într-o parohie nu era școală, era dascăl, nu se simțea niciun progres, în cealaltă parohie exista și dascăl, și școală. Nicolae Moldovan preoțit în 1823, fără singhelie, păstorea în Seleuș, biserica și satul n-au suferit. În filia Produ, biserica a suferit din partea trupelor unguresti o pagubă de 1 622 florini, ungurii au aprins 8 case și au comis jafuri în sat. În dreptul cetății Sighișoarei, la rubrica „Reflecții", Zaharia Boiu a făcut următoarea precizare: „In summa sufletelor poporului român din Protopopiatul acesta se află țigani 1 700, care sunt într-una socotiți ca fii ai bisearicii răsăritene g[reco] n[on] u[nitus]". În filia Produ al bisericii mater Seleuș, păstorită

[165] P II, D. 28, loc. cit.

tot de Nicolae Moldovan, s-au înregistrat 22 de bărbați la rubrica „moarte silnică". Tot aici există și școală și dascăl, dar învățătura era de slabă calitate. La Daneș păstorea Zaharia Tătaru, hirotonit în 1848 de Andrei Șaguna, singhelie este din 18 octombrie 1849, biserica și satul n-au pătimit, nu există nici școală, nici dascăl. În Laslea fusese paroh Ioan Tătaru, hirotonit de episcopul Aradului, Pavel Avacumovici în 1802, fără singhelie, dar s-a retras, satul și biserica n-au suferit, nu există nici școală, nici dascăl. Aici a fost omorât un român.

În filia Hoghilag, ungurii au jefuit biserica, în valoare de 203 florini, există școală și dascăl, dar dascălul este ticălos. În Saeș păstorea Ilie Brânduș, hirotonit de Moga în 1823, n-are singhelie, biserica și satul n-au pătimit, există dascăl, nu există școală. În Trapold păstorea Sofronie Brânduși, biserica și satul n-au pătimit, școală nu este, dascăl este, iar parohul a fost hirotonit de Moga și are singhelia cu numărul 394 din 25 octombrie 1845. Bisericile și satele Henig, Netuș, Zelina, Sas Daia, Archita, Baia Bunești, Padoș, Cetatea Odorhei, Porumbenii Mari, Porumbenii Mici, Betești, Moșna, Șoimușul Mare n-au pătimit nimic din partea trupelor maghiare. În Netuș s-a înregistrat 1 român ucis, în Sas Daia 2, în Archita 1, în Bunești 1. Satul Saschiz a fost ars și jefuit, biserica a avut o pagubă de 56 florini. În multe sate din Conscripție nu există nici școli, nici dascăli, în unele există școli, dar nu există dascăli, sau invers. În această conscripție, protopopul Zaharia Boiu a înscris la rubrica „Reflecții" că românii din scaunul Udvarheiului gr.n.u. afară de aceștia (din câteva sate enumerate n.n.), toți s-au ungurit în timpul revoluții. Părintele Ioan Boiu din Bodogaia, rămânând fără parohie, slujește acum la Feleagu. Aici credem că noțiunea „s-au ungurit"se referă la faptul că au fost siliți să treacă la confesiunile maghiare. Preoții Ioan Dobre (Henig, Zehina, Netuș), Ioan Tecușan (Sas Daia), Ioan Boiu (Saschiz), Gheorghie Vătășan (Archita și filia Baia), Nicolae Vătășan (Bunești, filia Padoș plus cetatea Odorhei), Adăniloaie Onița (Porumbenii Mari, Mici, Betești, Moșna, Șoimușul Mare) au fost hirotoniți de Moga, cu excepția lui Gheorghe Vătășan, hirotonit de Pavel Avacumovici, episcopul Aradului, în 1809[166].

[166] P II, D. 29, loc. cit.

În protopopiatul Solnocului Interior (din Lontru), varmeghia Dăbâcii, cercul Reteagului, care cuprindea nu mai puțin de 42 parohii, la capitolul moarte silnică figurează 23 bărbați, 10 femei. Ei erau originari din Gâlgău 1 bărbat, 1 femeie, din Poiana Porcului 3 bărbați, din Libotin 2 bărbați, din Petrilea 1 bărbat, din Rogoz 11 bărbați, 9 femei, din Inău 1 bărbat, din Hăşmaşu Ciceului 1 bărbat, din Chineşti 1 bărbat. Cei mai mulți români şi cel mai multe românce care au avut acest destin tragic erau din satul Rogoz, restul satelor scăpând cu 1, 2, 3 morți. Numărul total al sufletelor pe protopopiat era de 8 743. Bisericile in Baba, Tâlkuşa, Goştila, Gâlgău, Koroieni, Muncel, Poiana Blenchii, Vima Mare, Ciceu-Poian, Doh (Dog Mezö?), Perişor, Dobricel, Peteritea, Inău, Ciceu-Giurgeşti, Haşmaşu Ciceului, Ciceu-Corabia, Cizer, Neagra, Alpareth-Bobâlna, Ciubanca de Jos, Ciubanca de Sus, Escu, Osoi, Buzaş, Podişu n-au pătimit cu nimic din partea ungurilor. Biserica din Suciu de Jos a fost jefuită, de la biserica din Borkut ungurii au luat clopotele, cele din Văleni şi Poiana Porcului au fost jefuite, de la biserica din Poiana Porcului inclusiv clopotele. Ungurii au luat şi clopotele de la bisericile din Dobricel, Costeni, Libotin, Răzoare. Rohia, Ungureni, Măgoaja. De la biserica din Chiueşti, ungurii au luat clopotele şi au jefuit-o de tot ce a avut; la fel au procedat şi cu biserica din Rogoz.

Satul Baba a fost păgubit în valoare de 1289 florini, Tălkuşa 175 florini, Goştila 23 zloți, Gâlgău 988 zloți, Poiana Blenchii 1854 zloți, Vilma Mare 400 florini; satul Doh a fost jefuit de 5 cai, Perişor 200 zloți, Suciu de Jos 1258 zloți, Borkut 1828 florini, Vălenii Lăpuşului 10 300, Poiana Porcului 46 000 florini, Dobricel 2 047 zloți, Costeni a suferit pagube şi execuție în bani, Cupşeni a suferit o pagubă de 2 681 zloți, Dobricu Lăpuşului 3 060 florini, Libotinul a fost jefuit de tot ce avea, Văleni 901 zloți, Peteritea 300 florini, Rogozul a fost ars de tot şi a suferit cea mai mare pagubă (şi pierdere în oameni: 11 bărbați, 9 femei), Rohia a suferit pagube şi o execuție în bani în valoare de 1500 florini(!), Stoiceni are 17 case arse şi execuție în bani, Ungurenii execuții multe. În Inău, ungurii au făcut o pagubă de 80 florini, în Ciceu-Giurgeşti au provocat pagube mari, în Hăşmaşul Ciceului au pus un iliş (bir, impozit) de 36 florini, în Cozer au făcut o pagubă de 100 florini, pentru satele Măgoaja, Neagra se menționează că au suferit „pagubă neprețuită" sau „cea mai mare

pagubă", fără să fie evaluate în florini sau zloți. În satul Chiueşti, ungurii au făcut o pagubă de 10 701 zloți, iar celelalte sate până la 42 n-au suferit nicio pagubă din partea maghiarilor.

În 33 de sate din acest întins protopopiat nu existau nici şcoli, nici dascăli. În Vima Mare există şcoală şi dascăl ortodox, există şcoală şi în Suciu de Jos, „dară se biruieşte de uniți", deci este şcoală confesională greco-catolică, la care puteau învăța şi copii ortodocşi. În Cupşani, Dobricu-Lăpuşului există şcoli, nu există dascăli, şcoala din Rogoz, sat cu mari pierderi umane şi materiale, a fost arsă de unguri, în Ungureni nu există şcoală, dar există dascăl, în Ciceu-Giurgeşti există şi dascăl şi şcoală nouă de zid în stare foarte bună (în sfârşit!!!). La Neagra funcționează o şcoală mică, în Chiueşti există şcoală, dascăl nu-i. Din cele 42 de parohii, în Ciubanca de Sus preotul este decedat, ca şi cel din Escu, iar în Buzaş postul este vacant. Ceilalți parohi, pe care nu-i mai amintim aici pentru a nu supradimensiona articolul, au fost hirotoniți majoritatea lor de episcopul Moga între 1825-1845 şi au fost hirotoniți doar Vasiliu Bulboz în 11 decembrie 1849, cu singhelie, şi Grigorie Hodiş din Hodişu (Csömeny), fără singhelie, de Andrei Şaguna[167].

Nu este de mirare că episcopul Andrei Şaguna a dispus în 1854-1855 împărțirea acestui vast protopopiat ortodox în două, şi anume protopopiatul Solnoc I şi protopopiatul Solnoc II, pentru a face posibilă o mai bună administrare a parohiilor de această confesiune din nord-vestul Marelui Principat al Transilvaniei. Cu câțiva ani în urmă, micul colectiv de teologi, coordonat de noi a publicat corespondența dintre Episcopia şi Mitropolia Română Ortodoxă din Transilvania şi protopopiatul Solnoc II între 1845-1874[168], din care rezultă că în urma unor îndelungate eforturi materiale, al unor îndemnuri şi sfaturi permanente venite de la Sibiu, comunitățile şi obştile ortodoxe din acest protopopiat şi-au construit în timp de 20 de ani şcoli în stare bună şi foarte bună, le-au înzestrat cu dascăli plătiți acceptabil, cu inevitabile

---

[167] P II, D. 30, loc. cit.

[168] *Crâmpeie din istoria Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania. Eparhia Sibiu către protopopiatul Solnoc II. Corespondență (1 octombrie 1845 – 20 decembrie 1874)*, vol. I. Coordonator: Dumitru Suciu. Autori: Dumitru Suciu, Alexandru Moraru, Flaviu Vida, Cosmin Cosmuța, Cluj-Napoca, 2006.

excepţii şi le-au înzestrat cu grădinile de pomărit prevăzute ca fiind necesare în regulamentele şcolare ale timpului. Acesta a fost trendul în materie şcolar-confesională în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Teologii care se ocupă de istoria parohiilor şi parohilor ortodocşi pot regăsi în acest volum parohii din protopopiatul Solnoc II care au funcţionat şi în anii 1848-1849, pe care noi nu i-am inclus în studiul de faţă. Intenţionăm ca tomul de corespondenţă Mitropolia Sibiu – protopopiatul Solnoc II să fie inclus, alături de cele ce vor urma, într-o serie de volume publicate sub egida unui titlu generic cu numele *Biserica, comunitatea şi şcoala ortodoxă din Transilvania în epoca modernă.*

În Glodeni, din Protopopiatul Turzii de Sus, soldaţii unguri au stricat uşa bisericii, au păgubit satul în valoare de 1 392 florini, au ucis 2 români. În Gorneşti, ungurii au jefuit biserica de toate odăjdiile ei, dar au fost recuperate, satul a avut o pagubă de 450 florini, ungurii au ucis 6 români. În Periş, filie, ungurii au luat din biserică Antimisul, Discosul, 2 sfeşnice de aramă, o faţă de masă, satul a fost păgubit în valoare de 388 florini. Pentru aceste localităţi, Conscripţia nu dă numele parohului şi în Periş, la rubrica „moarte silnică" figurează 2 români. În parohia mater Sângerul de Pădure şi filia Dumbrăvioara păstorea Georgie Simoniş, hirotonit în 6 ianuarie 1845 de Moga, are singhelie, ungurii au luat de la biserica din Sângerul de Pădure Antimisul şi 4 cărţi, satul a fost jefuit în sumă de 1 162 florini, ungurii au ucis 6 români, dar filia Dumbrăvioara a scăpat nevătămată. În Nadăşu păstorea Zacharie Matei, hirotonit în 11 aprilie 1819 de Moga, are singhelie, biserica şi preotul au suferit o pagubă de 2 000 florini, satul a fost jefuit de dobitoace, veşminte, slănini, tot felul de unelte, în valoare de 8 059 florini. În Urişor păstorea Georgie Papp, hirotonit în 12 mai 1831 de Moga, are singhelie, biserica a fost cruţată, satul are o pagubă de 1 100 florini, ungurii au ucis 1 român. În Ibăneşti păstorea Dimitrie Kornya, hirotonit în 3 august 1844, fără singhelie, ungurii au jefuit biserica de 2 clopote, odăjdii, potirul, discosul, tot felul de podoabe; au rămas în picioare doar pereţii, pagubele suie la 1 600 florini, satul a fost prădat, în afară de suma de 66 352 florini, de dobitoace, veşminte, bucate, unguri au ucis 19 bărbaţi, 1 femeie (din nou se observă că unde s-au înregistrat multe victime umane, pierderile materiale la biserică şi sat au fost pe măsură de mari).

În Hodac păstorea Ştefan Fărcaş, hirotonit în 7 iunie 1835, ungurii i-au dus singhelia, biserica a fost jefuită de clopote, veşminte, potire, discos, au rămas doar pereții, satul a fost jefuit de boi, vaci, cai, oi, veşminte, bucate şi tot felul de averi, ungurii au ucis 33 de bărbați, 2 femei (un record tragic, pe al doilea loc în protopopiat în privința pierderilor umane). În Ocna Sărată păstorea Dimitrie Fulea, hirotonit de Moga, fără singhelie, biserica şi preotul au fost jefuiți în valoare de 2 712 florini, satul în valoare de 5 212 florini, ungurii au ucis 1 român, 1 româncă.

Tot Dimitrie Fulea păstorea în filia Gligoreşti, unde biserica n-a pătimit, filia a fost jefuită în valoare de 5 082 florini. Simion Breatan, hirotonit de Andrei Şaguna în 1848, fără singhelie, păstorea în Deleni, biserica a fost cruțată, satul a suferit o pagubă de 4 451 florini, 41 creițari, ungurii au ucis 1 român. Iosif Sovago, hirotonit în 18 februarie 1844 de Moga, cu singhelie, păstorea în Idicel, biserica Bucureşti şi popa au suferit o pagubă de 3 750 florini, satul 9 408 florini. Ştefan Branya, hirotonit în 14 februarie 1839, cu singhelie, păstorea în Aluniş, unde biserica şi popa au suferit o pagubă de 1 987 florini, satul de 4 544 florini, ungurii au ucis 1 român. Pavel Stoika, hirotonit în 14 octombrie 1833, cu singhelie, păstorea în Filea, unde biserica a fost cruțată, dar popa a fost jefuit în valoare de 379 florini, 14 creițari, satul a fost jefuit de dobitoace şi de 6 823 florini, 19 creițari, ungurii au ucis 3 români. Alexandru Popovici, hirotonit în 3 august 1813, cu singhelie şi Iacob Maier, hirotonit în 12 iunie 1825, cu singhelie, păstoreau în Toplița, biserica a fost cruțată, secuii au jefuit satul de dobitoace, haine şi bani. Ioan Uşiță, hirotonit în 28 februarie 1841 de Moga, păstorea în Stânceni, preotul a fost jefuit de secui în valoare de 68 florini, satul a fost jefuit de secui de dobitoace, haine, iar notariuşul satului, Zaharie Kantai, de 374 florini 17 creițari. „Georgie" Szava, hirotonit în 13 octombrie 1839, cu singhelie, păstorea în Maioreşti, biserica a fost cruțată, satul a fost jefuit în două rânduri, o dată în valoare de 633 florini, apoi de 299 florini.

Theodor Mate, hirotonit în 22 decembrie 1825 de Moga, fără singhelie, păstorea în Deag, biserica a fost cruțată, satul a avut o pagubă de 3 234 florini, Florea Szava, hirotonit în 17 iunie 1814, cu singhelie, păstorea în Pietriş, biserica a fost cruțată, dar satul a fost cumplit jefuit, după cum demonstra atestatul de sub litera A ataşat Conscripției. Ioan

Popovici, hirotonit în 23 martie 1819, cu singhelie, păstorea în Dumbrava (Lügeth), unde biserica şi preotul au suferit o pagubă de 7 590 florini, satul de 74 500 florini, deoarece ungurii le-au luat românilor mai toate dobitoacele şi alte averi şi au ucis 38 de români (record tragic, pe primul loc în protopopiat, în pierderi umane, dar şi materiale, după regula de mai multe ori constatată). Alt Ioan Popovici, hirotonit tot de Moga în 13 octombrie 1832 (poate fi fiul primului), păstorea în Vătava de Sus (Felső Répa), are singhelie, biserica şi popa au o pagubă de 200 florini, satul 2 964, Vasilie Popovici, hirotonit în 10 decembrie 1845 de Moga, cu singhelie, păstorea în Vătava de Jos (Alsó Répa), biserica ;i popa au o pagubă de 72 florini, satul are o pagubă de 8 934 florini, 48 creiţari, ungurii au ucis 1 român. Parohul Mihail Fulea, hirotonit de episcopul Aradului, Gherasim Raţ, fără singhelie, păstorea în Săcalu de Pădure, biserica a avut o pagubă de 250 florini, popa de 150, satul de 3 218 florini. Nechifor Crăciun, hirotonit de Moga în 28 octombrie 1831, cu singhelie, păstorea în Lueriu, biserica a fost cruţată, satul a suferit o pagubă de 1943 florini. Tot Nechifor Crăciun păstorea în Veţa, filie, biserica s-a jefuit în sumă de 25 florini, „iară românii noştri la 463 florini v.v." specifica protopopul în Conscripţia sa, adăugând că în această filie ungurii au ucis 1 român. În total, pe întreg protopopiatul, au căzut ucişi 115 români. Singurul total calculat în Conscripţia protopopiatului Turzii de Sus este cel al sufletelor gazdelor: 14 705.

În Glodeni, Periş, Sângerul de Pădure, Dumbrăvioara, Ulişor, Gligoreşti, filia Alunişului, Filea, Topliţa, Stânceni, Maioreşti, Dumbrava, Veţa nu existau şcoli, nici dascăli. În Gorneşti există şcoală în stare slabă, există şi dascăl, în Nadăşu şcoala se ţine într-o casă (închiriată, probabil), dascăl există în persoana preotului cel tânăr; în Ibăneşti dascăl este, şcoala se ţine într-o casă slabă, în Hodac şcoala este în stare bună, „aşijderea dascălul", în Ocna Sărată dascăl este, şcoală nu-i, pruncii învaţă într-o casă, în Deleni, şcoala şi dascălul se aflau în stare slabă (deci dascălul era incompetent). Şcoală şi dascăl existau în Idicel, dar dascălul n-avea plată, în Aluniş mater situaţia se repetă, în Deag este dascăl, şcoală nu-i, dar pruncii învăţau într-o casă (probabil închiriată, puţin probabil donată ca locaţie pentru şcoală). Şcoală şi dascăl existau în Vătava de Sus, dar dascălul n-are plată, situaţie identică şi în Vătava de Jos. În Săcalu de

Pădure şcoala era în stare slabă şi pe deasupra dascălul n-are plată, în Lueri, în schimb, şcoala era în stare bună, numai dascălul n-are plată[169].

Din Conscripţia protopopiatului Nocrich (Ujegyhaz), elaborată de protopopul Ioan Panovici, rezultă că de moarte firească au murit 296 bărbaţi, 266 femei, silnică 13 bărbaţi, numărul total al familiilor 3 817, gazdelor (7 447 bărbaţi, 7 405 femei), total 14 852. Cei morţi de moarte silnică au provenit din Band 1 român, din Feldea 2, din Loamneş 2, din Lupul 2, din Păuca 6. Bisericile din Alţâna, Fofeldea, Glimboaca, Hozman, Himbav, Chirpăr, Marpod, Măgăreu, Nocrich, Sărăuş, Colhor, Zincul Mare, Zincşor, Rodbav, Şomărtin, Dealu Frumos, Toarcla, Veseud, Berţ, Alămor, Beşinău, Bogatul, Broşteni, Loamneş, Mândra, Tău, Lupul n-au pătimit nimic din partea maghiarilor. Din biserica de la Band, ungurii au luat tipsia cu Sfânta Cuminecătură, de la biserica din Ţichindeal 2 linguri de argint, alte obiecte de argint şi un patrafir, la Bruiu preotul a avut o pagubă de 325 florini. Din biserica de la Armeni, ungurii au luat cutiile cu bani cu tot. Satul Alţâna n-a suferit nimic din partea ungurilor, Bandul a fost globit cu 445 florini, Ţichindeal 90 de florini, apoi câte 3-5 florini fiecare familie şi 10 florini de la preot (în sat fiind 130 familii). Fofeldea a furnizat mâncare pentru soldaţii unguri şi care pentru cărăuşie. Satele Glimboaca, Hozman, Himbav, Chirpăr, Marpod, Măgăreu, Nocrich, Săsău, Bruiu, Şomărtin, Dealu Frumos, Toarcla, Vedeud, Ocna Sibiului n-au pătimit nimic din partea ungurilor.

Calbor a fost silit la cărăuşii pentru unguri şi le-a furnizat multe alimente, Rodbav a dat contribuţii în bani. Alămor a suferit execuţii în bani, haine, bucate,bătăi, Armeni a suferit tiranii, jafuri şi batjocuri. Beşinău a avut o pagubă de 2 737 florini, 38 creiţari, Bogatul 4 500 florini, Păuca a suferit jafuri şi poveri multe. La Alţâna nu există şcoală, dascălul învaţă copii în casa lui, la Band există o şcoală bună de zid, dascălul este plătit din casa alodială cu 24 florini pe an. La Ţichindeal, dascălul învaţă copii în casa lui, ca şi la Fofeldea, deoarece nu există şcoli construite de comunităţi. La Glimboaca, Chirpăr, Marpod, Măgăreu, Nocrich, Săsăuş, Bruiu, Calhor, Zincşor, Rodbav, Şomărtin, Toarcla, Veseud, Berţ, Ocna Sibiului, Tău, Lupul Păuca, Hozman nu există nici şcoli, nici dascăli. La

169 P II, D. 31, AMS, Fond Arhiepiscopesc 13/Pr. Tabloul.

Himbav copii învaţă într-o casă în construcţie, la Zancu Mare este şcoală slabă şi dascăl, la Dealu Frumos este şcoală bună de zid, dascăl slab, la Alămor, Beşinău, Bogatul, Broşteni nu există nici şcoli, nici dascăli. Din cei 32 de parohi din acest protopopiat, doar 6, şi anume Ioan Roman din Band, Ioan Sinac din Himbav, Grigorie Maier din Nocrich, Nicolar Oancea din Şelimbăr, Ilie Bratul din Armeni, Vasilie Vintilă din Brăşteni sunt hirotoniţi de episcopul Andrei Şaguna şi veteranul Ioan Popovici senior din Săsăuş este hirotonit în 11 iulie 1798 de Pavel Avacumovici al Aradului, care păstorea de 52 de ani, iar toţi ceilalţi sunt hirotoniţi de episcopul Vasilie Moga între 1816-1845[170].

Conscripţia protopopiatului Zarandului reflectă plenar cum s-au petrecut conflictele în Războiul Naţional româno-maghiar pentru Ardeal într-una dintre cele mai fierbinţi şi mai intense zone de desfăşurare a acestuia. Conscripţia conţine 48 de sate cu parohii lor, de moarte firească au murit 296 bărbaţi, 275 femei, de moarte silnică 479 bărbaţi, 98 femei, numărul total al gazdelor pe protopopiat 14 976 bărbaţi, 14 872 femei, total 29 848. Se remarcă limpede că românii ucişi de unguri în acest protopopiat i-au depăşit ca număr pe cei decedaţi de moarte firească cu 183 de suflete. În Luncanii de Jos păstorea Petru Ivan, hirotonit în 9 iulie 1835 de Moga, cu singhelie, ungurii au ars biserica şi tot ce se afla în ea, au aprins 67 de case, cu sălaşele, şurile, grajdurile lor, garduri, chiar şi pomi, paguba fiind de 22 320 florini. La capitolul reflecţii se precizează că 7 juraţi ai satului „au biciulit" (au estimat) suma pagubei adăugând că satul, fiind aproape de drumul ţării, soldaţii rebeli şi alţi jefuitori l-au prădat rău de tot. Ungurii au ucis 7 bărbaţi şi 3 femei. În Buceş păstorea Nicolae Rus, hirotonit în 31 decembrie 1836, cu singhelie nr. 616, o biserică la care ungurii n-au ajuns n-a fost jefuită, pe cealaltă au aprins-o cu tot ce avea în ea, de au rămas doar zidurile, au ars 80 de case cu tot ce aveau şi alte bunuri mişcătoare şi nemişcătoare şi au ucis 3 români şi 2 românce. În Birtin păstorea Ioan Morariu, hirotonit în 29 mai 1835, singhelia nr. 128 s-a prăpădit în revoluţie, biserica n-a pătimit nimic, dar nu s-au făcut slujbe în ea câteva săptămâni, satul a suferit jafuri în slănini, vinars (ţuică), cărnuri, gloabe de bani, de vite cu

[170] P II, D. 32, loc. cit.

coarne şi fără coarne, bucate, haine în număr de 5 982 florini, 54 creițari, ungurii au omorât 17 români.

În Băița păstorea Ioan Groza, hirotonit în 27 iunie 1817, cu singhelie, biserica a fost jefuită de toate odăjdiile, cărțile şi alte lucruri, oraşul, pentru a nu fi ars, a plătit ungurilor o gloabă de 1 200 galbeni de aur împărăteşti, din sat au fost ucişi 7 români. La Bulzeşti păstoreau Ştefan Jurj şi Ioan Jurj şi Gavrilă Stănilă, primii doi hirotoniți de Moga, al treilea de Şaguna, la biserica din sus, numită de fiii moților „biserica din Stregariu" nu au putut ajunge ungurii s-o prăpădească, dar biserica de jos, numită „a Schitului", a fost prefăcută în cenuşă. Ungurii au ars 82 case, 110 cămări, 64 şuri, 90 grajduri, au luat 2 783 măsuri de grâu şi cucuruz, 57 boi, 53 vaci, 268 oi, 50 porci, 30 stupi, 8 mori şi 6 dube. Hainele din sat au fost vândute „la dubă" (la licitație), 3 684 măsuri de pănură de lână, 290 pieptare, 240 perechi de cioareci cusuți. S-au mai vândut de către unguri 82 care, 89 pluguri „şi alte multe ce are omul la casa sa". Din sat au căzut de mână ungurească 9 români şi 5 româncе. Nicolae Botici, hirotonit în 1842 păstorea în Bucureşti sat, biserica a jefuită de toate ce le avea şi ungurii au comis „alte fapte scârnave" în ea. 2/3 din sat a fost ars, ungurii au jefuit toate bunurile mişcătoare şi nemişcătoare şi au ucis 11 români şi 3 românce. Teodor Banci, hirotonit în 1829, păstorea în Brad, o parohie era vacantă, biserica a fost prefăcută în cenuşă cu toate odăjdiile sale scumpe, cu tâmpla zugrăvită de creştini după modelul tâmplei din Viena, lucrare care a costat multe mii de florini, cu sfeşnicile aurite pierdute, ca şi clopotele făcute cu doi ani înainte la fabrica din Timişoara, care erau cele mai vestite în tot cuprinsul Zarandului. Paguba este estimată la 13 800 florini. În Brad, ungurii au ars 429 case, 205 şuri, garduri, pomi, au luat bucate, bunuri mişcătoare şi nemişcătoare, paguba estimându-se la 307 611 florini. Din Brad au căzut de mână ungurească 81 bărbați, 24 femei, ceea ce reprezintă un record tragic printre toate oraşele şi satele Ardealului.

Avram Leah, Ioan Gocan, Avram Gocan, Ioan Leah, hirotoniți de Moga între 1816-1844 (de fapt două dinastii de preoți) păstoreau în Blăjeni, unde două biserici n-au pătimit nimic, deoarece ungurii n-au ajuns la ele. În celelalte două biserici, după ce mai întâi au făcut „curvişag" (au violat femei şi fete), ungurii le-au prefăcut în cenuşă, dar

au rămas zidurile, paguba fiind de 6 500 florini. În Blăjeni, ungurii au ars 243 case, 205 şuri, 464 cămări, 76 grajduri, 92 cuptoare, 28 cocini, cotărci pline de cucuruz, 2 stoguri de grâu. Ungurii au dus din sat 53 de boi şi vaci, 8 cai, 783 de oi, miei, capre, iezi şi porci. Paguba este estimată la 53 953 florini. De mâna ungurilor au căzut au căzut 7 bărbaţi, 3 femei. La Ţebea păstorea într-o parohie Ioan Mariş, hirotonit în 1828, cealaltă parohie era vacantă, preotul fiind ucis de unguri, din biserica s-au luat odăjdiile, praporii, ungurii au spart geamurile, au luat cărţile, paguba este de 25 florini. În sat, ungurii au ars 14 case, 8 şuri, cămări, au luat haine, bucate şi bani, au dus 44 boi, 47 vaci, 10 viţei, 17 care legate cu fier, 40 cai. De mână ungurească au căzut 35 români. Preotul din Ţărăţăl a murit, aici păstorea parohul din Crişcior, Nicolae Toda, hirotonit în 1819, biserica a ars cu totul, în afară de zid, ungurii au aprins 83 de case, 180 „iortoane" (probabil acareturi), au comis alte jafuri, paguba fiind de 22 000 florini. De mână ungurească au căzut 20 bărbaţi, 9 femei. Sofronie David, sfinţit în urmă cu 50 de ani de episcopul Aradului Pavel Avacumovici şi diaconul Ioan David, sfinţit în 13 februarie 1844 de Moga păstoreau în După Piatră, Valea Grohoţăl şi Valea Satului, alt Ioan David, sfinţit în 7 iunie 1844, păstorea în După Piatră, Valea Corniţăl şi Valea Porcului, Spiridon Ardeu, hirotonit în 1832, păstorea în După Piatră, Valea Sărboii şi Valea Tarniţii. Bisericile n-au pătimit nimic, localităţile au suferit jafuri de prin case, luări de vite cu coarne şi cai, paguba suindu-se la 3 407 florini, 40 creiţari. De mână ungurească au căzut 4 bărbaţi.

În Luncoiu de Sus păstorea Samuil Poenariu, hirotonit de episcopul Aradului Pavel Avacumivici, singhelia acestuia se afla în Arhiva din Sibiu, ca şi a celuilalt veteran sfinţit de Avacumovici, preotul Spiridon Ardeu. Probabil la parohii bătrâni, sau măcar la câţiva dintre ei, li se luau singheliile foarte vechi şi se depozitau în Arhiva episcopiei. Ungurii au jefuit odăjdii şi cărţi din biserica în sumă de 150 florini, au as 31 case, 18 şuri, mai multe „iortane" (acareturi?!), au dus 6 cai, 39 vite cu coarne, mai multe capre, oi, porci şi alte bunuri – bătrânii ziceau „bunumuri" – paguba urcând la 13 687 florini. De mână ungurească au căzut 2 români. Gheorghie Roman, hirotonit în 25 octombrie 1848 de Şaguna, cu singhelie, păstorea în Grohot, unde ungurii au prefăcut biserica în cenuşă cu tot ce se afla în ea, dar s-au salvat câteva cărţi sfinte: Evanghelia, Octoihul,

Liturghia şi Mineul. Satul a fost ars „până la cel mai mic coşariu, cu toate cele într-însul aflătoare". De mână ungurească au căzut 2 români. Petru Popovici, hirotonit în 1815, Nicolae Matei, hirotonit în 1837, păstoreau în Hărțigani, unde biserica n-a pătimit nimic în afara faptului că în mai multe săptămâni nu s-au celebrat slujbe, satul a fot globit de bani, 46 marhe, 84 ferdele grâu, 372 ferdele ovăz, fân în valoare de 125 florini, 30 creițari, totul în sumă de 753 florini. De mână ungurească au căzut 2 români. Căinel era filie la mater Sălişte, unde păstorea Nicolae Păcurariu, hirotonit de Şaguna în 15 octombrie 1849, fără singhelie. Rebelii unguri au păgubit biserica în valoare de 250 florini, au globit satul cu bani, bucate, au luat bunuri din casele românilor, pagubele ridicându-se la 3 800 florini, 57 creițari. De mână ungurească au căzut 3 români. Iosif Moraru, hirotonit în 7 ianuarie 1827 de episcopul Aradului Iosif de Putink, fără singhelie, păstorea în Kărăştău, unde ungurii au prefăcut biserica în scrum, care fusese zugrăvită proaspăt de creştini, cu turnul nou făcut pe cheltuiala lor, dispărând în foc şi cărțile şi odăjdiile bisericeşti. În sat au scăpat de foc unguresc numai 4 case şi 2 şuri şi după ce ungurii au jefuit tot ce le-a căzut în mână, au aprins satul, paguba fiind de 63 470 florini. De mână ungurească au căzut 21 români şi 3 românce.

Aron Tuduran, hirotonit în 1842 de Moga, păstorea în Curechiu, unde biserica a fost jefuită de cărți, odăjdii şi alte bunuri în sumă de 152 florini, ungurii au ars 47 case, 30 cămări, 31 şuri, 36 grajduri, 36 cocine, 3 mori, au dus 16 cai, 4 vaci, 4 boi, 16 porci, 2 oi, 16 stupi, arzând în plus şi 17 clăi de fân. De mână ungurească au pierit 21 români şi 3 românce. În Baia de Criş nu mai exista parohie ortodoxă de sine stătătoare, deoarece în 1848 preotul a trecut la unire (greco-catolicism) şi astfel parohia, care şi aşa era cea mai mică parohie, s-a dezbinat. Românii care au rămas ortodocşi merg unii la biserica din Țebea, alții la biserica din Râşca, şi în Baia de Arieş majoritatea românilor sunt greco-catolici. Aceasta înseamnă că rapoartele românilor trebuiau făcute de clericii uniți pe linia paroh – protopop – episcopia unită de Blaj – guvernator Ludwig von Wohlgemuth. Conscripția ortodoxă de față menționează că ungurii au ars cea mai mare parte a oraşului şi la capitolul „Reflecții" repetă că românii din oraş se țin de parohul unit de acolo, mai cu seamă de la revoluție încoace. În vremea revoluției numai parohul unit Ioan Birta se afla acasă

cu maghiarii, iar preoţii ortodocşi au fugit cu toţii. Ioan Clej, hirotonit în 1830 de Moga, cu singhelie, păstorea în Căraci, unde biserica n-a pătimit nimic, românii au dat ungurilor 11 ialoviţe (vaci grase) pentru ca să nu aprindă satul, dar soldaţii maghiari au mai luat cu puterea 13 cai, o cocie, care era în valoare de 60 florini, 150 de măsuri de ovăz, 250 porţii de fân şi 60 porţii de paie. De mână ungurească au pierit 7 români. Nicolae Toda, hirotonit în 1819 de Moga păstorea în Crişcior, unde maghiarii au ars biserica dar au rămas zidurile şi clopotele, paguba este de 1 715 florini, au aprins 92 case, 200 „iortane cu cele într-însele aflătoare", paguba este de 17 200 florini.

De mână ungurească au pierit 8 români şi 3 romance.

Lazăr Pergan, hirotonit de Şaguna, păstorea în Crăciuneşti, unde unguri au jefuit din biserica odăjdiile şi alte bunuri în valoare de 60 florini, au ars 2 case, 2 şuri, 1 cămară, au dus 3 cai, 10 boi, 4 vaci, 5 viţei, au luat bani şi bucate în sumă mare. De mână ungurească au pierit 10 români şi 1 romancă. Arsenie Laza, hirotonit de Moga în 1838, cu singhelie, păstorea în Lunca, unde biserica n-a pătimit nimic, ungurii au ars 42 case, şuri şi alte sălaşe, au dus 14 vite de carne, un car legat cu fier, 95 miei, ovăz, 6 care de fân, 17 porci, 20 stânjeni de lemne. De mână ungurească şi-au pierdut viaţa 17 români. La Mihăileni păstorea Petru Burciu, hirotonit în 1814 de Moga, unde soarta bisericii, conform Conscripţiei, era următoarea: „După ce mai întâi au făcut preacurvii lăpădaţii de Dumnezeu rebeli cu mai multe vergure (fecioare) într-însa, în urmă s-au prefăcut în cenuşă". Paguba ca la 2 500 florini. În sat ungurii au aprins 86 case, 86 şuri, mai multe sălaşuri, garduri, pomi, au luat bucate în valoare de 26 826 florini „ce la vremea sa să poate arăta". De mână ungurească şi-au pierdut viaţa 4 români şi 7 romance. Ioan Căzan junior, hirotonit în 15 octombrie 1849 de Şaguna, cu singhelie, păstorea în Mesteacăn, unde biserica a fost prefăcută în cenuşă împreună cu „toate odăjdiile, cărţile şi altele de Sf[ânta] Biserică ţiitoare". Bisericii i-au fost luate şi „clopotele cele de frunte în Zarand", paguba totală fiind de 14 830 florini. Ungurii au dat foc satului, din 113 case au rămas numai 2 şi o şură, restul cu tot „ce are economul în vreme de iarnă au prefăcut în cenuşă. Pagubă ca la 176 556 florini, 45 creiţari". De mână ungurească au pierit 37 de români şi 3 romance.

Anghel Crişan, hirotonit în 28/16 noiembrie 1848 de Şaguna, cu singhelie, păstorea în Ormindea, unde ungurii au spart geamurile bisericii, au distrus icoanele, praporii, dverile, au luat sfeşnicile şi altele de S[fânta] Biserică ţiitoare în sumă ca la 915 fl. pagubă. Soldaţii unguri au aprins 27 case, 19 şuri, 10 cămări, cu bucate cu tot şi cu tot ce a fost pe lângă case, au luat 196 boi, 81 vaci, 87 porci, 15 capre, 12 cai, multe haine şi bucate. De mână ungurească au pierit 8 români şi 1 româncă. În Potingani, filie la mater Vaca, păstorea Ioan Manea, hirotonit în 1839 de Moga, cu singhelie, biserica n-a pătimit nimic, ungurii au ars doar 1 casă, au jefuit bucate, dar n-au ucis pe nimeni din sat. Ioan Lászlo administra în Peştera, era hirotonit de Şaguna, biserica, pentru a nu fi arsă, a plătit ungurilor o gloabă de 30 florini, soldaţii maghiari au ars „13 gazde cu toate casele şi alte sălaşuri ce au avut din câte au luat 23 vaci şi alte mai multe jafuri cât au rămas oamenii la nimica". De mână ungurească au pierit 2 români. Nicolae Poenariu, hirotonit în 18 iunie 1846 de episcopul Aradului Gherasim Raţ, păstorea în Podele, unde ungurii au prefăcut biserica în scrum, cu odăjdiile şi cărţile ce le avea, au luat clopotele, paguba suindu-se la 3 250 florini. Soldaţii maghiari au ars 78 case, şuri, cămări „şi alte iortoane", au luat bucate, vinars, boi, vaci, cai, oi, capre, porci, „bunuri mişcătoare şi nemişcătoare ce nu-i cu putinţă a se înşira, adică paguba ca la 19 377 florini 15 creiţari în argint". De mână ungureacă au pierit 7 români şi 2 românce. În Prihodişte, filie la mater Tătărăşti, nu este preot, deoarece a răposat, era necesar să fie administrată de preoţii din satele vecine, pentru ca creştinii să nu rămână fără mângâiere în cele sufleteşti. Ungurii au luat din biserică odăjdiile, cărţile, vasele cele sfinte, paguba fiind de 275 florini, au jefuit din sat marhe, slănini, haine, bucate, bunuri mişcătoare şi nemişcătoare în valoare de 4 327 florini, 30 creiţari. De mână ungurească au căzut 9 români.

Simion Groza, hirotonit de Moga, cu singhelie, păstorea în Rovina, unde ungurii au jefuit biserica de cărţi, odăjdii în valoare de 10 florini, dar din cauza munţilor puterea militară maghiară nu a putu pătrunde până acolo peste tot şi au ars doar 2 case. De mână maghiară au pierit 25 de români. Aici se simte o oarecare nedumerire sau nesiguranţă. Dacă puterea maghiară n-a putut atinge satul situat în creierii munţilor, cum s-a ajuns ca soldaţii unguri să ucidă 25 de bărbaţi români? Nu este exclus ca

cei 25 de români din Rovina să fi fost recrutaţi în legiunile naţionale şi să fi căzut în bătăliile faţă în faţă cu ungurii, susţinute în această zonă fierbinte a Războiului Naţional româno-maghiar, dacă nu chiar în satul în cauză. La asemenea neclarităţi s-a ajuns graţie superficialităţii formularului episcopal, care n-a prevăzut o rubrică separată pentru românii căzuţi corect şi cinstit în luptă deschisă cu duşmanul şi alta separată pentru cei neînarmaţi, căzuţi pradă răzbunării armatelor maghiare sau a ungurilor voluntari şi civili care le sprijineau. În Ruda păstorea Ioan Ficăr, hirotonit de Moga în 1845, biserica fiind de lemn a ars cu toate icoanele, cărţile şi odăjdiile ce se aflau într-însa, paguba fiind de 6 803 florini, 20 creiţari, ungurii au pus foc la 6 case, 4 şuri, au dus 7 cai, mai multe vite cu coarne, bucate în valoare de 500 florini. Aici ne aflăm în faţa unei excepţii, în sensul că paguba satului era cu mult mai mică decât cea a bisericii, pe când în toate celelalte cazuri paguba satelor depăşea cu mult pe cea a bisericilor. De mână ungurească au pierit 9 români. La Rubiţa păstorea Lazăr Komşa, hirotonit de Moga în 1844, ungurii au luat odăjdiile şi cărţile din biserică, paguba era de 100 florini, au aprins 52 de case şi alte sălaşuri, au ucis 2 români.

Atanasie Popovici păstorea la Ribricioara, era hirotonit de Moga în 1834, cu singhelie, ungurii au stricat icoanele şi sfeşnicele de lemn din biserică, paguba era de 47 florini, au ars 51 de case, 33 cămări, 49 şuri, 17 grajduri, au luat 32 028 măsuri bucate grâu şi cucuruz, 4 boi, 32 vaci, 58 oi, 12 capre, 18 porci, 4 căldări mari, 9 căldări mici, 35 stupi, 1096 coţi de pânză, 2 cai, 110 care de fân şi paie, 4 care ferecate, 100 căzi de prune, 300 ferii de vinars, ialoviţe (vite grase) în valoare de 430 florini, 67 măsuri ovăz, 6 slănini, 5 mori, au distrus 300 pomi în valoare de 309 florini, de mână ungurească au pierit 1 român şi 1 româncă.

Nicolae Henţ, hirotonit de Moga în 1842, păstorea la Rişca, unde ungurii au cruţat biserica. Românii din sat şi-au răscumpărat posibilitatea de a nu fi arşi cu 6 boi, 13 vaci ialoviţe, dar ungurii au mai luat cu puterea 9 cai, 10 măji de slănină, 100 ferdele grâu, 100 ferdele cucuruz, 150 ferdele ovăz, 400 porţii fân, 400 porţii paie, 10 stânjeni lemne, 50 ferii vinars, 200 coţi pânză, 300 găini. De mână maghiară au căzut 1 român, 1 româncă. Administratorul Ioan Popovici, hirotonit în 1844 de Moga, administra parohia Măguri, unde maghiarii au jefuit din biserică odăjdii, cărţi, icoane,

vase sfințite, în sat au ars 45 case, 40 șuri, 20 grajduri, 22 cămări, 32 cocini, 12 cotărci, 5 cuptoare, au dus 32 boi, 46 vaci, 5 cai 31 stupi, 134 oi, capre, porci. De mână ungurească au pierit 16 români și 4 românce. Sălişte, care este parohie mater la Căinel, este păstorită de Nicolae Păcurariu, care are singhelie pe filie, dar şi pe materă, este hirotonit de Şaguna în 15 octombrie 1849, ungurii au jefuit din biserica odăjdii, cărți, vase sfinte, icoane în valoare de 300 florini, 20 creițari, au globit satul cu bani, vite pentru carne, bucate, slănini şi alte „bunumuri" în valoare de 3 789 florini, 45 creițari. De mână maghiară au pierit 9 români. Teodor Ivan, fără singhelie, hirotonit de episcopul Aradului Pavel Avacumovici, păstorea în Scroafa, unde ungurii au jefuit din biserica odăjdiile, cărțile, icoanele, au pus foc de a ars un corn de altar, paguba fiind de 90 florini. Ungurii au aprins 17 case, 17 şuri, mai multe „iortoane", au dus 28 vite cu coarne şi alte bunuri în valoare de 1539 florini, dar n-au ucis niciun român. La Stânja păstoreau Simion Crăciun, Ioan Crăciun, hirotoniți de Moga şi Avram Crăciun hirotonit de Şaguna în 10/122 decembrie 1849 (probabil erau bunic, fiu, nepot, deci o adevărată dinastie de preoți), unde ungurii au prăpădit din biserică odăjdii în valoare de 50 florini, multe bucate şi multă hrană din carne de porc au fost duse în vreme de iarnă pentru a le feri de unguri, dar toate s-au alterat şi s-au pierdut. De mână maghiară au pierit 2 români.

La Tătărăşti, filie la mater Prihodişte, preotul a răposat, nu se pot rândui preoți din satele vecine şi creştinii nu se pot mângâia în cele sufleteşti. Cauza era că ungurii i-au spânzurat sau i-au împuşcat pe preoții din aceste sate. Biserica din Tătărăşti n-a fost păgubită, dar n-a funcționat din motivele amintite. Filia s-a păgubit de bucate, vinars şi alte bunuri, în sumă de 568 florini, 2 creițari şi ține de episcopia Aradului, protopopiatul Hălmajul Mare. De mână maghiară au pierit 4 români. În Tomnatec păstoreau Nicolae Moga, hirotonit de Moga în 1832 şi Ion Draja, hirotonit în 28 septembrie 1849 de Şaguna, amândoi cu singhelie, ungurii au deteriorat icoanele şi veşmintele preoţeşti. Paguba la cele două biserici din sat este de 150 florini, românii au fugit prin păduri de frica ungurilor şi toate bucatele şi slăninile pe care le-au dus cu ei s-au alterat. Ungurii au ucis 1 român. În Trestia păstorea Ioan Prian, hirotonit de Moga în 1839, cu singhelie, biserica a fost cruțată, ungurii au globit satul

cu bani, românii au dat ialoviţe (vite grase), grâu, ovăz şi au făcut „forşpanturi grele" (transporturi) pentru armata maghiară care a ucis 1 român din sat. Petru Roşca, hirotonit de Şaguna în 1849, păstorea la Uibăreşti, unde biserica a fost cruţată, românii, ca să scape de foc unguresc, le-au dat soldaţilor maghiari ialoviţe în valoare de 1000 florini, 40 şilice de ovăz, 200 porţii de fân şi 4 stânjeni de lemne. De mână maghiară au pierit 2 români.

Ioan Manea, hirotonit de Moga în 1839, păstorea la Vaca, unde ungurii au prefăcut biserica în cenuşă, cu tot ce avea înăuntru, dar zidurile au rămas în picioare. Ungurii au aprins 60 case, cu toate şurile şi sălaşurile ce aparţineau de ele, au aprins garduri, pomi, au luat bucate şi au dus cu ei tot ce le-au picat în mâini. De mână maghiară au pierit 5 români şi 1 româncă. Nicolae Tulea, hirotonit în 1833, cu singhelie, păstorea în Valea Bradului, unde ungurii au prefăcut toată biserica în cenuşă cu odăjdii şi cu cărţi cu tot, dar clopotele au fost salvate din timp de români, care le-au ascuns şi le-au îngropat de frica ungurilor. Soldaţii rebeli unguri au ars 120 case cu toate acareturile lor, au dus 16 ialoviţe, 11 cai, 6 care ferecate cu fier, 4 boi, 22 măsuri de grâu, 80 de ovăz, 3 care de fân, 4 miei, 3 purcei, găini, ouă şi lapte în toate zilele. De mână maghiară au căzut 8 români şi 2 românce. La Zdrapţi păstorea Nicolae Komşa, hirotonit de Moga în 1832, cu singhelie, ungurii au luat din biserică tot ce a fost metal (vase, clopote), odăjdii şi apoi au pus foc şi au prefăcut-o în cenuşă până la pământ. În sat au aprins 148 de case şi doar 2 case şi 3 şuri au rămas în picioare, restul satului era jefuit şi prefăcut în cenuşă. De mână maghiară au pierit 38 de români şi 15 românce. Ioan Faur, hirotonit de Moga în 1845, Marian David, hirotonit de Şaguna în 1849, păstoreau în Junku, unde ambele biserici au fost cruţate, ungurii au ars doar o casă, 2 şuri, 3 grajduri, un stog de 100 ferdele de grâu, mai mulţi pomi, paie şi otavă, dar n-au ucis niciun român. Majoritatea satelor era lipsită de şcoli şi dascăli, în Rovina nu era şcoală, doar un dascăl fără plată, în Trestia la fel, în Junku nu era şcoală, doar de la un diac învăţau pruncii puţină carte[171].

Protopopiatul Zlatnei a constituit o altă zonă fierbinte a Războiului Naţional româno-maghiar pentru Ardeal. Totalul pagubelor suferite de

[171] P II, D. 33, loc. cit.

biserici a fost estimat la 10 679 florini, pagubele satelor la 163 481 florini, de moarte firească au murit 325 bărbați, 308 femei, de moarte silnică 194 bărbați, 47 femei. În Zlatna păstoreau Ioan Popescu şi Ioan Lucaci, hirotoniți în 1825 şi 1830 de Moga, biserica a ars cu to ce a avut, valoare 5 000 florini, paguba românilor din Zlatna era specificată într-o anexă ataşată Conscripției ca fiind de 16 000 florini, ungurii au ucis 27 bărbați şi 2 femei. Gheorghie Paul păstorea în Vulturi, era hirotonit de Moga în 1840, biserica a avut o pagubă de 500 florini, satul 4 200 florini argint, de mână maghiară au pierit 4 români. Nicolae Popescu, hirotonit în 1842, păstorea în Valea Dosului, unde biserica a avut o pagubă de 360 florini, satul 5 400 florini, au fost ucişi 8 români şi 4 românce. Ioan Tur, hirotonit de Moga în 1831, păstorea în Trâmpoaiele, unde biserica n-a pătimit nimic, satul 1 500 florini, au pierit 6 români şi 1 româncă. Klement Kâmpianu, hirotonit de Moga în 1825, păstorea în Pătrânjeni, nici biserica, nici satul n-au suferit, dar ungurii au ucis 3 români. Nicolae Kâmpianu, hirotonit în 1845 de Moga, păstorea în Valea Bulzului, unde ungurii au prădat cărțile şi veşmintele din biserica, paguba 200 florini, satul are o pagubă de 400 florini, ungurii au ucis 1 român şi 2 românce. Nicolae Fibetan, hirotonit în 1848 de episcopul Aradului Gherasim Raț, păstorea în Galați, unde biserica a avut o pagubă mică de doar 4 florini, satul 2 000, ungurii au ucis 6 români.

La Presaca parohia era vacantă, biserica a fost arsă de unguri cu tot ce a avut, ungurii au ars 120 case şi au prădat în valoare de 15 000 florini, au ucis 11 români şi 3 românce. La Buciumi păstorea Moisi Nistea, hirotonit de Moga în 1844, biserica şi-a pierdut cărțile şi veşmintele paguba 200 florini, ungurii au ars 26 case şi mai multe grajduri, paguba 5 000 florini, au ucis 6 români şi 3 românce. În Cerbul păstorea Alexandru Dacu, hirotonit de Moga în 1844, biserica are o pagubă de 120 florini, ungurii au ars 6 case cu tot ce a fost în ele, pagubă 1 500 florini, au ucis 2 români. În Isbita păstorea Gheorghe Suci, hirotonit de Moga în 1818, biserica şi satul au scăpat nevătămați, ungurii n-au ucis pe nimeni. În Poieni păstorea Ioan Koldea, hirotonit de Moga în 1838 şi a avut soarta fericită a satului Isbita. În Muntari păstorea Ştefan Kosma, hirotonit de Moga în 1832, biserica a fost cruțată, ungurii n-au ars decât o casă şi 4 grajduri în valoare de 400 florini şi au ucis 2 români. Dionisie Adamovici, hirotonit în 1831, păstorea

în Abrud, unde biserica a suferit o pagubă de 1 000 florini, iar în privința Abrudului, protopopul consemnează:„Aşa mare pagubă au pătimit că-i peste 50 000 florini". De mână maghiară au pierit 24 români şi 16 românce. Ilie Cojocar, hirotonit de Moga, păstorea în Roşia, unde biserica a suferit o pagubă de 400 florini, satul 10 000 florini, ungurii au stins viețile la 4 români şi 2 românce. Avsalom Malia, hirotonit în 1839, păstorea în Korna, unde biserica nu a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 8 000 florini, ungurii au ucis 2 români şi 2 românce. Nicolae Fodor şi Manovici Moisi, hirotoniți de Moga în Cărpiniş, biserica a suferit o pagubă mică, 15 florini, ungurii au ars 2 case, 3 şuri, au dus 8 vite cu coarne, pagubă 500 florini, au ucis 3 români. Absolon Popovici, hirotonit în 1831, păstorea în satul Abrud, unde biserica are o pagubă de 30 florini, satul de 23 831 florini, 56 creițari, de mână maghiară au murit 9 români şi 11 românce. În Soharul păstorea Ioan Nistea, hirotonit în 1820, biserica a avut o pagubă de 200 de galbeni care fac 1 000 florini, ungurii au ars 4 case, au prădat, paguba este de 2 000 florini şi au ucis 7 români.

La Pociovalişte păstorea Nicolae Felea, hirotonit de episcopul Aradului Gherasim Raț în 1846, biserica a păgubit doar 10 florini argint, satul are o pagubă de 500 florini, ungurii au ucis 1 român. În Ciurileasa păstorea Gheorghe Felea, hirotonit în 1831 de Moga, biserica a fost arsă cu toate câte a avut, ungurii au ars 77 case, 30 şuri, paguba 13 000 florini şi au ucis 11 români. La Câmpeni păstoreau Ioan Patiția şi Ioan Motora, primul hirotonit de Moga în 1834, al doilea „numai rânduit" (nu ştim ce înseamnă!), biserica are o pagubă de 200 florini, ungurii au aprins o casă de 100 florini şi românii, fiind plecați în loagăr, n-au mai putut lucra şi satul a sărăcit. Ungurii au ucis 6 români şi o româncă. La Sohodol păstoreau Gligorie Sicoie şi Anghel Narță, primul era preot veteran hirotonit în 15 decembrie 1789, cu singhelie (servea parohia de 61 de ani), al doilea în 1832 de Moga, fără singhelie, biserica n-a pătimit nimic, ungurii au ars 3 case, 4 şuri, valoare 550 florini, au ucis 1 român. La Peleş păstorea Ioan Furdui, hirotonit de Moga în 1841, nici biserica, nici satul n-au pătimit nimic din partea ungurilor care au ucis 1 român. Parohia Poiana era vacantă, n-a suferit cu nimic şi ungurii n-au ucis niciun român. La Valea Verde păstorea Dimitrie Neacşi, hirotonit în 1822 de Moga, biserica a avut o pagubă de 20 florini, la rubrica „ce a pătimit satul"

protopopul a scris doar „sărăcie" fără să precizeze că ea a fost provocată de unguri sau satul era sărac de felul lui (probabil ambele variante sunt posibile). Ungurii au ucis doar 1 român.

La Supra Petrii păstorea Simion Cioară şi Todor Cioară, ambii fără singhelie şi localitatea n-a suferit nimic de pe urma maghiarilor. Grigore Sicoe păstorea în Vidra de Jos, era hirotonit de Moga în 1817, biserica şi satul au fost cruțate, de mână maghiară a căzut 1 român. Vidra de Mijloc n-a suferit în nicio privință din partea ungurilor şi aici păstorea Ion Nicula, hirotonit în 1825 de Moga. Ioan Gomboş şi Ioan Iancu, hirotoniți în 1820 şi 1843 de Moga, păstoreau în Vidra de Sus, unde satul şi biserica n-au pătimit nimic, iar de mână maghiară au pierit 3 români. Ungurii au cruțat biserica şi satul Neagra, unde păstoreau Gheorghe Stan şi Ioan Kandrea, primul hirotonit în 3 ianuarie 1805 de episcopul Aradului Pavel Avacumovici, al doilea de Moga în 1811, dar de mână maghiară au pierit 3 români. Biserica şi satul Ponorel au fost cruțate, aici păstorea Ioan Gligor, hirotonit în 1826 de Moga, de mână maghiară au pierit 8 români. Nicolae şi Gheorghie Sârb, primul hirotonit în 1812 de Moga, al doilea în 1847 de Gherasim Raț, păstoreau în Secătura, satul şi biserica n-au suferit, din sat au pierit de mână maghiară 3 români. Nici satul şi biserica din Albac, unde păstorea Gheorghie Todea n-au pătimit nimic, din sat au pierit 2 români. Satele Arada, Gârda de Jos, Gârda de Sus, Lăpuşul, Lăzeşti, Baia de Arieş, Muncelu, Cioara, Sartoş, Brăzeşti n-au suferit nimic. Din Arada au căzut de mână maghiară 7 români, din Lăzeşti 2, din Baia de Arieş 4, din Muncel 2, din Cioara 3, din Sartoş 2. În aceste sate păstoreau Ioan Nicula, Gheorghie Paşca, Simion Morcan şi Todor Morcan (2 pentru Gârda de Sus), Todor Lazea, Lăzeştiul avea parohia vacantă, Iosif Ighian, Vasilie Piticu, Todor Rus, Dimitrie Precup, Moisi Gherman. Majoritatea au fost hirotoniți de Moga între 1812 (Iosif Ighian) – 1844, Todor Morcan de Gherasim Raț, Todor Rus de Pavel Avacumovici în 1800, servind parohia Cioara de 50 de ani. La Zlatna exista şcoală, dar au ars-o ungurii şi copii învață carte într-o casă străină (probabil închiriată). Exista şcoală şi în Buciumi, dar într-o stare slabă. În schimb, şcoala din Poieni se afla în stare bună. La Abrud era şcoală, nu era dascăl, la Korna şcoala era în stare bună, ca şi în satul Abrud. În Câmpeni era şi şcoală şi dascăl, în Vidra de Mijloc este şcoală, la fel în

Săcătura, în Arada şcoala se afla în stare slabă, în Baia de Arieş exista şcoală şi dascăl, dar acesta n-are plată. În restul satelor din protopopiat nu existau nici şcoli, nici dascăli[172].

La 24 octombrie 1849 parohul Bucur Mircea raporta protopopului său că în parohia sa, Lovnic, din protopopiatul Cohalmului, trăiau 40 de gazde, 20 jeleri şi 12 gazde ţigani. Biserica n-a pătimit nimic, dar groful Haller cu 50 de husari ai săi au intrat în sat, i-au jefuit pe români şi de la el, ca paroh al locului, au luat 80 de zloţi, de la gociman 72 de zloţi, de la dascăl 22 de zloţi şi 30 creiţari şi de la cantor 10 zloţi, de la ceilalţi fie câte 5 zloţi, fie 2 sau 1 zlot, iar de la alţii chiar mai puţin. A pierit de mână maghiară 1 român. În sat nu este şcoală. Copii învaţă în casa dascălului. Tot Bucur Mircea păstorea în Covoru, unde trăiau 15 gazde, 2 jeleri şi 12 ţigani. Covoranii n-au suferit cu nimic din partea ungurilor. În sat nu există şcoală, nici dascăl[173]. Preotul afirmă că are singhelie şi a fost hirotonit de Moga la 23 ianuarie 1833. Pe raportul preotului Bucur Mircea se inserează următoarea confirmare: „Primit 26 oct. 1849, Lovnic. Conscripţia satului". Ioan Molnea, hirotonit în 1837 de Moga păstorea în Felmer, care n-a pătimit nimic din partea ungurilor, şcoală nu este, dar copii învaţă în casa dascălului. În Felmer trăiau 484 români, 123 ţigani[174], în Lovnic per total 226, în Covoru 92. Parohul Irodion Labo din Trăznea, protopopiatul Dobocii de Sus, hirotonit de Moga, fără singhelie, raporta la 29 octombrie 1849 că maghiarii au intrat în biserică, au deteriorat odoarele în valoare de cel puţin 50 florini, preotul a fugit în Bucovina, iosagul i-a fost luat de unguri, pagubă 80 florini. Locul şcolii a fost luat de Nemeş Ioseff, în sat trăiau 682 de suflete, sătenii au fost legaţi, bătuţi şi întemniţaţi. Satul a suferit o pagubă de 2 786 florini şi 45 creiţari[175]. Parohul din Merchiaşa, protopopiatul Cohalmului a răposat, biserica n-a avut nicio pagubă, satul una de 646 florini, ungurii n-au ucis pe nimeni, în sat există dascăl. Numărul gazdelor români 85, gazde ţigani 25, suma tuturor sufletelor 491. Casă pentru şcoală nu există, românii de

[172] P II, D. 34, loc. cit.

[173] P II, D. 35, AMS, Fond 12/Pr., Morţi.

[174] P II, D. 36, loc. cit.

[175] P II, D. 37, loc. cit.

aici nici nu au din ce s-o facă, deoarece au cheltuit cu biserica renovându-i interiorul şi au rămas datori cu 200 florini[176].

Sofronie Roşca, hirotonit în 21/9 octombrie 1849, cu singhelie, raporta la 4 noiembrie 1849 (şi tot atunci protopopul Cohalmului confirmă primirea) că în Ungra biserica n-a pătimit nimic, satul a avut o pagubă de 1 886 florini, şcoală ni-i, dascălul învață pruncii în casa lui, unde, spațiul fiind mic, este îmbulzeală mare. Suma tuturor sufletelor din sat este de 441, iar preotul se plânge că nu are casă parohială şi nici alodiu (porție canonică)[177].

Este interesant şi trist în ceea ce priveşte cotele de cruzime atinse în Războiul Național, raportul din Satulung, semnat la 11 noiembrie 1849 de parohul locului, Neagoe Popea, protopopul Alexie Verzea, asesor consistorial, parohii Ieremie Verzea, Ioan Martinovici, intitulat: „Konsignație despre câți români greco-răsăriteni din Satulung, slăvit Districtul Braşovului s-au omorât, puşcat, kilăvit de rebelii unguri prin povățuirea domnului Beldi Albert şi Beldi István, cât şi a ungurilor săcui din acest sat conlăcuitori, prin a căror fapte au rămas văduve şi copii lor săraci". Soldații unguri şi secuii lui Orbán, conlocuitori cu românii în Satulung, în ziua de 28 noiembrie 1848, i-au tăiat capul lui Iordache Pârşoiu în pivnița casei lui în felul următor: mai întâi i-au crăpat capul în două cu lancea, i-au făcut şi multe tăieturi pe corp, după care i-au luat 30 de florini pe care-i avea asupra lui. Iordache Pârşoiu fuseses „iconom de oi", deci cioban, starea averii era de mijloc şi în urma lui a rămas văduva Parascheva. Pe Radu Rainea l-au împuşcat şi tăiat ungurii în curtea casei lui, care a fost jefuită de tot ce era într-însa, el a fost muncitor sărac, lucra cu mâinile pe la alții şi de el a rămas văduva Ana cu 5 prunci. Aceeaşi soartă a avut-o muncitorul sărac Pătru Koja, împuşcat în curtea casei lui, în aceeaşi zi, de el rămânând văduva Marica cu 5 prunci. În ziua de 3 decembrie 1848, românul Neagoe Ghiaja se afla în curtea vecinului său secui Oțel, unde erau adunați mai mulți secui, care la un moment dat au sărit asupra lui, l-au bătut şi l-au dus în curtea cantorului, unde românul, chinuit de dureri, le-a strigat

[176] P II, D. 38, loc. cit.
[177] P II, D. 39, loc. cit.

consătenilor lui să-l împuşte şi să-i curme suferinţele. Secuii au tras în el 4 focuri de armă, au sărit pe el, l-au zdrobit, i-au tăiat urechile, nasul, faţa obrazului pe jumătate, l-au dezgolit până la piele şi cojocul l-a luat Oţel István. Şi Ghiaja fusese muncitor cu palmele şi a lăsat în urma lui pe văduva Maria cu 6 prunci. Soldaţii unguri şi secuii din Satul Lung l-au prins în uliţă pe Petru Peteu şi tot bătându-l l-au dus în locul numit „Poarta Câmpului", au tras în el 5 împuşcături, i-au tăiat capul şi l-au lăsat jertfă câinilor. El a fost „iconom de oi"şi a lăsat în urma lui pe văduva Parascheva cu 6 prunci. Acest român şi-a aflat sfârşitul vieţii în aceeaşi zi de 3 decembrie 1848. Tot atunci, ungurii l-au pus în lanţuri pe Ion Voiculeţ, l-au dus în loagărul unguresc de lângă satul Târlungeni, i-au tăiat nasul, urechile, l-au străpuns cu lancea prin gură, i-au tăiat mădularul, mâinile şi pe urmă l-au împuşcat. Ungurii i-au luat calul şi 180 florini împărăteşti ce-i avea asupra lui. Şi acest român fusese „iconom de oi", starea averii era de mijloc şi de el a rămas văduva Maria cu 5 prunci. Acelaşi destin tragic l-a avut românul Vasile Petroian, doar că el era sărac şi ungurii n-au găsit niciun ban la dânsul. Tot în loagărul unguresc de la Târlungeni şi-au găsit în chinuri grele sfârşitul Kostari Voiculeţ, Ioan, slugă la Radu Morojan, români săraci, care au lăsat în urma lor pe văduva Ana cu 1 prunc şi pe văduva Stanca cu 2 prunci. Toţi au pierit în 3 decembrie 1848, ca şi consătenii lor Bucur Precup şi Ioan Mircioiu. Lui Bucur Precup ungurii i-au scos un ochi şi după mai multe tăieturi pe trup l-au împuşcat în ograda domnească. El fusese „iconom de oi", dar era sărac, şi a lăsat în urma lui pe văduva Ana şi 8 prunci. Ioan Mircioiu era rânduit după poruncă mai înaltă păzitor de graniţă la Vama Şanţului, unde l-au prins ungurii şi l-au dus în loagăr la Târlungeni şi l-au împuşcat. Pe Radu Şeitan, originar din Satulung, econom de oi, starea averii de mijloc, l-au împuşcat ungurii între Purcăreni şi Târlungeni la 5 decembrie, în timp ce venea să-şi vadă familia, de el rămânând văduva Marica cu 4 prunci. Tot aşa a pierit şi alt econom de oi, Staicu Gologan, de care a rămas văduva Maria cu 3 prunci. Tot în 5 decembrie 1848 ungurii l-au luat din casa lui pe Radu Şălaru, „faur sărac" (potcovar, covaci, fierar), l-au dus la marginea satului şi l-au împuşcat. Cojocarul Vasile Fusaru a avut aceeaşi soartă în aceeaşi zi, de el rămânând văduva Marina cu 3 prunci.

La sfatul şi povaţa consăteanului său secui Barta Márton, soldaţii unguri l-au scos din casa lui pe românul Ioan Peteu, muncitor sărac, i-au tăiat nasul, l-au rănit la cap, după care l-au împuşcat, dar el n-a avut urmaşi. În timp ce venea de la Braşov spre casă, ungurii l-au împuşcat pe românul Nicolae Toma la Turcheş, tot în ziua de 5 decembrie; şi el fusese econom de oi, dar era sărac, lăsând în urma lui pe văduva Iudita cu 3 prunci.

La sfatul şi povaţa lui Kapia János din Satulung, ginerele lui Barta Marton, soldaţii unguri l-au executat la marginea satului pe românul Radu Baltag, econom de oi, starea averii de mijloc, după care au rămas văduva Onica şi 3 prunci. La sfatul şi povaţa lui Kőpa Jánosi din Satulung, ginerele lui Barta Márton, în ziua de 5 decembrie 1848, soldaţii unguri l-au prins şi l-au executat la marginea satului pe Ioan Aldea Vineş, econom de oi, starea averii de mijloc, de care a rămas văduva Ana cu 2 prunci. Aceeaşi soartă a căzut peste românul Pătru Buzăjanu, dar acesta era sărac şi în urma lui a rămas văduva Maria cu 1 prunc. Ungurii au năvălit în casa lui Vlad Gologan, econom de oi, starea averii de mijloc, l-au luat, l-au dus la marginea satului şi l-au împuşcat. De el a rămas 1 prunc, fără tată, fără mamă. Ioan Crăciun din Satulung fusese şi el rânduit păzitor de graniţă la Vama Cucului, unde l-au prins ungurii, l-au dus până în Valea Adâncă, i-au tăiat nasul şi urechile şi l-au împuşcat. În Consignaţie se precizează şi faptul că podul Văii Adânci, unde a fost chinuit şi executat Ioan Crăciun se afla dincolo de Vama Şardului. De Ioan Crăciun a rămas văduva Sora cu 4 prunci. Ieremia Bucur a vrut să-şi scape viaţa prin fugă, dar ungurii l-au prins, l-au legat cu un ştreang de gât, l-au dus până la marginea satului, i-au legat picioarele şi o mână şi l-au împuşcat, luându-i calul şi 300 florini (faptul că avea atâţia bani la el confirmă că a vrut să scape fugind călare de frica şi din calea ungurilor). De el a rămas doar văduva Maria. Se precizează că locul execuţiei lui Ieremia Bucur a fost undeva „lângă curăria domnească, spre câmp". În 25 iunie 1849, Vasilie Munteanu a avut proasta inspiraţie să meargă în satul Ozun şi să le ceară ungurilor de acolo să-i redea bunurile pe care le-au jefuit de la el. Drept răspuns, aceştia l-au omorât cu ciomegile. El fusese muncitor sărac şi a lăsat în urma lui pe văduva Ana cu 8 prunci. În ziua de 5 decembrie 1848,

ungurii au dat-o morții cu 4 focuri de pistoale pe văduva Maria Radu Găița, în curtea casei acesteia, de ea rămânând un prunc fără tată, fără mamă. Văduva avea avere în stare de mijloc.

În 5 decembrie 1848, soldații unguri și câțiva secui din sat au pătruns în casa văduvei Linca Piticu, săracă, și au bătut-o așa de rău, încât după 3 zile a murit. De ea au rămas 3 prunci fără tată, fără mamă. Același destin nefericit l-a avut văduva Maria Pătru Dorojan, care a lăsat în urma ei 4 prunci, fără tată, fără mamă. Maria Ioan Țugui a fost bătută de moarte în 5 decembrie în casa ei, a rămas „kilăvită" (infirmă), încât nu mai este capabilă să se hrănească ea și pe cei 3 prunci ai ei. Ungurii i-au luat tot ce au găsit prin casă, ca și de la văduvele românce ucise Linca Piticu și Maria Pătru Dorojan. Ungurii au mutilat prin bătăi încă 3 românce văduve, și anume Stana Radu Strâmbeanu, Marica Ioan, Dobra Draga, prima fără copii, celelalte cu 2, respectiv 4 copii. Cizmarul Ioan Hărtăneanu, Petru Hărtăneanu, Nicolae Hărtăneanu, alt Nicolae Hărtăneanu au fost prinși și uciși de secui și de soldații unguri în următoarele împrejurări: după ce lui Ioan Hărtăneanu i-au tăiat urechile și l-au tăiat pe corp, observând că încă mai respira, l-au omorât cu parii. Printre secuii omorâtori s-au numărat Féjér, care i-a dezbrăcat și i-a dezgolit pe cei morți și s-a lăudat cu fapta lui în fața lui István Alvanczi, că i-a omorât din patimă. De cizmarul Ioan Hărtăneanu, sărac, a rămas văduva Catrina, fără copii, de Nicolae Hărtăneanu senior văduva Bucura cu 1 prunc, de Nicolae Hărtăneanu junior văduva Anica cu 5 copii. Și lui Nicolae Hărtăneanu jr. ungurii i-au tăiat mai întâi urechile, l-au legat cu ștreangul de gât și l-au dus la Poarta Câmpului, unde l-au împușcat alături de ceilalți membri ai familiei, deja amintiți. Toader Bătrânu a vrut să iasă pe deal, să fugă din calea ungurilor, a luat cu el ce a putut, dar a fost prins în grădina lui Jurcu, a fost executat, soldații unguri și secuii din sat i-au luat bunurile și le-au dus pe valea Cernatului.

Toader Bătrânu a fost „scutari lângă oi", sărac, a lăsat după el pe văduva Dobra cu 4 prunci. Odată cu el și în același loc a fost împușcat în 5 decembrie și Ioan Ieremia, slugă la oi, de care a rămas văduva Maia cu 1 prunc. După bătaia aplicată văduvei sărace Ioan Bolozana, ungurii i-au luat tot ce a avut în casă și au lăsat-o chilăvită. În timp ce încerca să fugă și să iasă la deal, soldații unguri și secuii din sat l-au înconjurat pe

Dumitru Coroianu şi l-au împuşcat. El a fost sărac, slugă la oi, şi a lăsat în urma lui pe văduva Stana. Locul unde a fost înconjurat şi ucis a fost chiar grădina casei lui. În Consignație se specifică faptul că Dumitru Coroianu a fost dat morții cu 3 puşcături de armă şi ungurii i-au luat 100 de florini ce-i avusese asupra lui. Ştefan Tudor, jefuit de unguri pe când aceştia dețineau puterea în Ardeal, a încercat să şi-o recupereze de la jefuitorii unguri din Ozun. El a fost sigur că va reuşi, mai ales că ostaşii imperiali muscali (ruşi) au ocupat satul Ozun şi puterea maghiară era înfrântă în zonă, dar ruşii au înaintat şi s-au dus mai departe, ungurii au sărit pe el, l-au bătut de moarte, s-a întors acasă şi a murit în patul lui după 4 zile. De el a rămas văduva Mitra cu 5 prunci. Evenimentul s-a consumat în 25 iunie 1849, Ştefan Tudor fiind şi el econom de oi, dar sărac. În 5 decembrie 1848 ungurii l-au prins în Turcheş, lângă Zangor, pe Ioan Buțescu, baci la oi, l-au executat, de el a rămas văduva Voica. Maia Pode Frățilă, lucrătoare la ştergare, săracă, a încercat să fugă, dar ungurii au prins-o şi au împuşcat-o pe deal, deasupra satului, i-au luat 80 de florini şi tot a avut şi a cărat în spatele ei. De ea au rămas 2 prunci fără tată, fără mamă.

Pe Stan Balea ungurii l-au împuşcat, tot în 5 decembrie 1848, în casa lui, după care i-au tăiat şi capul, pe Ioan Barău l-au împuşcat drept în inimă şi i-au luat şi capul, de el rămânând săracă văduva Neacşa cu 3 prunci. Primii unguri care au pătruns în casa lui Ioan Gurgău i-au luat 20 florini şi după ce s-a aflat faptul, alți unguri au venit şi i-au cerut alt rând de bani. Acesta le-a spus că nu mai are alți bani şi ungurii enervați l-au împuşcat cu un pistol în spata stângă (omoplat), rămânând românul chilăvit pe viață. El a avut totuşi noroc că a scăpat cu viață, deoarece la început ungurii au vrut să tragă cu puşca în el de 6 ori, da praful de puşcă n-a luat foc, după care au folosit pistolul. Cel rănit avea 2 prunci. În decembrie 1848 ungurii au bătut-o cu patul puştii, în curte la fiul ei, pe Stana Ragurgă, de a rămas chilavă. Stana Ragurgă fusese lucrătoare cu mâinile şi-şi câştiga pâinea vieții pe unde primea de lucru. Ioan Bucşă a fost împuşcat de unguri în grădina lui Țârcă, dar a avut noroc şi a supraviețuit. Glonțul i-a trecut prin pântec, a rămas ca mort la pământ, ungurii i-au luat cureaua în care au găsit 31 svanți (creițari) şi cizmele din picioare, dar românul, deşi grav rănit, a rămas în viață şi

avea 1 prunc. El era baci la oi şi sărac. Bătrânul Dumitru Peneş a fost împuşcat prin mâna stângă în casa lui şi a rămas chilav. Radu Tomoşoiu era paznic la cordoane pe linia de bătaie şi ungurii l-au împuşcat şi dezgolit când au atacat şi au ocupat locul numit Vama Şanţului. De el au rămas 2 prunci, a fost muncitor sărac. Radu Mihăilă, care fusese slugă pe lângă vite, a fost împuşcat de unguri prin ţâţa stângă, după care i-au zdrobit capul, i-au luat 30 de svanţi, cojocul şi cizmele. Locul execuţiei a fost pe deal, deasupra satului. De el a rămas văduva săracă Maria cu 2 copii.

Bucur Hărdoiu, econom român, român sărac, în timp ce mergea spre Braşov, a fost prins de 3 husari unguri care l-au dus spre drumul Târlungenilor, unde l-au ucis cu 5 focuri de armă, i-au tăiat urechile şi un picior, i-au luat calul şi l-au dezgolit de haine şi de tot ce avea asupra lui. De el au rămas văduva Paraschiva cu 1 prunc. Tot pe deal deasupra satului, ungurii l-au ajuns şi l-au împuşcat pe bătrânul Gheorghie Paltenea, de care a rămas văduva săracă Ana, cu 1 orfan. Ghioae Maria a ieşit din casă pe fugă, dar la o a treia casă, pe uliţă, soldaţii unguri şi secuii au ajuns-o şi au executat-o, luându-i 60 florini pe care îi ţinea „spre păstrare la îngropăciunea ei cea după fire". Pe deal, în Vâlcioaia Highişului, secuii din sat şi soldaţii unguri l-au înconjurat şi ucis pe Stroie Moarcăş, „cătană obşitari", sărac, fără urmaşi. Gheorghie, ginerele lui Mică Bădăceanu, a fost executat în 5 decembrie 1848 în loagărul unguresc de la Târlungeni, de unde secuii i-au luat calul, dar acesta a fost răscumpărat de familie cu 40 de florini. El a fost sărac şi în urma lui a rămas văduva Maria. Soldaţii unguri şi secuii din sat l-au ucis pe dealul Highişului, lângă grădina Şopanului, pe Iosiv Mândrea, de care au rămas 3 prunci. El a fost baci la oi şi era sărac.

În martie 1849, când au ieşit trupele imperiale ruseşti şi trupele imperiale austriece din Transilvania şi s-au retras în Ţara Românească, studentul Oprea Verzea s-a retras şi el odată cu cele două armate, dar la Vama Timişului l-au ajuns ungurii, i-au luat căruţa şi patru lăzi pline cu haine, între care se aflau şi hainele lui nemţeşti. După ce muscalii au reintrat în Ardeal şi au bătut şi ocupat Ozunul, studentul Oprea Verzea s-a dus în Ozun sperând să-şi recapete căruţa şi alte bunuri jefuite de unguri, dar aceştia, în ziua de 25 iunie 1849, l-au omorât cu parul şi i-au

luat şi 50 de florini ce-i avea asupra lui. Nu este exclus ca Oprea Verzea, student poate la teologie, să fi fost fiul protopopului şi asesorului consistorial Alexie Verzea, unul din semnatarii acestui cutremurător de trist şi de tragic raport, dar nu putem stabili cu precizie această filiație. Alt român sărac ce fusese oier, Stan Verzea, a fost ucis de unguri şi a lăsat în urma lui pe văduva Maria cu 3 prunci. În 5 decembrie 1848, ziua fatidică în care au căzut cei mai mulți români din Satulung, ungurii nu l-au cruțat nici pe cerşetorul Ioan Poenaru, pe care l-au împuşcat pe prispă la casa lui Nicolae Greu. Stana lui Radu Kiran a fost împuşcată prin mâna dreaptă în curtea ei, a rămas chilavă şi nu mai poate munci ca să se hrănească[178].

În 21 noiembrie 1849 parohul român din Vulturii Zlatnei îşi semnea „Consemnațiunea românilor căzuți sau chilăviți (plesuriți) sub descursul resbelului civil maghiar, precum şi a rămăşițelor acelora din satul Vulturii Zalatnii, în cercul Bălgradului şi districtul aceluia". Pe Crişan Petru, căsătorit, 35 ani, l-au împuşcat ungurii în ziua de 23 mai 1849, pe când mergea în Dealul Rudelor în hotarul Zlatnei să vadă de o vacă ce o avea la munte. Ungurii l-au împuşcat, deşi românul Crişan Petru n-avea asupra lui niciun fel de armă. De el au rămas văduva Ana, 21 ani, fiica Elena, născută şi botezată în 6 august 1847 şi fiica Agaftia, născută şi botezată la 9 martie 1849. Despre căderea lui Crişan Petru mărturisea nu numai tatăl acestuia care şi-a adus fiul mort de sub fereastra casei lui Jeft János, dar tot opidul Zlatnei şi preotul raportor care i-a oficiat slujba de îngropare. Crişan Petru a avut o casă de locuit, o grădină lângă casă, un loc de 2 ferdele de grâu, un loc de 2 clăi de fân, 1 vacă şi 2 oi. Nicolae Greceanu, căsătorit, 68 ani, s-a luptat în război cu ungurii şi a căzut în 8 aprilie 1849 la Prislop în hotarul Zlatnei. De el au rămas văduva Maria, 30 ani, şi o fetişoară mică de un an şi 10 luni şi două zile". Despre acest lucru depun mărturie toți locuitorii din Vulturi, unde Greceanu a fost înmormântat. El a avut o casă de locuit, o grădină lângă casă, 2 locuri de 2 care de fân şi de 1 car de cucuruz, care sunt acum la feciorul lui mai mare (probabil din prima căsătorie). Ungurii l-au împuşcat hoțeşte, în loagărul român de la Orăştie, pe Petru Turcu,

[178] P II, D 40, loc. cit.

28 ani, care este îngropat la Orăştie, după cum mărturisesc consătenii lui din Vulturi care au luptat alături de el în Orăştie. Petru Turcu nu are prunci, dar a lăsat în urma lui o mamă bătrână, slabă, de 65 de ani, care are o casă, şură, un grajd, o cohe, locuri la câmp de fân şi de grâu, 2 boi, o vacă, 4 porci. Ziua în care a fost ucis Petru Turcu era 7 martie 1849.

În ziua de 7 aprilie 1849 soldaţii unguri l-au prins pe românul Irimie Tister, căsătorit, 36 ani, l-au dus înaintea căpitanilor lor, l-au chinuit amar, după care 2 militari au descărcat focuri de armă ucigaşe şi l-au omorât în Zlatna, Oamenii de aici mărturisesc despre cele întâmplate precizând că ungurii au aruncat cadavrul lui Irimie în vale, după care l-au îngropat. Văduva lui, Raveca, 30 ani, nu are prunci şi s-a măritat după altul. Irimie a avut o căsuţă, o grădină de 1 car de fân, o vacă, 5 oi şi de el a rămas o datorie de 75 florini. Ruşan Floca, căsătorit, 40 ani, lupta în loagărul lui Axentie şi în bătălia cu ungurii de la cetatea Testung(!) a fost împuşcat în amândouă picioarele şi a murit acolo în ziua de 1 iunie 1849, unde a fost îngropat după mărturia consătenilor lui din Vulturi care au luptat în acelaşi loagăr. Văduva lui, Elena, de 29 ani, este săracă, slabă, are un fecior de 8 ani şi o fată de 6 ani. Rusan a avut o căsuţă mică, o grădiniţă de 1 car de fân, 2 oi mari, 2 oi mici. La 7 aprilie 1849, în timp ce fugea de frica ungurilor, aceştia au împuşcat-o în cap pe Maria Diacu, căsătorită, 39 ani, de care a rămas bărbatul văduv, slab şi sărac, care are în casă o nepoată de 13 ani. Maria a fost îngropată de soţul ei în grădina casei lor. De pe urma ei a rămas o casă, un grajd, o vacă, 2 oi şi bărbatul slab şi bătrân de 60 de ani. Toţi locuitorii din Vulturi stau martori despre această întâmplare şi adeveresc că bărbatul ei a îngropat-o pe Maria în grădina casei lor[179]. Rapoartele parohiale se regăsesc într-o formă mai sintetică în Conscripţiile sau rapoartele protopopiale, dar totuşi mărturiile preoţilor ca sursă primară, pornită de la bază, deci de la comunitate, nu numai că nu-şi pierd din importanţă, dar explică mai pe larg, cu lux de amănunte, cum s-au petrecut lucrurile de la caz la caz.

Gheorghe Bedners, „phahrer" în Târlungeni şi Gheorghe Birotovici, parohul locului, semnau la 23 noiembrie 1849 raportul lor potrivit căruia

[179] P II, D 41, loc. cit.

în 25 noiembrie 1848 „contraşul" (duşmanul contra Împăratului şi a românilor) Bereşi Gyuri i-a dus pe soldații unguri în casa gocimanului Gheorghie Pens, pe care l-a pârât căpitanul Saroşi că a fost în garda românească. Ungurii l-au prins, l-au apucat cu cleştile de nas, l-au bătut 3 zile, după ce i-au luat toată averea, l-au scos afară din sat şi l-au împuşcat. De el a rămas văduva Maria cu 11 prunci (ceea ce era o excepție în privința numărului de orfani pe familie). Deşi Gheorghie Pens fusese negutător, era trecut la rubrica sărac, ceea ce însemna că negustoria nu-i mergea prea bine. Ioan Mantea a fost pârât din acelaşi motiv la acelaşi căpitan Sarosi de ungurii Balasz Gyurca, Bancs Andris şi Zoboi István, a fost bătut de moarte de Beldi István şi a fost executat, de el rămânând văduva Maria cu 9 prunci (altă familie numeroasă din acest sat). Aceeaşi soartă tristă a căzut şi asupra oierului român şi sărac Gheorghe Sbârcea, de care a rămas doar văduva Maria, el fiind împuşcat în ulița satului. Negutătorul Ioan Bălan venea de la moară călare pe calul lui cu o găleată de grâu, când a fost atacat de secuiul Bancs Andris, consăteanul lui, dar a reuişit să scape din mâinile lui. Ungurii l-au urmărit însă cu dulăii grofului, l-au prins şi l-au dat în puterea căpitanului Sarosi, care l-a executat, i-a luat toată averea şi 2 cai[180].

La 25 noiembrie 1849, parohul din Cărpiniş, Nicolae Fodor, îşi semna „Conscrierea acelor naționali români care au rămas credincioşi Prea înaltului său Monarh şi causei celei drepte, carii au căzut ucişi de insurgenți, precum şi cari s-au chilăvit şi au rămas neputincioşi, de către rebeli: 1849". Cenuşă Vasilie, român greco-răsăritean, de meserie băieş, în vârstă de 36 de ani, căsătorit, a căzut în Dealul Şerbii, hotarul Abrudului, în bătaia cu Kemeny Farkas. Muierea Măcinica, 30 ani, a rămas cu copii Sofia, Filla, Ioan şi Salvina. Sofia era născută în 28 februarie 1839, Filla în 6 octombrie 1842, Ioan în 7 februarie 1847 şi Salvina în 20 septembrie 1849. Cenuşă Vasilie a avut 2 vaci, moşie de 3 care de fân şi 2 găleți de grâu. Chilăviți în bătaie de unguri sunt Sârb Andei, Bija Nicolae a lui Gavrilă, Gligor Nicolae, dar s-au vindecat. Cenuşă Ilie, român greco-răsăritean, 30 de ani, căsătorit, de meserie băieş, a căzut în a doua luptă cu Hatvani în Dealul Roşiei. El n-a avut

180 P II, D 42, loc. cit.

nici moşie, nici iosag şi a lăsat în urmă pe muierea lui, Samfira, cu 3 orfani. Samfia era maşteră (mamă vitregă) la 2 fii ai lui Cenuşă Ilie din prima căsătorie şi doar un prunc era al ei şi al lui Ilie. Pe Koroi Aron, român greco-răsăritean, necăsătorit, deşi era neputincios şi n-a putut fugi, totuşi l-au omorât unguri în Dăroaja. De el, care avusese 26 ani, a rămas doar tatăl său, care trăieşte din mila creştinilor[181].

Consemnaţiunea românilor de religiunea greco-răsăriteană a celor „căzuţi sau chilăviţi (plesuriţi) sub decursul resbelului civil maghiar, precum şi a rămăşiţelor acelora din opidul montan Zlatna, în cercul şi districtul Bălgradului" elaborată de viceprotopopul Ioan Popescu şi paroh local, Ioan Lukats (Lucaci), paroh local, adeverită şi întărită de către Magistratul Zlatnei la ordinul ocârmuirei Cercului Albei din 15 noiembrie 1849, semnat de notarul Simion Mihali şi judele primar Ioan Iancu, cuprinde şi unele rapoarte parohiale, ca, de pildă, cel privind coharul Ioan Roşca, ucis la 22 ani, care a lăsat în urma lui pe văduva Ana de 21 de ani, cu orfanii Elena de 2 ani şi Agaftia de 9 luni. În 11/23 octombrie 1848, ungurii au depus mai întâi armele, după care, înşelându-i pe români, le-au ridicat de la pământ şi au tras în ei, cu această ocazie pierind şi Ioan Roşca. În aceleaşi împrejurări a pierit văduvul Pătruşiu Filimon, 52 ani, pietrar, de pe urma căruia au rămas Ştefan, 27 ani, căsătorit, Georgiu, 24 ani, căsătorit, Nicolae 19 ani, Crăciun 17 ani. Acest caz este mai puţin trist, deoarece feciorii erau adulţi, 2 căsătoriţi, 2 nu, care-şi puteau câştiga pâinea. Tatăl lor avusese casă de locuit, moşie de grâu, cucuruz şi fân. La rubrica „adeverirea acestora arătate" se precizează: „eu însumi l-am îngropat ca paroh la a cărui astrucare (înmormântare) au fost mai mulţi de faţă". Problema este că în Zlatna erau 2 parohi, Ioan Popescu şi Ioan Lucaci şi nu este clar care este martorul şi preotul ce i-a făcut slujba de îngropăciune.

În 6 aprilie 1849 la Valea Nagii, în grădina lui Petru Mărgineanu, ungurii l-au împuşcat pe Ioan Olariu, 28 ani, căsătorit, de el rămânând văduva Vlasia de 35 ani. Martori erau parohul ce a oficiat slujba şi Petru Jurju, care „l-a slobozit în groapă". În acea zi, ungurii l-au ucis pe Petru Vinţan, 25 ani, căsătorit, care a lăsat în urma lui pe văduva Sofia, 23 ani

[181] P II, D 43, loc. cit.

şi orfanul Ioan, născut şi botezat în 15 martie 1844. Martoră este Anisia Mărgineanu, în grădina căreia a fost împuşcat Petru Vințan „dimpreună cu alți vecini şi cu parohul care l-a dezlegat". Petru a avut o casă de locuit, puțină moşie de fân şi o grădină de cucuruz lângă casă. Tot în 6 aprilie 1849, în propria-i casă, ungurii l-au împuşcat pe Jacob Fica, văduv de 75 de ani, care a avut 2 feciori şi 1 fată, toți căsătoriți, ceea ce însemna că urmaşii, fiind adulți, se puteau descurca mai uşor în viață. Martori sunt Angel Fica şi Toader, cu mai mulți vecini care l-au găsit mort în pat. Deci probabil bătrânul, fiind bolnav, zăcea în pat în momentul când l-au lichidat maghiarii. Iacob a avut o casă de locuit, moşie de grâu, cucuruz şi de fân şi, se precizează în Consemnațiune „are ca o gazdă bună". În 18 iunie 1849, ungurii l-au împuşcat pe Angel Cătălină, 51 ani, căsătorit, după grădina casei lui, exact când venea din pădure către casă. De el a rămas văduva Ana, 40 ani, orfanii Georgiu, născut şi botezat în 1 iunie 1842, Ştefan, născut şi botezat deodată cu Nicolae, fiind gemeni. Martori sunt Petru Magda şi Ioan ca vecini şi cu alții care l-au găsit mort în locul precizat mai sus. Angel a avut casă de locuit cu o grădină mică de cucuruz lângă ea, altceva nimic. Ioan Perțea, 58 ani, căsătorit, cohar „venind de la lucrul cohului, împărătesc în 17 mai a.c. l-au puşcat de a căzut mort înaintea bisericii calvino-reformate, lângă târg". De el a rămas văduva Maria, 52 ani, cu orfanii Nicolae, născut şi botezat în 5 august 1843, Ana, născută şi botezată în 17 martie 1845. Martor era tot opidul, care ştia de întâmplare şi de îngroparea lui Ioan Perțea după biserica cea calvino-reformată". Ioan a avut casă de locuit, altceva nimic.

La Paştile românilor, în 6 şi 7 aprilie, ungurii rebeli l-au prins pe Georgiu Cristea, 27 ani, căsătorit, l-au dus la garda lor maghiară, care l-a transportat la Bărăbanț, unde mai întâi l-au torturat, apoi l-au împuşcat. De el a rămas văduva Veronica, 28 ani, cu orfanul Ştefan, născut şi botezat în 17 martie 1848. Despre uciderea lui Georgiu Cristea adevereşte prin atestat de moarte parohul din Bărăbanț şi văduva („vidua") Kaba Nani, al cărei bărbat secui „de aici fiind, iară acolo a murit unde a fost fată!?" Formularea nu este clară, în sensul că era puțin probabil ca soldații unguri intrați în Bărbanț să ucidă un secui de-al lor odată cu românul Georgiu Cristea. Lucrul ar fi fost posibil doar dacă

soțul secui al văduvei Kaba Nani ar fi ținut cu Împăratul și cu românii, ceea ce era prea puțin probabil. Nu este exclus ca secuiul respectiv să fi murit ulterior, după Paștile românești, în alte împrejurări. La rubrica „Reflecțiuni" se precizează că execuția lui Georgiu Cristea la Bărbanț este înscrisă și în Consemnațiunea protopopului unit Grigorie Mihali. Georgiu Cristea a locuit în casa soacrei lui care a fost arsă de unguri, așa că mama Veronica, fiul Ștefan și bunica lui după mamă au rămas fără casă, moșie n-au avut, fiind săraci.

Sofia Vicu, 60 ani, văduvă în a treia căsătorie, cu pensie după soțul ei ce fusese pensionat de la cohul imperial, a fost împușcată în 11/23 octombrie, odată cu începutul nenorocirii Zlatnei, în casa fostului „Huthman împărătesc". Faptul este adeverit de vecinul casei și de mai mulți opidani care au văzut-o moartă în curte. În aceeași zi a fost împușcat sub fereastra casei d-lui asesor de judecată montan Meltzer văduvul Toader Suciu, unde l-au găsit mort mai mulți opidani. În 18 iunie 1849 a căzut prin glonț de pușcă în Dealul Boica coharul Candid Poenariu, 40 de ani, căsătorit, de care a rămas văduva Elisabeta, de 25 de ani. Faptul este mărturisit de Ștefan Buta și Ștefan Bucium, care l-au găsit în Dealul Boica și l-au îngropat acolo. Candid Poenariu a locuit în casa femeii lui și altceva n-a mai avut. Tot în 18 iunie 1849, ungurii l-au scos din casa lui pe văduvul Gligor Bolfea de 70 de ani și l-au împușcat în fața casei. De el au rămas Ilie și Vasilie, amândoi căsătoriți. Bătrânul Bolfea a avut casă de locuit, moșie de grâu și de cucuruz ca o gazdă de mijloc. Aproape toată comunitatea adeverește lucrul, inclusiv parohul lui Gligor, care l-a înmormântat. După ce i-au luat 40 de florini, ungurii, în ziua de 6 aprilie 1849, l-au scos din casa lui pe Ioan Roșu, 72 ani, căsătorit și l-au împușcat în grădina lui. De el au rămas văduva Elena, 62 ani, Nicolae despre care se afirmă că era „nebun clătit de minte, căsătorit" și încă 3 fete, toate căsătorite. Toată comunitatea adeverește că acest om bătrân și gazdă a pierit exact așa cum stă scris în Conscriere. Ioan Roșu a avut casă de locuit, moșie de grâu și de cucuruz ca o gazdă bună.

În 6 aprilie 1849, soldații unguri i-au scos din casa lor pe frații Georgiu Tătaru de 32 de ani și Ștefan Tătaru de 28 de ani, i-au dus până la râu, i-au împușcat și fiind valea mare și plină de apă „i-au slobozit pe

morți în vale". De ei a rămas mama Sofia, văduva bătrână și slabă, de 56 de ani, fratele Ioan de 37 ani, căsătorit și Petru de 18 ani. Toată comunitatea adeverește că așa s-au întâmplat lucrurile, cu precizarea că pe cei doi frați români omorâți de unguri i-a dus valea până la casa arhitectului (arhitectorului în graiul vechi) D. Roth. Frații uciși au avut casă de locuit și o moșie mică. Exact în același mod au fost executați în ziua de 6 aprilie 1849 românii Georgiu Troneheșiu, 37 ani, căsătorit, Georgiu Irimie, 40 ani, Taniș Tanislău, 70 ani, văduv. Despre aceștia depun mărturie aceia care au adeverit și uciderea fraților Tătaru. Trupurile lor au ajuns de asemenea la casa arhitectului D. Roth. De Georgiu Troneheșiu a rămas văduva Paraschiva, 32 ani, cu orfanul Ioan de 5 ani. Georgiu a avut o casă de locuit și foarte puțină moșie de cucuruz și de fân. De Georgiu Irimie a rămas tatăl său Ioan de 70 de ani, văduv, care are casă de locuit unde a stat împreună cu feciorul ucis de unguri, are moșie de un car de fân și un car de cucuruz. Taniș Tanislău n-a lăsat pe nimeni în urma lui. În 6 aprilie 1849, de Paștile românești, ungurii l-au bătut de moarte pe Ioan Samfiriscă, 60 ani, căsătorit, care a murit, lăsând în urma lui pe văduva Maria, 60 ani, neputincioasă, șchioapă, pe Ioan, 37 ani, căsătorit, Georgiu, 32 ani, căsătorit, Ștefan, 22 ani, căsătorit, Gavrilă, 16 ani. Adeveresc vecinii și parohul care l-a dezlegat (de păcate, deci l-a cuminecat înainte de moarte). Iosif a avut casă de locuit, moșie de grâu, cucuruz și fân. În aprilie 1849 a fost împușcat în Dumbrava Ioachim Samfiriscă, 60 ani, căsătorit, de care a rămas văduva Anisia, 50 ani, cu Ilina 16 ani, Ana 13 ani, Rabeca măritată în casă. Ioachim a avut casă de locuit, moșie de grâu, cucuruz, fân ca un proprietar de mijloc. În urma unei bătăi de moarte administrată de Paști de soldații unguri româncei Ioana Păsciulețiu de 60 de ani, a decedat și ea în scurt timp, după cum mărturisesc „vecinii ei și parohul îngropător". Ea n-a fost căsătorită și n-are urmași. Tot de Paști, ungurii i-au curmat viața românului Petru Ienișeriu a lui Spiridon, 54 ani, văduv, de care au rămas Georgiu 27 ani, june, Ștefan 21 ani, căsătorit, Petru 14 ani, 2 fete: Ana și Elena, de 8 și 15 ani. Martori despre moartea lui Petru Ienișeriu sunt vecinii și parohul local. Petru a avut casă de locuit, moșie de grâu și de cucuruz. În ziua de Paști și-a găsit moartea prin mână maghiară junele de 24 de ani,

Georgiu Tătaru a lui Ştefan, care a locuit împreună cu părinţii lui şi a avut o moşie „foarte puţintică".

Soldaţii lui Kemeny Farkas l-au bătut aşa de rău pe românul Toader Ianislău, 55 ani, căsătorit, încât după două săptămâni a şi murit. De el a rămas văduva Ana, neputincioasă, care are 9 prunci, dintre care numai o fată e căsătorită, iară ceilalţi toţi sunt „mici şi neputincioşi". Faptul este adeverit de vecini şi de parohul local. Toader a avut casă de locuit şi moşie de mijloc. În ziua de Paşti a fost împuşcată în curtea ei Ana Jurju, 67 ani, văduvă, martor fiind vecinul Dimitrie Mărginean şi parohul îngropător. Ana a locuit în casă cu feciorul ei care e însurat şi acesta agoniseşte mica moşie, dar de a a rămas şi o fată Elisaveta de 27 de ani, necăsătorită, oarbă de un ochi şi neputincioasă. Înaintea bordeiului ei, ungurii au împuşcat-o în ziua Paştilor româneşti pe Ana Olariu, 40 ani, căsătorită, de care a rămas bărbatul ei Ioan, de 45 de ani şi fiul Georgiu de 4 ani şi o lună. Martori sunt tot Dimitrie Mărginean ca vecin şi preotul îngropător. În iunie 1849, în timpul ultimului atac unguresc, a pierit Nicolae Moşuţiu, 41 ani, căsătorit a doua oară, fiind împuşcat în grădina casei lui. Nicolae Moşuţiu era senator magistrat în Zlatna. De el a rămas văduva Floarea, 36 ani, cu Ştefan, 26 ani, june neputincios, Ioan, 25 ani, Parastia 20 ani, fată, Georgie 11 ani, Nicolae 8 ani, Pătru 17 ani, Maria 5 ani. Nicolae Moşuţiu a avut casă de locuit, moşie de grâu, cucuruz, fân de mijloc. Martoră stă toată comunitatea şi parohul îngropător. Petruţiu Bulza, 26 ani, băieş, a fost rănit în urma unui accident. Începând cu noiembrie 1848, el a luptat în lagărul românesc din Zarand împotriva ungurilor care au aprins satele româneşti, dar puşca cu 2 ţevi a unui fecior român din Petroşani s-a descărcat accidental şi glonţul i-a trecut prin ambele picioare, aşa încât şi acum Petruţiu Bulza umblă în cârje. Martori ai acestui accident sunt mai mulţi români din Zlatna care au luptat în lagărul românesc din Zarand şi mai cu seamă feciorul parohului Ioan Popescu, Sebastian Popescu, care le-a fost comandant şi a fost de faţă când s-a întâmplat accidentul. Petruţiu Bulza stă în casa părintească cu părinţii şi cu fraţii lui mai mici[182].

---

[182] P II, D 44, loc. cit.

Parohul Drăușenilor (pe atunci Draos) întocmește raportul pentru parohia Petecu (Petka) la 15 decembrie 1849, dar îl semnează în satul Cața, unde s-au dus probabil să culeagă mai multe informații „pentru toți aceia cari prin nenorocire sau prin nelegiuita judecată a insurgenților rebeli, s-au chilăvit sau s-au omorât, pentru văduvile și orfanii prunci rămași și pentru averile ce au rămas pre seama acestora, și datoriile ce au rămas a se plăti din averile rămase sau ce li s-au jefuit de la dânșii din satul Petka, ținuturile Kohalmului și protopopiatul acela". Nicolae Stanciul din Petka a fost arestat de unguri în martie 1849 în muntele Tolvajos și executat. De el a rămas văduva Ana cu 1 fecior de 7 ani și 3 fete, una de 15, a doua de 12 ani, a treia de 10 ani. Averea familiei constă din curte, casă, pământ de arat și de fân, în sumă de 692 florini. De la această văduvă și de la pruncii ei orfani, rebelii unguri au luat 1000 de florini. În aceleași condiții a fost executat și consăteanul său Ioan Kelemen, care a lăsat în urma lui pe văduva Ana cu 2 feciori, unul de 4, altul de 2 ani și o fată de 6 ani, care n-au nimic. Ungurii le-au luat 115 florini. Tot așa ca și primii doi a pierit și Iacov Stanciul, de care a rămas văduva Maria cu un fecior de 5 ani, o fată de 10 ani și cealaltă fată de 1 an. Au curte, casă, pământul de arat și de fân, care fac 370 florini, ungurii le-au luat 455 florini și „încă alții 15 florini și 40 creițari"[183]. Stan Iosif, care era și protopopul Kohalmului și paroh la Cața, a întocmit o Consignație pentru parohie la 15 decembrie 1849. El alcătuia microraportul pentru comunitatea mică pe care îl includea tot el în Consignația cea mare a protopopiatului pe care era obligat, ca protopop, să o trimită Episcopiei. În 18 noiembrie 1848, Nicolae Kornia a căzut în luptă cu ungurii între Feldioara și Habic. Văduva Maria a rămas cu 1 fecior de 3 ani, 3 fete, una de 11 ani, a doua de 6 ani, a treia de 2 ani. Familia avea curte, casă, moșie de arat și de fân, în sumă de 550 florini. Mai poseda 2 boi, 2 boi „juveni" (tineri) care fac în bani 170 florini, 2 porci și împreună cu ce avea înăuntru în casă făcea 55 florini, alte bunuri de 85 florini, care socotite împreună fac 860 florini. Necazul peste pierderea soțului și a tatălui era că din averea orfanilor trebuia să

[183] P II, D 45, loc. cit.

achite o datorie de 490 de florini rămasă de la tată lor. Ioan Giatru, originar din filia Homorod ce ținea de mater Cața, a căzut în bătaia cu ungurii desfășurată între Căpeni și Racoșul de Sus în decembrie 1848. Văduva Rosina are un fecior de 23 de ani și o fată de 14 ani, averea din casă e mică de doar 25 florini și datoria rămasă de la soțul și părintele căzut în luptă era de 85 florini care trebuiau plătiți[184]. Am considerat necesară repetarea rapoartelor mici parohiale și în rapoartele mari protopopiale pentru a nu ne scăpa nici o dată sau o informație despre cei uciși, familiile lor, averile și datoriile pe care le-au lăsat în urma lor, mai ales împrejurările în care și-au pierdut viața, fie în luptă, fie în urma represaliilor maghiare.

Stan Farkas, paroh în Ștefan, își termina și el raportul la 15 decembrie 1849 și-l trimitea protopopului Kohalmului. În 1848, ungurii l-au omorât pe Nicu Bercan în Odorhei, de care a rămas văduva Heria cu 3 feciori, unul de 14, altul de 12 și altul de 10 ani și o fată de 15 ani. Familia are curte, casă, pământ de arat și de fân, în sumă de 978 florini, dar și o datorie de 490 florini de plătit din averea orfanilor. Muierea lui Vasile Lepădat a murit și ea, astfel că au rămas fără tată, fără mamă 4 prunci mici de 12, 9, 6 și 3 ani. Orfanii au doar o casă, altceva nimic și o datorie de 100 de florini rămasă de la tatăl lor. În noiembrie 1848 ungurii l-au tăiat în Tăureni și pe Ilie Langa, originar din Viszki, de care a rămas văduva Rahira, fără copii, care are casă, moșie de arat în valoare de 425 florini. Tot în noiembrie 1848, în satul Tăureni (Bikfalu) din scaunul Odorhei, ungurii au omorât pe românul din Viszki, David Turi, de care a rămas văduva Paraschiva cu 4 prunci de 14, 10, 8 și 3 ani. Familia are o casă mică, nimic altceva. Bucur Toma din Viszki a fost chilăvit la mână de unguri, tot la Tăureni, el și muierea lui au 1 fecior de 10 ani, o fiică de 15 ani, casă. moșie și pământ de arat în valoare de 385 florini. Nica Beian din Hiser, care ca și Viszki erau filii la mater Ștena, a murit în Argeș în scaunul sau ținutul Baraoltului în 1848. De el a rămas văduva Ana, 1 fecior de 8 ani, o fiică de 14 ani, curte și puțin pământ de arat în valoare de 125 de florini. Stan Fărkaș își încheia astfel Consignația sa: „Toate aceste

[184] P II, D 46, loc. cit.

mai sus însemnate lucruri le întăresc de adevărate cu cunoştinţele sufletului, cu iscălitura numelui"[185].

Bukur Mircea, paroh în Lovnic, protopopiatul Kohalmului, raporta la 16 decembrie 1849 că Bukur Nerii a căzut la Odorhei în 1848, dar la rubrica „numele chilăviţilor şi a celor omorâţi, cum şi în ce loc s-a întâmplat" este inserată şi afirmaţia „în picioare olog", care ne-ar indica faptul că Bukur Nerii era rănit, nu mort. Totuşi, Fira Nerii, muierea lui Bukur Nerii era trecută la rubrica văduve, ceea ce confirmă faptul că Bukur Nerii era mort. Văduva a rămas cu o fată de 16 ani, curte, casă, moşie de arat, de fân în valoare de 250 florini, 2 boi în sumă de 190 florini, 4 oi în valoare de 24 florini, alte bunuri de 10 florini, în total averea însumând 474 florini[186]. Menţionăm, dar şi invităm pe specialiştii în istoria economică rurală din Ardeal să calculeze valoarea gospodăriilor ţărăneşti, a loturilor de pământ de arat şi de fânaţ deţinute de ţăranii români, preţul animalelor de casă folosite la muncile agricole şi a iosagului în general. Este de remarcat valoarea ridicată a unei perechi de boi (190 florini), care se apropie de valoarea casei şi a moşiei. În bătaia de la Căpeni a căzut Bukur din Ticuşul Românesc, de care a rămas văduva Maria, care are curte, casă, moşie de arat şi de fân în valoare de 1300 florini, 2 boi, o capră şi o bivoliţă care fac 370 florini, în total 1670, dar şi o datorie de 490 florini[187].

Conscrierea din Lăţchia, districtul Kövár, cercul Reteagului conţine date despre împrejurările în care au pierit 7 români şi a fost rănit un român din sat. Când au năvălit ungurii în Kövár (Cetatea de Piatră), românii au luptat împotriva lor la Făureşti. Aici au căzut Vasilie Paşca, Iosiv Dotiţa şi a fost rănit la amândouă mâinile, de nu mai poate lucra, Vasile Dotiţa. De Vasilie Paşca a rămas văduva Catarina Paşca cu feciorul Tănăsie de 5 ani şi fata Anisia de 2 ani, de Iosiv Dotiţa a rămas văduva Sofia Dotiţa cu feciorii Ioan de 9 ani, Nicolae de 14 ani şi fata Gafia de 12 ani. Rănitul Vasilie Dotiţa are o fiică, Ioana de un an şi despre el se afirmă următoarele: „Nedestoinic fiind la lucru, au rămas

[185] P II, D 47, loc. cit.

[186] P II, D 48, loc. cit.

[187] P II, D 49, loc. cit.

sărac cu o avere de o vacă şi două oi". Peotul Vasilie Bot din Săcătura a murit în temniţă la Gherla, preoteasa Dochia a rămas săracă, fără loc şi avere, cu feciorul Ioan de 8 ani. În Conscriere se precizează următoarele: „Prin asuprire s-au prins de către cătanele ungare şi s-au dus la parohia sa din Săcătura în temniţă unde au şi murit". Nu se precizează însă în ce a constat „asuprirea": a fost pârât, dacă da de către cine, era urmărit, s-a ascuns şi a fost surprins în parohie etc.?! Lup Bot din Săcătura a murit tot în temniţă la Gherla, fiind închis acolo „pentru jefuirea curţii lui Ujfálvi Sándor, din Săcătura". De acesta a rămas văduva Gafia. La Gherla în temniţă a murit şi Ioan Pop, Maria, fosta lui soţie s-a măritat, au avut o copilă Anisia de 4 ani. Urs Pop din Săcătura, învinovăţit ca şi ceilalţi, a murit în temniţă la Dej, de el a rămas văduva Maria cu Ioan de 13 ani, ungurii le-au aprins casa cu toată averea şi au rămas săraci. Tot la Dej în temniţă a murit şi Petru Pop din Săcătura[188]. Aceste date se pot compara şi de fapt completează celelalte rapoarte despre întâmplarea din Secătura.

Deosebit de instructivă şi de bogată în informaţii este „Însemnarea celor omorâţi şi chilăviţi prin insurgenţi în curgerea bătăii şi a revoluţiunii trecute, a văduvelor şi orfanilor, a acelor români care au rămas credincioşi Prea Înaltei Dinastii şi causei ce[le]i drepte, şi anume din Protopopiatul Zlatnei, cercul Albei inferioare". Măieriu Dănilă din Câmpeni, român, 56 ani, căsătorit în ziua de 6 februarie 1830, econom, a avut două case slabe, pământ de 3 care de fân, de sămănătură de 4 găleţi de grâu, a căzut lângă Abrud în luptă cu Kemeny Farkas în ziua de 3 iunie 1849. Bota Iosif, Corcheş Iosif şi Pleşa Petru l-au văzut când a căzut şi depun mărturie. De el a rămas văduva Pitarca Sintioana de 40 de ani cu pruncii orfani Nicolae, născut la 1 octombrie 1835, Ana n. la 3 iulie 1832, Avram n. la 24 septembrie 1841, Todor N. la 7 iunie 1845, Lazăr n. la 1 aprilie 1848. Miheţiu Georgie a lui Petru, din Sohodol, român, 24 ani, căsătorit în 1845, ziuaş, n-a avut casă, a stat cu socrii, a avut pământ de ½ car de fân, a căzut în Sohodol, la Capra, în luptă cu Kemeny Farkaş în ziua de 1 iunie 1849. L-au văzut când a căzut Mih Ioan, Schusteru şi Paladie Ioan. De el a rămas văduva Curtici Sanda, 22 ani cu orfanul

---

[188] P II, D 50, loc. cit.

Ioan, născut în 27 aprilie 1848. Mihon Nicolae din Câmpeni, român, 50 ani, căsătorit în 1821, călăbaş, a avut casă, fânaţ de 2 care fân, pământ de sămănătură de 2 găleţi de grâu, a căzut în 1 iunie 1849, la Sohodol, în luptă cu Kemeny Farkaş. L-au văzut când a căzut Mihai Vila, Plicu Nicolae, Mihu Ioan şi Palaghie Ioan. A rămas de el văduva bolnăvicioasă Gligor Ilona, 45 ani.

Fortuna Ioan din Sohodol, rănit, român, 30 ani, căsătorit în 20 noiembrie 1846, ziuaş, are fânaţ de ½ care de fân, a fost lovit de un glonţ care i-a rupt piciorul în bătaia cu Kemeny Farkas lângă Abrud, în ziua de 3 iunie 1849. Martori sunt Vaida Vasilie, Fortuna Petru, Miheţ Petru. (Repetăm menţiunea că toţi martorii sunt de fapt acei soldaţi fără uniforme ai naţiunii române care au supravieţuit şi au luptat în legiunile Lansturmului românesc pentru afirmarea conştiinţei şi voinţei româneşti de a face din Ardeal centru unui stat al românilor din Monarhia Habsburgică, deci al Marelui Ducat al românilor din Ardeal, Banat, Crişana, Maramureş, Partium şi Bucovina). Soţia lui Fortuna Ioan, Miheţ Maria, de 20 de ani, era gravidă şi mai avea o fată, Sofia, născută la 7 octombrie 1847. Pe Crişan Ioan din Abrud, român, 40 ani, căsătorit în 1837, băieş, a avut o casă, l-au omorât oştile lui Hatvani când a venit a doua oară în oraş, în ziua de 6 mai 1849. De el a rămas văduva Boroş Savina de 23 de ani, cu doi prunci orfani născuţi în 1845 şi 1847. În aceeaşi zi, ostaşii unguri ai lui Hatvani au ucis în luptă în Abrud pe Petru Bodoş, Zlegneanu Solomon, Zlegneanu Şandor, Oaia, Mistra Ioan şi Crişan Petru, care erau toţi băieşi români. Petru Bodoş n-a avut nici casă, nici moşie, s-a căsătorit în 1833 şi de el a rămas văduva Ardelean Maria, 32 ani, cu orfanii Nica n. 1835, Dumitru n. 1842, Maria n. 1844, Petru n. oct. 1849. Petru Bodoş a avut 42 de ani când a fost ucis. Zlegneanu Solomon, 48 ani, căsătorit în 1834, a avut o casă şi de el a rămas văduva Câmpeanu Todora cu 2 prunci născuţi în 1841 şi 1843. Zlegneanu Şandor, 50 ani, are casă, fusese văduv, de el a rămas un prunc născut în 1838, fără tată, fără mamă. Românul Oaia, 40 ani, căsătorit în 1836, a avut casă, fânaţ de 2 care de fân, este plâns de văduva Prodan Sofia, 40 ani, cu 3 prunci născuţi în 1838, 1840, 1842. Mistra Ioan, 80 ani, a avut casă, fânaţ de 1 car de fân, de el a rămas Cornean Samfira, văduva şi slabă, de 65 de ani. Crişan Petru, 40 ani,

căsătorit în 1843, fără casă, fără moşie este plâns de văduva Goia Ana cu un prunc orfan născut în 1846.

Cenuşă Vasilie din Cărpiniş, român, căsătorit, băieş, a avut o casă, fânaţ de 3 care de fân, sămănătură de 2 găleţi de grâu, a căzut în Dealul Serbinii în luptă cu Kemeny Farkas în ziua de 1 iunie 1849. Văduva Măcinica, 30 de ani, a rămas cu 4 prunci orfani născuţi în 28 februarie 1839, 6 octombrie 1842, 7 februarie 1847, 20 septembrie 1849. Vartan Georgie din Ponorel, român, 28 ani, căsătorit în 1845, călăbaş, a avut casă, fânaţ de 1 car de fân, sămănătură de 1 găleată de grâu, a căzut în Serbina în bătaia cu Kemeny Farkas în ziua de 3 iunie 1849. L-au văzut când a căzut Coroi Georgie, Petricele Nicolae şi Orga Nicolae. Muierea lui s-a măritat, dar de Vartan Georgie au rămas 2 părinţi slabi. Tomuş Georgie din Ponorel, român, căsătorit în 24 ianuarie 1829, călăbaş, a avut casă, fânaţ de 2 care de fân, sămănătură de 7,2 găleţi de grâu, a fost dus după bucate în varmeghia (comitatul) Zarandului, unde l-au împuşcat oştile lui Hattvani în mai 1849. Văduva Tomuş Samfira, 36 ani, a rămas cu 4 orfani: Ana, n. 1832, Maria n. august 1843, Damian n. 8 mai 1844, Vasilie n. 20 iulie 1845. Tot ostaşii lui Hatvani l-au împuşcat în Zarand, în mai 1849 pe văsarul român din Ponorel, Roba Ioan, 35 ani, căsătorit în 9 septembrie 1837, a avut casă, fânaţ de 2 care de fân, sămănătură de ½ găleată de grâu. Văduva Roba Barbura a rămas cu 4 prunci orfani şi o bătrână. Ostaşii lui Hatvani l-au executat în Zarand şi pe negustorul român din Ponorel, Vartan Nicolae, 26 ani, căsătorit în 1847, a avut o casă, fânaţ de 1 car de fân, sămănătură de ¼ găleată de grâu. Vartan Nicolae a fost ucis în mai 1849 şi de el a rămas văduva Vartan Maria cu 2 prunci orfani, Vasilie n. la 9 aprilie 1845 şi George n. la 10 februarie 1848. Bocu Ioan din Vidra de Jos, român, căsătorit, negustor, a avut o casă, fânaţ de 2 care fân, sămănătură de 1 găleată grâu, a fost ucis de insurgenţii unguri în comitatul Zarandului în iunie 1849. Protopopul menţionează că parohul n-a însemnat în raportul său numele văduvei lui Bacu Ioan. Boraya Vasilie din Vidra de Jos, român, rănit, căsătorit, ziuaş a fost rănit în iunie 1849 în lupta de la Căpruţa, lângă Aiud, are muiere, altceva nimic.

Cioară Nicolae din Supra Petri, român, căsătorit, a murit în lagăr în noiembrie 1848, fiind bolnav. Protopopul remarcă faptul că parohul n-a

scris numele văduvei, a specificat că au rămas 4 prunci orfani, dar nu le-a consemnat nici acestora numele (şi data naşterii). Popa Petru din Supra Petri, român, a fost rănit la mână în bătaia cu ungurii, dar pentru el lipsesc datele necesare solicitate în formulare. Vârşciu Ioan din Săcătura, român, căsătorit în 13 iunie 1830, văsar, a avut casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură de ¼ găleată grâu, a fost ucis de unguri în Dealul Caprii în 1849, martor fiind Crişan Ioan. Văduva Vârşciu Maria a rămas cu 4 orfani: Samfira n. 23 octombrie 1834, Ana n. 8 februarie 1840, Georgie n. 23 aprilie 1845, Rafila n. 22 august 1849. Georgie Diurdiu (Giurgiu) din Săcătura, român, căsătorit în 25 septembrie 1828, călăbaş, a avut casă, fânaţ de 2 care de fân, sămănătură de ½ găleată de grâu, a pierit în lupta de la Fântânele cu ungurii în 1849. Martor este Diuirdiu (Gavrilă). De Georgiu Diurdiu a rămas văduva Diurdiu Sântioana cu 4 orfani: Rafila n. în 5 noiembrie 1830, Maria n. 7 august 1834, Ana n. 10 decembrie 1842, Todora n. 8 februarie 1844. Popa Nicolae din Săcătura, român, 35 ani, căsătorit în 1844, ziuaş, fără casă, fără moşie, a fost rănit în 6 mai 1849 la Abrud în lupta cu oştile lui Hatvani, martori fiind Neacşu Constantin şi Paşca Florea. Soția Popa Samfira 30 ani şi Popa Nicolae au 2 prunci născuți în 1844 şi 1847. Popa Todor din Săcătura, român 28 ani, căsătorit, are casă, n-are moşie, a fost rănit tot în 6 mai 1849 la Abrud în luptă cu ostaşii unguri ai lui Hatvani. Martori sunt Neacşu Constantin şi Schrobu Nicolau. Soția lui, Maria, are 30 de ani. Gulda Ioan din Săcătura, român, 25 ani, căsătorit în 1844, econom, are casă, fânaț de 1 car de fân, sămănătură de ¼ găleată de grâu, a fost rănit în 6 mai 1849 la Abrud, martor fiind Neacşu Constantin. Soția lui, Todor Maria, are 22 de ani.

Tămaş Ursu din Neagra, român, 45 ani, căsătorit, văsar, a avut casă, fânaț de 1 car fân, sămănătură de ½ găleată grâu, a murit în luptă cu Hatvani, martor fiind Candrea Georgie. Protopopul menționează că numele văduvei nu este dat de paroh, dar vârsta acesteia era de 40 de ani, a rămas cu 7 prunci, dintre care cel mai mare este născut în 4 octombrie 1830. Lobodă Toma din Neagra, român, 25 ani, căsătorit, a avut o casă, a căzut în iunie 1849 împrejurul Albei Inferioare în luptă cu ungurii, martor fiind Stan Vasilie şi Candrea Georgie. Protopopul precizează că numele văduvei nu-i însemnat de paroh care trece 2 orfani

rămaşi de tatăl lor, Lobodă Toma, fără să le treacă numele sau zilele, lunile, anii în care s-au născut. Marian Gavrilă din Neagra, român, căsătorit, văsar ca şi ceilalţi consăteni ai săi, a rămas cu mâna dreaptă ruptă în bătaia cu oştile lui Kemeny Farkas, în iunie 1849. Are muiere, dar numele ei nu este însemnat de paroh. Ignat Paşca din Neagra, român, 42 ani, căsătorit, are casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură de 1 găleată de grâu, a fost rănit în iunie 1849 în bătaia cu oştile lui Hatvani, martori fiind Stan Vasilie şi Georgie Candrea. Glonţul unguresc i-a rupt mâna lui Ignat Paşca. Alte date despre el lipsesc din „Însemnarea" protopopială, ceea ce înseamnă că au fost omise şi în raportul parohial. Stan Simion din Neagra, român, 23 ani, tot văsar, fără casă, fără moşie, a fost rănit în iunie 1849 de un glonţ căpătat în şale, martor fiind aceiaşi Stan Vasilie şi Candrea Georgie. Nevastă n-are. Tot aşa a pierit Paşca Nicolae din Scărişoara, crângul Lăzieşti, a avut casă şi de el a rămas muierea. Tomuca Georgie din Lăzieşti, român, a fost rănit în aceleaşi bătălii, dar despre el nu există alte date. Toader Alecsandru din Săcătura, român, 25 ani, căsătorit în 1849, ziuaş, are casă, fânaţ de ½ car fân, a fost rănit în iunie 1849 la Capra, în bătălia cu oştile lui Kemeny Farkas, la amândouă mâinile, martor fiind Neacşiu Constantin. Pe soţia lui o cheamă Chirilă Sântioana, 22 ani, dar soţii n-au prunci.

Purcheţiu Sântion din Albac, român, 29 ani, căsătorit în 1837, bărdaş, a avut casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură 1 găleată grâu, a căzut ucis în 25 noiembrie 1848 în bătaia de la Traniş cu oştile lui Gyarmati, martori fiind Neagu Gavrilă şi Mateş Georgie. De el a rămas văduva Stana, 26 ani, cu 2 orfani: Ana n. 1846 şi Ioan n. 1849. Tot la 25 noiembrie 1848, gonit de oştile lui Gyarmati, Oneţiu Ispas din Albac, român, 40 ani, căsătorit în 1829, cărăuş, a avut casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură 1 găleată grâu, s-a îmbolnăvit şi a murit, martori fiind Nicula Nicolae şi Mateş Georgie. Văduva lui, Oneţiu Samfira, 35 ani, a rămas cu 8 orfani: Maria n. 1831, Ana n. 1833, Ioan n. 1834, Dimitrie 1837, Sântion 1840, Parastie 1842, Gavrilă 1845, Nicolae 1847. Hanu Georgie din Albac, român, 24 ani, căsătorit în 1846, văsar, a avut casă, fânaţ de ½ car fân, ½ găleată grâu, a căzut ucis în 28 mai 1849 la Giucuţea, în bătaia cu Busgayi, martori fiind Neagu Gavrilă şi Mateş Todor. De Hanu Georgie a rămas văduva Pleşa Ana, 22 ani, cu orfana Parastie, născută în 1846. Oneşiu Moisi din Albac,

român, 38 ani, căsătorit în 1839, plutaş, a avut casă, fânaț de 2 care fân, sămănătură de 1 găleată grâu, a căzut în 28 mai 1849 în Capu Dealului, la râul Căleț, în luptă cu oştile lui Busgayi, martori fiind Nicola Nicolae şi Coste Ioan. Văduva Nicula Teodosie, 30 ani, a rămas cu 2 orfani, Oana n. în 1844 şi Gavrilă n. 1847. Mateş Georgie din Albac, român, 70 ani, căsătorit în 1824, zidar, a avut casă, fânaț de 2 care fân, sămănătură 2 gălete grâu, a căzut în 29 mai 1849 în bătaia de la Cricău, martor fiind însuşi prefectul Simion Balint. De Mateş Georgie a rămas văduva Rusanda, 60 ani, cu fiul Ioan născut în 1836. Nicula Nicolae din Albac, căsătorit în 1838, cantor, are casă, fânaț de 2 care fân, sămănătură 2 găleți grâu, s-a bătut în calitatea lui de „Hognoşi" (un fel de căpitan) cu ostaşii lui Vasvary, la Fântânele, în 24 iunie 1849, unde un glonț unguresc i-a rupt piciorul, martori fiind Dimitrie Neacşu şi Lazăr Sântion. Văduva Roşu Ana, însărcinată („ingrecată"), 28 ani, mai avea 3 orfani: Ioan n. 1839, Todor n. 1842, Georgie n. 1846. Tomuş Nicolae dion Albac, român, 56 ani, căsătorit în 1814, văsar, a avut casă, fânaț de 2 care fân, sămănătură de 1 găleată grâu, a căzut în ziua de 25 noiembrie 1848 în lupta cu ungurii de la Traniş, martori fiind Todea Georgie, Mateş Georgie. Văduva lui Tomuş Nicolae, pe numele ei Pătruşel Maria, se precizează doar că este neputincioasă. Pavel Vasilie din Albac, român, 30 ani, căsătorit în 1843, văsar, a avut casă, fânaț de 1 car fân, sămănătură ½ găleată grâu, a căzut în 24 iunie 1849 la Fântânele, în luptă cu oştile lui Vasvary, martori fiind Neagu Gavrilă şi Coste Ion. Văduva lui s-a măritat şi a rămas cu orfana Sântioana, născută în 1849. Precup Petru din Coma, român, 50 ani, căsătorit, băieş, a căzut în jurul Bălgradului (Albei Iulii) în luptă cu ungurii. Văduva de 38 de ani a rămas cu 5 prunci mici, dintre care cel mai mare are 10 ani. Napău Georgie din Sohodol, român, 34 ani, căsătorit în 1835, ziuaş, a avut casă, fân de 1 car fân, sămănătură 1 găleată grâu, a căzut ucis în jurul Abrudului, martori fiind Gioancă Georgie şi Marița Ion. Văduva Ana, 30 ani, a rămas cu 3 orfani: Iosana n. la 25 octombrie 1836, Thecla n. la 10 august 1839 şi Ioan n. la 15 august 1844. Ioan Roşca din Zlatna, român, 22 ani, căsătorit, cohar, a avut casă, fânaț şi sămănătură ca o gazdă de mijloc, a căzut în 11 octombrie 1848 „în revoluția Zlatnii", martor stă tot oraşul Zlatna. De el a rămas văduva Ana, 21 ani, cu orfanii Eleana n. la 6 august 1847 şi Agaftia n. 9 martie 1849. Ioan Olariu din

Zlatna, român, 28 ani, căsătorit, fără avere, a fost împuşcat în 6 aprilie 1849 pe drum, martor este parohul local. De el a rămas văduva Vlasia, 35 ani. Petru Vinţan din Zlatna, român, 25 ani, căsătorit, a avut puţină moşie de fân şi cucuruz, a fost ucis tot la Zlatna, martor fiind parohul local. De el a rămas văduva Sofia, 23 ani, cu pruncul Ioan, născut la 15 martie 1844. Angel Cătălină din Zlatna, român, 51 ani, căsătorit, a avut casă, o mică grădină, a fost împuşcat în 18 iunie 1849, când venea din pădure spre casă, martori fiind Petru Magda şi Ioan. Este plâns de văduva Ana, 40 ani, cu 3 orfani: George n. la 1 ianuarie 1842, Ştefan şi Nicolae n. la 24 august 1844, gemeni. (Pe aceştia, ca şi pe mulţi alţii din această sinteză protopopială, i-am găsit menţionaţi şi în rapoartele mici parohiale redate la începutul acestui material).

Ioan Perţea din Zlatna, român, 58 ani, căsătorit, cohar, a avut casă, în rest nimic, a fost împuşcat de unguri în 17 mai 1849 când venea de la coh, adevereşte tot oraşul Zlatna. Văduva Maria, 52 ani, a rămas cu orfanii Nicolae n. la 5 august 1843, şi Ana n. la 17 martie 1845. Georgiu Cristea, român, 27 ani, căsătorit, cohar, a avut casă dar a ars, fără avere, în aprilie 1849 l-au dus ungurii în Bărăbanţ, unde l-au executat, martor este parohul din Bărăbanţ. Veronica, 28 ani, a rămas cu orfanul Ştefan n. în 17 martie 1848. Candid Poenariu, român, 40 ani, căsătorit, cohar, a avut casă, fără avere, a căzut în luptă la 18 iunie 1849 în Dealul Boiţa, martori fiind Ştefan Bute şi Ştefan Buciuman. Văduva Elisabeta, 25 ani, n-are copii. Georgiu Troncheş, român, 37 ani, căsătorit, a avut casă şi puţină moşie, a fost împuşcat de unguri la 6 aprilie 1849, martor este toată comunitatea Zlatnei. Paraschiva, 32 ani, a rămas cu orfanul Ioan, născut în 1844. Georgie Ieremie, tot din Zlatna, român, 40 ani, necăsătorit, a avut casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură de 1 găleată grâu, a fost împuşcat tot în 6 aprilie 1849, martor stă toată comunitatea. De el a rămas un tată bătrân şi slab, de 70 de ani. Ioachim Samfirică din Zlatna, român, 60 ani, a avut casă, moşie ca o gazdă de mijloc, a fost împuşcat în Dumbravă la 6 aprilie 1849, adeveresc toţi vecinii. De la el a rămas văduva Anisia cu 2 orfani: Ilina n. 1833, Ana n. 1836. Petru Ieniseriu, român, 54 ani, văduv, a avut casă şi moşie a fost împuşcat în 6 aprilie 1849 în Zlatna, adevereşte parohul local. Elena n. 1833, Petru n. 1835, Ana n. 1841 au rămas fără tată, fără mamă. Pe Toader Ianislău din

Zlatna, român, 55 ani, a avut casă, moşie ca o gazdă de mijloc, l-au omorât oştile lui Kemeny Farkas în 6 aprilie 1849, adeveresc vecinii. A rămas văduva Ana, 40 ani, cu 8 prunci „neharnici", deci minori, nu pot încă munci. Nicolae Moduțiu din Zlatna, român, 41 ani, căsătorit, a avut casă, moşie ca o gazdă de mijloc, a fost împuşcat de unguri în grădina lui la 18 iunie 1849, adevereşte comunitatea întreagă. De el a rămas văduva Iluria, 36 ani, cu orfanii Ştefan, n. 1822, Georgie n. 1838, Nicolae n. 1841, Marian n. 1844. Junele Petru Buldea din Zlatna a primit un glonț în genunchi în noiembrie 1848 în Zarand în luptele cu ungurii şi umblă în cârje, martoră este Savastia Popescu. Este gazdă de mijloc.

Nicolae Greceanu din Vulturi, român, 68 ani, căsătorit, a avut casă, fânaț de 2 care fân, sămănătură de ½ găleată grâu, a căzut în lupta in 8 aprilie 1849 în bătaie la Prislop, martori sunt vecinii toți. De el a rămas văduva Marina, 30 ani, cu o fată născută în 1839. Crişa Petru din Vulturi, român, 35 ani, căsătorit, a avut casă, fânaț de 1 car de fân, sămănătură de ½ găleată grâu, a căzut în lupta din 23 mai 1849 de la Dealu Rudelor, martori fiind vecinii. Floca Ruşană din Vulturi, român, 40 ani, căsătorit, a avut casă, fânaț de 1 car fân, a căzut în 1 iunie 1849 în luptele din Alba Inferioară, martori fiind vecinii(!) (Nu este clar dacă vecinii din Vulturi au participat la lupta în care a căzut Floca Ruşană sau acesta a fost adus acasă şi a fost înmormântat în sat, vecinii participând la înmormântare). Văduva Elena a rămas cu 2 prunci născuți în 1841 şi 1843. Economul Nicolae Pop, 60 ani, căsătorit, din Galați, a avut moşie de cucuruz, grâu şi fân, a căzut în iunie 1849 în luptele de la Viile Ighiului, martori fiind tot vecinii. Văduva Floarea are 50 de ani, are prunci, dar toți sunt mari. Sevastia Popescu este martoră şi pentru Iepure Ioan din Galați, de 50 de ani, care a avut casă şi puțină moşie şi l-au împuşcat ungurii în iunie 1849. Văduva Sofia, 41 ani, a rămas cu orfanii Ana n. 1834 şi Petre n. 1832. Pe Popa Ioan din Valea Dosului, român de 87 de ani, căsătorit, băieş, a avut casă, sămănătură de ½ găleată grâu, l-au tăiat ungurii în ziua de 31 mai 1849 în casa lui, martori fiind vecinii care l-au înmormântat. Văduvă n-are, dar de el a rămas o nepoată infirmă de 24 de ani, „de părinți săracă" (deci fără părinți). În 11 octombrie 1848, în Zlatna a căzut şi Brudariu Ioan din Valea Dosului, 39 ani, căsătorit., martori sunt mai mulți orăşeni. La rubrica „numele

muierii aceluia căzut sau chilăvit" este menționat simplu „nu-i[. Dacă nu există văduva de ce s-a afirmat că este căsătorit? Este posibil ca soția lui să fi decedat înainte de el şi atunci Sofia n. 1834, Vasilie n. 1839, Nicolae n. 1841 să fi rămas fără tată, fără mamă.

Economul Pelea Macavei, 52 ani, căsătorit, cu casă, fânaț de 4 care fân, sămănătură 1 găleată grâu, a fost împuşcat de unguri în 31 mai 1849 în satul lui, Valea Dosului, după cum mărturisesc vecinii care l-au îngropat. Văduva Maria, 32 ani, a rămas cu Ştefan n. 1828, Ioan, n. 1830, Ana n. 1837, Susana n. 1841, Paraschiva n. 1843. Tot în 31 mai 1849, ungurii l-au împuşcat pe economul Ilie Onuțiu, cu casă, fânaț de 5 care fân, sămănătură 1 găleată grâu, martori fiind vecinii. Deşi şi despre Onuțiu Ilie se afirmă că este căsătorit, la rubrica văduve se afirmă clar că aceasta „nu trăieşte" şi deci Sofian n. 1834 şi Samfira n. 1839 sunt fără tată, fără mamă. Este clar deci că şi în cazul lui Brudariu Ioan soția nu mai era în viață şi copiii lor erau orfani de ambii părinți. Nu înțelegem de ce în asemenea cazuri nu se trecea românul ucis la necăsătorit sau văduv. Mențiunea „căsătorit" era corectă doar dacă în momentul uciderii lor de către unguri soțiile lor trăiau, dar nu este exclus ca unele văduve să fi decedat la scurt timp după soții lor, şi anume înaintea întocmirii rapoartelor parohiale şi protopopiale, şi atunci procedura era corectă. În bătaia de la Troian din 6 aprilie 1849 a căzut românul băieş de 35 ani, căsătorit, Giurgiu Nicolae din Valea Dosului, care a avut casă, fânaț de 6 care fân, sămănătură de 1 găleată grâu, martori fiind vecinii. Văduva lui s-a măritat şi are 2 prunci, Iosif n. 1841 şi Maria n. 1844.

Dubațiu Simion, Vâlcu Onu, Hedeş Ioan, Tifleu Nicolae, Brânsei Soflon, Rus Ioan, toți din Valea Dosului au fost răniți în luptele cu ungurii. Dubațiu Simion, 34 ani, a fost rănit în 6 aprilie la Zlatna, Vâlcu Onu, 37 ani, tot la Zlatna în 11 octombrie 1848, Hedeş Ioan, 38 ani a fost rănit la picior în 6 aprilie 1849 în bătaia din Dealul Crăşanului, Tifleu Nicolae, 24 ani, în 11 octombrie 1848 la Zlatna, Brânsei Soflon, 57 ani în 19 iunie 1849 la Zlatna şi tot acolo a fost rănit în 21 mai 1849 Rus Ioan, 31 ani. Pentru toți aceştia au stat martori vecinii. Simion, băieş, are soție pe Ana, 31 ani, şi au copii pe Maria n. 1840, Elena n. 1844, Elisabeta n. 1846. Familia are casă şi sămănătură de ½ găleată grâu. Vâlcu Onu, econom, este căsătorit cu Maria, 32 ani, au 1 băiat Georgie n. 1834, au casă, fânaț

de 1 car fân, sămănătură ¼ găleată grâu. Hedeş Ioan, ziuaş, este căsătorit cu Rafila, 32 ani, au 8 prunci, cel mai mare are 20 de ani, casă şi moşie ca o gazdă de mijloc. Aceştia se puteau descurca, mai ales că feciorul de 20 de ani era capabil de muncă. Tifleu Nicoară, băieş, era căsătorit cu Parastie, au 1 copil, pe Ioan, născut în 1 iunie 1843, casă şi moşie de mijloc. Brânsei Soflon, băieş, este căsătorit cu Paraschiva, 50 ani, au copii mari („toți crescuți"), casă, fânaț de 3 care fân, sămănătură ½ găleată grâu. Rus Ioan este căsătorit cu Maria, 30 ani, n-au copii, posedă casă, fânaț de 1 car fân, sămănătură 1 găleată grâu.

În Zlatna a căzut ucis în timpul luptei cu ungurii şi românul Şerban Georgie din Trâmpoaiele, 45 ani, căsătorit, cu casă şi moşie. Văduva lui, al cărei nume nu este menționat, are 40 de ani şi o fată de 20 de ani. Tot la Zlatna a căzut românul din Pătrânjeni, Ioan Plăcintă, 60 ani, în octombrie 1848, martori fiind judele şi parohul. Văduva Todosia de 50 de ani are casă, sămănătură de grâu de ¼ găleată grâu. În 4 aprilie 1849 ungurii l-au împuşcat în grădina lui pe Pătruțiu Ieremie, 50 ani, din Pătrânjeni, de el rămânând văduva Sofia cu orfanii Alexandru n. 1837, Constantin n. 1839, Daniel n. 1831, Filip n. 1830. În iunie 1849 ungurii l-au împuşcat în satul Pătrânjeni pe românul Pătruțiu Turcu, 60 ani, căsătorit, de care a rămas văduva Ilina, 30 ani, cu orfanele Sofia n. 1841 şi Marian n. 1839. În 11 octombrie 1848 la Zlatna a fost rănit Nicolae Câmpeanu, 40 ani şi tot acolo a fost rănit şi Gligor Păcuariu, care are casă şi moşie. În iunie 1849, la altă confruntare cu ungurii la Zlatna, a fost rănit şi Vasilie Zaharie din Pătrunjeni, căsătorit cu Floarea, au casă şi moşie. În luptele cu ungurii din jurul Albei Iulii au căzut Georgie Toderescu, 58 ani, şi Simion Paşca, 25 ani, în bătaia de la Tăuți a căzut Tomuş Petru, 65 ani, cărbunar, iar românul plugar Petru Vințean, 67 ani, după ce l-au tăiat ungurii în casa lui, i-au aprins şi casa. Toți aceşti români erau din Feneş. Măriuța lui Tomuş Petru avea 65 ani, Măriuța lui Petru Vințean 62 de ani. Prima avea şi casă, şi puțină moşie, a doua avea doar moşie de fân şi de grâu. Iacov Morariu, 60 ani, a căzut în 11 octombrie 1848 în ciocnirea cu ungurii de la Zlatna. El era din Presaca şi cantorul din sat l-a adus acasă cu carul pentru a fi înmormântat. Morariu fusese ziuaş, de el a rămas văduva Floarea, 60 ani, n-are casă, dar are puțină moşie.

La 4 aprilie 1849, ungurii l-au împuşcat în Presaca pe românul Toader Stanciu, 75 ani, de care a rămas văduva Ana, 68 ani, slabă, fără casă deoarece au ars-o ungurii, dar are puţină moşie. În Presaca, la casa lui, a fost împuşcat în 4 aprilie 1849 şi Gligor Irimie, 36 ani, de care a rămas văduva Todora cu 4 prunci, cel mai mare de 10 ani, cel mai mic de 2 ani. Casa le-a fost arsă, avere nu au nimic. Lui Gligor Toma din Presaca, de 50 de ani, căsătorit, ungurii i-au tăiat mai întâi mâinile, apoi l-au împuşcat în casa lui în 4 aprilie 1849. De el a rămas văduva Paraschiva, 30 ani, fără casă, cu puţină moşie. Antoniu Golden din Presaca, 45 ani, a căzut în 11 octombrie 1848 în bătaia de la Zlatna, de el a rămas văduva Paraschiva cu 3 prunci mici, n-au nici casă, nici moşie. Ilie Gligor din Presaca, 30 ani, s-a luptat cu ungurii în vii, lângă Bălgrad, unde a fost ucis, martor fiind Toader Laslău. Şi pe soţia lui Ilie Gligor au împuşcat-o ungurii, i-au ars casa, de ei rămânând un prunc de 3 ani, fără tată, fără mamă, cu puţină moşie. În 4 aprilie 1849 ungurii i-au tăiat vârful limbii, nasul şi urechile lui Dumitru Ursu de 18 ani, casa a fost arsă, are puţină moşie, este surd şi mut şi locuieşte cu o mamă slăbănoagă şi 4 surori mici.

Preotul Lăslău Simion şi alţi săteni din Feneş mărturisesc că ungurii l-au împuşcat lângă sat pe Ioan Toderici, 60 ani, de care a rămas văduva Ana, 54 ani, cu puţină moşie şi casă. Cărbunarul Petru Rău din Feneş, 52 ani, a fost împuşcat în iunie 1849, de el a rămas văduva Petca, 32 ani, cu Ana născută în 8 februarie 1849. Georgie Adam, 72 ani, a fost lovit cu săbiile şi chilăvit, casa i-a fost arsă, dar mai are puţină moşie. Rancea Simion din Muncel, 25 ani, a căzut în iunie 1849 în bătaia cu Kemeny Farkas, martor fiind Hărduţiu Todor. El a fost econom şi este plâns de văduva Sava, 40 ani, fără copii, care are casă şi grădină. Băieşul Cruceţe Ioan din Cioara a căzut în 4 ianuarie 1849 în lupta de la Iara, martori fiind Vasilie Rusu, Baci Petru, Rusu Filip, toţi români combatanţi şi fraţi de arme cu cel căzut. De Ioan a rămas văduva Parastia, 29 ani, cu orfanii Iacov n. 1836 şi Georgie n. 1848. Metalurgul Rusu Antonie din Cioara, 39 ani, a căzut tot acolo, are aceiaşi martori, de el rămânând văduva Nastasia, 27 ani, cu Simion n. 1829 şi Dochia n. 1836, au casă, fânaţ de ½ care fân, sămănătură 1½ găleată grâu. La Iara a căzut şi Baci Gavrilă din Cioara, soţia lui a murit şi ea, de ei rămânând fiica Maria, născută în

1838, are casă, fânaț de 1 car fân, sămănătură 1 găleată grâu. Băieşul Reutia Dumitru din Muncel, 45 ani, a căzut în iunie 1849 în bătaia de la Iara cu Kemeny Farkas, martori fiind Hărduțiu Todor şi alți combatanți, de el rămânând văduva Nastasia, 37 ani, are casă şi fânaț de ½ car fân.

Economul Ranta Simion din Muncel, 25 ani, a căzut în 1 iunie 1849 la Sohodol, în bătaia cu Kemeny Farkaş, de el rămânând văduva Sava, 40 ani (! cam bătrână pentru un soț de 25 de ani!), are casă, n-are moşie. În decembrie 1848 Piticu Macavei de 40 de ani, econom, a degerat şi a rămas infirm în lagărul din Dealul Craiului, are casă şi moşie ca o gazdă de mijloc. Alt consătean din Muncel, Giurgiu Pavel, 22 ani, ziuaş, a fost rănit în iunie 1849 deasupra Sohodolului, în bătaia cu Kemeny Farkas şi trăieşte cu părinții lui foarte săraci. Martor la momentul rănirii la picior a lui Giurgiu Pavel este tot Hărduțiu Todor. Capra Ioan din Baia de Arieş, 53 ani, băieş, a căzut în 6 ianuarie 1849 în bătaia de la Litta Ungurească, martor fiind Dupu Ioan şi Drăgan Ioan. De Ioan a rămas văduva Maria, 30 de ani, are casă şi moşie. Tot la Litta Ungurească au căzut consătenii lui, Fornade Georgie şi Filip Mihai. Fornade Geogie a avut 43 de ani, a fost băieş, de el a rămas văduva Floarea, 26 ani, are casă, fânaț de 2¼ care fân, sămănătură 1 găleată grâu. Şi în cazul lui, martori sunt frații lui de arme, Dupu Ioan şi Drăgan Ioan.

Filip Mihai a avut 34 de ani, s-a căsătorit a doua oară în octombrie 1844, a fost băieş, de el a rămas văduva Lina şi de la două muieri au rămas 5 orfani: Ştefan n. 17 noiembrie 1837, Ana n. 31 martie 1840, Ioan n. 20 septembrie 1845, Nastasia n. 12 ianuarie 1847, Todora n. 16 mai 1848, dintre care Ştefan şi Ana au rămas fără tată, fără mamă, cu speranța că totuşi „maştera" (mama vitregă) se va îngriji şi de soarta lor. Giurgiu Pavel din Muncel a fost rănit la picior în iunie 1849 în bătaia cu Kemeny Farkaş, martor fiind căpitanul Hărduțiu Todor. El are 22 de ani, nu este căsătorit şi trăieşte lângă părinții lui, care sunt foarte săraci. Boca Todor di Şartoş, român, 40 ani, căsătorit, a fost ucis în lupta de la 4 ianuarie 1849, la Iara, cu ungurii, martori fiind frații lui de arme Iepure Todor, Andreica Gavrilă. Boca Todor a fost econom, de el a rămas văduva Todora, 35 ani, cu orfanii Georgie n. 1843, Todor n. 1846, Ioan n. 1849, foarte săracă. În septembrie 1848 în loagărul român de la Remeți a răposat de moarte firească Marca Alexie din Şartoş, 50 ani, căsătorit, econom, martori fiind

Iepure Todor şi Andreica Gavrilă. De Alexie a rămas văduva Todora, 45 ani, cu 6 orfani Varvara n. 1834, Saftan n. 1837, Maria n. 1839, Ioana 1844, Ioan n. 1846, Veselie n. 1848, care are casă, fânaţ de 2 care fân, sămănătură de 1½ găleată grâu. Lui Pleşa Iacov, 46 ani, din Şartoş, i-au degerat picioarele în Dealul Craiului, în decembrie 1848, este căsătorit cu Ana, 40 ani, au casă slabă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură ½ găleată grâu. Şi lui Pleşa Ioan din Şartoş, 25 ani, june, i-au degerat picioarele în Dealul Craiului, martor fiind judele Fornade Ioan. În bătaia cu ungurii de la Litta Ungurească, din 6 ianuarie 1849, a fost rănit Marcu Vasilie, 21 ani, june, martori fiind fraţii lui de arme Pleşa Ioan şi Boca Gavrilă. Marcu Vasilie trăia în Şartoş şi era sărac (în tabel nu era trecută nici o casă şi nici o moşie). În noiembrie 1848, în bătaia de la Brad din noiembrie 1848 a fost rănit la mână Dondoş Georgie, 30 ani, june, martori fiind Pleşa Ioan şi Fornade Ioan, despre care ştim că era judele Şartoşului. Această informaţie este valoroasă deoarece demonstrează că în Războiul Naţional româno-maghiar pentru Ardeal s-au implicat juzii satelor şi, desigur, mulţi alţi membri ai antistiilor comunale [bătrânii, faterii, gocimanii (goşmanii, gojmanii), juraţii].

În Zarand a picat în bătaia cu ungurii Grita Pascu din Roşia, de care a rămas văduva, al cărui nume nu este menţionat, şi 3 prunci (fără nume şi fără zilele de naştere şi de botez), şi este foarte săracă. Avram Georgie a fost tăiat de unguri în bătaia de la Dealul Băiaşilor (Băieşilor), în ziua de 28 aprilie 1849. De el a rămas văduva care are casă, dar n-are moşie. Tot acolo a căzut Giurgiu Ilie din Roşia, de care au rămas 3 prunci fără tată, fără mamă, săraci, al căror nume nu este menţionat, lipsind şi zilele lor de naştere şi botez. Ştefan Cătană din Brădeşti, român, 28 ani, căsătorit, econom, a căzut în 1849 în bătaia de la Teiuş, martor fiind Surdea Alexie. Văduva lui Ştefan s-a măritat şi are 2 prunci, Ioan n. 1844, Vasilie n. 1847. Casa lor este slabă, au un fânaţ de 1 ca fân, sămănătură de ¼ găleată grâu. Ciocârlia Simion, român, 41 ani, aurar din Brădeşti, a căzut în ianuarie 1849 în bătaia de la Litta Ungurească, mator fiind Suciu Matei. De Simion a rămas văduva Dochia cu 2 orfane, Maria n. 1838, Sofia n. 1846, au o casă slabă şi grădină. Lobonea Constantin din Brădeşti, 35 ani, a degerat la Ciucea în decembrie 1848, din care cauză a şi murit. A fost econom, de el a rămas văduva Safta, 43

ani, cu moşie de mijloc şi casă. Şi în acest caz soţia era mai vârstnică decât soţul. Când ungurii au atacat Ciucea, în decembrie 1848, l-au rănit în luptă pe Surdea Savu, 33 ani, din Brădeşti. El şi soţia Maria, 23 ani, au casă, fânaţ de 1 car fân, sămănătură de ½ găleată grâu. Hurtoi Crăciun din Brădeşti, 36 ani, econom, s-a întors bolnav de la lagărul român din Ciucea şi a murit acasă, după cum mărturisesc sătenii. De el a rămas văduva Ioana, 31 ani, cu 3 orfani: Filip n. 1841, Maria n. 1843, Constantin n. 1845. Renţia Dumitru din Muscel, român, 25 ani, econom, a căzut în 4 ianuarie 1849 la Iara, martor fiind acelaşi căpitan Hărduţiu Todor. Văduva lui Dumitru, Nastasia, zace în pat, n-are prunci, are casă şi fânaţ de ½ car fân. Singurul calcul total la nivelul întregului protopopiat al Zlatnei, care este operat în această lungă „Însemnare" fără zi, lună, dar la sfârşitul anului 1849 întocmită, este numărul văduvelor, 85 şi al pruncilor săraci şi orfani, 211[189].

Averea lor nu este însă calculată în bani, ca în alte cazuri, unii parohi erau scrupuloşi, ţineau o evidenţă clară a listelor matrimoniale, precizau ziua, luna, anul în care s-au căsătorit enoriaşii lor căzuţi sau răniţi în Războiul Naţional cu ungurii, numele văduvelor, al copiilor orfani cu zilele lor de naştere şi de botez. Alţii menţionau văduvele, fără nume, şi doar numărul copiilor orfani, fără datele lor de naştere, totuşi cu unele precizări în sensul că arătau vârsta celui mai mare şi vârsta celui mai mic dintre copii. Norocul este că în „Conscripţia oraşelor, satelor, preoţilor, bisericilor, şcoalelor şi a sufletelor din Eparhia greco-răsăriteană în Ardeal şi anume din Protopopiatul Zlatnii cu sfârşitul a[nului] 1849 întocmită" se dau date preţioase pentru o sinteză protopopială sau protopopească mai expresivă sau mai corectă, menţionându-se că în 50 de parohii şi filii suma pagubelor bisericilor a fost de 10 679 florini, a satelor 163 481 florini, a celor morţi de moarte firească 325 bărbaţi, 308 femei, al românilor ucişi de unguri în lupte sau ca represalii în raidurile armatelor ungare de 194 bărbaţi, 47 femei[190].

Episcopia Ortodoxă Română din Ardeal cerea protopopilor să retrimită rapoarte cât mai corecte şi concrete, inclusiv în calcularea

[189] P II, D 51, loc. cit.

[190] P II, D 34, loc. cit., Fond Arhiepiscopesc 13/Pr. Tabloul

valorică a averilor rămase văduvelor şi orfanilor, pentru a se obţine ajutorul guvernamental pentru cele mai lipsite sau mai sărace, care „n-au cu ce petrece", nu-s „harnice" a se hrăni pe ele însele şi nici pe copilaşii lor orfani de tată, ca să nu mai vorbim de copii rămaşi orfani de ambii părinţi. Acelaşi lucru am văzut că l-au făcut unii protopopi cu parohii lor mai neglijenţi care le-au trimis rapoarte sumare, incomplete şi incorecte, cerându-le trimiterea unor rapoarte noi, adecvate scopului urmărit de autorităţile de stat şi bisericeşti, fără să aibă întotdeauna succes în îndeplinirea acestor cereri, de altfel îndreptăţite. O mare tară a acestor rapoarte constatată de Şaguna, dar şi de unii clerici ortodocşi de rang mai mic, a fost că în multe rapoarte n-au fost incluşi românii văduvi sau necăsătoriţi. Aceştia au pierit în calitatea lor de soldaţi fără uniforme ai naţiunii române în lupte directe, faţă în faţă, cu ungurii, sub comanda prefecţilor, căpitanilor şi juzilor lor din legiunile Landsturmului român de la 1848-1849. Probabil la unii parohi s-a indus ideea că dacă n-aveau urmaşi, văduve şi copii orfani care ar putea să beneficieze de ajutor, n-avea rost ca ei să se mai obosească, să caute martori şi să-i identifice în rapoarte pe românii din această categorie. Alţi parohi, mai corecţi, i-au inclus în rapoarte pe unii români care au lăsat în urma lor părinţi bătrâni, slabi, neputincioşi, pentru ca şi aceştia să aibă şansa de a accede la ajutoarele promise de stat.

În conscripţia parohiei Dârste se menţionează că G. Săceleanu din Dârste a dus familia unui român de la Izalulm (7 Sate) la Braşov, dar ungurii l-au împuşcat pe drum şi i-au luat boii şi carul. Evenimentul s-a întâmplat în ziua de 13 decembrie 1848 la Satulung. Săceleanul a fost plugar, ca avere de mijloc, nevasta lui a murit şi ea, aşa că de ei au rămas 5 prunci fără tată, fără mamă. Paraschiva Irimie, cusătoreasă, starea averii mizerabilă, a fost bătută cu baionetele pe drum, în Dârste, de unguri, care i-au cerut bani, şi după o zi a murit. Evenimentul s-a întâmplat în 8 ianuarie 1849, dar Paraschiva n-are urmaşi. În 13 martie 1849 Paraschiva Ardelean din Dârste mergea pe drumul Braşovului, când ungurii au împuşcat-o fără să o întrebe nimic. Ea muncea cu ziua, iar starea averii era de mijloc şi era plânsă de soţul ei Iohann Ardelean şi de 2 orfani[191].

[191] P II, D 52, loc. cit., Morţi.

Într-un concept în limba germană, cu multe tăieturi și corecturi, s-a încercat o însumare a numărului de români ortodocși bărbați și femei uciși de unguri, pagubele suferite de biserici și sate pe 41 de protopopiate ortodoxe. Ca orice concept, este nesigur, ceea ce nu exclude că a existat și un original mai complet și mai corect, pe care noi nu l-am găsit însă până acum. Pe de altă parte, nesiguranța conceptului, cu multele lui tăieturi și corecturi, provine direct de la nesiguranța și lipsurile preoților și protopopilor români, deja menționate și comentate anterior. Potrivit conceptului, au fost uciși în total 3 188 de români ortodocși (după calculele refăcute de editori 2 919), suma pierderilor suferite de bisericile ortodoxe 125 148 florini (după calculele refăcute de editori 124 968), suma pierderilor comunităților 2 059 597 florini (după editori 1 957 687 florini). În protopopiatul Orăștiei: morți 69 bărbați, 12 femei, paguba la biserici 2 495, la sate 28 000 florini. *Protopopiatul Clujului: morți 114 bărbați, 65 femei, paguba bisericilor 24 047, a satelor 311 249 florini.* Protopopiatul Doboca Superior: morți 49 bărbați, 1 femeie, paguba la biserici 2 095, la sate 27 468 florini. Protopopiatul Mureșului: 82 bărbați morți, 1 femeie, paguba la biserici nespecificată, la sate 20 493 florini. Protopopiatul Cetății de Piatră: morți 7 bărbați, fără specificarea sumelor pagubelor suferite de biserici și sate. Protopopiatul Ilia: morți 26 bărbați, 1 femeie, paguba bisericilor 541 florini, a satelor 28 894 florini. *Protopopiatul Turda Inferioară: morți 105 bărbați, 8 femei, pagubele la biserici și sate nu sunt menționate.* Protopopiatul Paloș: morți 76 bărbați, 3 femei, paguba la biserici nespecificată, la sate 11 924 florini. Protopopiatul Mediaș: morți 7 bărbați, date generale fără sume la pagube. Protopopiatul Târgu Mureș: morți 84 bărbați, 3 femei, paguba bisericilor 1 640, a satelor 185 928 florini. Protopopiatul Bârgăului: morți 33 bărbați, 5 femei, date generale, fără sume la pagube. Protopopiatul Nocrich: morți 12 bărbați, paguba la biserici 110 florini, la sate 3 400 florini. *Protopopiatul Zarand: morți 479 bărbați, 98 femei, paguba bisericilor 46 042 florini, a satelor 353 566 florini.* Protopopiatul Podeni: morți 78 bărbați, 15 femei, fără cifre la pagube. Protopopiatul Deva: morți 56 bărbați, 12 femei, paguba bisericilor 1 420, a satelor 54 588 florini. Protopopiatul Doboca: morți 16 bărbați, paguba bisericilor 100, a satelor 17 750 florini. *Protopopiatul Alba Inferior: 267 morți bărbați, 46 femei, cu mențiunea că multe sate au fost arse și s-a dus un număr mare de vite.* Protopopiatul Brașov

III: mort 1 bărbat, paguba bisericilor 459 florini, a satelor 75 652 florini. Protopopiatul Braşov II, 5 bărbaţi morţi, generalităţi fără cifre la pagube. Protopopiatul Braşov I: 93 bărbaţi morţi, 8 femei, paguba bisericilor 772 florini, a satelor 34 309 florini. Protopopiatul Miercurea, morţi 8 bărbaţi, în rest nespecificat. Protopopiatul Clujului Inferior: morţi 51 bărbaţi, 4 femei, generalităţi fără cifre. *Protopopiatul Zlatna: morţi 194 bărbaţi, 47 femei, paguba bisericilor 10 619, a satelor 49 000 florini.* Protopopiatul Kohalm: morţi 2 bărbaţi, generalităţi, fără cifre. Protopopiatul Făgăraşului: morţi 41 bărbaţi, nespecificat la pagube. Protopopiatul Solnocul Inferior: morţi 23 bărbaţi, 10 femei, nespecificate pagubele la biserici, la sate 12 000 florini. Protopopiatul Sighişoara: morţi 28 bărbaţi, paguba bisericilor 800 florini, a satelor nu este menţionată. Protopopiatul Cetatea de Baltă de Jos 77 de morţi, fără alte cifre la pagube. *Protopopiatul Lupşa: 139 bărbaţi morţi, 43 femei, paguba bisericilor 12 374 florini, a satelor 292 031 florini.* Protopopiatul Clujul Inferior: 55 de morţi, fără alte cifre. Protopopiatul Sibiu I: nu conţine cifre complete, dar există o Nota Bene Sibiu care inserează la morţi 88 bărbaţi, 1 femeie, paguba bisericilor 70 florini, a satelor 6 000 florini, care reprezintă foarte probabil pierderile umane în acest protopopiat şi pe cele materiale. Protopopiatul Sibiu II figurează la morţi cu 22 bărbaţi, paguba bisericilor 143, a satelor 119 031 florini. Protopopiatul Breţcu: morţi 61 bărbaţi, 26 femei, fără alte cifre. Tot la Nota Beneş Turcheş: morţi 34 bărbaţi, paguba bisericilor 95, a satelor 5 058 florini[192].

Episcopul Andrei Şaguna l-a înştiinţat pe guvernatorul Wohlgemuth că i-a trimis conscripţia generală privind românii ortodocşi ucişi sau răniţi pentru cauza bună în timpul războiului civil din Transilvania, împreună cu văduvele şi orfanii celor căzuţi şi situaţia familiilor celor răniţi, dar recunoaşte că până la acea dată nu îi sosiseră chiar toate rapoartele protopopilor. Mai mult, în unele rapoarte sosite nu erau cuprinşi toţi românii ucişi din toate parohiile, iar în altele erau incluşi doar acei urmaşi săraci care aveau nevoie urgent de ajutor din partea statului[193]. Din toate aceste motive nu ne-am propus şi nici nu

[192] P II, D 53, loc. cit., Fond Arhiepiscopesc 13/Pr. Tabloul.

[193] P I, D 277, loc. cit., Fond Arhiepiscopesc, vol. I, 1848-1860.

ne-am aventurat în stabilirea exactă a unor cifre privind românii căzuți în lupte sau uciși de unguri, statisticile și rapoartele fiind în unele cazuri incomplete sau, mai rar, unele lipseau cu totul deoarece unii preoți demoralizați nu mai aveau încredere nici în autoritățile austriece sau, pur și simplu, nu au respectat ordinele mai marilor bisericești de care depindeau și din alte motive (neîncredere, teamă de eventuale represalii, neglijență crasă!!?). E clar, cifrele de 3 188 sau 2 919 români ortodocși uciși erau mai mari din moment ce lipseau văduvii și mulți români necăsătoriți, fără urmași, dar cine poate stabili, fie și măcar cu mare aproximație, numărul acestora?! Pe de altă parte, nici nu poate fi vorba de reconstituirea pe baze de sinteze și consemnări generale episcopale a pierderilor umane până nu vom publica rapoartele similare provenite de la clerul greco-catolic, care păstorea cealaltă jumătate a națiunii române din Marele Principat al Transilvaniei. Volumul acesta la care lucrăm acum se află într-un stadiu avansat de redactare și-l va completa semnificativ pe cel referitor la ortodocși. Importanța documentelor din ambele volume, cel de față și cel ce-l va urma și-l va completa, constă însă în cu totul altceva, și anume în redarea în memoria colectivă a istoriografiei românești moderne a numelor soldaților fără uniforme, a românilor din legiunile ce au format Lansturmul național, care s-au jertfit și au luptat pentru a demonstra contemporanității lor și posterității că în Ardeal există o conștiință și o voință românească, un drept național al majorității, de care nimeni nu mai poate face abstracție. Îndeplinirea destinului național din 1918 li se datorează și lor, care au alimentat și demonstrat încrederea în forțele și capacitățile națiunii, au constituit un exemplu demn pentru toate generațiile de români care i-au urmat în scurgerea imuabilă a timpului, despre felul cum trebuie să lupți până la capăt împotriva asupririi străine a cuceritorilor de pretutindeni și a urmașilor lor, pentru a-ți obține și a-ți găsi drumul nu numai spre libertatea socială, juridică și cetățenească individuală, dar și spre libertatea națională. Este important că istoriografia noastră este extrem de bogată în cărți, sinteze, studii despre prefecți, tribuni, episcopi, canonici, protopopi, grăniceri, juriști și elite românești din diverse domenii, dar trebuie mers cu hotărâre și intensitate până la baza umană a Războiului Național condus de

Comitetul Român de Pacificaţiune şi prefecţi, până la ţăranii român uniţi şi ortodocşi care au constituit forţa fundamentală a braţului românesc hotărât şi decis să se opună cu orice preţ centralismului maghiar de stat ce-şi propusese parcă dacă nu să stingă viaţa românească din Ardeal, să o pună la punct şi s-o supună dominaţiei maghiare pentru multă vreme înainte sau, dacă se putea, pentru totdeauna. Unii specialişti au publicat studii referitoare la români ardeleni ce au luptat în 1848-1849 din diferite parohii, protopopiate, comitate şi zone din Ardeal. Constatăm cu satisfacţie că doctoranzi ai Institutului de Istorie „George Bariţiu" al Academiei Române au înregistrat succese importante pe aceste direcţii şi orientări. Ne gândim dacă nu ar fi util ca prin coroborarea şi concentrarea lucrărilor de specialitate de acest gen, să se publice un Dicţionar al românilor ardeleni căzuţi cu glorie în Războiul Naţional româno-maghiar pentru Ardeal din 1848-1849.

În decembrie 1849, episcopul Andrei Şaguna îi scria lui Wohlgemuth că anii 1848-1849 au marcat în istoria Austriei una din cele mai importante epoci, pentru că în pofida unor evenimente îngrozitoare, pătate de sânge, comise împotriva demnităţii umane, ce constituie o pagină neagră, au existat şi iniţiative pline de glorie, de devotament şi sacrificiu pentru Împăratul legiuit, care se instituiau ca o pagină albă în istorie. Faptele glorioase din pagina albă nu trebuiau să fie închise doar în cărţile de istorie, unde vor fi citite numai de învăţaţi sau lăsate pradă gândacilor şi prafului, ci trebuiau invocate permanent în memoria vie a poporului, ce va fi îndemnat astfel să acţioneze în spiritul strămoşilor, care au înfăptuit fapte mărețe. Episcopul reflecta ca imortalizarea acestor fapte mărețe să se facă prin monumente neperisabile în faţa focului şi a apei şi mărturisea că din aceste motive şi considerente a propagat printre conaţionalii săi români ideea ridicării unui monument care să imortalizeze mişcarea românilor ardeleni în general şi a celor din vestul ţării în special. Aceştia, călăuziţi de chemarea monarhului ereditar legiuit şi *de obligaţia ce venea de la natură de a-şi apăra şi promova limba şi naţionalitatea,* au susţinut curajos lupta contra ungurilor pentru a apăra Tronul şi *naţionalitatea română,* pe care au terminat-o victorios. Guvernatorul era rugat să-i aprobe iniţiativa, propunerea fiind ca monumentul să fie ridicat la Câmpeni, iar Episcopul

îl informa că a deschis o colectă cu o donație de 200 florini, strângerea de fonduri urmând a fi continuată de conaționalii săi[194]. Guvernatorul a amânat aprobarea, dar susținea că întreaga chestiune ar fi putut fi reluată după ce Împăratul îi va decora pe prefecții şi tribunii românilor, însă monumentul național nu s-a mai ridicat niciodată, nici la Câmpeni şi nici în alte localități din Munții Apuseni, din Transilvania, din România Mare de ieri sau din România de azi.

Am putea reflecta sau medita mai profund sau mai mult sau mai puțin retoric, asupra evoluției ideii monumentului neperisabi l propus în 1849, formulând următoarea întrebare: dacă românii de atunci n-au obținut de la străini aprobarea să-l ridice sau au fost prea săraci să o facă, oare generațiile de români de după 1918 până în zilele noastre, n-ar fi trebuit să îndeplinească această dorință? Românii ardeleni din sate şi oraşe făceau parastase, se întruneau după 1848 în zilele de 13/15 mai, pentru a cinsti şi comemora ziua reînvierii neamului pe Câmpia Libertății de la Blaj, stârnind îngrijorarea autorităților ca nu cumva cu asemenea ocazii să se facă agitații, să se rostească cuvântări antipatriotice contra statului maghiar, la care nu rareori participau şi studenții şi elevii români de la Blaj, Sibiu sau alte localități. Mitropoliții, profesorii, canonicii, clericii, intelectualii erau făcuți răspunzători pentru asemenea manifestații şi Ministerul cultelor şi învățământului cerea ca autorităților să li se prezinte dinainte textul unor asemenea discursuri pentru a le tempera sau a le interzice dacă ele incitau la ură sau la rezistență contra nației ungare şi a legilor ei. Ce ar gândi şi ce ar spune sufletele celor dintr-o lume românească nu demult apusă, şi anume cei căzuți pentru conservarea, apărarea şi promovarea ființei politice, a

[194] P I, D 231, loc. cit. Vezi şi Nicolae Popea, *Memorialul arhiepiscopului şi mitropolitului Andrei Şaguna sau luptele naționale-politice ale românilor, 1846-1873*, I, Sibiu, 1889, p. 381-382; *Mişcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente (8 august 1849 – 31 decembrie 1851)*. Coordonator Simion Retegan. Cuvânt înainte Camil Mureşanu. Autori: Simion Retegan, Dumitru Suciu, George Cipăianu. Colaboratori: Rodica Sofronie, Maxim Maria, Marghiola Bodor, Kurt Schmidts. Centrul de Studii Tansilvane, Fundația Culturală Română, 1996, p. 233-234. Wohlgemuth îi propune lui Şaguna ca problema ridicării monumentului pentru eroii şi martirii românilor să fie amânată până după aprobarea de către Împărat a listei fruntaşilor români propuşi pentru decorații, *Mişcarea*, I, p. 237-238.

limbii şi naţionalităţii române din Areal dacă s-ar ridica din tunelul timpului până la noi şi şi-ar căuta monumentul? Dilema sau interogaţia s-ar putea pune şi invers: dacă naţiunea română existentă, luată ca un singur om ar coborî, ar privi în oglinda timpului şi i-ar întâlni, ar face faţă sau ar face feţe-feţe la răspunsul datorat unei asemenea întrebări sau interogaţii de prestigiu şi respect naţional. Noroc că lucrul, sau dialogul, este imposibil. Morţii nu vorbesc şi nu se întâlnesc niciodată cu cei vii, dar experienţa istorică a demonstrat şi demonstrează că popoarele care nu-şi respectă strămoşii sau pe ele însele, nu se bucură, de obicei, nici de respect şi nici nu impun respect celorlalte naţiuni vecine ori mai mult sau mai puţin îndepărtate geografic.

Volumul de faţă oferă date şi despre raporturile uneori încordate cu aliaţii austrieci, care şi-au încălcat promisiunile verbale sau scrise în Constituţia din martie 1849 şi se pregăteau să instituie regimul neoabsolutist al lui Bach, despre care chiar şeful liberalilor unguri, Széchenyi, afirma că pe viitor când se va vorbi, se vor face comentarii despre el, ecoul va răspunde: „Bach, Ach, Ach!" Protopopul Partenie Trombitaş îl anunţa pe episcopul Andrei Şaguna că Eperjesyi László, comisarul cezaro-regal în cercul Mureşului, era nemulţumit că baronul Heydte, comisarul suprem al districtului Odorheiului, l-a silit să-l elibereze pe preotul Vasile Rotaru din Sângeorgiul de Pădure. Prima anchetă, efectuată de trei unguri şi un român, nu-i adusese acuze grave, dar fusese pornită a doua: investigaţie, la cererea ungurilor din Cernei, pe motiv că preotul ar fi omorât 15 unguri, care de fapt şi de drept au fost rebeli şi luptaseră contra Împăratului şi a naţiuni române. Rebeli au fost şi baronii Kemény Pál şi Zeik, dar şi lor autorităţile le-au estimat suma pagubelor provocate de români in Sângeorgiul de Pădure. Faptul nu era drept, deoarece românii fuseseră jefuiţi primii, iar o parte fuseseră ucişi în premieră tot de unguri pe vremea revoluţiei. Curţile baronilor rebeli au fost prădate şi de ţăranii unguri, pe care însă nu-i cercetează nimeni. Era inadmisibil faptul că ungurii care fuseseră honvezi şi uciseseră români erau la acea dată membri ai comisiilor de investigaţii, care-i anchetau pe românii ce fuseseră credincioşi împăratului (şi aliatei acestuia, naţiunea română, între octombrie 1848 – august 1849). Dacă Eperjesyi Lászlo va merge la Sibiu, la el (Şaguna) să i

se plângă că românii făcuseră multe pagube ungurilor, Trombitaş îl îndemna pe mai marele bisericesc să-i răspundă că de la poporul incult (dar primul jefuit, ucis, asuprit şi prigonit) acest lucru nu este de mirare, dar de şi mai mare mirare este că ungurii cei civilizaţi au început primii prigonirile, jafurile şi crimele şi au făcut mult mai multe pagube românilor în comparaţie cu câte prejudicii au provocat aceştia ungurilor. Protopopul se dădea şi pe el drept exemplu, informându-l pe Şaguna că lui, tată a trei copii orfani de mamă, ungurii cei civilizaţi din Târgu Mureş îi provocaseră pierderi de 7 439 florini şi aştepta deja despăgubirile de trei săptămâni. Magistratul local nu l-a învrednicit cu niciun răspuns (magistratul în sens de instituţie, de primărie). Eperjesyi era şi el ungur, iar în principalele funcţii din zonă nu erau aplicaţi români, cu excepţia unui cancelist, iar notarii săteşti erau tot unguri, chiar şi în satele curat române. Noile autorităţi imperiale austriece, cum prindeau pe picior greşit un român, îl închideau cu săptămânile şi lunile, dar ungurii care au făcut „câte rele toate", fuseseră ofiţeri în armata rebelă maghiară şi omorâseră români, erau lăsaţi liberi şi nepedepsiţi. Episcopul era informat că printre români dezamăgiţi şi dezorientaţi circula zvonul că ungurii veneau din nou la putere, din care cauză erau speriaţi, nu îndrăzneau să-şi ceară drepturile, iar cei care o făceau nu primeau satisfacţie. Gompertz de la Instanţa militară cezaro-regală raporta comisarului că preotul Nicolae Stoicovici fusese arestat de generalul Chavanne şi adus la închisoarea din Târgu Mureş, la 10 septembrie 1849, împreună cu socrul său, Buzaş Vasile şi cu fiul acestuia, Buzaş Ioan. Arestarea se făcuse în baza unor acuzaţii formulate de conţii Kornis şi Tholdalaghi că aceştia şi românii pe care i-au condus le-au jefuit caii de la herghelie, porci, oi şi au exercitat *autoritate juridică cu de la sine putere*[195].

Această acuzaţie demonstra cu elocvenţă indignarea celor doi conţi unguri în special şi al ungurilor în general, faţă de instituirea administraţiei româneşti în Ardeal, prin prefecturile, administraturile şi tribunatele conduse de Comitetul Naţional Român de Pacificaţiune, adevărat guvern român, care au băgat groaza în oasele tuturor ungurilor.

[195] P I, D 228, 267, loc. cit. Referiri la Eperjesyi în *Transilvania*, I, p. 1038.

De fapt nici aliații austrieci n-au acceptat supraviețuirea acestei administrații și autonomii românești și primul lor gând după ce i-au înfrânt pe ungurii kossuthiști independenți, inclusiv cu arme românești, a fost să desființeze prefecturile, administraturile românești, să dezarmeze Landsturmul românesc, fără să admită ca el să fie integrat într-o formă sau alta în armata imperială, să desființeze Comitetul Român de Pacificațiune și după 2 ani de „tractări și pertractări", de tratative zadarnice, să desființeze și să trimită acasă Delegația Națională Română de la Viena, care a rămas dezamăgită și cu buzele umflate, văzându-și infirmată orice speranță de a-și vedea înființat și pus pe picioare Marele Ducat Român, format din Ardeal, Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina. De altfel, națiunea română n-a fost singura națiune aliată Dinastiei care a fost tratată astfel, din moment ce nici elita croată, ce se ghida după dreptul etnic ca bază de elaborare a programelor naționale, n-a obținut instituirea Regatului tripartit al Croației, Sloveniei și Dalmației, în care să fie inclusă eventual Voivodina Sârbă și nici cehii nu și-a văzut înființat un stat ceho-slovac. Lucrul a fost valabil pentru toate națiunile nemaghiare și negermane ale Monarhiei Habsburgice, iar nemaghiarii au primit drept „răsplată" de la Viena uitucă și nerecunoscătoare, ceea ce ungurii kossuthiști au primit drept pedeapsă, și anume centralismul austriac. Practic vorbind, românii au căzut din lac în puț, în sensul că au scăpat de centralismul maghiar de stat, dar au căzut sub cel austriaco-monarhic de stat, cu deosebirea că cel de-al doilea a fost mult mai blând decât cel exercitat de Pesta în vremea Războiului Național româno-maghiar pentru Ardeal sau înainte de acesta, de regimul politic ungar local exercitat de dietele, comitatele și tribunalele nobiliare maghiare din Marele Principat al Transilvaniei. Oricum însă, așa cum românii nu acceptau să se ungurească, respingeau concomitent sau separat orice spectru sau primejdie potențială de a se nemți sau de a cădea pradă germanizării. Din acest motiv programele naționale românești au rămas autonomiste, descentralizatoare, atât în raport cu Pesta, cât și cu Viena. Guvernatorul Wohlgemuth era iritat și indignat că preoții se implicau în chestiunile politice, redactau petiții și împuterniciri pentru Delegația națională de la Viena care activa pentru aplicarea concretă în viața politică și de stat a programelor naționale sau pledau pentru aplicarea unor funcționari

români în aparatul de stat. În plus, guvernatorul a primit informații de la unguri şi de la saşi – „confrați de alte națiuni decât cea română" – că preoții român uniți şi neuniți avuseseră un rol în excesele şi devastările regretabile din 1848-1849, din comitatele Zarand şi Hunedoara, dintre care erau specificate cazurile de la Brad, Hălmagiu şi Baia de Criş. Neromânii doreau să-şi recupereze bunurile şi înfierau asemenea persoane. Guvernatorul i-a cerut lui Şaguna ca preoții ce au comis atare fapte să fie cercetați şi demişi din oficiul preoțesc, de care nu se arătaseră demni. Wohlgemuth i-a promis lui Şaguna că-i va trimite şi-i va comunica rezultatele anchetelor organelor administrative de stat asupra preoților în cauză[196]. Andrei Şaguna considera însă că din moment ce românii şi preoții lor au fost puşi în situația de a-şi apăra națiunea şi Dinastia amenințată de pericolul maghiar, ei au acționat în deplină legalitate în vremea Războiului Național. Preoții întărind Dinastia detronată de rebelii kossuthişti merită mulțumiri, nu asupriri din partea guvernului imperial, alături de care a luptat întreaga națiune pentru a-l înfrânge pe Kossuth. Protopopul Petru Gherman al tractului al III-lea al Braşovului era indignat că soția preotului Iacob Bălcaş din Vlăeni fusese bătută de soldații imperiali deoarece nu le dăduse pe loc carul şi caii pentru cărăuşie, deşi ea încercase să le explice că soțul ei avea nevoie de car pentru a pleca urgent la o înmormântare în satul Noua. Tracasat insistent de Şaguna în problema arestărilor ilegale ale preoților ortodocşi, Wohlgemuth îi răspundea scurt şi iritat că, întrucât în adresa lui din 2 aprilie 1850 a menționat deja că, de mai multe ori, unii membri ai clerului ortodox român au fost arestați fără motive suficiente, cu lezarea formelor legale, să trimită punctual şi circumstanțial cazurile respective, motivele arestărilor şi numele persoanelor care efectuaseră arestarea[197].

Protopopul Zlatnei, Iosif Ighian, îi trimitea lui Şaguna scrisoarea preotului de la Neagra, Ioan Candrea, privind suferințele şi jignirile îndurate de acesta cu prilejul arestării şi detenției sale. Ighian protesta împotriva atentatelor grave comise de autoritățile imperiale la adresa prestigiului statutului preoțesc. În trecut, un preot nu putea fi arestat fără

[196] P I, D 272, loc. cit.

[197] P I, D 279, loc. cit.

ştirea şi judecata prealabilă a Scaunului episcopal şi fără cercetarea prealabilă a pârâtului. Cei care-i pârau pe nedrept pe preoţi ar trebui să fie pedepsiţi, iar cei care-i pârau nu trebuiau să asiste alături de ofiţeri şi soldaţi la anchetarea lor, aşa cum făcuse practicantul jurist regal Johan Şuster, care-l scuturase de barbă şi-l jignise pe preotul Ioan Candrea. Protopopul Ioan Orbonaş era şi el indignat că preoţii Olariu Iosif din Tătătăşti, Ambrozie Olariu din Burjuc şi Sofronie Dalca din Godineşti erau închişi la Deva, fiind învinuiţi că erau implicaţi în uciderea unor unguri refugiaţi în zonă pe vremea războiului civil, dar în zona protopopiatului său nimeni nu întreba despre români omorâţi în diferite feluri (probabil se referea la autorităţile locale, dar guvernatorul, la ordinul Dinastiei, a cerut tocmai asemenea rapoarte). Sătenii din Geoagiul de Sus îi scriau episcopului lor că după Adunarea Naţională de la Blaj, de pe Câmpia Libertăţii, l-au ales preot pe Nicolae Repede, care i-a învăţat să lupte contra ungurilor până la ultima picătură de sânge pentru apărarea Dinastiei şi câştigarea egalităţii pe seama naţiunii române. Sătenii l-au ascultat, au luptat pentru Tron şi naţiune, cu nădejdea că faptele şi sacrificiile lor vor fi răsplătite. Afirmă că nu s-au înşelat, au văzut mântuirea cu ochii, dar sunt întristaţi de arestarea preotului lor, de suferinţele preotesei şi ale celor 7 copii. Era nedrept ca după victorie să urmeze în loc de bucurie şi răsplată, închisori şi arestări. Comunitatea îl ruga pe episcop să obţină eliberarea preotului pentru a nu fi lipsiţi de cele sufleteşti, cum au fost pe vremea revoluţiei şi şi-a exprimat jalea şi dezamăgirea în versuri faţă de mai marele lor bisericesc: „Însă amar şi mare durere!/ Plângere cu mare jele!/ Că pe noi în loc de plată/ Ne pun în robie, iată/ Pentru al său bun părinte/ Tot poporul jale simte/ „ Johanny Albrichsfeld, jude suprem, Brennerberg, notar suprem al Braşovului, l-au înştiinţat pe protopopul Petru Gherman că preoţii din Sirnea, Gheorghe şi Ioan Ţeposu au fost condamnaţi la detenţie de o lună în cetate, deoarece au ascuns arme şi muniţie, care trebuiau predate prompt şi rapid soldaţilor cezaro-egali. Protopopul nu era mulţumit pentru că cercetarea preoţilor în cauză s-a făcut doar prin comisari politici şi militari, fără participarea lui sau a altor persoane bisericeşti[198].

---

[198] P I, D 281, 292, 293, 295, loc. cit.

Parohul Ioan Candrea afirma în scrisoarea către episcopul Andrei Şaguna că în tot timpul stăpânirii ungare românii erau batjocoriți, ucişi şi supuşi la taxe. Chiar dacă românii au scăpat de tirania maghiară, în Zarand comisarul Farkas îi batjocorea pe preoții români după rețeta din 1848-1849, adică după cea ungurească de pe vremea războiului civil. Pe el, ca preot greco-răsăritean, ungurii l-au înjurat de Sfânt în 1848-1849, iar acum Hosu Farkas, comisar imperial, îl face tâlhar, îl amenință că îl va suspenda din funcție şi-l va pune în lanțuri. În timpul revoluției, un ungur l-a rugat să-i primească o ladă cu lucruri de preț, dar el a fost nevoit să fugă de acasă deoarece se temea că ungurii îl vor ucide. Când au intrat soldații unguri în Neagra, au dus cu ei şi lada ungurului, care-i pretindea acum pe nedrept să-i dea o despăgubire de 659 florini. Candrea stătea închis în temnița de la Alba Iulia, unde susținea mereu că e nevinovat, însă anchetatorul imperial i-a spus că motivul real al arestării lui era că el, ca preot român, afirmase deschis în fața enoriaşilor săi că, potrivit jurământului de la Blaj, pădurile erau ale românilor şi că ar fi bine să se întoarcă Bem şi Kossuth şi să-i omoare pe toți funcționarii silvici ai statului imperial austriac. Preotul indignat a negat şi a respins asemenea acuzații, deoarece se ştia cu conştiința curată şi loial Împăratului. Auditorul sau anchetatorul imperial,militar imparțial, i-a cercetat şi pe cei care l-au pârât, care nu aduseseră dovezi clare şi concludente împotriva lui. În consecință, anchetatorul l-a chemat la el şi i-a spus să plece acasă, deoarece era nevinovat. Candrea menționa că arestul i-a slăbit puterile şi l-a informat pe Şaguna că românul Mocan Ioan a decedat în temnița de la Alba Iulia, lăsând în urma lui o văduva şi 4 prunci săraci, de vârstă juvenilă[199].

Protopopul Albei de Jos, Gregoriu Rad, îi destăinuia lui Şaguna adevăratele motive pentru care preotul Nicolae Repede din Geoagiul de Sus zăcea de 4 luni în temnița de la Alba Iulia, unde a fost închis în urma acuzațiilor unor unguri din Aiud. Adevărul era că preotul Nicolae Repede ajunsese în această situație deoarece fusese credincios Împăratului şi fusese centurion în Landsturmul românesc. Acestea erau adevăratele motive pentru care ungurii doreau să-l nimicească pe

[199] P I, D 278, loc. cit.

preotul român greco-răsăritean Nicolae Repede. Nu era destul că în vremea războiului ungurii i-au ars casa, l-au jefuit de bunuri şi averi, acum trebuia să sufere arestări şi umilinţe şi din partea austriecilor şi alături de el pătimeau şi preoteasa şi pruncii lui mici şi nevinovaţi. Protopopul Gregoriu Rad îl ruga pe episcopul Andrei Şaguna să intervină la guvernator, pentru ca în cadrul unei judecăţi drepte să se pună în balanţă şi să se compare loialitatea română cu duşmănia ungurilor rebeli faţă de Monarh şi faţă de întreaga naţiune română, îndeosebi cu ţintă directă contra preoţimii, pentru ca preotul în cauză să fie imediat eliberat. Preotul Vasilie Rotariu l-a înştiinţat pe Partenie Trombitaş că a căzut din nou sub anchetă, deoarece ungurii îl acuzaseră că în 1848 a adus tabăra militară în zonă şi i-ar fi incitat pe români la jefuirea curţilor nobiliare ungureşti. Acuzaţia venea de la unii martori mincinoşi şi de la ungurii care i-au jefuit pe românii din Sângeorgiul de Pădure[200].

Opinia publică românească era indignată că pe străzile Sibiului se vedeau preoţi arestaţi duşi între baionetele soldaţilor imperiali. În 16 decembrie 1849 episcopul Şaguna l-a prevenit pe guvernatorul Wohlgemuth, pe un ton de avertisment, că asemenea acte nu erau legale, erau imorale, nedrepte şi erau exercitate asupra unui popor loial, ce a întărit Dinastia şi Imperiul în vremuri grele. Wohlgemuth i-a răspuns că cei patru preoţi români – I. Roman, P. Leb, I. Sinei, N. Pandrea – fuseseră arestaţi din ordinul Oficiului scăunal Nocrich pe motiv că aceştia le-au adresat lui, ca guvernator, şi lui Şaguna ca ierarh, o petiţie în care ceruseră ca satele româneşti din fostul comitat Alba de Sus să nu fie înglobate în unităţile administrative săseşti. Wohlgemuth a cerut lămuriri suplimentare de la generalul maior Chaavanne, comandant militar districtual, care i-a explicat că numiţii preoţi au fost duşi în faţa Tribunalului imperial şi regal militar, unde au recunoscut că, deşi sătenii din Cuieşd, Ghiljasa de Jos şi Ghiljasa de Sus nu s-au opus înglobării în districtul Sibiului, ei i-au încurajat în secret să nu accepte noii funcţionari şi să nu se supună administraţiei săseşti. Guvernatorul i-a scris în replică lui Şaguna că era regretabil faptul că tocmai clericii, care erau chemaţi să

200 P I, D 276, 273, loc. cit.

se supună autorităților şi să fie un exemplu bun pentru enoriaşi, îi îndemnau la nesupunere şi agitație. Guvernatorul insista ca Şaguna, în calitatea lui de episcop, să accepte şi să fie de acord că guvernul imperial nu putea tolera asemenea acțiuni în timpul stării de asediu. Cercetarea contra preoților în cauză trebuia continuată, pentru a afla cine îi îndemnase pe aceştia la asemenea acțiuni[201].

De fapt, poziția exactă în care se situau românii ardeleni, bănățeni, crişeni şi maramureşeni față de oamenii de stat şi politicienii unguri şi austrieci este surprinsă şi redată de Eftimie Murgu în timpul anchetei la care a fost supus după arestarea sa de imperialii austrieci. El le-a spus verde-n față anchetatorilor că românii se aflau între două focuri, fiind prigoniți atât de unguri, cât şi de nemți. Murgu, aflându-se sub focul şi prigonirea maghiară, a fost nevoit să se supună, să fie diplomat şi să se comporte abil pentru a-şi salva viața. Când Haynau l-a întrebat dacă a fost la Debrețin când a fost detronată Dinastia, conducătorul român a răspuns că a fost nevoit să plece acolo deoarece dacă nu s-ar fi dus, şi-ar fi putut pierde viața. Alți anchetatori i-au cerut lămuriri despre motivele pentru care a fost încarcerat 3 ani înainte de revoluție. Răspunsurile la această întrebare trebuiesc privite cu oarecare rezervă, deoarece Murgu, deosebit de abil, a încercat şi a reuşit să-şi salveze viața şi de aceea unele din afirmațiile sale urmăreau în primul rând realizarea acestui scop şi doar în al doilea rând pot servi la reconstituirea exactă a situației politice din preajma anului 1848. Astfel în răspunsul său, Murgu exagera intențiile antidinastice ale partidelor nobiliare maghiare, despre care afirmă că le-a intuit încă din 1845. Nobilii unguri nu s-au născut însă antidinaşti ci, dimpotrivă, puternica partidă liberală maghiară condusă de Szechenyi, Eötvös, chiar şi Kossuth până în septembrie-octombrie 1848, toți miniştri în cabinetul Batthyáni, au colaborat cu Dinastia până le-a recunoscut atât libertatea națională modernă, guvernul, parlamentul şi legile ungare, cât şi integrarea şi supunerea românilor şi slavilor. Numai după ce Viena a negat legalitatea acestor instituții de stat şi a legilor adoptate, o parte a nobilimii, în frunte cu Kossuth, devine antidinastică. Dar liberalii lui Szechenyi, Deák, Eötvös s-au retras

201 P I, D 245, loc. cit.

din conflict pe motiv că lupta concomitentă cu regele şi cu nemaghiarii din Ungaria ar fi identică cu trădarea adevăratelor interese ungare şi cu o potenţială sinucidere. Ei s-au ancorat strâns şi hotărât pe legile şi măsurile din martie, aprilie, iunie 1848, le-au declarat ca fiind singurele legi valide din punct de vedere constituţional şi din cel al jógfolytanasságului ungar (continuitatea de drept maghiar) şi au susţinut deschis şi pe faţă că orice lege sau măsură luată în afara lor între 1849-1865 intrau în categoria „fixio juris et tabula rassa". Şi interesant, evoluţia politică a demonstrat că cea mai puternică partidă dintre toate partidele politice loiale Dinastiei a fost cea maghiară liberală, care a primit puterea de stat, guvern şi parlament de culoarea ei, atât în primăvara şi vara lui 1848, cât şi în 1867-1868.

Murgu, pentru a-şi câştiga merite şi scuze în faţa Tribunalului imperial militar austriac, a susţinut că încă din 1845 a prevenit Curtea despre planurile antidinastice ale nemeşilor unguri şi a cerut încă atunci egala îndreptăţire a tuturor naţiunilor din Ungaria Coroanei Sfântului Ştefan, ca o contrapondere împotriva acestei politici care era periculoasă pentru nemaghiari. Guberniul nobiliar maghiar (acel Consiliu Locumtenenţial din Pesta), aflându-i planurile şi posedând dovezi despre activitatea politică, a pus mâna pe el şi l-a arestat. În opinia şi mentalitatea lui Murgu, Guberniul nemeşesc din Pesta reprezenta nu atât interesele Curţii de la Viena, cât mai ales pe cele naţionale maghiare. Deşi unele afirmaţii ale lui Murgu trebuiesc privite cu rezervele amintite, altele însă redau cu multă acuitate şi cu un fin spirit de observaţie situaţia complexă şi contradictorie creată naţiunii române în 1848-1849. Astfel, după părerea noastră, el a avut multă dreptate când a afirmat că în primăvara şi vara anului 1848 Împăratul i-a abandonat pe români, i-a supus legal şi practic şi i-a pus la dispoziţia parlamentului maghiar. Românilor nu le-a convenit această situaţie, le-a părut rău că au ajuns aici, dar au fost nevoiţi şi siliţi să se supună ungurilor tocmai în virtutea sancţionării legilor ungureşti de către Monarh şi în conformitate cu instrucţiunile şi poruncile imperiale. Jugul Ungariei a fost însă un jug greu pentru români. Deşi – spunea Murgu – ei au prevenit Curtea, aceasta i-a sacrificat ungurilor, ceea ce înseamnă că românii erau îndreptăţiţi să considere Imperiul ca vânzător şi trădător al intereselor naţiunii române. Dar românii nu făceau acest lucru,

deoarece românii ştiau să distingă între împrejurări şi o politică greşită şi între un cuget şi o voință rea şi premeditată. Doar acestea din urmă puteau fi înfierate şi pasibile a fi acuzate de trădare. În consecință, dacă românii nu înfierau Imperiul ca trădător, înțelegând că a greşit sau că n-a avut ce face în situația dată, era nedrept – continua Murgu – ca tribunalele imperiale militare austriece să-l acuze de înaltă trădare pe el sau pe alți fruntaşi români aflați în situația lui. Nu era logic ca, pe de o parte, decretele imperiale să-i supună p români ungurilor şi după ce Imperiul se ceartă şi se ia la bătaie cu ungurii, tot el să-i tragă la răspundere, deoarece românii, supunându-se maghiarilor mai multe luni în şir, la ordinele Vienei, nu se mai aflau în situația de a-i sprijini pe austrieci (acest lucru e valabil mai ales pentru românii din Banat, Crişana, Maramureş, Partium, unde mişcările semnificative antimaghiare au fost în general reprimate încă din octombrie 1848, dar unele forma de rezistență au continuat şi aici în diferite forme).

Puşi în fața unor asemenea argumente, anchetatorii militari austrieci i-au reproşat lui Murgu faptul că n-a fugit din Dieta de la Debrețin, chiar cu riscul vieții. Replica lui Murgu a survenit imediat, răspunzându-le că acest lucru n-ar fi servit nimănui. El, ca persoană particulară, era slab şi fără putere şi din acest motiv n-a făcut altceva decât a urmat cu fidelitate exemplul Împăratului Ferdinand, care a fost nevoit să le dea maghiarilor guvern, parlament, constituție, deşi aceştia nu erau atunci prea puternici sau prea bine înarmați. În consecință, nimeni nu poate pretinde de la el să reziste ungurilor atunci când aceştia erau puternici şi bine înarmați. Concluzia lui Murgu era clară: „Pentru aceea noi românii putem zice că ni se face o mare nedreptate căci Împărăția voieşte a ne trage la răspundere pentru întâmplări a căror temei şi pricină nu zace în puterea noastră, ci în politica cea greşită a Împăratului Ferdinand. Deputatul român în Dieta Ungariei afirmă că guvernatorul Kossuth îl ironiza, îl numea „voievod al românilor" şi i-a fixat pază personală. Tot el a specificat că la actul detronării, care nu-l privea nici pe el, nici națiunea română, a fost un simplu spectator şi după august 1848 n-a mai fost activ în parlamentul Ungariei[202]. În pofida experienței amare din 1848-1849, Eftimie Murgu se

[202] Suciu, *Antecedentele*, 174-176.

va încadra în rândurile deputaţilor guvernamentali ai Ungariei, sperând zadarnic că alături de Pesta românii vor câştiga mai mult de la unguri decât de la Viena şi de la austrieci.

Românii ardeleni au simţit o uşurare imensă că după înfrângerea Ungariei kossuthiste au scăpat de execuţiile ungureşti, dar au simţit dureros arestările şi persecuţiile – de altfel de scurtă durată – a unor preoţi şi conducători naţionali de prestigiu (Iancu, Axente, Ciurileanu, Darabant, Andreica, Prodan). Subcomisarii cercuali şi adjutanţii lor, mulţi dintre ei de naţionalitate maghiară, îi brutalizau, îi înjurau pe ţăranii români de Sfinţi şi Evanghelia lor, le atrăgeau atenţia să fie cuminţi, ascultători şi supuşi, fiindcă acum ei şi noul aparat de stat sunt stăpâni şi nu mai sunt stăpâni Iancu cel amăgitor şi hoţii de tribuni şi tâlhari ce i-au condus în 1848-1849. Românii simpli înţelegeau cu greu, la început, cum era posibil ca ei, care au ţinut cu Împăratul în lupta dreaptă şi comună cu ungurii, să fie acum administraţi şi prigoniţi tot de unguri, în numele Împăratului, şi de aceea, în anumite cercuri din Ardeal, şi-au exprimat temerea ca nu cumva ungurii să vină din nou la putere şi nobilii lor să reintroducă iobăgia. Cel care i-a înjurat pe români de Sfinţii şi Evanghelia lor şi le-au făcut conducătorii – prefecţii şi tribunii – amăgitori, hoţi şi tâlhari a fost funcţionarul imperial de naţionalitate maghiară Vajda Ferencz, care a intrat în Petrindul Unguresc însoţit de un ofiţer austriac, i-a adunat pe români în faţa unei crâşme şi le-a spus textual: „Futu-vă Sfântu vostru şi Vanghelia voastră, acum eu voi porunci, nu hoţii de prefecţi şi tribuni". Că aşa s-au petrecut lucrurile adevereşte cantorul Vasile, dascălul din Petrindul Unguresc, care a consemnat cu fidelitate şi pe conştiinţa sufletului său mărturiile judelui primar Piro Sandu, ale ţăranilor săteni Băcui Iacob, Cenan Luca, Băcui Petre, Oprea Nicolae, Mariş Ioan, Mariş Florea, Oandă Ioan, Oandă Filip, Sandru Ioan privind jignirile şi sudălmile ce au căzut pe capul românilor fideli Împăratului. Ioan Balint, fost tribun, Partenie Raţiu, fost vice centurion, Vajda Teodor, vicetribun, Ioan Raţiu, teolog şi fost notar al prefecturii Turdei, au afirmat că prefecţii şi tribunii „au fost oameni de caracter şi Casei Austriei pururea credincioşi" şi nu se poate spune nicidecum că „Împăratul şi-a apărat cauza cu hoţi". Ungurul Vajda Ferencz şi ofiţerul austriac ce-l însoţea au ordonat

soldaților să-i biciuiască pe țăranii români din Petrindul Unguresc și mai ales pe feciorul preotului din sat. În alte cazuri, dacă românii nu aveau răbdare să aștepte răspuns la plângerile lor și mergeau direct la funcționari pentru a le solicita rezolvarea cazurilor, se întâmpla să fie biciuiți. Astfel Hărăstășan Toma din Sânmihaiul de Jos a declarat că Szilágyi Pál, subcomisar regal în Arieș, a dispus biciuirea românului C. Gligor care, după 6 zile de așteptare, a îndrăznit să-l deranjeze și să-l întrebe despre rezolvarea cererii sale. Românii din Sânmihai, deși consideră că în alte părți lanțurile robiei au fost rupte și libertatea încălzea patria, s-au plâns Comandaturii din Turda că în părțile lor „încă dreptatea tot mai plânge, terorismul își continuă căile sale kossuthiene, egalitatea în negre haine umblă și jelește, egoismul și patima neîncetat lucră". Principalul vinovat pentru maltratările și nedreptățile suferite a fost considerat același subcomisar Szilágyi Pál, care trebuia destituit de urgență, deoarece el nu liniștea, ci conturba poporul.

Dreptatea plângea și egalitatea era în doliu și în zona Clujului, unde limba română era nesocotită și românii prigoniți de administrația civilă, formată adesea din funcționari unguri. Românii se plângeau Comandaturilor militare, dar acestea le trimiteau petițiile spre rezolvare administrațiilor civile prigonitoare, astfel că ei erau purtați de la Pilat la Caiafa și de la Caiafa la Pilat. Deși la comandaturi erau și funcționari militari de origine română, actele românilor erau reînapoiate cu indicația să fie traduse în germană și uneori asistenții nemți, enervați de insistențele românilor de a li se face dreptate, îi expediau cu cuvintele: „march, march". Protopopul unit Ioan Fekete Negruțiu, observator atent, fin și amărât al faptelor, relata că în noile condiții românii se obișnuiau cu termenii prigonitori și disprețuitori germani, deoarece de multă vreme fuseseră obișnuiți să audă „îndemnurile" funcționarilor maghiari: „takaragy" (cară-te). Rareori comisarii români, precum Daniel Dorgo, impuneau cu curaj la Dej respectarea intereselor românilor și folosirea limbii române în administrația locală. La 15 decembrie 1849, românii din Alba Iulia au adresat un Memoriu guvernatorului civil și militar Ludovic Wohlgemuth. Ei l-au informat pe înaltul demnitar că în timp ce ungurii i-au terorizat pe români și au crezut că după luarea

Sibiului erau stăpâni pe tot Ardealul şi după ce saşii s-au închinat în faţa lui Kossuth, pe când moţii lui Iancu luptau vitejeşte în munţi contra lui, românii albaiulieni i-au ajutat cu riscul pierderii vieţii pe ostaşii imperiali ai colonelului Augusti asediaţi în Cetate. Încă înainte de a începe efectiv asediul, pe când ungurii erau la Bărăbanţi şi Partoş, românii au adus în cetate grâu, porumb, slănină, unt, oi, miei, lapte, vite, în pofida tuturor ameninţărilor ungureşti. O parte a vitelor a fost apoi confiscată de armata ungară în timpul luptelor. Românii s-au bătut alături de soldaţii imperiali ca ungurii să nu intre în oraş şi au încetat lupta numai la ordinul comandantului fortăreţei. În 24 iunie 1849 Cetatea a suferit un bombardament şi asalt general, dar în timpul lor românii au adus iarăşi vite pentru a asigura hrana soldaţilor în vederea susţinerii rezistenţei imperiale.

Coorăşenii unguri i-au pârât pe românii albaiulieni la comandanţii trupelor asediatoare maghiare, care au dispus confiscarea unor bunuri şi averi, plus executarea unora dintre ei. Câţiva au fost executaţi la ordinul lui Fogarasy Janos şi prin ungurii albaiulieni, deşi în toamna anului 1848, când românii şi armata imperială au fost mai tari, românii din oraş i-au apărat şi i-au păzit pe concetăţenii lor unguri ca să nu-şi piardă averile şi vieţile. După atâtea suferinţe, românii bălgrădeni au sperat că vor primi o răsplată binemeritată de la regimul imperial. Dar, deşi Constituţia Imperiului asigura formal şi egalitatea naţionalităţii şi a limbii române, în oraş situaţia românilor care formau trei părţi din locuitori era cu totul alta. În Magistrat era un singur senator român, Nicolae Beghianu, dar şi acesta şi-a dat demisia, aşa că în acest for nu mai era niciun român. De aceea protocolul şi pertractările Magistratului se efectuau numai în limba maghiară, deşi ar fi fost normal să fie făcute în limba română, limba majorităţii locuitorilor, după cum a decis şi proclamaţia lui Dorsner. Era interesant şi dubios că în practică comisarul districtual Meltzer a admis folosirea limbii maghiare în timp ce a interzis comisarului cercual să redacteze protocolul în limba română.

Românii bălgrădeni i-au cerut guvernatorului să dispună respectarea instrucţiunilor lui Dorsner şi din alt motiv, şi anume fiindcă paragraful 9 a stipulat că numai aceia puteau deveni dregători, care se

bucurau de încrederea poporului. Magistratul oraşului, confirmat de fostul comandant general baronul Pulchner era format din ungurii Poklossy, Erdelyi, Kuntzelman, Megai şi românii Pop (răposat), Albani, Berghian (demisionat), Bozor şi Frâncu, existând încă un român, Comănescu, pe postul de adjunct al Direcţiei poliţiei. Dar după sosirea comisarului districtual Meltzer, acesta a restructurat Magistratul în felul următor: a dat afară pe senatorii Albani, Bozor şi pe notarul Frâncu, n-a numit alt român în locul decedatului Nicolae Pop şi a dispus includerea în acest for a ungurului Carol Váradi, fost actuar la Judecătoria de sânge din Maros Ujvár (Ocna de Mureş). Tot Meltzer a numit doi scriitori unguri (copişti), Mitski şi Kotsis, care nu ştiau nici germana nici româna, un perceptor alodial Balasi şi-a menţinut ca perceptor regal pe Ötvös Agoston. Românii albaiulieni au interpretat aceste acte ca fiind contrare intereselor şi prevederilor Constituţiei imperiale din 4 martie 1849. Ei au cerut lui Wohlgemuth să dispună ca poporul din Alba Carolina să-şi aleagă liber forurile locale după proporţia naţionalităţilor ce locuiau acolo. În primul rând era necesar să se aleagă funcţionarii de o comisie comunitară constituită în acest scop, protocolul şi pertractările Magistratului să fie redactate în limba română, deoarece românii constituiau majoritatea etnică în oraş. Dar fiind acest raport de etnie valabil şi pentru district, era drept ca la gimnaziul din localitate să se numească proporţional şi profesori români, urmând ca româna, germana şi maghiara să fie paritare în procesul de învăţământ din această şcoală.

Deşi colonelul Augusti s-a bucurat de ajutorul românilor în momentele grele ale asediului unguresc asupra Cetăţii construite în stil Vauban încă de Carol al VI-lea, tatăl Mariei Theresa, el nu nutreşte gânduri şi sentimente prieteneşti faţă de români, din moment ce la inspiraţia lui şi sub directa lui supraveghere s-au scris rapoarte acuzatoare la adresa lui Iancu şi a oştenilor săi, acuzaţi pe nedrept că doreau să-i stârpească pe toţi maghiarii şi saşii, ceea ce era evident o exagerare şi erau bănuiţi, cu mai mult temei, că aceştia ar fi luptat ca Transilvania şi Cetatea să aparţină naţiunii române. Colonelul austriac simte şi intuieşte că programele româneşti au urmărit să instituie Transilvania ca stat autonom românesc într-un Imperiu federalizat pe baze etnice, dar exagerează iarăşi lucrurile în legătură cu Cetatea.

Într-un sistem democratic şi federativ armata era comună, aparţinea ca şi Cetatea Imperiului întreg, pe care nemaghiarii şi negermanii îl doreau transformat într-o Austrie Mare elvetizată şi nu era vorba ca ea să aparţină exclusiv românilor. Într-o scrisoare către Simion Bărnuţiu, August Treboniu Laurian şi-a exprimat nemulţumirea faţă de abuzurile şi persecuţiile îndreptate împotriva românilor din pământul crăiesc, dar a menţionat că potrivit unor informaţii ce le deţinea, preoţii stăteau neclintiţi pe poziţii şi cereau drepturile ce se cuveneau românilor în virtutea principiului „gleichberechtigung-ului" (egalităţii de drept). Laurian l-a informat pe Bărnuţiu la începutul anului 1850 că în Marele Principat al Transilvaniei au pătruns mulţi funcţionari străini, mai ales la finanţe. Liderul a interpretat faptul ca o dovadă că miniştrii austrieci doreau să centralizeze Imperiul, după care vor încerca să ducă şi o politică germanizatoare[203].

În pofida unor dezamăgiri grele suferite pe plan politico-naţional de români, regimul neoabsolutist austriac, reformist prin tradiţie, a consolidat reformele sociale în favoarea ţărănimii devenite proprietare de pământ, în 1853-1854 prin Patente imperiale au extins împroprietărirea asupra ţăranilor jeleri din Banat, Crişana, Maramureş, Ardeal, a efectuat reforme moderne în administraţie, justiţie, care au fost uniformizate şi centralizate, a impulsionat dezvoltarea învăţământului, a investit capital în modernizarea industriei, agriculturii, comerţului. În faţa statului neoabsolutist, românii sunt pentru prima dată puşi de Viena pe picior de egalitate cu ungurii şi saşii (care-şi văd şi ei blocată Ţara Săsească – Sachsenlandul), dacă exceptăm concivilitatea scurtă şi parţială acordată pe Pământul crăiesc de marele reformator iluminist Iosif al II-lea. Românii şi neromânii sunt privaţi de drepturi naţionale colective, dar ca indivizi şi cetăţeni supuşi Imperiului sunt egali în faţa statului. Lucrul a fost posibil deoarece regimul vienez a desfiinţat dietele, comitatele, scaunele, tribunalele ungureşti şi secuieşti care au fost timp de sute de ani instrumente şi instituţii locale de stat ce aparţinuseră acestor caste privilegiate, au funcţionat pe baza sistemului 3+4 (trei naţii politice: ungurii, saşii şi secuii şi 4 religii recepte: romano-catolicii, calvinii,

[203] Idem, *Destine*, 111-119; *Antecedentele*, 180-185.

unitarienii şi luteranii), cu excluderea românilor din barierele vieții publice, declarați ca simpli tolerați, a căror soartă a fost pe drept comparată ca fiind tot atât de amară ca a irlandezilor din Marea Britanie.

Şi Iosif al II-lea a făcut reformele sale în spirit iluminist şi ca despot luminat care se considera primul servitor al statului şi al popoarelor sale, doar după ce a desființat dietele şi comitatele clasice ungureşti, a întreprins reforme administrative şi juridice, a dus Coroana la Viena, a refuzat să depună jurământ pe legile nobiliare ungureşti exclusiviste, care l-ar fi împiedicat să facă aceste transformări şi a încercat zadarnic să impună la taxe şi impozite pe puternicii şi bogații prinți, baroni, nobili unguri, care din aceste motive i-au boicotat toate reformele, l-au declarat „Kolopas királyi" (regele cu pălărie), au complotat împotriva lui şi i-au cerut regelui Prusiei, Frederik al II-lea, să-i ajute să aducă un rege „legal" pe tronul Ungaiei, care le-ar fi redat, desigur, puterea locală de stat şi ar fi guvernat Ungaria după propriile sale legi prin instituțiile specifice de stat ale acesteia, potrivit prevederilor Sancțiunilor Pragmatice din 1722-1723. Juriştii şi unii politicieni unguri l-au calificat pe Iosif al II-lea ca fiind ilegal, i-au blamat memoria şi după moarte, pe când românii i-au păstrat o amintire bună şi recunoscătoare deoarece Împăratul s-a gândit şi la ei, iar pe patul de moarte, când a fost nevoit să redea comitatele, dietele, să restituie Coroana, să promită că va veni în Ungaria să intre în legalitate şi să depună jurământ pe respectarea legilor, nu a renunțat la libertatea personală, la dezlegarea de glie a țăranilor români, acordată în 22 august 1785, la dreptul lor de a învăța carte, meserii, de a merge la oraşe pentru a-şi căuta şi a-şi găsi un destin şi un loc mai bun în viață, păstrând şi recomandarea ca porțiile canonice să fie acordate şi parohiilor ortodoxe mai sărace şi mai necăjite din Transilvania.

De fapt, Iosif al II-lea a prevăzut că din cauza exploatării nemiloase exercitate de nobilimea maghiară asupra țăranilor români iobagi care, în frunte cu cu preoții lor l-au întâmpinat cu petiții cerând dreptate şi protecție, că Imperiul va întâmpina mari dificultăți în Marele Principat al Transilvaniei (Ardeal). Ca despot luminat care efectuează reforme exclusiv de sus în jos şi centralizează putea în mâinile lui la Viena, şi din motive de securitate de stat a Imperiului, Împăratul reprimă Răscoala din

1784-1785 şi pe conducătorii ei, dar nu permite represaliile crunte pregătite şi dorite de nobilii unguri şi de banderiile lor nobiliare, colonizează câteva sute de români din Munţii Apuseni în Banat şi Bucovina şi întreprinde măsurile amintite pentru ameliorarea statului şi a stării generale a ţărănimii române. A rămas celebru salutul iozefin adresat românilor: „Salvae parvae nepos Romuli", după cuvintele căruia au fost denumite anumite localităţi din Ardeal. Urmaşul Leopold al II-lea convoacă Dietele Ungariei şi Transilvaniei, sancţionează legile votate de aceste foruri nobiliare ungare legislative, repune în funcţiune administraţia locală de stat şi aparatele de justiţie care aplicau legile, printre care una stipula şi obliga Împăraţii Habsburgi ca după 6 luni de la moartea predecesorilor să emită Diploma inaugurală, să depună jurământ pe respectarea legilor ungureşti, să se încoroneze cu Coroana Sfântului Ştefan după tipicul secular, iar altele prevedeau clar că Monarhii Habsburgi sunt de drept Mari Principi ai Transilvaniei numai în calitatea lor legală fundamentală de regi ai Ungariei, ceea ce presupune că au respectat condiţiile prealabile stabilite privind Încoronarea. Era clar că presiunea şi teama în faţa consecinţelor Revoluţie franceze apropia „rex et natio", că nobilimea şi Tronul îşi respectau reciproc poziţiile şi interesele în stat pentru a-şi menţine fiecare pârghiile şi partea de putere în administrarea acestuia şi guvernarea supuşilor.

Dieta Ungariei vrea încă din 1790 anexarea Marelui Principat al Transilvaniei, dar forul legislativ nobiliar maghiar din Ardeal, sigur pe sine că nu era în pericol să-şi piardă puterea locală de stat, se opune cu succes acestui proiect. Abia după anii 1830-1840, odată cu maturizarea în ofensivă a conştiinţei naţionale ungureşti, inclusiv a componentei exclusiviste şi dominatoare, nobilimea liberală maghiară ardeleană, îngrijorată de numărul mare şi preponderent al românilor, acţionează de conivenţă cu liberalii din Ungaria pentru uniunea Transilvaniei în cadrul statului naţional ungar unitar şi indivizibil ca şi naţiunea civilă politică maghiară. Ca răspuns centralismului austriac şi germanizării, ungurii înlocuiesc latina cu maghiara în comitate, diete, tribunale, dar limba maghiară este introdusă tale-guale atât în comitatele cu majorităţi etnice ungureşti, ceea ce reprezenta un fapt progresist, deoarece însemna administrarea poporului în limba lui vie, dar şi în comitatele cu

majorități etnice nemaghiare, ceea ce reprezintă o măsură reacționară, întrucât echivala cu administrarea popoarelor într-o limbă străină lor.

Practic vorbind, structura de stat în Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan era piramidală în sensul că sus, în vârful piramidei, se afla Regele cu instituțiile centrale executive de stat, Cancelariile aulice ale Ungariei, Transilvaniei, Consiliul locumtenețial, Guberniul, sprijinite pe plan legislativ de Camera Magnaților, la mijloc se situau dietele maghiare, comitatele, tribunalele conduse de Curtea Supremă de Justiție ungară, de Tabla Regală ardeleană din Târgu Mureș, iar jos de tot, la baza piramidei zăceau fără drepturi națiunile nemaghiare. Legislația era duală, în sensul că legile ungurești votate de diete erau sancționate de Regele și Marele Principe Habsburg, fiind aplicate pe plan executiv de comitate și de forurile administrative de stat proprii Ungariei și Transilvaniei, deci însăși administrația și stăpânirea de stat era duală habsburgo-nobiliară, iar impozitele plătite exclusiv de nenobili înainte de 1848 intrau tot în două buzunare, unul al fiscului regal și princiar, altul în casetele comitatelor, ultimul, fixat de diete, de mai multe ori mai mare decât primul. Dietele nu fixau doar cuantumul impozitelor, dar și numărul recruților.

Națiunile nemaghiare, situate la baza piramidei, dacă doreau să spargă monopolul puterii locale ungare de pe teritoriile unde erau majoritare etnic și să se ridice din genunchi în picioare pentru a avea acces la libertate politică, se ciocneau direct de interesele politice exclusiviste ale națiunii ungare. Dacă este adevărat proverbul că până la Dumnezeu te mănâncă sfinții, nu este mai puțin adevărat că până la Împărat, care era sus, departe, la Viena, pe români, slovaci, ruteni, sârbi, o parte din sloveni, dar mai puțin pe croați, care aveau nobilime, diete, comitate proprii și constituiau o nație catolică și militară mică dar notabilă, cu autonomie proprie, ce n-a cunoscut umilința iobăgească, i-au „mâncat" cel mai adesea privilegiații unguri și forurile lor locale de stat. Raporturile dintre „natio hungarica" condusă de nobilime și Tron se derulau și ele după o anumită schemă: „tensiune, ciocnire, compromis", sau altfel spus „stăpânii se ceartă, stăpânii se împacă", de obicei pe spinarea popoarelor supuse, ceea ce însemna că dacă în fazele de tensiune și ciocniri Monarhii Habsburgi operau și implementau anumite măsuri favorabile și

protectoare pentru supuşii nemaghiari, renunţau la ele în fazele de compromis şi invariabil aceştia erau abandonaţi şi lăsaţi pradă dominaţiei maghiare. Până şi ţăranii români ardeleni care n-aveau carte, dar ştiau să citească în cartea şi experienţa vieţii, au afirmat în 1867 că deşi s-au bătut în 1848-1849, tot ungurii şi austriecii şi-au împărţit „colacii Imperiului", iar naţiunea lor a fost abandonată, şi-a pierdut drepturile politice şi a fost supusă şi integrată celei maghiare, sau potrivit unei expresii de epocă, iar au rămas de „batjocura ungurilor". Reiterăm rezervele formulate de noi faţă de folosirea seculară a denominaţiei de Revoluţie privind evenimentele majore şi fundamentale survenite în „memorabilul" An 1848. Obişnuinţa de a folosi acest termen, deja bătătorită puternic şi tradiţională sau tradiţionalistă, deşi neadecvată şi falsă în anumite componente, dacă nu chiar în substanţa ei, a creat o a doua natură în istoriografia noastră, pe care noi nu o mai putem accepta şi acredita, pentru simplul motiv că precizările necesare, obiective şi irefutabile în legătură cu această problemă esenţială au fost formulate clar de minţile luminate, pătrunzătoare şi clarvăzătoare ale marilor conducători ai naţiunilor nemaghiare şi negermane ce şi-au condus popoarele în confruntările din 1848-1849. Marele patriot şi şef al partidei naţionale cehe Frantisek Palacky, şi nu numai, a afirmat clar şi precis că în primăvara şi vara lui 1848, în Imperiul habsburgic s-au manifestat şi au reuşit să răstoarne în favoarea lor exclusivă regimurile absolutiste cu regimuri constituţionale, cele *două revoluţii dualiste,* cea austriacă şi cea maghiară, fenomen repetat în alte condiţii şi împrejurări, cu anumite completări privind reglementarea afacerilor comune, şi în 1867, pe cale paşnică, de compromis şi de tratative. Deci să fie clar că este vorba de doar două Revoluţii şi nu de trei sau mai multe Revoluţii în Monarhia Habsburgică. Palacky preciza că regimurile exclusiviste ungar şi german, dominatoare şi egoiste, erau mai aspre şi mai grele pentru naţiunile nemaghiare şi negermane, decât absolutismul adesea blând şi paternal al unui Monarh şi era clar chiar pentru cel mai simplu intelect – continua eminentul lider ceh – că un dublu rău constituia un rău mai mare decât unul singur. Teologul român unit Ioan Antonelli, viceprefect al lui Axente Sever, minte modernă, realistă şi vizionară la nivel european (a scris că românii se vor uni în zorile veacului următor), a afirmat clar şi răspicat că

românii au primit în 1848 statutul de hiloţi politici ai ungurilor, iar şefii maghiari le-au aşternut aceleaşi pat, le-au oferit acelaşi statut şi în 1867. Pornind de la aceste constatări contemporane evenimentelor, poate presupune cineva cu mintea întreagă şi lucidă că românii sau cehii au făcut în 1848 „revoluţii" ca să ajungă sclavi politici ai ungurilor şi ai austriecilor?! Însuşi Axente Sever era convins că în 1848 Ferdinand i-a dat pe români pe mâna ungurilor, nepotul său i-a uitat în 1849-1860, fostul prefect cerându-i acestuia din urmă să nu repete fapta unchiului său din primăvara şi vara lui 1848, să renunţe la atitudinea uitucă din 1849-1860, să acorde românilor drepturile ce li se cuvin şi sunt formulate explicit în programele lor naţionale.

Vincenţiu Babeş, supus ungar, dar şi membru al Academiei Române din Bucureşti, a intuit cu precizie ştiinţifică, deci obiectivă, că dualismul din 1867 este fătul celui din 1848, ceea ce ne determină să repetăm interogaţia: au făcut românii „revoluţie" ca să instaureze dualismul în 1848?! Ce interes ar fi avut ei sau ceilalţi nemaghiari şi negermani să comită asemenea erori care însemnau adevărate orori politice comise contra popoarelor lor în 1848?! Înaintea tuturora, profesorul român unit de la Blaj, Ioan Rusu, a scrutat spectrul politic pornind de la structura de stat a vremii sale prepaşoptiste şi a intuit magistral că într-un viitor ce nu era departe, Monarhul, ungurii cu dietele şi nobilii lor, îşi vor reglementa problemele şi raporturile cu Tronul pe baza vechiului şi înţeleptului dicton latin „tu morbus curas illius, ille tuum" (tu îi vindeci boala lui, el pe a ta). Rusu a plecat de la premisa simplă că din moment ce Monarhul avea nevoie de banii şi de soldaţii votaţi de nobilii unguri din Dietele Ungariei şi ale Marelui Principat al Transilvaniei, el le va accepta programele şi revendicările politice, cele două forţe politice de sus monarhice şi aristocrat-nobiliare se vor alia şi se vor coaliza pentru a-şi apăra împreună poziţiile şi puterea în stat. Singura diferenţă dintre Ioan Rusu şi ceilalţi lideri amintiţi este că primul n-a mai apucat să-şi vadă prezicerea aplicată integral în practica de stat, pe când aceştia din urmă au experimentat pe pielea lor, cu regret şi amărăciune, că intuiţiile şi prezicerile formulate de ei au fost exacte şi realiste.

Tânărul jurist Ioan Maniu intuia prin anii 1860-1861 că Austria, de când există ea şi Monarhia ei Habsburgică, se baza tradiţional pe

aristocrație și nobilime, și afirma că în pofida contradicțiilor încă nerezolvate între unguri și austrieci, aceștia se vor alia, își vor respecta reciproc interesele, pentru a-și asigura dominația împotriva națiunilor nemaghiare și negermane. Acest lucru înseamnă că tânărul jurist Maniu, viitorul tată al lui Iuliu Maniu, știa să citească printre rânduri sau dincolo de rânduri și să extragă esențialul din mersul și evoluția evenimentelor politice, oricât de sinuoase, complicate și contradictorii erau sau apăreau ca atare la suprafață, la un moment dat al desfășurării lor. El a dat pilda tatălui și fiului rătăcitor din Biblie, întors acasă la sânul părintelui său. Imperiul Austriei îl va îmbrățișa pe nobilul ungur, îl va primi în casa puterii, și o va împărți cu Regatul Coroanei Sfântului Ștefan. Liberalul Eötvös Jósef, iritat de pretențiile autonomiste ale slovacului Hurban, pe care le interpreta și le califica centrifugale față de Coroana Sfântului Ștefan, i-a replicat că dacă slovacii vor persista în această direcție, ungurii vor fi siliți să dea mâna cu austriecii și să-i pună la punct. Hurban, lider experimentat și realist i-a răspuns calm, dar apăsat, că știe, cunoaște mai demult această direcție și orientare a politicii liberale maghiare și că atunci când se va întâmpla răul, în el va exista totuși și un dram de bine, în sensul că lumea va cunoaște fața adevărată și reală a acestei politici. Austriecii, enervați de pretențiile autonomiste ale cehilor, îl sfătuiau, îl temperau și pe liderul ceh Rieger, să se lase de revendicările de acest gen, deoarece încăpățânarea de a persista și a acționa în sensul lor, îi va determina să se alieze cu ungurii pentru a-i pune la punct și la respect. Este evident că asemenea atitudini semănau ca două picături de apă și confirmau că lucrurile evoluau în direcția indicată de înțeleptul patriei (a haza bölcse) Déak Ferenc în sensul că dacă ungurii și austriecii nu renunțau la neînțelegerile și conflictele ce i-au pus față în față în anumite momente critice și tensionate, viitorul le va aduce aceeași zi fatidică în care va suna clopotul de înmormântare a celor două state istorice: Austria și Ungaria Coroanei Sfântului Ștefan. De partea cealaltă a baricadei, croatul Ogarev-Ostrojinski, vorbind parcă în numele tuturor nemaghiarilor și negermanilor, trăgea un clopot de alarmă, rostind cu o voce puternică și fulgerătoare un mare adevăr ce a băgat frica în oasele națiunilor cuceritoare, și anume că trebuiau să înceteze guvernările majorităților

de către minoritățile privilegiate, că nu se mai putea tolera o preponderență germană într-o Austrie în care austriecii formau doar a 5-a parte din populație și nici nu putea fi vorba de Magyorország într-un stat în care ungurii constituiau numai a 3-a parte din locuitori. Preluarea puterii politice de către majoritățile etnice a fost de fapt cea mai mare primejdie pe care au întâmpinat-o națiunile ungară și austriacă ce dominau cele două state istorice asociate și componente ale Monarhiei Habsburgice în epoca modernă.

Noi am demonstrat în ce împrejurări și cum stăpânirea duală habsburgo-nobiliară maghiară clasică ce a funcționat în limitarea regimului absolutist monarhic a devenit dualism modern în primăvara anului 1848 și am evidențiat evoluția acestui regim parțial și de scurtă durată la cel paritar și perfectat din 1867 în capitolele I *Elemente de structură duală în Monahie și programele naționale până la 1848* și II *De la dualismul parțial și de scurtă durată din 1848 la cel integral și paritar din 1867* din cartea publicată la București în 2000[204].

Am tras și noi în acest an și în anii anteriori un clopoțel de alarmă și de avertisment adresat istoriografiei noastre, în sensul că în 1848 s-au manifestat și s-au impus doar două revoluții, au existat și au funcționat doar două guverne, cel austriac de la Viena și cel maghiar de la Pesta, n-a mai existat al treilea guvern la Praga, ca structura Monarhiei să devină trialistă și nici mai multe la Cracovia, Liubliana, Zagreb, Bratislava, Karlowitz, Blaj ca ea să fie federală. Dacă libertățile sociale și cetățenești individuale s-au acordat tuturora, cele naționale s-au ancorat și s-au oprit la nivelele superioare ale celor două metropole. Practic vorbind, nemaghiarii și negermanii s-au trezit cu un regim dualist pe umerii lor, care în scurt timp s-a dovedit a fi dur și necruțător față de drepturile naționale colective pe care mai ales ungurii le-au respins și le-au reprimat cu hotărâre. Trebuia deci să se decidă dacă slovenii vor fi simple lipituri sau umpluturi ale unicei națiuni civile maghiare, dacă Slovacia, Transilvania, Voievodina, Croația vor fi simple puncte cardinale situate la nord, est sau sud-vestul Ungariei Mari, botezată fără temei ca stat național maghiar unitar, sau vor constitui națiuni politice egale și coordonate cu

204 Idem, *Antecedentele*, p. 5-97.

cea ungară, înzestrate cu state autonome federalizate nu numai la nivelul Ungariei Coroanei, dar şi la cel al Austriei istorice, deci pe tot cuprinsul unei Monarhii federalizate sau elvetizate pe baza dreptului etnic şi al principiului naţionalităţii interpretat în sensul lui democratic, larg şi deschis pentru toate popoarele statului.

Ungurii au făcut o revoluţie pentru ei înşişi, şi-au înzestrat naţiunea cu guvern şi parlament, politica şi programul lor naţional au fost autonomiste, democratice, descentralizatoare în sus în raport cu Viena absolutistă, sau mai precis, semiabsolutistă, limitată de puterea locală nobiliară maghiară, dar în jos Pesta s-a manifestat ca fiind centralizatoare, asupritoare, integratoare şi reacţionară în raport cu slavii şi românii care, socotiţi împreună, constituiau majoritatea asuprită de minoritatea ungară a statului istoric de Coroană, devenit stat naţional exclusiv sau exclusivist ungar. Unii oameni de stat unguri au considerat că dacă legile maghiare au acordat cu generozitate libertăţi sociale, juridico-cetăţeneşti şi şcolare, de asociere et., cetăţenii unguri de buze slave şi române erau obligaţi să rămână veşnic supuşi recunoscători şi loiali statului şi patriei ungare ce se întindea sau pretindea să se întindă de la Carpaţi până în Croaţia şi Fiume, iar alţi politicieni maghiari au mărturisit că nu se aşteptau ca nişte popoare de ţărani, cu culturi minore, fără aristocraţii şi nobilimi puternice şi fără tradiţii consistente de stat, să fie înzestrate cu o conştiinţo naţională atât de pronunţată, încât au îndrăznit să se opună Ungariei. În fond, oamenii de stat unguri au sperat zadarnic că făcând un comerţ necinstit de libertăţi cele sociale şi individuale cetăţeneşti pentru toţi, cea naţională exclusiv pentru unguri, pot să distrugă libertatea naţională nemaghiară. Punându-li-se la gât cuţitul centralismului maghiar de stat mâncător şi distrugător de limbi şi fiinţe naţionale nemaghiare, slavii şi românii au demonstrat elocvent că au conştiinţa şi voinţa de a fi şi a rămâne naţiuni politice şi dinamice vii, că nu vor renunţa niciodată la libertatea naţională proprie şi distinctă, dovada supremă a acestei realităţi şi contradicţii fundamentale din epocă fiind curajul, hotărârea, sacrificiile umane şi materiale de care au fost capabile aceste popoare ce au susţinut *Războaie Naţionale defensive, grele sângeroase* împotriva asupririi şi desconsiderării exercitate şi dovedite de supremaţia şi politica maghiară faţă de tot ce

nu era maghiar. Slavii şi românii nu s-au războit cu ungurii pentru că aceştia şi-au câştigat libertatea națională modernă de la Viena, deoarece ungurul era îndreptățit să nu devină austriac, ci au luptat până la sânge ca ei şi urmaşii lor să nu devină şi să nu fie metamorfozați în unguri. Unii lideri nemaghiari au avut naivitatea să verse lacrimi de bucurie, să cadă în extaz când au auzit, au văzut că ungurii şi-au câştigat libertatea națională şi au sperat că națiunea ungară va respecta pe celelalte națiuni ca pe ea însăşi, după care s-au convins că s-au înşelat, că națiunile lor erau sortite de politica maghiară să cadă în agonie, să verse lacrimi de necaz, să suporte umilințe şi primejdii integratoare şi centralizatoare pe care le-au transformat însă în metereze şi bastioane puternice ale *Războaielor Naționale* împotriva Ungariei. În epocă, unii lideri nemaghiari au susținut că omul, dacă-şi pierde proprietatea şi libertatea socială şi le poate recâştiga pe alte căi în alte timpuri şi în alte țări, dar dacă-şi pierde libertatea, ființa şi limba națională, ele sunt pierdute pe vecie. Cu alte cuvinte, aceşti lideri erau convinşi că dacă fii fiilor, fiicele fiicelor lor vor deveni unguri, toți urmaşii acestora, generații peste generații vor fi maghiari, nu se vor mai întoarce niciodată la origini şi adăugau că în cazul în care Dumnezeul popoarelor ar hotărî să şteargă poporul român din rândul popoarelor vii din lumea pământeană, era mai bine ca românii să dispară ca atare, ca români, şi nu ca lipituri la alte națiuni şi popoare. Prelații bătrâni şi înțelepți explicau pe înțelesul tuturor prin pilde şi parabole simple politica şi comerțul de libertăți efectuat de politicienii unguri față de români. Comparând casa românului sărac cu naționalitatea lui, ei afirmau că baronii, conții, nemeşii ungurii bogați şi puternici aşterneau afară mese bogate, pline cu bunătăți şi libertăți, pentru a-l scoate pe român din casă ca s-o ocupe ei, deci urmăreau să-i fure limba, ființa şi libertatea națională, pentru a-l integra în națiunea maghiară.

Slavii şi românii din Ungaria Coroanei Sfântului Ştefan nu au generat revoluții contra revoluției maghiare pentru simplul motiv că atât ei, cât şi ungurii, respectiv elitele lor politice, au fost de comun acord cu edificarea unor societăți noi cu țărani-cetățeni, liberi şi împroprietăriți, cu libertăți cetățeneşti individuale, cu egalitatea între cetățeni, biserici şi confesiuni, libertatea de asociere culturală, economică, financiară, cu regimuri politice

constituţionale şi parlamentare, impozite proporţionale pe venit etc. Deci aceşti revoluţionari nu s-au luptat şi nici nu s-au putut bate unii cu alţii din aceste motive legate de distribuirea libertăţilor sociale, cetăţeneşti şi cultural-spirituale, ci s-au confruntat dur, violent şi sângeros pentru că nu s-au înţeles în problema esenţială şi fundamentală naţională, în distribuirea pentru toţi a drepturilor lor naţionale colective, deci a libertăţii naţionale. Nodul gordian care trebuie tăiat şi explicat constă în lupta pentru teritorii dintre naţiunea ungară cuceritoare, care prin centralismul maghiar de stat dorea să controleze în continuare, dar în forme moderne, puternic centralizatoare, tot teritoriul istoric al Coroanei şi cele cucerite, slave şi română, care au acţionat ca într-un sistem de stat federal să-şi croiască state naţionale autonome, să-şi transforme programele în constituţii şi acte fundamentale de stat, care să le deschidă şi să le asigure drumul spre accesul la drepturi naţionale colective şi la egalitatea între toate popoarele Monarhiei. În consecinţă, noi am susţinut şi susţinem că termenul de Revoluţie, deşi a fost folosit cu prioritate peste 160 de ani în istoriografia noastră, nu corespunde esenţei şi substanţei fenomenului istoric în discuţie sau în cauză, nu explică intensitatea, cauza fundamentală a marilor confruntări din 1848-1849 şi nici nu a fost capabilă să le elucideze clar şi limpede pentru simplul motiv că acestea n-au fost Revoluţii, ci *Războaie Naţionale*.

Aceste Războaie Naţionale au izbucnit din motive interne, au fost motivate de ofensiva maghiară viguroasă, puternică şi hotărâtă, manifestându-se pe plan legislativ şi executiv de stat ce i-a ameninţat pe nemaghiari care recurg la propriile *Războaie* defensive, de apărare a fiinţei lor politice împotriva primejdiei ungare în condiţii destul de nefavorabile, şi anume în faza dualistă a raporturilor dintre stăpâni, când Viena sancţionează nu numai legile ce-i acordau libertăţi naţionale maghiare, dar şi legile ce-i supuneau pe nemaghiari supremaţiei ungureşti. La început s-a declanşat o luptă şi rezistenţă politică antidualistă, după care croaţii şi sârbii evoluează rapid la Războaie Naţionale încă din mai-iunie, slovacii din septembrie, iar românii ardeleni recurg la propriul lor Război Naţional în urma multor arestări, persecuţii, inclusiv execuţii, în octombrie 1848, când dualismul, din fericire pentru nemaghiari, cade. Prin breşele create între stăpâni se

manifestă și ciocnirile dintre Viena și Pesta și popoarele neungare își continuă conflictul național comun cu același inamic, centralismul ungar de stat, dar în condiții tactice ce erau sau păreau a fi mai favorabile, deci alături de stăpânul de la centru, mai blând, mai îndepărtat, Austria, împotriva stăpânului direct, mai apropiat și mai primejdios, Ungaria. Nemaghiarii, chiar dacă au susținut separat Războaiele lor Naționale pe teritoriile etnice unde erau majoritari, au ales o luptă comună antimaghiară și, paralel, au nutrit și au investit speranțe comune într-o Vienă recunoscătoare, de la care așteptau federalizarea Monarhiei, dar, așa cum am menționat anterior, au fost sacrificați să suporte tot împreună multe deziluzii și frustrări *pe plan național și politic, dar nu și pe cel social, individual și economic* în regimul neoabsolutist austriac al lui Bach și al husarilor săi.

Dorim să recomandăm anumite rezerve și precizări neapărat necesare în legătură cu folosirea termenului de victorie repurtată de românii din Monarhia Habsburgică la 1848-1849. O victorie adevărată, în sensul plenar și real al noțiunii, ar fi adus doar aplicarea integrală a programului național maximal prin înființarea acelui Mare Ducat al Românilor din Banat, Crișana, Maramureș, Partium, Bucovina, posibil doar într-o Austrie Mare „elvetizată” sau federalizată pe baza dreptului etnic. Este drept că Marele principat al Transilvaniei (Ardealul) a scăpat de uniunea cu Ungaria, a primit pe hârtia Constituției (ce a fost un fel de mireasă care n-a mai ajuns la altar, deci era sedusă și abandonată) Partium-ul (Crasna, Chioar, Zarand, Solnocul de Mijloc), dar Banatul era administrat de mâna austriacă împreună cu Voievodina Sârbă, Crișana și Maramureșul împreună cu Ungaria și Bucovina iarăși complet separat, ceea ce înseamnă că forțele și capacitățile națiunii române nu s-au putut concentra la un loc. Totuși, măcar indirect se poate vorbi de o victorie națională română parțială, în sensul înlăturării pe moment a primejdiei centraliste maghiare, care a constituit indubitabil dușmanul nr. 1 al românilor și slavilor.

Dar dacă suntem sinceri și obiectivi cu noi înșine, putem afirma sau măcar presupune că românii, croații, sârbii și slovacii i-au bătut pe unguri în 1848-1849? Adevărul este că, exceptând Munții Apuseni, deveniți o mică, dar inexpugnabilă Țară Românească, cetatea

Bălgradului, apărată de soldații imperiali ai colonelului Augusti, cu ajutor şi colaborare românească, restul Ardealului a fost trecut prin foc şi sânge de armata ungară şi odată cu el au fost înfrânți şi ucişi, fie că erau înarmați, fie că erau civili, şi mulți români transilvăneni. De asemenea, armatele maghiare i-au reprimat crunt pe sârbi, au cucerit şi dominat Voievodina acestora, i-au învins şi pedepsit pe slovaci care au păstrat generații de-a rândul amintirea dureroasă a spânzurătorilor lui Kossuth, deşi s-au bucurat de sprijin şi concurs din partea cehilor. Ofensivele croate au fost respinse, dar armatele ungare n-au putut pătrunde pe teritoriul etnic catolic croat care forma o țară asociată Coroanei, distinctă, cu o puternică personalitate politică; însă înşişi austriecii au fost bătuți, umiliți şi alungați dincolo de Leitha de soldații lui Kossuth care au cucerit cetatea Buda. Practic vorbind, din punct de vedere militar, armata maghiară a fost învinsă în primul rând de coaliția şi alianța armatelor imperiale austriece şi ruseşti şi doar în al doilea rând se poate vorbi de faptul că rezistența Războaielor Naționale slave şi român au slăbit şi diminuat forța şi capacitatea militară maghiară. Totuşi, nu trebuie subestimat că efectul imediat şi benefic al victoriei austro-ruse şi al rezistenței slave şi române, acolo unde se mai manifesta şi mai exista în vara lui 1849, a fost că au încetat imediat reprimările crunte şi sângeroase ungare asupra nemaghiarilor, care au scăpat de centralismul ungar de stat. Dar prin faptul că au căzut sub cel austriac de stat, deşi mai blând, mai culant, cu deschideri şi perspective mai deschise spre o evoluție social-economică mai modernă şi mai solidă, se poate afirma concomitent că aceştia au căzut din lac în puț şi au repurtat de fapt şi de drept un fel de victorie à la Pyrrus, din care n-a mai rămas mare lucru în 1867, când Viena i-a sacrificat a doua oară, i-a abandonat şi i-a lăsat pradă supremației maghiare.

În afară de faptul că am afirmat cu decenii în urmă, începând cu anii 1978, că în primăvara şi vara lui 1848 în Monarhie nu s-au „împrimăvărat" şi nici nu s-au îmbunătățit vremurile şi stările politice pentru nemaghiari şi negermani, ci doar pentru austrieci şi unguri[205],

[205] Idem, *Acțiuni politice româneşti împotriva suprimării autonomiei Transilvaniei între 1848 şi 1867*, în *Românii din Transilvania împotriva dualismului austro-ungar (1865-1900). Studii*, sub

care au instituit un regim dualist, noi am propus de repetate ori ca Revoluția română să fie denumită așa cum a fost ea, deci ca un Război național. Ne mărginim să spicuim și să reamintim o afirmație de acest gen: „Revoluția burghezo-democratică în 1848-1849 a românilor din Transilvania a fost în fondul și esența ei un Război național dur dar defensiv, susținut de popor și conducătorii lui împotriva centralismului maghiar de stat, pentru apărarea și afirmarea autonomiei pământului strămoșesc și a ființei ale politice"[206]. Am folosit termenul clasic, tradiționalist, desuet, prăfuit și depășit de Revoluție doar cu scopul de a-l substitui cu cel adevărat și cu acela de a nu fi intempestiv, de a nu brusca direct și dintr-o dată pe cei fideli „for ever", până la capăt și în vecii vecilor, vechii denominații. Era deci o propunere de a analiza mai adânc fenomenul și de a-l denumi treptat, în urma unor cercetări reluate, mai adânci și mai obiective, în termenii lui mai adecvați, care să corespundă adevărului istoric și scrisului istoric menit să reconstituie fenomenul așa cum a fost și s-a derulat și nu altfel. Reiterăm faptul că existența unei aripi minoritare românești care s-a manifestat în 1848 și după aceea ca fiind filomaghiară și a alimentat grupul și numărul deputaților guvernamentali unguri n-a schimbat esența problemei, deoarece ea a ocupat o pondere infinit mai mică decât a elitei politico-naționale române antidualiste care a caracterizat și a definit trendul general și substanța mișcării și a rezistenței împotriva centralismului maghiar de stat. Nu înțelegem de ce, dacă definim corect mișcarea politică generală ca fiind *națională*, nu extindem definiția Revoluției ca *Război național* din moment ce românii ardeleni de la 1848, 1867 și după aceea nu mai erau din punct de vedere social și juridic în situația de dinainte de 1848, erau liberi, proprietari. Nemulțumirile și frustrările lor erau în esență naționale și nu de alt gen, ca să nu mai vorbm de faptul că însuși socialul la 1848, cu spectrul lui nobiliar în exclusivitate maghiar și cel țărănesc majoritar român, nu face altceva

redacția acad, Ștefan Pascu. Autori: Ștefan Pascu, Cornelia Bodea, George Cipăianu, Nicolae Coroș, Iosif Kovács, Gelu Neamțu, Șerban Polverejan, Simion Retegan, Dumitru Suciu, Cluj-Napoca, 1978, p. 84-159.

[206] Idem, *Destine*, 71.

decât să întărească *naționalul* ca factor principal și fundamental al conflictelor militare și politice româno-maghiare in 1848-1849. Anul 1848 nu este un an de rând, nu începe în 1 ianuarie 1848 și nu se termină în 31 decembrie 1848, ci este un adevărat proces istoric determinat de anumite cauze cu decenii înainte, care determină și generează alte evenimente ce se derulează în timp după el și explică direcțiile și sensurile lor majore de mișcare și evoluție până în 1918. De aici derivă necesitatea ca fenomenul pașoptist să fie definit cât mai precis cu putință, pentru a explica de ce și cum Războiul Național româno-maghiar din Ardeal din 1848-1849 este preludiul și anunță în evoluția imuabilă a timpului și a lucrurilor Războiul de Eliberare și de Întregire Națională din 1916-1919 ce încadrează și protejează voturile din 1918 și procesul de desăvârșire a libertății și unității naționale românești de stat[207].

Fenomenul din interior, cel al mișcării românești din Monarhia Habsburgică și Austro-Ungară fiind oprit din evoluția lui firească și naturală, se transferă în exterior, având ca nucleu România Mică unită în 1859, consolidată în 1866, liberă, independentă în 1877, devenită Regat în 1881 și Piemont al tuturor românilor. Aceasta-și caută aliații și-și realizează destinul de a deveni România Mare, statul tuturor românilor în cadrul marelui proces de armonizare și democratizare a geografiei politice europene extins în părțile ei centrale și răsăritene, efectuat prin victoria Antantei și a aliaților ei împotriva Puterilor Centrale, combinată cu voturile și acțiunile de autodeterminare ale națiunilor majoritare, care duc la dispariția regatelor și imperiilor multinaționale și asupritoare ale trecutului în 1918. Este interesant dar și deranjant, dacă nu chiar penibil în egală măsură, de ce în *Istoria Românilor* vol. VII/1 și vol. VII/2 nu se afirmă clar și concis că în primăvara lui 1848 în Monarhie s-a instalat un regim dualist austro-ungar ce-l repetă în termeni moderni pe cel habsburgo-nobiliar

[207] Idem, *Monarhia*, p. 193-257; *Anul 1918 în Europa Centrală și Răsăriteană. Evoluția ideii de Europă Unită. Perspectivă și retrospectivă istorică*, Cluj-Napoca, 2002, la Cap. I *1918 în Europa Centrală și Răsăriteană: anul libertății și unității de stat a națiunilor majoritare și al dispariției regatelor și imperiilor multinaționale cuceritoare*, p. 11-110.

din 1740-1765 și-l pregătește pe cel paritar și perfectat din 1867 și nici nu se definește așa-numita Revoluție ca fiind de fapt și de drept un *Război Național.* Unii ar putea crede că termenul de Revoluție Națională sau Revoluții naționale, dacă vorbim de români și de slavi, ar fi soluția de mijloc în definirea evenimentelor din 1848, dar fiind vorba de prima fază a luptelor pentru teritorii intre o națiune sau două națiuni cuceritoare și mai multe națiuni cucerite, noi considerăm că denominația de *Război Național* este mai precisă, acoperă și explică mai exact fenomenul în toată evoluția și devenirea lui istorică. Folosirea termenului de Revoluție națională ar descrie și reconstitui spectrul sau „asaltul națiunilor" din 1848-1849 ca revoluții contra altor revoluții, ceea ce este parțial adevărat; dar, repetăm, mai limpede și mai clar este uzul termenului de *Război Național,* care exprimă direct și plenar esența sau contradicția fundamentală a fenomenului pașoptist. Pe de altă parte, termenul sau calificativul de revoluție poate sugera și crea anumite fetișe, după cum a și creat decenii de-a rândul în trecutul nu prea îndepărtat, în sensul că unii au efectuat revoluții, iar cei ce au luptat contra lor au recurs la contrarevoluții. Generalizarea termenului de *Războaie Naționale* precizează concis care, în ce faze și din partea cui au fost democratice, defensive, autonomiste, descentralizatoare sau, dimpotrivă, au fost reacționare, exclusiviste, centralizatoare sau de concurență între stăpânii ce se confruntau pentru a-și prelungi puterea și dominația asupra unor teritorii și popoare care din punct de vedere etnic nu erau nici maghiare, nici austro-germane. Românii din 1848-1849 și documentele elaborate și semnate de ei definesc corect mișcarea ungară ca revoluție, rebeliune, răzmeriță, dar când se referă la conflictul dintre ei și regimul politic instaurat de acesta, nu ocolesc termenul de „rezbel" civil, ceea ce înseamnă că acești trăitori ai evenimentelor ce s-au desfășurat sub ochii și pe pielea lor au fost mai exacți decât unii dintre specialiștii istoriografiei noastre. Cu atât mai mult suntem convinși de dreptatea și obiectivitatea afirmațiilor lui Palacky, Rieger și alții, care au susținut că în primăvara lui 1848 s-au declanșat două revoluții dualiste care au smuls libertatea națională exclusiv pentru ei, au impus asuprirea, disprețul, dominația pentru ceilalți.Ei au considerat că, în afara certurilor dintre Pesta și Viena privind reglementarea unității

diplomatice şi militare a Monarhiei şi rezistenţa militară şi politică a nemaghiarilor şi negermanilor, a dus la căderea dualismului în octombrie 1848. Dar atât ei, cât şi ceilalţi lideri români şi neromâni amintiţi au explicat ca nimeni alţii, convingător şi limpede care au fost mecanismele şi resorturile fundamentale ce au determinat renaşterea şi perfectarea dualismului din 1848 în 1867.

Cu ani în urmă, în capitolul *Geneza dualismului şi istoriografia contemporană,* afirmam: „Gânditorii politici ai românilor şi slavilor de talia unor Palacky, Rieger, Axente, Murgu, Antonelli, Hurban etc. au afirmat că în primăvara anului 1848 au reuşit cele două revoluţii dualiste – austriacă şi maghiară că legile de atunci i-au dat pe români şi slavi pe mâna ungurilor, că popoarele asuprite şi desconsiderate au început o luptă politică sau militară antidualistă încă de pe atunci şi că, în pofida conflictelor survenite între austrieci şi unguri, în octombrie 1848 – august 1849, până la urmă tot ei s-au aliat în 1867, pe bazele din 1848, puţin lărgite şi perfectate, pentru a corespune nevoilor şi afacerilor comune necesare în vederea conservării Austro-Ungariei. Aceiaşi gânditori şi luptători politici din trecut au afirmat limpede că neaustriecilor şi nemaghiarilor li s-apregătit atât din 1848, cât şi din 1867, statutul de hiloţi politici. De aceea a fost necesară analiza evoluţiei situaţiei politice dintre 1848-1867, marcată de mersul ascendent de la dualism parţial şi de scurtă durată la cel perfectat şi paritar. Excepţiile din 1860-1865, au fost nu numai parţiale, ci şi efemere, întrucât pentru români şi slavi n-au putut supravieţui într-un stat cu structuri străine ostile, drepturi şi libertăţi politice naţionale negermane şi nemaghiare[208]. Ne cerem scuze dacă la sfârşitul acestui material, cu un caracter mai mult tehnic, de reconstituire, decât teoretic, ne-am repetat, dar nu regretăm, deoarece un vechi proverb spune că trebuie să batem şeaua pentru a pricepe iapa, mai ales dacă aceasta este îndărătnică, are sau se face că are urechea şută şi nu aude ceea ce trebuie să audă. De fapt aici este vorba nu de necesitatea de a bate şeaua, ci de obligaţia de a bate şeile pentru a pricepe iepele, adică de a lămuri cele două componente,

[208] Idem, *Mişcarea antidualistă a românilor din Austro-Ungaria şi Ilie Măcelariu (1867-1891),* Bucureşti, 2002, p. 547-548.

academică și universitară în materie de istoriografie modernă, că este necesar să se adâncească studiul genezei dualismului, să definească luptele politice pașoptiste nemaghiare și negermane ca fiind în primul rând prin caracteristicile lor esențiale și fundamentale nu Revoluții, ci *Războaie naționale*, pentru a reconstitui fenomenele cât mai corect și mai complet posibil, privindu-le în perspectiva devenirii lor istorice. Chiar dacă istoriografia noastră nu consideră util și necesar să abordeze geneza dualismului – deși negermanii și nemaghiarii s-au confruntat cu acest regim politic, totuși înșiși specialiștii care mai păstrează în virtutea inerției termenul de Revoluție, o explică și o tratează cu prioritate ca pe o confruntare de ordin național, ca să nu mai vorbim de faptul că în ultimii ani își face loc definirea ei și ca *Război* chiar în titlurile unor cărți de specialitate, ca de pildă *Pace și război. 1848-1849 în Transilvania Centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*[209] sau în care Revoluția coexistă cu Războiul, de exemplu *Aspecte militare și pagini memorialistice despre Revoluție și Războiul civil din Transilvania. 1848-1849*[210].

În concluzie, istoriografia noastră este pe calea cea bună, dar mai trebuie să facă doi pași înainte, și anume să denumească mai precis și mai clar fenomenele și conflictele din primăvara lui 1848 ca *Războaie Naționale* și regimul politic instaurat atunci ca *dualism*, dărâmat în toamnă ca urmare a rezistenței celor asupriți, a contradicțiilor survenite între stăpâni și să explice legăturile clare între dualismul habsburgo-nobiliar, stăpânirea duală istorică ce a limitat absolutismul monarhic, dualismul din 1848 și cel din 1867, care-i așterne și îi pregătește din interior Austro-Ungariei începutul sfârșitului. Autorii ce abordează studiul mișcărilor naționale din Monarhie și mai ales a celei românești, trebuie să analizeze și să dezvolte mai adânc și mai convingător reconstituirea acestor fenomene fundamentale ale istoriei moderne, dacă nu vor să se înscrie ei înșiși în categoria celor ce se încadrează și corespund perfect paradigmei exprimată de un profund și subtil

[209] Peter Moldovan, *Pace și război. 1848-1849 în Transilvania Centrală. Mișcările revoluționare și războiul civil*, Cluj-Napoca, 2008.

[210] Gelu Neamțu, Vasile Tutula, *Aspecte militare și pagini memorialistice despre Revoluție și Războiul Civil din Transilvania, 1848-1849*, Cluj-Napoca, 2008.

proverb francez care susţine: „le pire sourd est celui qui ne veut pas entendre" (cel mai rău surd este cel care nu vrea să asculte sau să înţeleagă).

Credem că este fundamental să urmărim pe baza volumului coordonat de noi, des folosit în studiul de faţă, ce noţiuni şi cum au definit evenimentele din 1848-1849 românii înşişi, care le-au trăit cu intensitate şi le-au parcurs ca martori şi combatanţi. Aceştia nu s-au considerat revoluţionari, rebeli şi nici nu au constatat că ei sunt aceia care au făcut într-un fel sau altul revoluţie. Dimpotrivă, românii au susţinut că ungurii au făcut revoluţie, acest cuvânt sau această noţiune şi definiţie fiind folosită des, aproape ca refren politic, în documentele vremii, care vorbesc mereu despre evenimentele din „vremea revoluţii ungurilor" (Doc. 69, 70, 73, 75, 77, 78, 81, 85) despre românii „omorâţi şi chilăviţi de insurgenţi în curgerea bătăii şi a revoluţiei de curând trecută" (Doc. 128, 129, 130, 133, 144, 145), deci în revoluţia ungară.

„Revoluţia ungurilor" (Doc. 192) a provocat „tulburările politice iscate din partea rebelilor unguri asupra tronului înălţatului nostru Împărat Franţ Iosif şi înalt aceluiaş Dinastie, precum şi asupra celorlalte naţiuni compatriotice" (Doc. 66). Foarte des este folosit termenul „rebelii unguri" (Doc. 79, 80, 86, 91, 98, 101, 103, 104, 113, 115, 119, 177 etc.) sau cel de „insurgenţi", „cătane insurgente", „trupele insurgenţilor maghiari" cărora le-au căzut jertfă mai mulţi români (128, 129, 130, 133, 144, 145, 152, 153, 178, 199, 225, 269, 302 etc.). Unii români specifică faptul că „revoluţia ungurilor" (Doc. 192), „revoluţia maghiară" (Doc. 214) s-a desfăşurat în două faze, şi anume ungurii au făcut întâia revoluţie în 1848 şi a doua revoluţie în 1849 (Doc. 146). Protopopul Iosif Ighian a văzut limpede că românii „au căzut în *război* (n.n.) cu insurgenţii maghiari" (215) şi termenul de „rezbel civil", „rezbel ungar", „război civil" apare şi el este folosit de românii contemporani anilor 1848-1849 (Doc. 41, 42, 44, 105, 157, 198, 301, 304, 308, 310, 311, 314).

Uneori revoluţia maghiară este denumită de români „rebelia ungurilor" (Doc. 121), iar pentru ei rebelii unguri erau „tirani" (Doc. 155, 199) care „în furia lor tirănească" au omorât mulţi români (Doc. 181) sau s-a folosit des şi expresia că românii ucişi, consemnaţi în rapoartele bisericeşti prin „rebeli", „insurgenţi", s-au omorât (203, 204,

205, 206, 208, 209, 212). Din cadrul elitei românești, Șaguna surprinde esențialul când afirmă că românii s-au luptat pentru Dinastie, căreia i-au fost loiali, și din *datoria naturală* de a-și apăra naționalitatea și limba (și am adăuga noi și autonomia pământului natal) contra centralismului statal ungar promovat și impus de furia tiranilor maghiari. Aici se poate constata și caracterul defensiv al Războiului Național susținut de români. Nu rareori s-a susținut că în superbia și ambiția lor, ungurii kossuthisti nu numai că au fost „surupători de Dinastie", dar au vrut să șteargă națiunea română dintre națiunile vii ale statului (desigur în sens politic și al drepturilor naționale colective).

În concluzie, noi nu mai putem accepta fără rezerve și fără precizările de rigoare termenul de Revoluție, tocmai din motivul că înșiși românii de la 1848-1849 au afirmat cu tărie că ei n-au fost revoluționari, n-au făcut revoluție, deci nu s-au manifestat ca rebeli și insurgenți; dar, dimpotrivă, au susținut și demonstrat că adversarii lor unguri au fost autorii revoluției și au instaurat un regim politic mult mai periculos pentru ființa națională românească, dar și pentru celelalte națiuni surori în suferință din Ungaria. Aceste afirmații și demonstrații românești se potrivesc ca o mănușă bună și pe măsură, cu precizarea lui Frantisek Palacky și a altora privind pericolul ce-l reprezentau cei ce doreau să domine teritoriile cucerite în trecut de strămoșii lor în cadrul unui exclusivism național și statal egoist, menit să conserve guvernarea majorităților de către etniile cuceritoare, dar minoritare în stat.

Reiterăm propunerea noastră privind folosirea noțiunii de Război Național pentru evenimentele din 1848-1849, cu precizarea că acesta s-a declarat plenar și deschis în octombrie 1848, când dualismul cade, dar el mocnea și a fost pregătit de mișcarea națională de masă care a operat rezistența politică legală și pașnică, experimentată la Blaj, tot împotriva centralismului maghiar de stat. Condițiile puse de românii ardeleni privind egalitatea pe bază de lege între națiunea ungară și națiunea română, fără de care nimeni nu era îndreptățit să legifereze uniunea, au fost nesocotite, românii au fost reprimați, realitate ce a dus direct la declanșarea Războiului Național Român din Ardeal împotriva Ungariei centralizatoare și oprimatoare.

INDICE DE NUME*

A

* Întocmit de Diana Covaci, Daniela Deteşan, Crinela Elena Holom, Daniela Mârza.

B

C

D

E

F

G

H

I

Î

J

K

L

M

N

O

P

S

T

Ţ

U

V

INDICE TOPONIMIC*

---

* Întocmit de Iosif Marin Balog.

C

D

E

F

G

H

I

N

O

P

R

S

Ş

T

Ţ

CUPRINS

ERATĂ

	În loc de	Corect
p. 127 r. 11 de jos în sus	1 309	309
p. 136 r. 2 de jos în sus	3 la Cuciulata	4

ADAOSURI

p. 134 r. 14 de jos în sus	Se adaugă după Păușa, 3 bărbați	Bălan, 11 bărbați
p. 136 r. 1 de jos	Se adaugă după Pierșanu	5 din Șercăița, 1 din Grid

Seria:
Istorie • Documente • Mărturii

ISBN 978-973-109-262-1
9 789731 092621